

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 18 том 1

Одеса
2015

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 13 листопада 2015 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морощану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров**, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко**, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2015

© Міжнародний гуманітарний університет, 2015

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Агафонова А. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ АНТРОПОЗОРІЄНТОВАНИХ КАТЕГОРІЙНИХ ВЕЛИЧИН В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті порушено проблему понятійно-термінологічної бази антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі.

Ключові слова: епістолярний дискурс, образ автора, авторська модальність, авторська інтенція, авторизація.

Постановка проблеми. В основі антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ перебувають концептуальні співвідношення мовної системи й авторської модальності, адже в центрі комунікативної мовної концепції завжди була й залишається людина, котра сприймає та осмислює світ, формує і структурує своє повідомлення про нього. Вияв позиції мовця – творця конкретного висловлення – одне з основних завдань сучасної антропозорієнтованої лінгвістичної парадигми.

Для нашого дослідження важливим є аналіз різних антропозорієнтованих категорійних величин. Як відомо, основне ядро будови мови, яке відображає специфіку зв'язку мови та мислення, типологічні параметри окремих мов, а також суб'єктивні чинники творення мовленнєвих структур, становить система категорій. Низка категорійних величин, що ними оперуємо, належить до визначальних мовних субстанцій, які мають амбівалентний характер, з одного боку – світ людського буття, з іншого – способи й засоби реалізації цього світу мовними засобами.

Актуальність дослідження визначається недостатнім вивченням проблеми антропоцентризму епістолярного дискурсу, необхідністю розробки комплексних підходів до аналізу мовних явищ усередині епістолярного тексту, що зумовлені насамперед суб'єктивними чинниками, а також необхідністю систематизації мовних засобів, які формують антропозорієнтовані категорійні величини, притаманні структурі епістолярного дискурсу.

Останнім часом зростає інтерес лінгвістів до дослідження епістолярію письменників. Ця тенденція зумовлена тим, що залучення епістолярної спадщини до мовного аналізу допомагає дослідникам глибше збагнути світогляд конкретних письменників, чинники, які його формували: особисті вподобання, сімейні стосунки, оточення, віяння епохи тощо.

Важливим аспектом вивчення епістолярію є аналіз категорії образу автора епістолярного тексту, яка представлена в монографічному дослідженні «Зафіксоване і нетліне: Роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської [1]. Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленець [2], В. Грешука [3], С. Шабат-Савки [4], С. Богдан [5], Г. Мазохи [6], М. Сірого [7], а також кандидатські дослідження Н. Павлика [8], А. Найруліна [9], І. Черкез [10].

Численні дослідження порушують також соціокультурні аспекти епістолярних текстів, їх аналіз в історичному зрізі, особливості слововживання, вияву етикетних формул в епістоляр-

ному дискурсі, вивчення епістолярних текстів як відображення творчої особистості письменника, лінгвістичні аспекти їх дослідження.

Мета статті – визначити понятійно-термінологічну базу антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі, що виражаються такими категоріями, як «образ автора», «авторська модальність», «авторська інтенція», «авторизація».

Виклад основного матеріалу дослідження. Антропозорієнтовані категорійні величини є одними з провідних категорій епістолярного дискурсу, визначають своєрідність його змісту, структурних, композиційних, стилістичних і функціональних характеристик. До аналізу вналежено ті категорійні величини, що мають чітку антропозорієнтованість, а саме: «образ автора», «авторська модальність», «авторизація», «авторська інтенція» тощо.

Проблема **образу автора**, що зародилася в 20-ті роки ХХ століття, у центр будь-якого тексту/дискурсу виокремила творця мовного/мовленнєвого продукту, оскільки це та цементувальна сила, що пов'язує всі стильові засоби мови в цілісну словесно-художню систему. Образ автора є внутрішнім стрижнем, навколо якого ґрунтується вся лінгвістична система тексту.

Дослідженню проблеми образу автора присвячено лінгвістичні праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. У різних дослідників ця категорія тлумачиться під різними назвами. Так, у трактуванні Г. Винокура ця лінгвістична текстова категорія отримала назву «літературна особистість письменника» [11]; Ю. Караулов досліджує її як «цілісний образ автора» [12]; Н. Сокологуб зазначає цю категорію як «мовний світ письменника» [13]; М. Крупа називає її власне «образ автора» і тлумачить як категорію комплексного дослідження мови художнього твору [14].

В. Одинцов так уточнює тонкощі термінологічних розбіжностей: образ автора й автор (як історико-літературна особистість) – поняття співвідносні, але не тотожні. Про образ автора йдеться не лише тоді, коли оповідь ведеться «від автора», не лише тоді, коли образ автора виступає в різноманітних комбінаціях з образами оповідача та персонажів, а й тоді, коли автор намагається сховатися, зникнути, тобто тоді, коли оповідь ведеться об'єктивно або від першої особи, від героя твору. Образ автора втілюється у формах співвіднесення монологу й діалогу, у специфіці оповіді, зміні типів мовлення, в експресивно-стилістичних особливостях, а також в окремих судженнях і визначеннях, що виходять за межі образу героя, за історико-культурні, характерологічні, мовні межі [15]. Саме ці принципи стали основними в розробці теорії образу автора у працях В. Виноградова та його послідовників.

В українському мовознавстві вирізняються праці Ю. Шевельова, який розвинув теорію цілісного образу митця як засобу комплексного дослідження мови художнього твору, увівши до неї нові структурні елементи. Учений запропонував підхід, універсальний як для літературознавчих, так і для мовознавчих ракурсів, тобто мовний образ автора є комплексним дослідженням тексту, у зв'язку з цим твір варто розглядати як акт словесного спілкування автора з читачем. Дослідник увів термін «цілісний образ митця», який реалізує принципи широкого історико-філологічного контексту особи автора, передбачає вивчення позатекстових чинників його світосприйняття [16].

Мовний образ автора слугує категоріальною об'єднуючою одиницею тексту, що формують соціальні чинники, виховання, освіта, генетичні особливості мовця, естетичний світогляд і передають своєрідні мовно-образні засоби, жанрові й стилістичні особливості тексту, того чи того дискурсу.

Увага до категорії образу автора значно зросла з виникненням комунікативної лінгвістики, коли до тексту почали підходити як до реалізації функціонально-смыслових типів мовлення. В аспекті комунікативної лінгвістики та психолінгвістики образ автора набуває характерних рис власне мовної структури.

У сучасній комунікативній лінгвістиці тексту вивчається мовна й концептуальна картини світу автора; багатоаспектні вияви образу автора в структурі, семантиці та прагматиці тексту; своєрідність текстових асоціацій і регулятивних структур, які організують пізнавальну діяльність читача.

Категорію «образ автора» на сьогодні витлумачують як конструктивний принцип мовленнєвого акту, як реальний об'єкт, реальний мовний матеріал, який характеризується композиційно-естетичним принципом організації словесної форми.

Можемо констатувати, що синкретична категорія образу автора інтегрує на рівні мовної структури змістовий і формальний плани стильової єдності. За лінгвістичними властивостями ця категорія зливається, по суті, із загальномовною категорією суб'єктивності, уособлюючи свідомість індивіда, який сприймає і відтворює. У центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту, зокрема й епістолярного, перебуває авторська свідомість суб'єкта, яка визначає зміст і словесне оформлення його з проекцією на певне сприйняття.

Отже, категорія образу автора входить до комплексу засобів суб'єктивної модальності. У зв'язку з цим у коло нашого дослідження потрапляє категорія *авторської модальності*. У лінгвістиці немає конкретного визначення авторської модальності, є лише загальні зауваження про сутність цієї категорії.

Репрезентуючи погляд того чи того автора, модальність є пронизуючою текстовою категорією, яка реалізується не одномоментно, а через поступове накопичення таких сигналів авторської модальності, як емоційна й оцінна лексика, афективний синтаксис, граматичний, лексичний вияв автора.

Відповідно до логіки викладеного, кваліфікуючи авторську модальність як обов'язкову категорію тексту (у нашому разі епістолярного), вважаємо, що потрібно розглядати цю категорію передовсім як текстову, таку, що реалізує ставлення мовця до дійсності, і таку, яка пов'язана з особистісним оцінюванням автором предмета опису. Це, власне, та категорія, що слугує репрезентацією авторського «я» й відображає в мовленнєвому висловленні авторську свідомість.

У зв'язку з цим маємо підстави вважати, що мова епістолярного дискурсу повністю «модалізована», оскільки вона «видає» автора, хоче він того чи не хоче.

Отже, авторська модальність – це різновид суб'єктивної модальності, який увиразнює позитивне чи негативне оцінне сприйняття суб'єкта й виражається лексичними засобами (емоційно-оцінними лексемами), словотвірними засобами (афіксами суб'єктивної оцінки), а також засобами афективного синтаксису (повторами, інверсіями, неповнотою фрази тощо), інтонацією.

У тісному зв'язку з категоріями образу автора та авторської модальності перебуває категорія *авторизації*, тобто суб'єктивне сприйняття довкілля й реалізація його в мовленнєвій діяльності. Ця категорія тлумачиться синтаксистами як полісуб'єктне ускладнення конструкції речення вказівкою на «автора» оцінки, сприйняття, мовлення-думки [17].

Авторизація є виявом *категорії авторської інтенції*, що об'єднує схарактеризовані вище антропозорієнтовані категорійні величини. Саме тому для нашого дослідження важливим є аналіз категорії *авторизованої інтенції*, що її в сучасних лінгвістичних студіях кваліфікують як таку, що вводить модус суб'єктивних смислів автора, указує на додаткове джерело інформації, апеляцію мовця до осіб, які не беруть безпосередньої участі в процесі спілкування, проте їхній досвід, спостереження є важливими для успішного плину комунікації. У зв'язку з цим важливим для нашого дослідження буде аналіз так званих «*я-висловлень*», що формують *я-інтенцію* епістолярного дискурсу – категорію, яка, на думку С. Шабат-Савки, виражає апеляцію адресанта до адресата з метою поінформувати про щось, увести в коло певних подій, передати емоційний стан, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності, загалом суб'єктивний пласт індивідуальних одкровенень [4].

Усі антропозорієнтовані категорійні величини мають у своєму витлумаченні чітку вказівку на автора конкретного висловлення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне оперувати поняттям «*мовна особистість автора епістолярного дискурсу*», під якою розуміємо автора епістолярних текстів – писемних творів, яким притаманна яскраво виражена жанрово-стильова специфіка і які розглядаємо як вербальне ядро епістолярного дискурсу. Ця особистість в епістолярній текстовій комунікації здійснює міжособистісну й соціальну взаємодію з адресатами в умовах дистанційованої в часі та просторі комунікації. Епістолярна мовна особистість є самобутньою категорією епістолярного дискурсу, оскільки мовне вираження авторської індивідуальності як адресанта літературного тексту маніфестує зовсім інші сторони його мовної особистості в епістолярному тексті.

Епістолярій, що вирізняється тематичною, композиційною й стилістичною своєрідністю, комплексом культурно значущих особливостей, може бути кваліфікований як комплексний жанр авторського стилю та певного типу дискурсу. *Дискурс* у сучасних лінгвістичних студіях вивчається в трьох аспектах. По-перше, як одиниця спілкування, більша за речення, у якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки. По-друге, під дискурсом розуміють висловлення як безпосередню мовну діяльність, що реалізується в конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. По-третє, дискурс розглядають як текст (письмовий чи усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; вивчають у широкому контексті його творення й сприймання, тобто як комплексну одиницю мовлення, що відбиває національно-куль-

турні, соціальні, психічні умови авторської мовотворчості. У цьому аспекті дискурс потребує виходу у сферу прагмалінгвістики, залучення позамовних чинників, які мотивують те чи те прочитання тексту [18].

У руслі нашого дослідження *епістолярний дискурс* визначаємо як сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть одна й та сама мовна особистість автора, які аналізуємо в єдності лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів текстотворення.

Основними одиницями дослідження слугують *епістоляризми* – особливі слова та сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповоротну авторську індивідуальність епістолярного дискурсу.

Висновки. Епістолярна спадщина є благодатним матеріалом для обґрунтування антропоцентричної концепції мови. Понятійно-термінологічна база антропологізованих категорійних величин в епістолярному дискурсі виражається такими категоріями, як «образ автора», «авторська модальність», «авторизація», «авторська інтенція». Подальші розробки цієї проблеми поглиблюють знання про антропоцентричну парадигму досліджень української лінгвістики, про змістовий потенціал різноманітних мовних одиниць, що генерують і вербалізують низку авторських інтенцій епістолярного дискурсу, посприяють розвитку окремих теоретичних положень антропоцентричної парадигми дослідження мовних явищ, теорії мовленнєвої діяльності, послугують підґрунтям для подальших лінгвістичних студій із комунікативної лінгвістики й теорії дискурсу.

Література:

- Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К., 2001. – 300 с.
- Ленець К.В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К.В. Ленець, М.М. Пильнський // *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.
- Грещук В. Лінгвістичний аспект листування / В. Грещук // *Василь Стефаник – художник слова*. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – С. 165–176.
- Шабат-Савка С.Т. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації / С.Т. Шабат-Савка // *Категорія комунікативної інтенції в українській мові* : [монографія]. – Чернівці : Букрек, 2014. – С. 301–309.
- Богдан С. Лист як особливий вид комунікативної діяльності / С. Богдан // *Проблемні питання синтаксису*. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 157–163.
- Мазоха Г.С. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію / Г.С. Мазоха // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки»*. – 2013. – № 2 (1). – С. 152–161.
- Сірий М. Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови / М. Сірий // *Питання словотвору і граматичної структури української мови*. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 37–42.
- Павлик Н.В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н.В. Павлик ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
- Найрулін А.О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.О. Найрулін ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2005. – 19 с.
- Черкез І.Б. Українська мова в епістолярних текстах кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І.Б. Черкез ; Чернівецький. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 19 с.
- Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку / Г.О. Винокур. – М., 1959. – С. 229–259.
- Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
- Сологуб Н.М. Мовний світ Олеса Гончара / Н.М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 149 с.
- Крупа М.П. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської : [монографія] / М.П. Крупа ; Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова», Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка (Лабораторія «Лінгвіст. аналіз худож. тексту»). – К. : Рідна мова, 1998. – 140 с.
- Одинцов В. О языке художественной прозы. Повествование и диалог / В. Одинцов. – М. : Наука, 1973. – 106 с.
- Шерех Ю. Третья сторожа: литература, мистецтво, ідеологія / Ю. Шерех. – К. : Основи, 1993. – 590 с.
- Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова ; отв. ред. Ю.Н. Караулов ; АН СССР, Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1988. – 439 с.
- Срмоленко С.Я. Дискурс / С.Я. Срмоленко // *Українська мова : Енциклопедія* / редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 142–143.

Агафонова А. Н. Терминологическое соотношение антропоориентированных категориальных величин в эпистолярном дискурсе

Аннотация. В статье затронута проблема понятийно-терминологической базы антропоориентированных категориальных величин в эпистолярном дискурсе.

Ключевые слова: эпистолярный дискурс, образ автора, авторская модальность, авторская интенция, авторизация.

Agafonova A. The terminological correlation of the anthropologically oriented categorical capacities in the epistolary discourse

Summary. The article under discussion deals with the problem of the notion-terminological basis of the anthropologically oriented capacities in the epistolary discourse.

Key words: epistolary discourse, author's image, author's modality, author's intention, authorization.

Боклах Д. Ю.,

аспірант кафедри української літератури

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ГЕНЕЗА РЕЦЕПЦІЇ ТОПОСУ МІСТА У ФІЛОСОФІЇ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті розкриваються особливості науково-критичного сприйняття поняття топосу міста у філософії й літературознавстві, аналізується специфіка відтворення епічного топосу міста крізь призму прози Т. Шевченка.

Ключові слова: топос, топос міста, географічний простір, час і простір.

Постановка проблеми. Місто – завжди просторова й тимчасова сингулярність, географічна й топографічна значущість, особлива точка, із якою пов'язана певна міфологема, сакральна побудова, екзистенційне переживання [1, с. 73]. Місто – центр, що має певну околицю та пов'язане з певною просторовою експансією в системі «людина – місце – людина». Місто як образ утілюється в певному топосі, що окреслює просторові координати для відтворення його географії, ландшафту тощо.

Топос міста у філософії є предметом досліджень М. Карповця, Х. Ортеги-і-Гассета, О. Шпенглера й інших на рівні сприйняття ландшафту міста й зображення елементів міського середовища. Топос міста як художній простір ставав предметом досліджень багатьох літературознавців: М. Анциферова, І. Вихор, Л. Демської-Будзуляк, І. Лисенко, М. Ловчинського, Ю. Лотмана, В. Прокоф'євої, В. Топорова, В. Фоменко та ін.

Ідею організації простору проживання людини реалізує місто, включаючи різні форми тілесності: саму людину й зовнішню тілесність (житло, комунікації) [2]. Топос міста – просторова лінійна структура, що є конкретною географічною даністю міста. Питання художнього топосу міста набуває особливої уваги, бо у свідомості письменника топос міста стає специфічною «морально-чуттєвою атмосферою, яка пронизує краєвид, квартиру, меблі, посуд, тіло, характер, манери, погляди, діяльність і долю людини, причому загальна історична ситуація, у свою чергу, виявляється як єдина атмосфера, що охоплює окремі життєві сфери» [3, с. 468]. На думку В. Фоменко, місто, потрапляючи у фокус художнього слова, виступає як тло, топос, місце дії, декорація, образ [4, с. 50]. Місто у творі стає своєрідним світом, а спосіб буття героїв твору відтворюється крізь призму рецепції міста.

Дослідження топіки зумовлене увагою літературознавців до проблеми специфіки художнього простору (М. Бахтін, Н. Копилянська, Е. Курціус, Ю. Лотман, С. Скварчинська, П. Флоренський та ін.). Вивчення топосу міста важливе тому, що це поняття охоплює «локус», «міський простір», «хроно-топ», розуміння сутності яких стає необхідною умовою для ґрунтовної інтерпретації художнього тексту.

Категорія топосу в літературознавчій методології має багатобічний аспект використання. Розкриття поняття «топос» пов'язане з розумінням його як широкої теми, що має повторюваний характер мотивів, образів у творах письменників (Ю. Вавжинська, М. Зубрицька, Л. Литвин, Ю. Пихтіна й ін.).

Дефініція поняття «топос» пов'язується з його рецепцією як синоніма до поняття «простір» і його локальних елементів (А. Михайлова, О. Сахарова та ін.). Топос розглядають у межах міфопоетики в значенні специфічних просторових образів (В. Кописця, Т. Саяпіна, І. Ткаченко й ін.). Дослідники Т. Бандура, І. Вихор, Л. Демська-Будзуляк, І. Лисенко, В. Назарець, О. Харлан, О. Шаф та ін. розкривають поняття «топос» у значенні широкого світу міста, що відкриває просторові координати подій і явищ, постає тлом дії, прив'язуючи героїв до конкретних місць. З одного боку, термінологічний інструментарій літературознавства стає ускладненим, з іншого – суттєві розбіжності в тлумаченні термінів часто ускладнюють розуміння їхньої наукової генези, що стає перешкодою дослідницькій думці. Зважаючи на це, актуальною постає потреба конструктивного осмислення поняття топосу міста в науковому дискурсі. Крім того, попри достатню науково-критичну базу термінології, залишається мало-дослідженим питання особливостей епічного (прозового) топосу міста як просторового конструкту художнього тексту.

Метою статті є генеза рецепції поняття топосу міста у філософії й літературознавстві, а також окреслення специфічних ознак епічного топосу міста на прикладі прозових творів Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «топос» започатковане з часів Античності у філософії та риторичі. Відомо, що в обіг філософії поняття «топос» було введено Протагором Абдерським (бл. 480–410 до н. е.) і детально розроблене Аристотелем («Топіка», «Риторика»). Аристотель уживав топос у значенні категорії риторики, що передбачала теорію аргументації з огляду на конкретний аргумент. Топос – це «загальне місце» як умістилище засновків, що слугують для викладу теми [5, с. 418]. Топоси як евристичні формули метафорично ставали «місцями», у яких необхідно знаходити аргументи: топоси (loci) – склади аргументів [6, с. 264]. Оскільки топоси відповідали повторюваним ситуаціям, то вони могли переноситися з промови в промову, тому їх було прийнято називати «загальні місця» (лат. loci communes) [7, с. 401]. Однак, як слушно зазначають А. Артеменко та Я. Артеменко, проблема топосу у філософській традиції (Платон «Закони», Аристотель «Фізика») також пов'язана зі сферою онтології, де поняття «топос» формується як система ознак і властивостей конкретного місця як фактора, що впливає на властивості й функціональне призначення речі [8, с. 84–85]. Відтак топос у територіальному сенсі постає як об'єкт, що визначає вектори функціонування й осмислення речей у просторі людського буття.

Ґрунтовне вивчення топіки художніх творів розпочалося із середини ХХ ст., тому варто відзначити дослідження М. Бахтіна («Питання літератури та естетики»), Д. Лихачова («Поетика давньоруської літератури»), Е. Курціуса («Європейська література і латинське Середньовіччя»), Ю. Лотмана («Структура художнього тексту») тощо.

Проблема вивчення генези топосу як літературознавчого поняття вперше докладно була досліджена Е. Курціусом [9]. Поняття «топос» у літературній модифікації дослідника означало стійкі кліше, схеми, вислови, які поширилися в античній і середньовічній літературах унаслідок впливу риторичної [6, с. 264]. У розумінні Е. Курціуса, топос – це щось приховане. Він зривається з пера автора як літературна ремінісценція. Завдяки топосу, письменник торкається такого пласту історичного плину життя, який лежить глибше, ніж рівень його індивідуального відчуття [10, с. 1076]. У такий спосіб поняття «топос» актуалізує зв'язок із теорією архетипів К. Юнга [9, с. 96]. Це дає підстави Ю. Ковалеву визначати бінарну специфіку вживання топосу, який «у письменстві сприймається як стале поєднання мотивів: мати-вітчизна, світ як театр, рай, пекло тощо», і також «топос може набувати ознак архетипу» [11, с. 489]. Отже, топос для Е. Курціуса – паралельна літературі реальність, суб'єктивний простір, наповнений сформульованими мовними засобами.

Топос у художньому творі не є його елементом: він належить не історико-літературній реальності, а матеріалу, з якого ніби творить художник. У творі топос може виконувати функцію образу, мотиву, метафори, символу, алегорії тощо, проте сам по собі він ніколи не тотожний їм, оскільки існує поза контекстом твору, у позаособистісних глибинах літературного процесу [7, с. 401]. Такими топосами, на думку Е. Курціуса, можуть бути топос ділення набутих досвідом, топос уникання інертності, топос невимовності, «топос винахідника» тощо [9, с. 101, 103, 181, 624]. Однак, як зазначає Я. Абрамовська, саме Е. Курціус наділив поняття «топос» шизофренічним роздвоєнням, яке зумовило його заплутану подальшу долю [12, с. 352], бо, з одного боку, топосу, як і мотиву в образотворчому мистецтві, притаманні параметри «часової і просторової усеприсутності» [10, с. 1076], з іншого ж боку, топос – багатозначний повторюваний образ, тема, мотив тощо, закорінений в архетип людської свідомості [9, с. 96–123]. Слушною із цього приводу є думка В. Кайзера про те, що розкриття змістового наповнення поняття топосу має на меті «дослідження традиції певних технічних прийомів зображення» одухотвореного ландшафту [13, с. 123]. Водночас ландшафт місцевості становлять «певні лаштунки: луки, струмки, легкі подихи, пташиний спів тощо» [13, с. 123–124]. Отже, наш дослідницький інтерес становить розкриття специфіки топосу як «одухотвореного ландшафту» середовища міста.

Місто як цивілізаційний феномен і особливий простір життя у філософській думці постає широким топосом дії людини. О. Шпенглер упевнений, що місто – це велетенська споруда з «каменю і дерева», з кам'яними вулицями й «оздобленими каменем площами», із «будівлями найдивовижнішої форми», де мешкають люди [14, с. 92]. Х. Ортега-і-Гассет уважає, що «місто – це надбудинок, це подолання людського лігва, створення нової структури, більш абстрактної і складної, ніж сімейної oikos» [15, с. 144–145]. К. Лінч наголошує, що структурний простір міста в загальних рисах має сталий характер, однак місто завжди змінюється в деталях, а тому його «ріст і форма піддаються контролю тільки частково» [16, с. 15]. На думку Д. Замятіна, географічний образ міста – це «взаємодія різних знаків і символів, що виражають, репрезентують і водночас формують саме місто» [17, с. 228]. Відтак М. Карповець стверджує, що місто є структурним світом, який «схоплює і вбирає у свій простір максимально можливий реєстр індивідуальних самореалізацій; слугує відкритим середовищем здійснення ду-

ховно-практичних здібностей і потенцій людини» [18, с. 72]. Отже, топос міста – це динамічний простір соціальної інтеракції поряд із відтворенням природно-архітектурних лаштунків середовища.

Т. Субботіна зазначає, що в гуманітарному дискурсі «формується поняття «топос» як синонімічне до понять «категорія культури» або «образ культури» [19, с. 112]. Топос як культурологічний конструкт – «це злиття множинної мікроісторії, пам'яті, традиції й телеології місця з культурною географією» просторів вулиць, будинків, дворів, що тягнуть одне до одного [20, с. 68]. Особливістю топосу, як стверджує А. Булгакова, є діалектична єдність історично мінливого «стійкого» в семантиці й структурі простору, себто топос, «з одного боку, виступає як стійка одиниця, що відбиває єдине сприйняття людьми предметів і явищ дійсності, а з іншого боку, виступає як одиниця, що вбирає в себе «дух» епохи й унікальність авторського бачення світу» [21, с. 206]. Відтак із площини філософії та культурології поняття «топос» переходить у спектр міської й урбаністичної літератури, у центрі якої завжди людина в просторовому вимірі міста.

Топос міста як предметно-понятійна категорія в сучасному літературознавстві має чимало визначень і тлумачень. І. Вихор, М. Калиняк, В. Фоменко та ін. вкладають в поняття «топос міста» просторову структуру, яка чітко виявляє свої особливості у взаємодії з її локальними елементами (локусами) [4; 22; 23]. О. Шаф під топосом міста вбачає широке тло відтвореної місцевості художнього простору [24]. І. Лисенко детально розглядає топос міста крізь топоси вулиці, дороги, локуси церкви, заводу та інші просторові образи [25]. Т. Саяпіна, досліджуючи просторову семантику міфопоетичних образів у творах М. Коцюбинського, виділяє топоси лісу, острова, міста, кам'яного берега моря [26], тому топоси мають виокремлення в цьому випадку як великі за семантикою просторові образи. О. Харлан визначає топос як певний узагальнений простір певної місцевості, у якому втілюється образ ідеальної країни (топос Аркадії) [27]. В. Назарець визначає міський топос просторово-предметною реалією, що «концентрує в собі семантично-ціннісні аспекти людського буття», наголошуючи на близькій спорідненості терміна з поняттями «міський текст» і «дискурс міста» [28, с. 164].

Місто, на нашу думку, вже самостійно є окремим простором у часі – топосом. В. Туркіна стверджує, що місто набуває рис топосу, простору з динамічно змінними топологічними й метричними параметрами. Характеристиками міського топосу є динамічність і мінливість, хаотичність ландшафтних та архітектурних особливостей, експансія, відсутність чітко вираженої структури [1, с. 79]. Але місто – це не тільки географічний простір, а завжди більше, ніж населений пункт, для якого характерні семантична навантаженість, смислова згущеність, емоційне напруження, упорядкованість [2]. Тому М. Ловчинський зазначає, що термін «топос» є більш універсальним, порівняно з терміном «ідеальний географічний образ» [29, с. 9–10]. Домінантою простору міста, реалізованою в міському тексті, є топос міста, що стає тлом розгортання місць дії героїв, подій у художньому творі. Топос міста є великим фрагментом географічного простору, що має лінійну структуру локусів.

М. Анциферов розуміє міський топос як «культурно-історичний організм», що постійно перебуває в просторі динаміки та розвитку [30, с. 29]. М. Анциферов («Шляхи дослідження мі-

ста як соціального організму») докладно вивчає структуру топосу міста, виокремлюючи «анатомію», «фізіологію», «душу» міста [31]. Об'єктами дослідження «анатомії» міста є місце розташування, зовнішня форма, архітектоніка, які, отже, стають увиразниками топосу. «Фізіологію» міста М. Анциферов розкриває крізь функції діяльності соціуму (житлова, транспортна тощо) [31, с. 20–21]. Однак, пізнаючи «душу міста» як індивідуальний організм, що зосереджує емоційно-ціннісний аспект єдності структурних елементів [31, с. 23], важливо зважати на архітектоніку, ландшафт, які відсилають до розуміння власне параметрів «анатомії» міста. Крім того, у праці «Бувальщина і міф Петербурга» вчений виокремлює особливості міста, які допомагають окреслити його топос загалом, а саме: 1) ландшафт, 2) місця, заселені до заснування, 3) місце зародження, 4) загальна характеристика вигляду [32]. В. Бенямін у дослідженні топосу міста («Берлінська хроніка») також визначає особливості ландшафту міста порівняно із суб'єктивними враженнями, наголошуючи на «манері спілкування з міськими вулицями» [33, с. 166]. Берлін як міський топос відкривався для вченого «крізь двори» [33, с. 196], віадук залізниці, квартири, будинки, Ландвер-канал, цвинтар тощо [33, с. 174–177]. Окреслені модули дослідження образу міста стають доміантними аналізи його топосу й локальних структур, адже місто – це сукупність місць, які насичені смислами, своєю історією, знаками й цінностями.

Ю. Лотман визначає поняття топос як «просторовий континуум тексту, у якому відображається світ об'єкта» [34, с. 221]. Дослідник стверджує, що «топос завжди наділений деякою предметністю, оскільки простір завжди подано людині у формі якого-небудь конкретного його наповнення» [34, с. 221–222]. Цей простір наповнення може наблизитися до авторського побутового оточення, а також може віддалятися від звичної «предметної» реальності (Ю. Лотман) у бік художнього осмислення топосу міста, який «надає змогу співприсутності, одночасності, просторово-часового схоплення буття речі й людини» [8, с. 86]. Топос міста для героїв – це просторовий континуум ландшафту, міської географії, потрапляючи в який, герої тримають зв'язок із подіями, що з ними відбувалися, і далеким минулим. Ю. Лотман, досліджуючи семіотику міського простору, визначає ключові параметри «знакової» природи міста: місто як ім'я, місто як простір, місто як час [35; 36; 37]. Місто як ім'я ретранслює історичну проекцію залежності образу міста від засновника (діяча), який стає втіленням індивідуального простору міста разом із простором епохи [35]. Досліджуючи художній семіозис міського простору, Ю. Лотман виділяє два типи міст: концентричне місто (тяжє до замкненості, зосереджує міфи генетичного плану, розташоване на горі; «вічне місто», що має початок, але не має кінця) й ексцентричне місто (тяжє до відкритості, розташоване «на межі» культурного простору, побудоване всупереч природі) [36]. На думку Ю. Лотмана, темпоральний складник Петербурга примушує споглядати на місто з різних позицій особистого та історичного часу, а тому місто в часовій ретроспекції може відображатися в позиціях реально-історичного часу, сакрального часу, ефемерного часу [37] на певних ділянках простору.

М. Бахтін і Ю. Лотман уводять розуміння генези «географічного простору», бо топос міста – це насамперед простір географічний, де будь-яка «місцевість повинна бути пояснена, від її назви й до особливостей її рельєфу, ґрунту, рослинності тощо, із людської події, яка тут відбувалася і яка визначила її назву та її вигляд» [38, с. 339]. Топос міста має структурні коор-

динати місцевості в художньому творі, а тому поняття географічного простору міста «належить до однієї з форм просторового конструювання світу у свідомості людини» [39, с. 407], що виявляється в рецепції топосу міста. Ю. Лотман стверджує, що обличчя будь-якого міста «кам'яне», оскільки місто «нерухоме, тому що воно прибите залізним цвяхом до географії» [37, с. 86]. Однак це не позбавляє місто динамічності в розвитку культури, зрештою, і простору, бо місто все «кидає в культуру», але й від «культури приймає» [37, с. 86].

У розумінні В. Топорова, топос міста – це міфопоетичний простір, структура, що насичена міфами, історією [40, с. 259–392]. Деталізуючи характеристики, що вказують на інтенсивність простору, В. Топоров зазначає, що «індивідуальний образ простору в тексті зазвичай виступає форсовано; його прикмети стають частішими, <...> сама «просторовість» стає особливо «експансивною», накладаючи свій відбиток і в тих сферах, які не є переважно просторовими» [40, с. 448]. Топос міста як міфопоетичний простір впливає на сфери життєдіяльності людини, які не є просторовими (душа, свідомість тощо).

В. Прокоф'єва визначає топос у широкому сенсі «місцем розгортання смислів», яке може корелювати з будь-яким фрагментом (фрагментами) реального простору, як правило, відкритим» [41, с. 89], оскільки «місце – це завжди певні просторові відношення, які мають значення «тут» [8, с. 85]. На переконання Ф. Штейнбука, категорія топосу «характеризується потужним аналітично-дискурсивним потенціалом, оскільки може бути визначеною як універсальний змістовий простір, що має здатність водночас існувати поза текстом і реалізовуватися в тексті» [42, с. 292]. Натомість А. Булгакова стверджує: «Топос є значущою семіотичною, культурно-типологічною одиницею, яка постає в тексті у вигляді чіткого художнього образу з просторовими характеристиками» [43, с. 104]. З огляду на це топос міста постає тлом розгортання фрагментів географічного середовища, локальними часово-просторовими характеристиками якого постають «місця», «осередки» зі значенням предметності «тут» (себто «в цьому місці», «місцях»). Відтак топосом у художньому творі можемо вважати «село», «місто» тощо.

Топос міста – це одиниця простору, яка презентує відношення його ландшафтних складових (вулиці, будівлі, парки тощо) у динамічній системі, що дає змогу письменникам відтворювати міський топос деталізовано. Сутнісним із цього приводу є визначення міського топосу І. Вихор: «Топос – це предметно-сміслова даність міста, відтворена в тексті сукупність міських реалій, окреслених і локалізованих у певних часово-просторових межах» [22, с. 9]. Місто як географічний простір перетворюється у творі на топос, який має визначеність території в часі й просторі, що досягається за рахунок траєкторії просторових переміщень героя в локусах міста. Якщо взяти до уваги рівень просторової структури топосу міста, на якому він може виступати в тексті як сукупність місць дії, то в такому випадку його варто розглядати як одиницю географічного простору, що має реалізацію в міському тексті.

Топос міста стає невіддільним елементом української літератури, починаючи із середини XIX ст. Особливо інтенсивно він упродовжувався в епоху реалізму й натуралізму, коли міська культура ставала складовою психології літературного героя [44, с. 11]. Топос міста є одним із унікальних просторових образів художнього світу прози Т. Шевченка (топос Петербурга («Художник»), топоси Києва та Переяслава («Близнець») тощо).

Домінантою просторового континууму повісті «Художник» є топос Петербурга, який презентує широке тло дії героїв у конкретному середовищі проживання й пов'язаний із життям юного художника та оповідача в місті. Характерною рисою епічного топосу Петербурга стає амбівалентність, що визначає організацію простору міста за допомогою опозиції «центр культури, можливостей» – «осередок злиднів». Топос Петербурга хоча й має відсилання на «Петербург Достоевського», однак варто підкреслити більшою мірою неповторність (інтенсивний аспект, за В. Топоровим) особистісних і предметних реалій міста. Аспект «розташування міста» не має важливості, адже ландшафт Петербурга стирає межі «ворожості». Герої бачать місто як простір естетики й чуттєвості: краса «академічної набережної» [45, с. 121], «незабвенное утро» над Невою [45, с. 161] тощо. Топос Петербурга пов'язується із семантикою географічного простору, до якого дотичними елементами стають структурні складники (Академія мистецтв, вулиці, кав'ярня, Літній сад, Нева, театр тощо), кожен із яких, говорячи словами М. Бердяєва, уміщує в собі «цілий світ» життя суб'єкта як мікрокосму [46, с. 12] у просторових координатах міста.

Топоси Києва та Переяслава в повісті «Близнець» презентуються крізь рецепцію міст автором-оповідачем і героями. Київ у творі володіє «локусом культурної пам'яті» (Я. Поліщук), бо втілює місто багатовікової історії народу, а тому «Київ корелює з іконічною системою пам'ятки» [47, с. 33]. Топос міста зображується теплими барвами й любов'ю до природно-архітектурних ансамблів міста (вулиці, типографський ганок, Києво-Печерська лавра тощо), проектуючи особливу атмосферу вражень: захоплюючий подив від «золотоглавого» Києва [45, с. 109], прогулянка «в саду по большой аллее», освітлена «заходящим солнцем» панорама старого міста [45, с. 74] тощо. Топос Переяслава описується докладно, але увага акцентована на розташуванні міста, яке «издали кажется в тумане, но над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотой главою» [45, с. 17]. Водночас увага зосереджена на історичних подіях, що відбувалися в місті та його околицях (місце вбивства безневинного князя Бориса, Тарасова ніч 1630 р. [45, с. 487–488] тощо). Детальний опис топосу Переяслава дає змогу простежити життя міста в часовому вимірі кілька століть тому з огляду на ландшафт, будівлі (Вознесенський собор, Успенська церква тощо), які стають віддзеркаленням історії міста.

Топос міста – своєрідна просторова схема життя героїв, через яку Т. Шевченко здебільшого передає індивідуальний стан, біографічні спогади, що відповідають його авторським інтенціям. Епічний топос міста – лінійний просторовий конструкт ландшафту, географії, архітектоніки в досліджуваних текстах, який вирізняється описом місцевості, топоніміки. Епічний топос – передусім стала часово-просторова категорія твору, оскільки презентує собою постійну дію в часі й певних місцях, відображаючи мову непросторових відношень між героями, а також рецепцію міста автором-оповідачем.

Висновки. Топос міста як категорія літературознавства позначає просторові відношення міського середовища в художньому творі. Домінантами презентації епічного топосу міста є його історичний палімпсест, ландшафтні особливості, забудова, географічне розташування, клімат, сенсорика. Топос міста є тлом розгортання смислів, функціональним полем, що корелює з реальним часопростором. Епічний топос міста – соціально-історичний і цивілізаційний конгломерат реального механізму

життя героїв у місті з локальною архітектонікою й детальними просторовими координатами. Топос міста в художніх творах Т. Шевченка містить у собі менші просторові складники, кожен із яких несе стійку семантику дії в часі (локуси). Важливою функцією епічного топосу міста є презентація міського способу буття автора-оповідача й героїв, що в текстовій площині кодифікується в міському тексті, виявляє зв'язок на рівні «місто – людина», а також на рівні «історичної ретроспективи». Топос міста у творах Т. Шевченка становить складний семіотичний комплекс, що охоплює національно-культурний, соціальний, екзистенційний простір, який зумовлений життям автора в певному середовищі міста. Топос міста стає мовою для вираження й непросторових відношень, синхронізуючи пам'ять автора, міжособистісні взаємини героїв. Перспективи подальших розвідок полягатимуть у детальному дослідженні особливостей відтворення прозового топосу міста у творах Т. Шевченка.

Література:

1. Туркина В.Г. Город как «топос» / В.Г. Туркина // Научные ведомости БГУ. Серия «Философия. Социология. Право». – 2009. – Вып. № 7. – Т. 57. – С. 73–79.
2. Гуринов С.П. Образ города в культуре: метафизические и мистические аспекты / С.П. Гуринов // Города региона: культурно-символическое наследие как гуманитарный ресурс будущего : матер. Междун. научн.-практ. конф. – Саратов : Изд-во СГУ, 2003. – С. 10–17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.comk.ru/HTML/gurin_doc.htm.
3. Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе / Э. Ауэрбах ; пер. с нем. А.В. Михайлова. – М. : Прогресс, 1976. – 556 с.
4. Фоменко В.Г. Українська урбаністична проза: еволюція, проблематика, поетика : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.01 / В.Г. Фоменко ; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2008. – 378 с.
5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / кер. проекту Б. Кассен, К. Сігов. – К. : Дух і літера, 2009. – Т. 1. – 2009. – 576 с.
6. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н.Д. Тмарченко. – М. : Изд-во Кулагиной ; Intrada, 2008. – 358 с.
7. Западное литературоведение XX века : [энциклопедия] / гл. науч. ред. Е.А. Цурганова. – М. : Intrada, 2004. – 560 с.
8. Артеменко А. Онтологія топосу / А. Артеменко, Я. Артеменко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – 2014. – Вип. 15. – С. 84–87.
9. Курціус Е.Р. Європейська література та латинське середньовіччя / Е.Р. Курціус ; перекл. з нім. А. Онишка. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
10. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкина ; Инст. научн. информации по общественным наукам РАН. – М. : НПКи «Интелвак», 2001. – 1600 с.
11. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2 : М–Я. – 2007. – 624 с.
12. Абрамовська Я. Топос і деякі спільні місця літературознавчих досліджень / Я. Абрамовська // Теорія літератури в Польщі : [антол. текстів др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.] / С. Яковенко (пер. з пол.) ; Б. Бакула (упоряд.) ; В. Моренць (заг. ред.). – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 351–370.
13. Теоретическая поэтика: понятия и определения : [хрестоматия] / автор-составитель Н.Д. Тмарченко. – М. : РГГУ, 2001. – 446 с.
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. и примеч. И.И. Маханькова ; ред. В.А. Матешук. – М. : Мысль, 1998. – Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. – 1998. – 606 с.
15. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 509 с.

16. Линч К. Образ города / К. Линч ; пер. с англ. В.Л. Глазычева ; под ред. А.В. Иконникова. – М. : Стройиздат, 1982. – 328 с.
17. Замятин Д.Н. Культура и пространство: моделирование географических образов / Д.Н. Замятин. – М. : Знак, 2006. – 488 с.
18. Карповець М.В. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / М.В. Карповець ; Києво-Могилянська академія. – К., 2013. – 224 с.
19. Субботина Т.В. Локус, топос, урбоним, микротопоним: к вопросу о содержании пространственных понятий / Т.В. Субботина // Вестник ЧГУ. Серия «Филология. Искусствоведение». – 2011. – Вып. 57. – № 24. – С. 111–113.
20. Гольдин П.З. Топонимика, локус и топос малых улиц в парадигме семиотики / П.З. Гольдин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Серия «Вопросы теории и практики». – Тамбов : Грамота, 2012. – Вып. 11. – Ч. 2. – С. 66–69.
21. Булгакова А.А. Топос Мир в художественном и mass-media тексте / А.А. Булгакова // Чтение: рецепция и интерпретация : сб. науч. стат. : в 2 ч. – Гродно : ГрГУ им. Я. Купалы, 2011. – Ч. 2. – 2011. – С. 206–213.
22. Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / І.В. Вихор ; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
23. Калиняк М. Урбаністична топоніміка Франкової прози: трансформація реального топосу в художній / М. Калиняк // Українське літературознавство. – 2014. – Вип. 78. – С. 69–76.
24. Шаф О.В. Топос міста в поезії Сергія Жадана як маскулінізація світу / О.В. Шаф // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство». – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. 23. – Ч. 2. – С. 411–417.
25. Лисенко І.М. Поетика драматургії Миколи Куліша 1927–1932 років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / І.М. Лисенко ; ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – 19 с.
26. Саяпіна Т.В. Міфопоетика творчості М.М. Коцюбинського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Т.В. Саяпіна ; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
27. Харлан О.Д. Топос Аркадії в українській і польській прозі міжвоєнного двадцятиліття / О.Д. Харлан // Актуальні проблеми іноземної філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство». – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 42–48.
28. Назарець В.М. Топос міста в поезії Бертольда Брехта / В.М. Назарець // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2013. – Вип. 4. – С. 164–167.
29. Ловчинский Н.А. Образы пространства в современной русской постмодернистской поэзии : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Н.А. Ловчинский. – Волгоград, 2010. – 208 с.
30. Анциферов Н.П. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина / Н.П. Анциферов. – СПб. : Лениздат, 1991. – 335 с.
31. Анциферов Н.П. Пути изучения города как социального организма / Н.П. Анциферов. – Ленинград : Сеятель, 1926. – 151 с.
32. Анциферов Н.П. Быль и миф Петербурга / Н.П. Анциферов // Анциферов Н.П. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Быль и миф Петербурга / Н.П. Анциферов. – М. : Книга, 1991. – С. 9–89.
33. Беньямин В. Берлинская хроника / В. Беньямин // Павлов Е. Шок памяти. Автобиографическая поэтика Вальтера Беньямина и Осипа Мандельштама / Е. Павлов. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 166–208.
34. Лотман Ю.М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 1998. – 704 с.
35. Успенский Б.А. Отзвуки концепции «Москва – третий Рим» в идеологии Петра Первого / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Успенский Б.А. Избранные труды / Б.А. Успенский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – Т. 1. – 1996. – С. 124–141.
36. Лотман Ю.М. Символика Петербурга / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
37. Город и время [Беседа с Ю.М. Лотманом] // Метафизика Петербурга: Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры / Филос.-культ. исслед. центр «Эйдос» (С. Петерб. союз ученых) ; глав. ред. Л. Морева. – СПб., 1993. – Вип. 1. – С. 84–92.
38. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
39. Лотман Ю.М. Избранные статьи : в 3 т. / Ю.М. Лотман. – Таллин : Александра, 1992. – Т. 1 : Статьи по семиотике и типологии культуры. – 1992. – 478 с.
40. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического / В.Н. Топоров. – М. : Прогресс. Культура, 1995. – 624 с.
41. Прокофьева В. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Прокофьева // Вестник ОГПУ. – 2005. – № 11. – С. 87–94.
42. Штейнбук Ф. Прологомени до студій тілесної топосфери / Ф. Штейнбук // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький : ПХ ДПУ, 2014. – Вип. 18. – С. 286–294.
43. Булгакова А.А. Топика в литературном процессе : [пособие] / А.А. Булгакова. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 107 с.
44. Демська-Будзуляк Л.М. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму / Л.М. Демська-Будзуляк // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. Серія «Філологія». – Миколаїв, 2009. – Т. 118. – Вип. 105. – С. 11–16.
45. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко ; редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2001–2004. – Т. 4 : Повісті. – 2003. – 600 с.
46. Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н. Бердяев. – М. : Международные отношения, 1990. – 336 с.
47. Левицький В. Наснага та моторошність «іного краю»: урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка / В. Левицький // Слово і час. – 2015. – № 3. – С. 28–36.

Боклах Д. Ю. Генезис рецепции топоса города в философии и литературоведении

Аннотация. В статье раскрываются особенности научно-критического восприятия понятия топоса города в философии и литературоведении, анализируется специфика воспроизведения эпического топоса города сквозь призму прозы Т. Шевченко.

Ключевые слова: топос, топос города, географическое пространство, время и пространство.

Boklakh D. Genesis of city topos reception in philosophy and literary criticism

Summary. The features of research and critical perception of the city topos in philosophy and literary criticism are covered in this article. Playback features of city topos via T. Shevchenko's prose are also analyzed.

Key words: topos, city topos, geographical space, time and space.

Вус М. І.,

*аспірант кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Анотація. У статті йдеться про тенденцію залучення термінів до загальної мовної практики. Цю тенденцію розкрито на прикладі біологічних термінів української мови. Функціонування термінів у новому для них оточенні спричиняє їх детермінологізацію, зокрема зміни в семантиці, сполучуваності й словотворчому потенціалі.

Ключові слова: українська мова, детермінологізація, біологічна термінологія, загальнолітературна мова, інтелектуалізація, неосемантизм.

Постановка проблеми. Сучасний світ розвивається під впливом наукової експансії. Відбуваються модернізаційні зрушення майже всіх сторін життя людства. Особливо помітним є прогрес у сферах інформаційних технологій, економіки, медицини. Не менш вагомими вважаємо й досягнення біологічних наук, зокрема молекулярної біології, біотехнології, генної інженерії тощо. Адже у XXI ст. глобальною проблемою людства стали взаємини людини і природи, їхнього гармонійного співіснування. Сучасні біологічні дослідження відіграють ключову роль у виробництві ліків, продуктів харчування. Швидкий розвиток сфери біології зумовлює суспільні зміни, що, у свою чергу, є каталізатором змін мовних. Насамперед це виявляється в кількісній і якісній модифікації словникового складу мови, способах і засобах його збагачення.

Динаміка словникового складу забезпечується взаємопов'язаними й безперервними процесами термінологізації та детермінологізації, тобто пересуваннями від периферії до ядра мовної системи і від ядра до периферії. Пришвидшені темпи термінологізації й детермінологізації пов'язані з інтелектуалізацією мови, яку «геніальні праці в 1929 році назвуть серед тенденцій, що визначать подальший розвиток літературних мов Європи в XX сторіччі, так само, як і окреслять зв'язок її з термінологізацією та детермінологізацією лексики» [4, с. 151].

Взаємодія термінологічного та загальноновживаного шарів лексики постійно привертає увагу вчених, тому що вона концентрує в собі проблеми кількох лінгвістичних галузей: термінознавства, семасіології, ономасіології, соціолінгвістики. Це явище в українському мовознавстві досліджували О.П. Винник, О.А. Жирик, Є.А. Карпіловська, В.Л. Карпова, Т.В. Катиш, Н.Ф. Клименко, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, Н.Ф. Непийвода, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко, Г.В. Чорновол і багато інших.

Наша розвідка присвячена міграції біологічних термінів у загальнономовний лексикон української мови, що зумовлено відсутністю такого дослідження. Детермінологізацію вважають прикметою сучасної епохи, хоча вона триває в мові здавна, можливо, із часу появи термінів, проте оскільки «не мала сильного відображення в загальнономовних лексикографічних джерелах, то вона ще не могла сприяти кількісному і якісному збагаченню загальноновживаної лексики української мови» [8, с. 208].

Мета статті – визначити роль біологічних термінів у поповненні української загальнолітературної мови та семантичні, словотвірні зміни, які відбуваються під час цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноприйнятим вважається трактування детермінологізації, подане у відповідній статті енциклопедії «Українська мова»: «Детермінологізація (від лат. de – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, термін і грец. логос – слово, учення) – перетворення терміна на загальноновживане слово. Також зазначено, що процес детермінологізації відбувається тоді, коли виникає потреба використати термін для номінації тих чи інших об'єктів або відношень, заповнити лакуну в певному семантичному полі» [11, с. 139].

Щоб сформувати цілісне враження про це мовне явище, звернімося до його історії. Дослідження детермінологізації розпочалося у функціональному термінознавстві, що пов'язане з вивченням функцій і особливостей використання термінів у різних текстах. Із цього приводу зазначають, що «функціонування термінології не обмежується сферами її безпосереднього застосування. Унаслідок неухильного підвищення загальноосвітнього й культурного рівня населення нашої країни численні терміни різноманітних галузей сучасної науки та спеціалізованого виробництва стають активним надбанням широкого загалу» [6, с. 137]. Існує чимала кількість праць, присвячених функціонуванню термінів у неспеціальному мовному оточенні, зокрема в художній літературі (Г.П. Городиловська, В.Л. Карпова, Т.В. Катиш, Ж.В. Красножан), у публіцистичних текстах (Г.В. Чорновол, Л.І. Шевченко), текстах засобів масової інформації (Д.Ю. Сизонов, І.А. Самойлова) тощо. Дослідники пишуть, що дефінітивну функцію термін виконує лише в науковому стилі, а за межами термінологічного поля він детермінологізується, тобто перестає бути терміном, оскільки свої спеціальні зв'язки він змінює на місце в колі звичайних предметів і явищ. Мета використання термінів у незвичному для них середовищі може полягати у створенні свіжої метафори, що висвітлює додаткові відтінки значення, які відбивають суб'єктивне сприйняття відповідного предмета чи явища мовцем, посилюють його оцінку. Таку детермінологізацію називають функційною (Н.Ф. Непийвода).

У парадигмі ономасіології детермінологізацію розглядають як наслідок вторинної номінації – в акті номінації використовують зовнішню оболонку наявної в мові лексеми для позначення нового явища чи поняття. «На дериваційному рівні матеріальна оболонка твірної термінологізованого й похідного детермінологізованого слова однакова, словотворчі засоби фактично відсутні, зміни відбуваються всередині слова, у його змісті, тобто у співвіднесеності з позначуваними предметами і явищами. Тому детермінологізація є процесом творення нових лексем

шляхом зміни семантики вже існуючих у мові слів (термінів)» [10, с. 152]. Наявність семантичної зміни засвідчує загально-мовний словник, ідеться про семантичну детермінологізацію (Н.Ф. Непійвода).

Тут простежують «людський фактор», який полягає в тому, що мовець під час вибору назви керується усвідомленими й підсвідомими мотивами, і «суспільний фактор» – вибір тієї чи іншої назви спровокований також суспільними подіями, наприклад, введенням у повсякденне життя людини досягнень науки й техніки, популяризацією термінів певних наук (у нашому випадку біологічних), можна навіть сказати «модною» на слова. Тому детермінологізація має вихід у соціолінгвістику.

Зазначимо, що зазвичай насамперед детермінологізуються самі назви наук. Наприклад, **патологія** у сфері біології позначає таке: 1) комплексну науку, що вивчає вияви зміненої або порушеної життєдіяльності; учення про порушення нормальних взаємовідносин між організмом і навколишнім середовищем; 2) патологічні відхилення від норми, зумовлені розвитком хвороби [СУБТ, с. 387]; у загальноживаній мові номінує «потворно-ненормальне відхилення від норми»: *патологія капіталістичного суспільства* [СУМ-11, т. 6, с. 95]. Прикметник **патологічний** у біології – «який відзначається відхиленням від норми, пов'язаним із хворобою» [СУБТ, с. 387]: *патологічний мітоз* [СУБТ, с. 387]; у загальномовному значенні – «який своєю потворною ненормальністю відхиляється від норми»: *е деяких сектах обряди набули надзвичайно шкідливого, патологічно характеру* [СУМ-11, т. 6, с. 95]. Підставою для детермінологізації слугувала сема «відхилення», проте в загальному вжитку втрачається сема «хвороба», тобто спостерігається спрощення семантичної структури колишнього терміна. А лексема **зоологічний** у загальнолітературній мові успадкувала не лише значення «стосовний до зоології», а й уживається на позначення чогось «грубого, жорстокого, звірячого» [СУМ-11, т. 3, с. 685]: *Світові по-новому відкрилася московська зоологічна ненависть до всього українського, людського, морально-духовного* [ГЛ].

Є.А. Карпіловська відмічає, що в сучасній загальній мовній практиці використовують не лише «готові» терміни, а й засоби термінотворення, які називає терміноресурсами: «Уже наявні терміни стають основою для побудови назв-новотворів або нових суджень, а засоби термінотворення (афікси чи основи-афіксоїди – суфіксоїди й префіксоїди) беруть участь у побудові слів-гібридів на базі загальноживаної, нетермінологічної лексики. Отже, термін або його складники стають єдиною ланкою між загальним і професійним відділами лексикону в обох напрямках їх взаємодії» [2, с. 186–187]. Так, в українській мові з'являється все більше складних слів із компонентом **біо-**, що не лише відповідає слову *біологічний*, а й поняттям «життя», «життєві процеси», а також указує на природне походження: *біокорекція, біозброя, біотуалет, біопротез, біомаса, біокрем* тощо. Більшість таких слів не фіксує СУМ-11, проте вони з'являються в СУМ-20. Порівняймо: **біомаса** – це кількість речовини живих організмів, нагромаджена в популяції, біоценозі або біосфері на будь-який момент часу, виражається в одиниці сирої (натуральна маса організмів) чи сухої (безводна маса) маси, іноді в одиниці поверхні чи об'єму [СУБТ, с. 86]; **біомаса** – маса живих організмів, що припадає на одиницю поверхні суші або об'єму води [СУМ-20, с. 527]. Бачимо, що науковий і побутовий набір сем значно відрізняються – у загальнолітературному вжитку семантичний обсяг лексеми спрощений. Крім того, натрапляємо й на оказіональні переосмислення терміна: *У мене*

були друзі, вороги. Потім я зліпив їх у загальний пластиліновий кавалок, перемішав. Вийшла така собі біомаса [РД, с. 102]; *Під час таких заходів – презентацій, фуршетів, party, прийомів, фестивалів тощо – я шаленіла, й мені спадало на думку, що натовп – це бидло, біомаса* [РД, с. 187]. Тобто. можемо стверджувати, що в загальноживаному лексиконі на основі терміна **біомаса** починає формуватися неосемантизм «сукупність живого». Вони «вимагають особливо уважного ставлення до себе, бездоганного відчуття всіх додаткових «обертонів», які виникають при їх уведенні до художнього тексту», – слушно зауважує В.Л. Карпова [3, с. 149].

Одним зі значних досягнень у царині біології було винайдення мікроскопа в XVII столітті. Завдяки винаходу англійського біолога Роберта Гука, з'явився новий метод дослідження в природознавстві, що відкрив невидимі людському оку структури – клітини. Цей винахід збагатив не лише суспільство, а й позначився на українській мові. У мовній практиці з'явилася низка похідних від *мікроскоп* слів: **мікроскопічний** – 1) зроблений, проведений за допомогою мікроскопа; 2) дуже глибокий, проникливий (про аналіз і т. ін.); 3) який можна побачити тільки через мікроскоп; 4) дуже малий, незначний за розміром [СУМ-11, т. 4, с. 734]; **мікроскопічність** – властивість за значенням мікроскопічний [СУМ-11, т. 4, с. 734]; **мікроскопічно** – прислівник до мікроскопічний; **мікроскопія** – практична наука, що вивчає будову і використання мікроскопа; вивчення чого-небудь за допомогою мікроскопа; **мікроскопний** – прикметник до мікроскоп; **мікроскопувати** – розглядати, аналізувати під мікроскопом [СУМ-11, т. 4, с. 735]. Не подано в словниках [СУМ-11, ВТСУМ, НТСУМ] **мікроскопування** – дія із використанням мікроскопа, а також **мікроскопово**. Очевидно, первісно термін є лише матеріалом, який дає імпульс для подальшого розвитку мови. Він не «застигає» в лексичній системі, а «переплавляється», розширюючи свій словотворчий потенціал і сполучуваність.

Із появою мікроскопа з'явилася й клітинна теорія, основною ідеєю якої є визнання клітини як елементарної одиниці будови та розвитку всіх живих організмів. Почали розрізняти одноклітинні й багатоклітинні організми. Сьогодні словники фіксують не лише біологічне значення слова **одноклітинний** – який складається з однієї клітини (про тваринний або рослинний організм) [СУБТ, с. 341], а й переносне значення, що виникло внаслідок детермінологізації, – примітивний [ВТСУМ, с. 830]. Великий тлумачний словник подає лексему **одноклітинність** як абстрактний іменник до *одноклітинний* [ВТСУМ, с. 830]. Натрапляємо також на сторінках інтернет-простору на слово **одноклітинність**: *Зараз, як відомо, провідні гравці українського телеринку кидають валізи грошей на власне серіаловиробництво. Інколи це нагадує кураж Анастасії Пилітвіни, яка жбурнула гроші у вогонь. Чи готовий наш ринок до різкої зміни правил гри? Чи не звалимося у схематичність і одноклітинність продукту – через поспішність виробництва та неузгодженості самого ринку?* [ГДТ].

До одноклітинних належать **мікроби** – дрібні організми, помітні лише під мікроскопом, серед яких є представники різних великих таксонів: прокаріоти (бактерії, мікроскопічні синьо-зелені водорості, архебактерії), еукаріоти – мікроскопічні гриби, мікроскопічні форми водоростей і найпростіші [СУБТ, с. 290]. У загальній мовній практиці мікробами також називають поширювачів яких-небудь негативних явищ у суспільстві [СУМ-11, т. 4, с. 733], наприклад: *Як хоробливими*

наростами, укрита земна планета залізно-кам'яними містами. Як культури **мікробів** у сприятливій сфері, поскупувалися люди в цих наростах... І майже скрізь – наркоз, алкоголь. Без нього в напівздохлого **мікроба** нема ні руху, ні жвавості, ні радості. І тями їхні **мікробні**. Найдужчий, найбагатший не той, хто має найбільше вартостей, хто може дати другим найбільше свободи, користі, радості, щастя, а хто дає найбільше страждання, страху, залежності, пониження [ВВСМ, с. 132]. З'являється також в українській мові слово **мікробний** як прикметник до **мікроб** [СУМ-11, т. 4, с. 733].

Проте вже термін **бацили**, що в біологічній термінології використовують на позначення «паличкоподібних бактерій, широко поширених в природі, здатні зумовлювати захворювання» [СУБТ, с. 76–77], якщо опиратися на словники, не має переносного значення в загальному вжитку, а вживається лише образно. Уважаємо, що значна кількість контекстів із застосуванням терміна не в його первісному значенні є свідченням того, що відбулися семантичні перетворення й лексема «дозріла» для закріплення за нею переносного значення «щось руйнівне, що може передаватися й поширюватися»: *Не оминули ми й першоотравневих заходів. З ініціативи Чернівецького «Тризуба» на Буковині проходила акція дезінфекції вулиць та площ міста від бацил комуністичного сказу* [ГБ, № 1–2]; *Українці уражені бацилою терплячості. Показати їм приклад радикальної поведінки мають депутати* [ГЮА].

У 1996 році набуло розголосу нове біологічне відкриття, до якого вчені йшли понад сто років, – шотландським науковцям удалося створити клон дорослої тварини. Відтак у біологічній терміносистемі існують терміни: 1) **клон** – культура, що складається із генетично однорідних клітин; 2) **клон** – сукупність клітин чи особин, що походять від спільного предка нестатевим розмноженням; а **клонуванням** називають 1) систему методів, які застосовують для отримання клонів; 2) отримання ідентичного генетичного матеріалу у великій кількості, що досягається включенням молекул ДНК у вектор із наступним розмноженням та прийманням у великій кількості генетично ідентичних об'єктів [СУБТ, с. 241]. Значна кількість контекстів демонструє, що відбулася детермінологізація: *Публікація фальшивої газети збіглася в часі з запуском сайту-клону Української правди, дизайн якого повністю наслідує наш* [ГУП]; *«Кремль захоплював Україну шляхом клонування своїх власних інструментів влади – партії, уряду й армії... Зробити це їм вдається тільки з третьої спроби»* [ГГ].

Термін увійшов у загальноживану лексику зі збереженням основного значення – «точне відтворення властивостей і характеристик чого-небудь». За спостереженнями дослідників, сьогодні словотвірне гніздо «клон» налічує 9 дериватів: *клон, клончик, клонувати, клон-мейкер, клонований, клонування, розклонувати, склонувати, розклонований1, розклонований2* [4, с. 249].

Висновки. Зібраний матеріал демонструє, що детермінологізація – продуктивний спосіб поповнення детермінологізації є маркерами актуальних подій, вони відображають загальномовного словника. Цей процес є однією з ознак розвитку мови та впливає на її функціональні можливості. Загальноживана мова збагачується й готовими біологічними термінами, і терміноресурсами. Неосемантизми виникають унаслідок зв'язку мови й суспільства, мови й мислення. Явище детермінологізації потребує постійної уваги з боку лінгвістів для своєчасного контролю кількісних і якісних змін у мові, тому продовжує зберігати свою актуальність.

Список скорочень:

- ВВСМ – Винниченко В.К. Сонячна машина / В.К. Винниченко // Винниченко В.К. Твори : в 2 т. / В.К. Винниченко. – К. : Дніпро, 2000. – Т. 2 : Сонячна машина : [роман]. – 2000. – 624 с.
- ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
- ГБ – Газета «Бандерівець». – 2000. – № 1–2 (15–16). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : banderivec.org.ua/index.php?page=pages/gazeta/2000-19-20.
- ГГ – Газета «Галичина». – 02.12.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/dumki-z-pid-popelu-istoriji/print.html>.
- ГДТ – Газета «Дзеркало тижня. Україна». – 2015. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/CULTURE/plan-yuveliriv_.html.
- ГЛ – Газета «Львів». – 18.06.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gazeta.lviv.ua > Життя.
- ГУП – Газета «Українська Правда». – 04.09.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/articles/2013/09/4/6997266/.
- ГЮА – Газета.юа. – 21.12.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_...baciloу...yim.../473793.
- ІРД – Роздобудько І. Дванадцять або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : [роман] / І. Роздобудько. – 3-є вид. – К. : Нора-Друк, 2015. – 223 с.
- НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. 200 000 слів. / укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. – 2-е вид., випр. – К. : Аконті, 2008. – Т. 1 : А–К. – 2008. – 928 с.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- СУБТ – Словник української біологічної термінології. – К. : КММ, 2012. – 744с.

Література:

1. Зацний Ю.А. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Львів : Піас, 2007. – 228 с.
2. Карпіловська С.А. Термін у сучасній мовотворчості / С.А. Карпіловська // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць / відп. ред. В.Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 185–192.
3. Карпова В.Л. Термін і художнє слово / В.Л. Карпова. – К.: Наук. думка, 1967. – 129 с.
4. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н.Ф. Клименко, С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
5. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті / Ж. Красножан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2009. – Вип. ІХ. – С. 175–177.
6. Науково-технічний прогрес і мова / відп. ред. В.М. Русанівський. – К., 1978. – 196 с.
7. Непійвода Н.Ф. Детермінологізація як результат взаємодії общелітературної і термінологічної лексики : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / Н.Ф. Непійвода ; Ін-т язукознавства ім. А. Потебни. – К., 1983. – 22 с.
8. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів, 1994. – 216 с.
9. Середюк І.В. Типологія детермінологізації англійських філософських термінів / І.В. Середюк // Термінологічний вісник : збірник наукових праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (2). – С. 150–156.
10. Сизонов Д.Ю. Детермінологізація медичної лексики в невідному дискурсі / Д.Ю. Сизонов // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2010. – Вип. 20. – С. 149–156.
11. Тодор О.Г. Детермінологізація / О.Г. Тодор // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2007. – 3-є вид. – С. 139–140.

Вус М. И. Детерминологизация как источник пополнения украинского общелитературного языка (на материале биологической терминологии)

Аннотация. В статье речь идет о тенденции привлечения терминов к общей языковой практике. Данную тенденцию раскрыто на примере биологических терминов украинского языка. Функционирование терминов в новом для них окружении способствует их детерминологизации, в частности изменению в семантике, сочетаемости и словообразовательном потенциале.

Ключевые слова: украинский язык, детерминологизация, биологическая терминология, общелитературный язык, интеллектуализация, неосемантизм.

Vus M. Determinologization as a source of enlarging the Ukrainian general literary language (as based on biological terminology)

Summary. The article focuses on the tendency of using terms in a general language practice. This tendency is discussed on the basis of biological terms of the Ukrainian language. Functioning of terms in a new environment leads to their determinologization, particularly to changes in their semantics, collocability and word-building potential.

Key words: the Ukrainian language, determinologization, biological terminology, general literary language, intellectualization, semantic neologisms.

*Гринченко Н. А.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

ПРОБЛЕМА ПОЛИЖАНРОВОСТИ В АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКИХ РОМАНАХ А. Ф. ПИСЕМСКОГО

Аннотация. Статья посвящена проблеме анализа сочетания и взаимного проникновения различных жанровых модификаций русского романа второй половины XIX века в антинигилистической прозе А.Ф. Писемского. Внимание сосредоточено на таких жанрово-стилевых доминантах антинигилистического романа, как синкретизм, психологизм, историзм, слияние любовной и авантюрной сюжетных линий, ярко выраженная полемическая составляющая. Антинигилистический роман рассматривается в совокупности его типологических связей с романом социально-психологическим, бытовым, историческим.

Ключевые слова: антинигилистический роман, полижанровость, синкретизм, жанровая модификация, жанровая доминанта.

Постановка проблемы. В последние годы в литературоведении происходят процессы поиска новых подходов к осмыслению жанровой природы антинигилистического романа. Если в рамках советской традиции он определялся как группа идеологически близких текстов с ярко выраженным полемическим характером, то современные исследователи стараются избегать подобной однозначности оценок. Антинигилистический роман рассматривается как оригинальная жанровая модификация русского беллетристического романа второй половины XIX века. По мнению О.В. Каданер, антинигилистические романы стали своего рода «альтернативным направлением от магистральной прямой социально-политического движения 1860–1870-х годов» [1, с. 12]. Их жанровый канон включает как определённые шаблонные черты (памфлетную адресность, публицистичность, усиленную событийность, композиционное разделение героев-нигилистов на две типологические группы), так и особенности, присущие другим разновидностям русского романа (историзм, психологизм, беллетризация). Отдельного внимания заслуживает также проблема сочетания в антинигилистическом романе различных жанровых тенденций, то есть его полижанровая природа.

Современные литературоведы, например В.А. Недзвецкий, считают, что антинигилистическая беллетристика возникла как реакция на роман Н.Г. Чернышевского «Что делать?» [2]. Вероятно, что в случае с романом «Взбаламученное море» более правомерно говорить о непосредственном влиянии на творчество А.Ф. Писемского личности самого Н.Г. Чернышевского. Примечательным является тот факт, что оба романа, полярные по своей идеологической направленности, характеризуются сложной жанровой природой.

А.А. Жук в работе «Русская проза второй половины XIX века» пишет о специфической поэтике синкретизма в романе Н.Г. Чернышевского «Что делать?». Исследовательница характеризует синкретизм как сплав иронии, эзопового языка, публицистических элементов, романа воспитания и социально-утопической прозы [3, с. 40]. Проявления подобного синкре-

тизма мы наблюдаем и в поэтике антинигилистического романа. Ярко выраженная публицистичность, беседы с потенциальным читателем, ирония в речи автора-повествователя, злободневность политического содержания объединяют антинигилистическую и политическую прозу. Особенным признаком актуальности событий, отражённых в произведении, становится наличие жанровых вставок, в том числе и публицистического характера. В системе персонажей как социально-политического, так и антинигилистического романа присутствуют герои-носители авторских идей или герои-выразители определённых идеологических концепций. «Нигилистическая» проза Н.Г. Чернышевского и антинигилистические романы А.Ф. Писемского построены на противопоставлении «старых» и «новых» людей, для них характерен нравоописательный тип проблематики. Однако авторские акценты расставлены в произведениях по-разному. Отличительной особенностью собственно антинигилистического романа является категоричность автора в оценках происходящего. Если Н.Г. Чернышевский в романе «Что делать?», исходя из своих художественных задач, рисует на примере героини-нигилистки оптимистическую модель реализации её передовых взглядов на практике, то в романе А.Ф. Писемского «В водовороте» подобная модель приводит к трагическим последствиям. Некоторые исследователи трактуют противостояние старого и нового в антинигилистических романах как проявление вечной борьбы добра и зла, света и тьмы.

Цель статьи – рассмотреть особенности функционирования черт полижанризма и жанрового синкретизма в антинигилистических романах А.Ф. Писемского в контексте современной ему литературной эпохи.

Изложение основного материала исследования. Полижанровые тенденции были характерны для русской литературы 1860–1870-х годов. В данный период многие писатели находились в ситуации творческого поиска и переходили от одного жанрового канона к другому для более эффективной реализации художественных задач. Такие закономерности мы наблюдаем как в классических произведениях, так и в литературе так называемого «второго ряда». Например, И.Е. Шишкина рассматривает роман Вс. Крестовского «Петербургские трущобы» как полижанровое произведение [4, с. 7]. Л.В. Чернец подчёркивает, что роман «Что делать?» двойственен по жанровому содержанию, поскольку его романная структура находится «как бы внутри нравоописания и сравнительно легко вычленяется при анализе» [5, с. 151].

В свою очередь, антинигилистические романы, в том числе и романы А.Ф. Писемского, зафиксировали в своей художественной структуре переход от традиционной для 1840–1850-х годов любовной интриги к романам общественного содержания и социально-политической проблематики. Синкретическая природа жанра обусловлена сочетанием в нём различных жанровых тенденций, которые сосуществуют и взаимодействуют

между собой, обеспечивая, таким образом, целостность художественного мира произведений. Б.А. Грифцов в работе «Теория романа» выделяет две различные тенденции в развитии данного жанра – психологическую и авантюрную. Авантюрный, беллетристический роман, по наблюдению исследователя, «экстенсивен, центробежен, богат происшествиями и беден психологически» [6, с. 128]. Его сюжет, как правило, представляет собой соотношение событий («инцидентов») в простой временной последовательности, в то время как психологический роман более статичен. Б.А. Грифцов указывает, что в процессе развития литературы авантюрный и психологический романы постепенно стали дополнять друг друга. В антинигилистической прозе эти две разнородные тенденции стали сочетаться на разных структурных уровнях произведений.

Антинигилистический роман имеет ряд общих жанровых признаков с разными типами классического реалистического романа: социально-психологическим, бытовым, семейным и историческим романом. Однако набор этих общих признаков значительно варьируется в зависимости от персональной модели в творчестве того или иного писателя-антинигилиста. Один из вышеперечисленных романских типов выступает в качестве жанрово-стилевой доминанты и детерминирует формальный компонент произведения, другие же дополняют либо модифицируют жанровое содержание, особенности проблематики, сюжета и композиции. Например, антинигилистический роман А.Ф. Писемского «В водовороте» построен как роман частной жизни с присущими ему чертами психологизма, при этом он сочетает в себе социально-бытовую, политическую, любовную линии с авантюрным началом. Поскольку психологизм, по наблюдению А.Б. Есина, «требует количественного увеличения деталей, изображающих внутренние состояния», особую роль в структуре романа играет система психологических деталей и подробностей [7, с. 32]. В свою очередь, роман «Взбаламученное море» – это биография обыкновенного человека на фоне социально-политического преобразования в Российской империи 1840–1860-х годов.

В центре как антинигилистического, так и социально-психологического романа находится личность с её индивидуальными психологическими особенностями. С одной стороны, образ героя в данных произведениях обусловлен социально, с другой – он противоречит социуму как индивидуальность. Психологический роман направлен на исследование внутреннего мира человека, морально-этической проблематики, «поиска личностной истины» [7, с. 24]. Герои антинигилистических романов также сталкиваются с ситуацией морального выбора, однако их поступки зачастую детерминируются обстоятельствами, материальными потребностями или особенностями характера, а не заявленными идеалами или убеждениями.

Многие исследователи указывали также на связь антинигилистического романа с романом-эпопеей, в том числе и в творчестве А.Ф. Писемского. Так, А.А. Рошаль считает, что в романе «Взбаламученное море» писатель «впервые предпринял попытку создать эпопею» [8, с. 73]. Её точку зрения разделяет Е.Н. Круглова. Исследовательница подчёркивает, что сюжетная организация романа «Взбаламученное море» в полной мере отражает эпический замысел писателя, ведь судьба главного героя рассматривается в нём на протяжении трёх десятилетий [9]. Б.П. Иванюк в статье, опубликованной в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства», называет антинигилистический роман метароманом, который призван «осмыслить

определяющую парадигму национальной истории России» [10, с. 26]. По мнению исследователя, данный романский тип возник в результате актуализации антирациональной тенденции в литературе. Под «антирациональностью» здесь понимается отрицание возможности познания окружающего мира при помощи только интеллектуального компонента личности, стремление к стихийному охвату всех жизненных сфер и фактов, широта затрагиваемой социально-исторической проблематики, тяготение к большой романной форме, которая охватывала бы несколько десятилетий.

Не менее продуктивным, с нашей точки зрения, является рассмотрение типологических связей между антинигилистическим и историческим романом. Историзм как в классическом, так и в антинигилистическом романе реализуется на уровне художественного времени и пространства при помощи констатации времени действия, введения реальных примет исторической эпохи, а также дополнительных способов мотивировки поступков персонажей произведения историческими обстоятельствами. Эта черта полижанризма в поэтике антинигилистического романа полностью раскрывается с точки зрения литературоведческой интерпретации, ведь в сознании современников он был романом публицистическим.

Выводы. Исходя из взгляда М.М. Бахтина на роман как на многожанровое образование, по своей природе допускающее включение практически всех известных жанров, следует помнить, что «введенные в роман жанры обычно сохраняют в нем свою конструктивную упругость, и самостоятельность, и свое языковое и стилистическое своеобразие» [11, с. 134]. В этой связи жанровой доминантой на идейном уровне антинигилистической прозы становятся неприятие нигилизма в общественной и личной жизни человека, что проявляется в тематике, проблематике и особенностях построения сюжета и образной системы. Кроме того, значительную роль в художественной структуре произведений играет двойственная природа пафоса, в которой сочетается памфлетность и идеализация, а также поэтика синкретизма и полижанризма как взаимодействие различных жанровых традиций в пределах одного произведения. Комбинация жанровых признаков зависит, в первую очередь, от индивидуального авторского мастерства писателя, поэтому произведения, причисляемые к антинигилистическим, могут иметь разную эстетическую ценность. Рассмотрение антинигилистического романа как полижанровой структуры является, с нашей точки зрения, перспективным направлением для дальнейших исследований.

Литература:

1. Каданер О.В. Антинігілістичний роман М.С. Лескова : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / О.В. Каданер. – Х., 2004. – 15 с.
2. Недзвецкий В.А. История русского романа XIX века: неклассические формы : [курс лекций] / В.А. Недзвецкий. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 152 с.
3. Жук А.А. Русская проза второй половины XIX века : [пособие для учителей] / А.А. Жук. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
4. Шишкіна І.С. Поетика роману ВВ. Крестовського «Петербурзькіє трущоби» : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 / І.С. Шишкіна. – Х., 2010. – 18 с.
5. Чернец Л.В. Литературные жанры. Проблемы типологии и поэтики / Л.В. Чернец. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 192 с.
6. Грифцов Б.А. Теория романа / Б.А. Грифцов // История и теория искусства. – М., 1926. – Вып. 6. – 149 с.

7. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы / А.Б. Есин. – М. : Флинта : МПСИ, 2003. – 173 с.
8. Рошаль А.А. Писемский и революционная демократия / А.А. Рошаль. – Баку : Азербайджанское гос. изд-во, 1971. – 126 с.
9. Круглова Е.Н. Художественная позиция А.Ф. Писемского в литературном процессе 1840–60-х годов : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е.Н. Круглова. – Иваново, 2008. – 24 с.
10. Іванюк Б. Антинігілістичний роман / Б. Іванюк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / Буковинський центр гуманіт. досліджень. – Чернівці, 2001. – С. 24–26.
11. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.

Грінченко Н. О. Проблема поліжанровості в антинігілістичних романах О. Ф. Писемського

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми поєднання й взаємопроникнення різних жанрових модифікацій російського роману другої половини XIX сторіччя в антинігілістичній прозі О.Ф. Писемського. Увага зосереджена на таких жанрового-стильових домінантах антинігілістич-

ного роману, як синкретизм, психологізм, історизм, поєднання любовної та авантюрної сюжетних ліній, яскраво виражена полемічна складова. Антинігілістичний роман розглядається в сукупності типологічних зв'язків із романом соціально-психологічним, побутовим, історичним.

Ключові слова: антинігілістичний роман, поліжанровість, синкретизм, жанрова модифікація, жанрова домінанта.

Grinchenko N. The problem of Aleksey Pisemskiy's antinihilistic novel poly-genre structure

Summary. The article under consideration deals with the analysis of different interconnected and interrelated genre modification of the Russian novel of the second half of XIX century in Aleksey Pisemskiy's antinihilistic fiction. The article's author emphasizes such genre and stylistic dominant features as syncretism, psychologism, historicism, the combination of adventure and love story within the plot, brightly manifested polemic nature of the novel. Antinihilistic novel is also viewed in its typological contacts with social-psychological, historical and novel of everyday life.

Key words: antinihilistic novel, poly-genre, syncretism, genre modification, genre dominant feature.

Дмитрів І. І.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

БОГОСЛОВ'Я ХРЕСТА У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-«ЛОГОСІВЦІВ»

Анотація. У статті досліджуються особливості художньої інтерпретації символу хреста в поетичній спадщині «логосівців». Окреслюється світоглядна панорама католицьких письменників, яка впливала на специфіку художньої рецепції християнської символіки в їхніх творах, визначаються основні символічні константи, з'ясовуються особливості символізації біблійних образів і подій, простежується специфіка проєкції біблійних подій на український ґрунт.

Ключові слова: група «Логос», католицькі письменники, поезика, символ, хрест, христологія.

Постановка проблеми. Об'єднання католицьких письменників «Логос» посідало помітне місце в літературному житті Західної України міжвоєнного періоду ХХ століття, яке на той час характеризувалося великим розмаїттям і підвищеною активністю. Ідейним підґрунтям творчості «логосівців» була християнська мораль, основними завданнями – популяризація релігійної тематики і християнської етики. Отже, творчість кожного письменника-«логосівця» характеризується тяжінням до біблійних сюжетів та образів, а всі проблеми особистого, суспільного чи національного характеру вирішуються із християнських позицій.

Довгий час художня творчість «логосівців» була поза межами наукових зацікавлень літературознавців. Лише останніми роками в Україні було здійснено низку досліджень, завдяки яким творці «католицької літератури», а серед них письменники «Логосу», зможуть посісти належне місце в історії української літератури. Непересічну вартість мають дослідження Миколи Ільницького, у яких літературознавець дає системне, цілісне, об'єктивне бачення місця «логосівців» у літературному процесі Західної України між двома світовими війнами. Праці Ярослава Грицьковяна, Богдана Романенчука, Оксани Веретюк, Тараса Салиги подають історико-літературний аналіз діяльності «Логосу». До детальнішого літературознавчого осмислення художньої спадщини «логосівців» спричинилися дослідження Лілії Гром'як, яка зосередила увагу на вивченні творчості о. Василя Мельника (Лімниченка), охопивши майже всі грані його письменницької та громадської діяльності. Ідейно-естетичну концепцію творчості «Логосу» досліджувала Наталія Вівчарик. На тлі цього літературного об'єднання дослідниця виокремила постать Григора Лужницького, здійснивши комплексний аналіз прозової, драматичної й поетичної спадщини письменника з метою докладного та всебічного вивчення й інтерпретації його художніх творів. Отже, за останню чверть століття з'явилася значна кількість літературознавчих розвідок, присвячених діяльності «Логосу», однак багато її аспектів ще чекає на свого дослідника.

Мета статті – проаналізувати особливості художнього осмислення мегасимволу хреста в поетичній творчості «логосівців», проінтерпретувати христологічну символіку, простежити біблійні проєкції на національний ґрунт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість «логосівців» – це майстерний колаж біблійних образів, мотивів, алюзій, ремінісценцій, християнських обрядів, символів, богослужень. Але, зрозуміло, найповнішого ідейно-художнього представлення заслуговує мегасимвол Ісуса Христа. Цей інтерес до образу Месії є виправданий для митця будь-якої епохи, не кажучи вже про ХХ століття, «адже у періоди соціально-політичної нестабільності, принципового руйнування основних критеріїв суспільної свідомості євангельські персонажі в силу своєї загальновідомості часто відіграють роль абсолютних етичних орієнтирів, зрозумілих і прийнятних для основної частини суспільства» [1, с. 24].

Для поетів групи «Логос» християнство – це не лише ідеологія, культура, а насамперед особа Христа, яка поєднала в собі Божу й людську природу. Розп'ятий Бог особливо близький людині тоді, коли вона переживає власну Голготу. Із цього приводу Ермес Ронкі розмірковує: «Хто позбавлений мук і страждань, той готовий відштовхнути божественну загадку: він переконаний у своїй самодостатності. Натомість стражденні завжди перебувають деінде: їхня кров кипить в іншому вимірі, вони зберігають місце для Бога, приймають Його у своїй внутрішній прірві, вони знають Бога, як поранений знає своє серце, відчуваючи серцебиття саме там, де рана найглибша» [2, с. 36].

Образ розп'ятого Ісуса Христа тісно пов'язаний із символом хреста, тому перш ніж удатися до інтерпретації цих символів у поетичній спадщині «логосівців», необхідно окреслити богослов'я хреста в Новому Завіті, зокрема в синоптичних Євангеліях, у Євангелії від Йоана, у посланнях апостола Павла. Так, євангелист Матея наголошує на тому, що Ісус Христос у своїх страстях свідомо відмовляється від влади, яка Йому дана. Отже, хрест у Матея – символ не насилля, а мужнього перенесення терпіння, яке містить у собі заповуку перемоги (пор. Мт. 5, 3-12; 38-47). У Євангелії від Марка зроблено акцент на Месії як Розп'ятому. Навіть воскреснувши, Ісус залишається Розп'ятим (Мр. 16, 6). За Лукою, хрест є переходом до слави, якою Отець оповив Ісуса. І це привілей не лише Христа, а й усіх Його послідовників: «Коли хто хоче йти за Мною, нехай себе зречеться, візьме щодня на себе хрест свій і йде за Мною» (Лк. 9, 23). Так хрест стає для Луки образом християнської екзистенції, діючої в житті, у людях, у всьому світі, яка щоразу переживає злам і розкривається для Бога. І хрест стає виявом того, що християнин приймає суперечності, які носить у собі. Євангелист Йоан сприймає хрест не як знамено слабкості, а як знамено слави. На хресті Ісус підноситься і прославляється Отцем. Але хрест водночас є судом, що розкриває гріх світу й наново встановлює Божу славу. Піднесений Христос для Йоана завжди залишається розп'ятим. Ісус на хресті – це поранений лікар. Хрест, з одного боку, відображає найглибшу рану – рану смерті, а з іншого – є знаменом спасіння та відкуплення. Хрест для Йоана – це запрошення до Божої любові: «Я ж, коли від

землі буду піднесений, усіх притягну до Себе» (Йо. 12, 32). Хрест – це престол, на який сходить Христос, щоб панувати над світом, Він водночас є образом любові, яка повністю відкривається. Відкритий жест рук для простягнутих обіймів підкреслюється відкритим серцем, звідки струменить Кров і Вода, образ Духа Божого та образ любові Божої [3, с. 29–33].

У ранній Церкві саме апостол Павло найбільше намагався розвинути власне богослов'я хреста. Хрест для Павла є знаменом любові Христа, Який задля нас звершив спасіння й заперечив твердження, що дорога до спасіння пролягає лише через Закон. Хрест стає знаком благодаті Божої та протестом проти самопрославляння себе, упевненості у власній справедливості й можливості будувати життя на власному релігійному досвіді. Натомість хрест є знаменом нового буття у вірі, у якій християнин дає вести себе Духом Ісуса Христа, тобто хрест стає знаменом нової екзистенції в Ісусі Христі, для якої існують інші мірила, ніж для світської екзистенції, яка керується нелюдськими законами цього світу [3, с. 27–28].

Оскільки у творах «логосівців» хрест тлумачиться виключно в дусі християнської традиції, то варто наголосити на її основних аспектах. По-перше, християнська догматика зараховує хрест до тайни віри. У цій тайні «розрізнені дві сторони: це тайна радості та скорботи, тайна слави та ганьби» [4, с. 177]. Єфрем Сирійський, ураховуючи суперечності, примирені в хресті, пише: «Хрест – воскресіння померлих, хрест – сподівання християн, хрест – патериця кульгавих, хрест – потіха бідних, хрест – узда для багатих, хрест – упокорення гордих, хрест – надія позбавлених надії». По-друге, християнські екзегети пов'язували із хрестом головні догмати християнства. Так, хрест означав для них Святу Трійцю: стовп – Бога Отця, а поясні рамена праворуч і ліворуч – Бога Сина й Бога Духа Святого. По-третє, оскільки символ володіє невичерпністю смислів, то християнська думка пов'язує із хрестом широку семантичну гаму. Хрест є символом віри, жертвовної любові, надії, спасіння, страждання, символом торжества духа над тілом, символом належності до християнства як віросповідання [4, с. 177].

Можемо виокремити такі найважливіші аспекти символічних значень хреста в поезії «логосівців».

Хрест – символ віри:

Пронесім у життя невгомний протест
Проти безбожних ідей і діл!
За Христа й любов! За Марію і хрест!
Не пожаліймо наших душ і тіл! [5, с. 5].

Як уже зазначалося, «логосівці» творили в той період історії, коли атеїстично-матеріалістичні віяння все сміливіше вкорінювалися у свідомості того часу. І хоча відвертої заборони УГКЦ на той час ще не було, відчувався передсмак мучеництва за Українську Церкву й Державу. Важливо, що не лише ворогів Церкви, а й людей, які не живуть за Божими законами, апостол Павло називає «ворогами хреста Христового» (Флп. 3, 18). Хрест у цитованій вище поезії усимволізовує відданість Христовій вірі, за яку в різні періоди історії християнства доводилося приносити в жертву життя.

Хрест – символ любові Бога до людей:

Вінок терневий на чолі,
Товпа проклоном грає,
Уста спалив жагучий біль
І Він його лишає.
Пробіті руки Він простер

До всіх братів,
До всіх сестер,
Стривожені, знеможені
Прийдіте – поклонімся [6, с. 17].

Отже, у хресті виявляється Божа мудрість, що полягає в Його любові, яка нікого не виключає, а повертається обличчям саме до немічних і зневірених. Хрест – це символ беззастережної любові, яка дарує надію кожному [3, с. 26].

Хрест – символ Христової жертви:

У терновому вінку
З похиленим чолом,
На грудях знак від мук
Іде Ісус селом...
На тихі рамена
Завмерлого хреста
Зложив Ісус свій біль
Терневого вінка... [6, с. 9].

За Мольтманном, на хресті Бог бере на Себе весь бунт історії, провини, смерть і покинутість. Хрест об'являє Бога, Який любить, і тому є ранимим і дозволяє Себе ранили людям. Бог не сидить незворушно на троні над світом, а входить у його страждання. Хрест є знаменом того, що Бог страждає з людьми, що Бог сам переживає біль покинутості й смерті [...], хрест показує образ справжньої людини, милосердної, співчутливої, ранимої [3, с. 67–70].

Хрест – символ страждання:

На чорних раменах хреста
Розпну мій біль.
Іде у тінях піль, ланів
Моя душа...
Іде самітна і сумна...
На роздоріжжю двох шляхів,
Під тихим зором згаслих снів
Схилилася вона
На чорні рамена хреста... [7, с. 1].

Карл-Густав Юнг уважає, що кожен крок на шляху поступу до становлення свідомості здобувається тільки через страждання. Страждання – це ворота, якими мусить увійти людина, коли бажає усвідомити саму себе і прийняти себе у власній суперечності, адже людину врзніобіч розривають суперечності, вона сама для себе є хрестом і не може обійти хрест як страждання. Юнг як психолог усвідомлює, що людина не може звільнитися через саму лише психологію: «Страждаючій людині ніколи не допоможе те, що вона собі сама вигадала, а тільки надлюдська, об'явлена правда, яка звільнить її від цього стану страждання». Хрест для Юнга є дарунком Бога для нас найперше як історична подія, а тоді як символ, що став на фоні історичної хресної смерті Ісуса архетипним образом жертви, страждання й цілісності. Бог діє в людині через образ хреста, веде в образі хреста все ближче до цілісності, адже хрест, за Юнгом, є водночас радикальним образом приборкання інстинктивності. Отже, жертва на хресті хоче не зламати людину, а повести її на духовному шляху [3, с. 71–72].

Хрест – символ прощення:

До Тебе кличемо, Христе розп'ятий,
До Тебе кличемо в найвищий час:
О Боже, Боже, перестань карати
І, як розбійників, помилуй нас [5, с. 221].

Пауль Тілліх переконаний, що відчуження є найстрашнішим наслідком провини, яка роздвоює людину, відокремлює

її від самої себе, тому подолання відчуження є водночас прощенням провини та виправданням грішної людини. Хрест для Тілліха – це прийняття неприйняттого. Людина відчуває себе у своїй провині неприйнятною, бо у провині вона зрадила своє справжнє буття. Погляд на хрест робить можливим знову визнати себе саму у своїй розірваності й відчуженості. П. Тілліх пояснює це через поняття символу. Смерть Ісуса на хресті була не лише історичною подією, вона стала водночас і символом. Коли ми дивимося на символ хреста, тоді в нас відбувається примирення між суперечливими силами, а потім зростає відвага прийняти себе, неприйнятних у нашій провині, такими, якими ми є. Інше поняття примирення для П. Тілліха – це поняття зцілення, що означає бути цілісним, відновленим у первісній єдності. У відчуженні людина роздвоєна сама в собі. Відкуплення в хресті показує цю єдність суперечностей, адже на хресті життя і смерть стають одним, там поєднуються Бог і людина, небо й земля, тіло й душа. Символ хреста єднає суперечності, які ми знаходимо в собі [3, с. 61–62].

Хрест – символ спасіння:

Лиш Ти один допоможеш нам нести

Важкі хрести

І душі від упадку соблюсти...

Лиш Ти, лиш Ти!.. [5, с. 208].

«Хрест для людини є провідником на її шляху до індивідуалізації. Він провадить її на цій дорозі переміни вперед. Це образ болісного переходу, без якого неможлива переміна. І він стоїть наприкінці шляху, як образ мети, цілісності та повноцінності, які очікують нас біля мети. Бо хрест показує людині, як можна поєднати у собі протиріччя. Юнг сприймає хрест так, як і Отці Церкви, тобто як космічний символ єдності усіх протиріч. У точці перетину перекладин, посередині хреста, все суперечливе в людині умиротворюється, і так людина знаходить шлях до власної середини», – переконаний Карл-Густав Юнг [3, с. 75–76]. Подібне трактування символу хреста наявне в поглядах Карла Раннера, який вважає, що людина, яка страждає під тягарем власної провини та страхом власної смерті й порівнює смерть із беззмістовністю власного життя, глянувши на конкретного Ісуса з Назарету, пізнає, що ця Людина, навіть на хресті, зазнавши повної поразки, міцно тримається Бога. Смертю й воскресінням Ісуса Бог назавжди запевняє, що й наше життя, незважаючи на провину і смерть, не кане в небуття, а збережеться укритим у любові Божій. Воскресіння Ісуса дає підстави вірити у власне воскресіння [3, с. 41].

Хрест – провісник смерті:

Ой над Сяном тихо гнуться

Хвиля та лоза...

Ой над сяном хрест і маки,

Іскра та сльоза...

А під вечір б'ють поклони:

Ой! Моє дитя!

У зігханьнях ждуть ікони:

Тут буде борня! [6, с. 6].

У фольклорній традиції хрест переважно символізував терпіння або смерть. У цитованій поезії до правильної інтерпретації цього символу підводить образ маків, які, як відомо, є символом пам'яті про полеглих у бою.

Хрест – символ захисту від зла, символ перемоги:

На сірий шлях столочений

Пішов німий спосочений

(у десять ран)

З хрестом пішов крізь бій, крізь кров

Невидимий над Сян... [6, с. 11].

Отже, одне з найбільш поширених символічних значень хреста – це захист від зла. Це добре відображено в літургійній традиції, наприклад, у тропарі співається: «Спаси, Господи, людей Твоїх і благослови насліддя Твоє, перемоги благовірному народові на супротивників даруй і хрестом Твоїм охорони люд Твій». Хрест – «перемога на супротивників», «оружжя миру» [8, с. 558]. У цитованих рядках о. Степан Семчук образно висвітлює перипетії української історії першої половини ХХ століття, у цьому сенсі хрест – не лише захист, а й звільнення. Тому коли Мольтманн бере до уваги хрест із позиції воскресіння, він розуміє його найперше «як настання Божої справедливості. Цим він прагне дати відповідь на запитання сьогоднішньої людини, на крик закатованих та отруєних газом, померлих від голоду та гноблених» [3, с. 66], що, звичайно, набуло особливої актуальності у ХХ–ХХІ століттях.

Хрест – символ життєвого шляху людини:

Гей, шлях, мій шлях, яким я гірко йшов

Й ніщо, ніщо на ньому не найшов,

Хіба терни, хіба самі хрести

Такі важкі, що й годі їх нести [5, с. 112].

Христос і хрест для Юнга – це такі архетипи, які здатні змінити людину. На шляху Ісуса хрест відіграв важливу роль. Також і шлях самостворення кожної людини пролягає через хрест. Хрест для Юнга є архетипним образом власної особи. Тільки в Розп'ятого можна навчитися, як нести неминуче страждання. Юнг вважає, що успішність нашого становлення як людини залежить від того, як ми ставимося до страждання. Хто відвертається від страждання, той шукає собі невроз як його замітник, а хто наважиться жити своїм власним життям, як це зробив Христос, той неодмінно зіткнеться, як Він, із хрестом, яким є він сам, і з хрестом своєї суворой повсякденної дійсності [3, с. 73–74].

Так, о. Василь Мельник (Лімниченко), торуючи власну життєву дорогу Христовими слідами, пише:

Та там, он там, на моєму шляху,

В таку пору, прискорбну та лиху,

Сумний Христос привидівся мені,

Сумний Христос з хрестом на рамені! [5, с. 112].

Людина, яка терпеливо страждає, наближається в такий спосіб до Бога, «обожується», що є метою кожного християнина. У творах «логосівців» у межах християнської традиції показано цей шлях Бога до людини, а також шлях людини до Бога через Голготу, хрест, терновий вінок, хресну дорогу. І часто в поезії йдеться не лише про особисте спасіння, а про порятунок своєї Батьківщини, Церкви, нації.

Прикметно, що об'єктом творчої уваги «логосівців» було не лише розп'яття, а весь хресний шлях аж до воскресіння. В о. Степана Семчука є цикл віршів «Зрада», де поет описує урочистий в'їзд Христа в Єрусалим під оклики «Осанна!», а в цей час Юда задумує видати Учителя поцілунком. Далі за хронологією євангельських подій – молитва Христа в Гетсиманському городі.

Напружені руки благально до неба –

Жахливою хвиллю дрожали уста:

– Мій Отче! Мій Отче! Хай мине ця чаша

Мене у цій хвилі... як воля Твоя [9, с. 38].

Поет показує й муки сумління зрадника, і жорстокість юрби, яка виносить засуд смерті для свого Бога. Людина в пев-

ний спосіб також відтворює хресний шлях Христа, адже «наслідування Христа» часто отожднюється з «несенням хреста», тому практичну реалізацію ідея «наслідування Христа» виявляла в мотивах жертвності, мучеництва.

Висновки. Отже, у творчості поетів-«логосівців» символи Христа і хреста є доміантними. Уся єрархія християнської символіки прямо чи опосередковано свідчить про Христа, підводить до Його особи, бо як у біблійній історії Він – Початок і Кінець, так і у творчості «логосівців» Ісус Христос є центральною особою, у якій міститься повнота людського й божественного буття. У поезії «логосівців» символ хреста охоплює широкі богословські контексти, має часті й виразні проєкції на національний ґрунт.

У перспективі подальших досліджень – інтерпретація розлогої християнської символіки в художній спадщині «логосівців», дослідження її генези та зв'язку з богослужбовими текстами.

Література:

1. Нямцу А. Євангельські мотиви у світовій літературі (теоретичні аспекти) / А. Нямцу // Біблія і література : збірник наукових статей. – Вип. I. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 21–25.
2. Ронкі Е. Закоханий і здивований Бог / Е. Ронкі ; пер. з італ. К. Зінченко. – Львів : Свічадо, 2015. – 80 с.
3. Грюн А. Хрест / А. Грюн ; пер. з нім. Н. Лозинської. – 2-ге вид. – Жовква : Місіонер, 2012. – 112 с.
4. Лисий І. Семантика хреста в українському релігійному мистецтві / І. Лисий // Образ Христа в українській культурі : збірник наукових праць / за ред., передмова В.С. Горський ; редкол.: В.М. Колпакова, С.І. Головащенко, М.Л. Ткачук. – 2-е вид. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2003. – С. 175–189.
5. Мельник В., о. (Василь Лімниченко). Релігія і життя (поезія, проза, драма, публіцистика, релігійні статті) / о. Василь Мельник ; за заг. ред. проф. Р. Гром'яка ; упорядник і післямова Л. Гром'як. – Тернопіль : Збруч, 1999. – 830 с.
6. Семчук С., о. Метеори: Поезії / о. Степан Семчук. – Прага – Львів, 1924. – 38 с.
7. Лужницький Г. Меріям. Вечірні смутки. Настрої / Г. Лужницький. – Прага – Львів, 1924. – 14 с.
8. Прийдіте поклонімся: Молитовник. – 5-те вид., випр. – Львів : Свічадо, 2007. – 988 с.
9. Семчук С., о. Воскресення: Пісні зриву / о. Степан Семчук. – Жовква : Вогонь, 1927. – 49 с.

Дмитрив І. І. Богословие креста в творчестве писателей-«логосовцев»

Аннотація. В статье исследуются особенности художественной интерпретации символа креста в поэтическом наследии «логосовцев». Определяется мировоззренческая панорама католических писателей, которая повлияла на специфику художественной рецепции христианской символики в их произведениях, определяются основные символические константы, выясняются особенности символизации библейских образов и событий, прослеживается специфика проекции библейских событий на украинскую почву.

Ключевые слова: группа «Логос», католические писатели, поэтика, символ, крест, христология.

Dmytriv I. Theology of cross in the “Logos” writers’ literary works

Summary. The given article deals with the features of artistic interpretation of cross as a symbol in the “Logos” writers’ poetic inheritance. The world view views of catholic writers, which influenced on the specific of artistic reception of christian symbolism in their works, is outlined. Basic symbolic constants are determined. The features of symbolizing of biblical images and events are turned out. The specific of biblical events projection is traced on Ukrainian basis.

Key words: “Logos” group, catholic writers, poetics, symbol, cross, christology.

Захуцька О. В.,

доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства,
асистент кафедри романо-германських мов і перекладу

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ІМЕНА ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА «ВЛАСНІ ІМЕНА ЛЮДЕЙ» Л. Г. СКРИПНИК, Н. П. ДЗЯТКІВСЬКОЇ)

Анотація. У статті досліджуються грецизми в складі українських власних імен, їх співвідношення з власними українськими та запозиченими з інших мов найменуваннями людей.

Ключові слова: антропонімія, власне ім'я, запозичення, грецизм, лексикографія.

Постановка проблеми. Ім'я дається кожній людині при народженні та супроводжує її протягом усього життя, а народна мудрість говорить, що саме ім'я значною мірою визначає людську долю. Тому й не дивно, що власні імена людей завжди цікавили дослідників – мовознавців, етнографів, культурологів, істориків тощо. Різноманітні вияви мовної й культурної, суспільної та господарської діяльності народу в різні історичні періоди його розвитку відображаються в системі найменувань.

Українська антропоніміка, яка займається дослідженням сукупності українських власних імен (антропонімії), включаючи особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо, зародилася ще в XIX ст., особливого розвитку набула в 1960–90-х рр. XX ст. [2, с. 29–30]. За цей період побачили світ ґрунтовні монографічні дослідження: «Сучасні українські прізвища» Ю.К. Редька (1966) [6], «Антропонімія Закарпаття» П.П. Чучки (1970) [9], «3 історії української антропонімії» М.Л. Худаша (1977) [8], «Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування» Р.Й. Керсти (1984) [3], «Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.» М.О. Демчук (1988) [1]. Дослідженню антропоніміки приділяли увагу також інші відомі вчені, серед яких І.Д. Сухомлин, І.М. Железняк, Л.Л. Гумецька, С.П. Бевзенко, В.В. Німчук, О.Б. Ткаченко, А.М. Залеський, О.Д. Неділько, Л.Т. Масенко та ін. Докладніше про історію української антропоніміки писали Л.Т. Масенко [5], Л.О. Лісова [3] й ін. Незважаючи на значний доробок учених у галузі антропонімії, чимало питань і надалі залишаються малодослідженими та вимагають детального вивчення. Одним із таких є **співвідношення імен власне українського походження й імен, запозичених з інших мов.**

Одними з джерел дослідження людських найменувань є лексикографічні зібрання, які документують власні імена на різних етапах розвитку суспільства. Першим словником українських імен вважається словник «Крестные имена людей», виданий у 1909 р. як додаток до четвертого тому «Словаря української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка. У 1954 р. побачив світ «Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей» (укладачі Н.П. Дзятківська, С.П. Левченко, Л.Г. Скрипник) за редакцією І.М. Кириченка, який став основою для наступних чотирьох доповнених і уточнених видань (1961, 1967, 1972, 1976 рр.). У 1986 р. опубліко-

вано працю Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської «Власні імена людей» за редакцією В.М. Русанівського, яка помітно відрізняється від п'ятого видання «Словника власних імен людей» (1976 р.) структурою і змістом. Це дає підстави вважати працю новим самостійним дослідженням, на матеріалі другого видання якого (виправленого й доповненого, 1996 р.) ґрунтується представлений аналіз.

Мета статті – дослідити співвідношення імен грецького походження в системі власних імен української мови та показати їх функціонування в живій мові на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно українські імена за походженням ділять так:

1) **давньоруські**, напр.: *В'ячеслав* від слов'янського *вяче* – «більше», і *слав* – «слава»; *Таміла* від слов'янського *томити* (давньоруського походження) – «мучити, терзати» тощо. До давньоруських імен зараховуються також окремі імена скандинавського походження, що побутували в Давній Русі, напр.: *Олег* від староскандинавського *Helgi* – «святий, священний»; *Ольга* від староскандинавського *Heilga* від *heila* – «свята» тощо;

2) **західнослов'янські й південнослов'янські**, напр.: *Станіслав* західнослов'янського походження від польського *Stanislaw*: *stan(i)-*, *stanąć* – «стати», і *slaw* – «слава»; *Ружена* південнослов'янського походження від назви квітки *ружжа*, пор. чеське *Ruzena*, болгарське *Ружана*, *Ружена*;

3) **західноєвропейські**, напр.: *Артур* від кельтського *art(h)* – «ведмідь»; *Жанна* від французького *Jeanne* – «благодать, милість Бога»;

4) **нові імена**, які почали з'являтися після 1917 р., відображаючи революційну ідеологію, нові явища та реалії суспільного життя, напр.: *Воля*, *Свобода*, *Слава*, *Октябриня*, *Тракторина*, а також назви квітів, напр.: *Лілія*, *Піонія*;

5) **візантійські**, до яких належать такі:

– **латинські**, напр.: *Віталій* від латинського *vitalis* – «життєвий»; *Наталія* від латинського *natalis* – «рідний» тощо;

– **старосврейські**, напр.: *Михайло* від давньоєврейського *mi-kha-'el* – «хто як Бог (рівний Богові)»; *Тамара* від давньоєврейського *tamar* – «фінікова пальма; фігове дерево, смоквиця» тощо;

– **грецькі**, напр.: *Андрій* від грецького *andreios* – «мужній, хоробрий»; *Катерина* від грецького *katharios* – «чистий», *katharon* – «чистота» тощо.

Давньогрецькі імена як складова візантійських християнських імен запозичувалися разом із уведенням християнства на Русі в X ст. Вони мали свою слов'янську, так звану канонізовану (узаконену) церквою форму, зафіксовану в спеціальних книгах і давалися під час хрещення [7, с. 7]. Однак на україн-

ському мовному ґрунті канонізовані форми імен часто зазнавали подальшої адаптації до звукової і словотворчої систем рідної мови. У результаті виникали відмінні від канонічних народні варіанти християнських імен, напр.: *Федір* від *Теодор* (*Феодор*) з гр. *theos* – «Бог», і *doron* – «дар, дарунок» (буквально: *Божий дар*); *Панас* від *Атанасій* (*Афанасій*) з гр. *athanasia* – «безсмертя»; *Остан* від *Євстафія* з гр. *eustathes* – «міцний, здоровий, урівноважений» [5, с. 6]. Деякі українські імена є так званими «прихованими» грецизмами, тобто запозичені з грецької мови шляхом калькування, напр.: *Богдан* – калька з гр. імені *Theodotos* від *theodotos* – «даний богами»; *Надія* – переклад запозиченого зі старослов'янського *Надежда*, що з'явилося як калька з гр. імені *Elpis* від *elpis* – «надія»; *Любов* – запозичене зі старослов'янської мови, де з'явилося як калька з гр. імені *Charis* від *charis* – «любов».

У словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської подано найпоширеніші нині в офіційному вжитку імена, незалежно від їхнього походження. Згідно з нашими власними, авторськими підрахунками, їхня кількість становить 783 одиниці, у тому числі 421 чоловіче ім'я та 362 жіночі імена (без урахування варіантів імен). Словник-довідник складається зі вступу, трьох основних розділів і додатків. Перших два розділи – «Найпоширеніші імена, їх походження та варіанти» й «Українсько-російський та російсько-український словник імен» – побудовані як словники, третій – «Правописний довідник» – є зведенням основних правил правопису [7, с. 20–32].

Представлене дослідження базується переважно на матеріалі першого розділу словника-довідника. У першій частині розділу в алфавітному порядку подано чоловічі імена, починаючи з повної офіційної форми, через кому – її нормативні рівноправні варіанти. Далі подається мова-джерело запозичення, значення слова чи словосполучення, що лягли в основу імені, після чого – цитати, ілюстрації з народних пісень і творів художньої літератури. Указано також варіанти імені, які можуть уживатися в документах, незважаючи на певні функціонально-стилістичні обмеження, напр.:

ДМИТРО; **ДИМИТРИАН** гр. Demetrios (присв. прикм. до Demeter) – стосовний до Деметри, належний їй; у грецькій міфології Деметра – богиня родючості та хліборобства. **ДМИТРИК**, **ДМИТРОНЬКО**, **ДМИТРОЧКО**, **ДМИТРУСЬ**, **ДМИТРУНЬО**, **ДИМА**; **МИТЬКО**, **МИТЯ**.

Його могутній і яскравий талант належить людям, і *Дмитро* Гнатюк щедро віддає весь вогонь свого полум'яного серця рідному народові (Ю. Станішевський);

– Допомагай, *Дмитруню*, – просить Ганя. – *Дмитро* складає стебельце до стебельця (С. Пушик) [7, с. 56].

Така сама побудова статті зберігається й при переліку жіночих імен, напр.:

ТАЇСІЯ, **ТАЇСА** гр.*; можливо, від та Isios – яка належить Ісіді – єгипетській богині. **ТАЇСОНЬКА**, **ТАЇСОЧКА**, **ТАСЯ**, **ТАСЕНЬКА**, **ТАСЕЧКА**, **ТАЯ**, **ТАЄНЬКА**, **ТАСЧКА**; **АСЯ**.

Сніжок пролітає,

Дощик накрапає.

Іде *Тася* з дружечками, як та роза з квіточками (Народна пісня);

– Єдина потіха лишилася у мене в житті – се моя дівчинка *Тася* (М. Коцюбинський) [7, с. 183].

Загалом у Словнику-довіднику нараховано 323 імена грецького походження, що становить 41% усіх поданих українських імен (783 словникових статті – імені). Серед чоловічих найме-

нувань записано 198 грецизмів, що становить 47% (із 421 імені), а серед жіночих – 125, що становить 35% (із 362 імен).

Грецизми переважають серед імен, які починаються на такі літери:

А: *Анатолії* гр. *anatole* – «схід»; *Арсен* гр. *arseb* – «мужий»; *Анастасія* гр. *anastasis* – «воскресіння»; *Ангеліна* гр. *angelos* – «вісник». Усього серед 90 імен на літеру А записано 48 грецизмів (близько 55%; 24 із 44 чоловічих і 24 із 46 жіночих);

Є: *Євген* гр. *eugenes* – «благородний, шляхетний»; *Євтихий* гр. *eutyches* – «щасливий»; *Євдокія* гр. *eudokia* – «благовоління; добра слава»; *Євфросинія* гр. *euphrosyne* – «радість, веселощі». Усього серед 35 імен на літеру Є записано 29 грецизмів (83%; 18 із 20 чоловічих і 11 із 15 жіночих);

П: *Петро* гр. *petra* – «скеля; камінь»; *Платон* гр., можливо, від *platys* – «широкоплечий, плечистий; огрядний»; *Парасковія* гр. *paraskeui* – «п'ятниця». Усього серед 40 імен на літеру П записано 32 грецизми (80%; 23 із 26 чоловічих і 9 із 14 жіночих);

Ф: *Федот* гр. від *theodotos* – «даний богами»; *Филімон* гр. від *phileo* – «люблю»; *Файна* гр. *phaeine* – «осяйна». Усього серед 41 імені на літеру Ф записано 26 грецизмів (64%; 16 із 25 чоловічих і 10 із 16 жіночих).

Висновки. Підрахунки на підставі виключно словника, звісно, можуть викликати певні застереження, адже не завжди лексикографічне зіставлення відображає реальну картину вживання того чи іншого слова, того чи іншого імені. Дослідження Л.Г. Скрипник щодо частоти вживаності імен на підставі реєстрів свідчать, що найпоширенішими є такі чоловічі імена (підкресленням виділені грецизми): *Андрій*, *Віктор*, *Віталій*, *Володимир*, *Дмитро*, *Євген*, *Ігор*, *Олег*, *Олександр*, *Сергій*, *Юрій*; серед жіночих переважають *Ірина*, *Катерина*, *Людмила*, *Марина*, *Наталія*, *Оксана*, *Олена*, *Ольга*, *Світлана*, *Тетяна*, *Юлія* (лат. рим. родове ім'я *Julius*: від гр. *ioulos* – «кучерявий») [7, с. 11]. Отже, і серед 11 чоловічих, і серед 11 жіночих найпопулярніших імен по 5 грецизмів, що становить близько 45% – статистика, наближена до отриманої за підрахунками зі словника-довідника. Воно й не дивно, що значна частина імен грецького походження дотепер широко вживається в українській мові, адже за довгі роки їх постійного функціонування вони стали для нас, українців, звичними, своїми.

Література:

1. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 170 с.
2. Железняк І.М. Антропонім / І.М. Железняк // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 29–30.
3. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р.Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.
4. Лісова Л.О. Теоретичні засади антропоніміки як галузі мовознавства / Л.О. Лісова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2013. – № 22 (271). – С. 74–80.
5. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л.Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
6. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.
7. Скрипник Л.Г. Власні імена людей : [словник-довідник] / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. – 2-ге вид., випр. й доп. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.
8. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
9. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / П.П. Чучка. – Ужгород : Вид-во Ужгор. ун-ту, 1970. – 103 с.

Захуцкая О. В. Имена греческого происхождения в современном украинском языке (на материале словаря-справочника «Собственные имена людей» Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятковской)

Аннотация. В статье исследуются греческие заимствования в составе украинских собственных имен, их соотношение с собственными украинскими и заимствованными из других языков наименованиями людей.

Ключевые слова: антропонимия, собственное имя, заимствование, грецизм, лексикография.

Zakhutska O. Names of Greek Origin in the Modern Ukrainian Language (Based on the Material of Vocabulary “People’s Proper Names” by L. Skrypnyk, N. Dziatkivska)

Summary. The article deals with Greek borrowings in the system of Ukrainian proper names, their correlation with native Ukrainian proper names and names borrowed from other languages.

Key words: anthroponymy, proper name, borrowing, Greek borrowing, lexicography.

*Ільків А. В.,
докторант*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧОГО АВТОБІОГРАФІЗМУ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДІАЛОЗІ «В. СТЕФАНІК – В. МОРАЧЕВСЬКИЙ»

Анотація. У статті досліджено епістолярний діалог В. Стефаника з його найближчим другом В. Морачевським як особливу форму чоловічої нарації. Визначено особливості чоловічого автобіографізму й основні шляхи формування епістолярного образу письменника.

Ключові слова: епістолярій, лист, автобіографізм, нарація, документальна література, дружній лист, потік свідомості, психоаналіз.

Постановка проблеми. Література модерну започаткувала нові форми граничної відвертості і ширості в листах не лише між любовними комунікантами, а й найближчими друзями, ідейними соратниками, тобто запропонувала абсолютно новий емоційний вимір чоловічої та жіночої дружби. Автобіографізм у художніх творах літературознавці вважають одним із маркерів жіночого письма. Проте доба модернізму в українській літературі привнесла струмисько чоловічої ширості й відвертості, зокрема, у жанр листа. Філософське осмислення дружби як одного із феноменів людського існування знаходимо ще в античних трактатах Аристотеля і Платона, а також у спадщині й світової, і національної літератури. Так, у «Пісні про Роланда» вміщено переказ про друзів Ореста і Пілада, Орлянда й Олівера. Тему козацького побратимства зустрічаємо в «Енеїді» І. Котляревського (сюжетна лінія Низа та Евріала), у «Чорній раді» П. Куліша (образ характерника Кирила Тура). Темі дружби присвячено один із діалогів Платона, «Етика» Аристотеля, праці піфагорійців. За філософією Платона, в основі дружби є не стільки наявність у друзів спільних чи подібних ідеалів, як їхня духовна спорідненість, тобто певний метафізичний зв'язок.

Листи В. Стефаника стали предметом літературознавчих досліджень багатьох учених, зокрема В. Бабія, Є. Барана, В. Гладкого, В. Качкана, В. Косташука, Р. Піхманця, Ф. Погребенника, В. Пустовіт, Л. Сеника та ін. Однак у більшості з цих досліджень лист розглядається як допоміжний автобіографічний матеріал до глибшого розуміння й подальшої інтерпретації художньої спадщини геніального новеліста, як матеріал для вивчення психології художньої творчості. В. Гладкий одним із перших залучив епістолярний контекст до ґрунтовного аналізу новелістичної спадщини митця («Епістолярна спадщина і новели Василя Стефаника» (1967)). Є. Баран на матеріалі листування письменника із В. Морачевським дослідив художньо-естетичні погляди новеліста. У нашій науковій розвідці пропонується погляд на лист як повноцінний поліфонічний жанр документальної літератури з особливою наративною моделлю і як художній простір творення автентичного біографічного автора.

Мета статті – дослідити епістолярний діалог Василя Стефаника з його найближчим другом Врацлавом Морачевським як особливу форму чоловічої нарації, визначити особливос-

ті чоловічого автобіографізму та основні шляхи формування епістолярного образу письменника.

Вклад основного матеріалу дослідження. Чоловіча епістолярна дружба в українській традиції започаткована ще латиномовними листами Г. Сковороди до свого учня М. Ковалінського. Причому вже в літературі бароко зустрічаємо таку особливу форму нарації, як епістолярне філософствування на основі власного емпіричного досвіду, тобто листи письменника й філософа Сковороди водночас є прикладом вияву першої чоловічої дружби в жанрі епістоли і філософським підґрунтям для дослідження дружби як феноменологічного поняття. Крім того, він формулює основну інтенційність листа як жанру, виділяючи головною не інформаційну раціональну складову, а чуттєву, ірраціональну («Я пишу про це тільки для того, щоб ти знав, що я відчуваю» [5, с. 592]).

В епістолярній спадщині доби модернізму прикладом чоловічої дружби як особливої форми душевної близькості є епістолярний діалог «С. Стефанік – В. Морачевський».

Дослідження епістолярної спадщини письменника показує його особливу духовну близькість із Врацлавом Морачевським, із яким ділився «передуманим, перебути і переболеним» [7, с. 60]. Саме йому він зізнається у великій любові до матері, у своїй нелюбові до руської інтелігенції. В одному з листів до В. Морачевського В. Стефанік просить його прислати ті книги, які той уже прочитав, «аби йти дорогою тих думок», якими вже пройшов його товариш. Мова листів до В. Морачевського часто афористична й символічна через включення в епістолярний сюжет окремих притч. У листі від 25 лютого 1896 року зустрічаємо розлогу метафору про велетня, під образом якого митець мислить український народ. В. Стефанік згадує намальовану його дитячою фантазією картину повені: «Дивив-ем ся згори на ріку і в ріці видів-ем велетня, що купався. Як руку відвернув – то село затопив, як ногу простер – то вода на мило втекла в поле, як грудьми відітхнув – то сонце в ріці пропало!» [7, с. 55]. Великим подивуванням В. Стефаника став той факт, що під час навчання у вищих школах придуману ним картину ріки-велетня він випадково побачив в одній із книг, а його професор пояснив, що так уявляли повинь стародавні греки. Ця випадкова картина візуалізації дитячої фантазії мала важливе значення для подальшого становлення Стефаника-митця і Стефаника-борця. Після тих слів професора письменник відчув у собі великі зміни, прагнення пробудити велетня, у символічному образі якого мислить український народ: «Радосте моя, жите моє! Я почув у собі силу велику і пішов шукати великана. І найшов. Але спить він, спить, все спить. Не хоче кинути ні рукою, ні ногою. Не хоче встати сила народна, не хоче затопити сіл і міст і піль! А я втопився в тій силі і часом руки мені ув'євають, часом плачу, що велика спить» [7, с. 55].

Мотиви суму часто є своєрідним обрамленням листів до В. Морачевського, якого В. Стефанік називає «добрим другом», «сильним другом». Наслідуючи епістолярну традицію того часу, зберігає увічливу форму звертання на «Ви», хоча чи не в кожному листі зізнається в любові до нього як до найближчого співрозмовника. Наприклад, у листі від 05 лютого 1896 року: «Як я вас люблю за слово Ваше дуже до мене!» [7, с. 55], а далі епістолярне звертання «мій друже» перетворюється на звертання «коханий», «коханий друже». Однак у цих звертаннях не треба шукати жодних інтимних підтекстів, бо це була данина тогочасній традиції листування. Подібну епістолярну формулу звертання також знаходимо в листах В. Стефаніка до Л. Бачинського, наприклад, «коханий Левку!», «любий Левку!».

У листах до В. Морачевського В. Стефанік пропонує не знану ще епістолярній літературі доби модернізму (національній культурі загалом) особливу форму чоловічої нарації, коли «я» адресанта ототожнюється з «я» адресата. Запорукою такого ототожнення була самовіддана дружба і близькість світоглядів («Я Вам можу все сказати, я можу Вас за сурдут потягнути, я можу Вас просити навіть о звізду з небес – я можу все, бо Ви мій, а я Ваш є» [7, с. 80]). Ця належність один одному стверджується майже в кожному листі, при цьому В. Стефанік відчуває у В. Морачевському велику моральну підтримку, життєву опору («Находжу і у Вашім листі такої сили багато, що ще раз радуюся, що Ви мій. Будьте Ви моїм другом, але все будьте і тримайте мене все простісінько, як земля тримає березу, під небо, високо» [7, с. 107]). Навзаєм В. Стефанік обіцяє своєму найближчому адресатові повну самопожертву: «Ой, друже мій єдиний, не дайтеся болеви і смуткови. Я би за Вас убрався в останнє лахматє, аби Вам не було зле» [7, с. 118].

Тема чоловічої дружби з В. Морачевським не раз ставала темою епістолярних роздумів письменника, однак, урешті, його філософствування закінчилися висновком про позавербальну, метафізичну сутність цієї дружби, поза якою В. Стефанік говорить про свій кінець як митця. Так, у листі до В. Морачевського від 06 грудня 1897 року знаходимо знакові рядки для розуміння значущості цієї дружби для їхнього автора: «Що мені таке вартне у нашій стосунку? Питався сто разів себе і не міг відповісти і добре, що так. Бо якби я собі міг відповісти, то мені видиться, що то би зійшло на рахунок і я би пропав для Вас... І я Вас дуже прошу, як колись будете мене покидати, то робіть того поволеньки, бо я впаду без Вас. Я Вам правду кажу і Ви знайте, що мені Вас конче треба, аби я міг рости. І колись, як Вам буде забагато мене, то заки зважтесь мене нагнати, то все собі погадайте; тепер я зломлю одну деревинку в саду, що на весну ще зацвісти мала» [7, с. 128–129].

Листи-відповіді В. Морачевського до письменника мали на нього психотерапевтичний вплив («Читаю Ваш лист та й як коли би-м по ниві, по зеленій ходив» [7, с. 107]). Як бачимо, хвилини душевної рівноваги означені в листах зеленим кольором (колір першопочатку, природи, спокою). Так, відвідини матері в червні 1897 року також описано в зелених тонах: «У мене тепер зелений час. Вбираюся до мами і молодію. Весело дуже на душі. Якись промінчики втіхи дитинячої закрадуються в серце і намовляють аби-м скакав» [7, с. 111]. Натомість картини суму й душевного болю асоціюються із жовтим кольором, кольором смерті, декадансу. Наприклад, жовта колористика наскрізна в листі до В. Морачевського від 17 травня 1896 року, де В. Стефанік детально описує сільський похорон, а також у листах виповідання свого душевного болю. Ще одним

контрастом кольорів у листах В. Стефаніка стала традиційна антитеза білого та чорного. Після відвідин у травні 1897 року хворої матері В. Стефанік у листі до В. Морачевського відтворює дитячі візії про чорних і білих метеликів, які він любив ловити, а також пригадує матірину пересторогу не дивитися й не ловити чорних метеликів, бо можна померти. Образ чорних метеликів як передвісників смерті «помандрував» з В. Стефаніком до Кракова.

Зберігаючи в листі характерний для новел драматизм оповіді, саме через образи чорних і білих метеликів письменник дисонує ностальгію за дитинством як «раю з білими мотиллями» й нав'язливим передчуттям материної смерті: «Файно мені було коло мами. А тепер мене обсіли чорні мотилі, а мама не годна вже порадити, що аби відгонити їх, бо вмру. Мені так страшно стає, чи я не забуду того раю мого синих облаків, ланцюгів плетених, білих мотилів... Шумить коло голови моєї рій чорних мотилів, шумить у безконечну мелодію і закриває синє небо, ясне сонце, оче затемнює. Чорна хмара настала, і я рвуся, пручаюся і, відай, утоплюся в чорних хмарах» [7, с. 10].

На основі епістолярної спадщини письменника можемо припустити, що його больовий поріг стосовно болю інший людей був надто високим, тоді як власний душевний біль він часто сприймав як мазохіст (у листі до В. Морачевського: «Як хто дуже терпить, то хоче, щоби тим мукам ні кінця, ні початку не було і аби все були більші, страшніші. Се одинока радість» [7, с. 84]; у листі до О. Гаморак описує свій психічний стан після смерті матері: «З дому я їхав так, що позі собою не лишив нічо, лишень мамин гриб, а перед собою нічого не видів... Проводило мене сонце. Світило блідонько, як би по довгій слабости підвелося. А я просив его, аби-м ніколи не найшов собі пристанівку, аби-м блудом блудив і серце аби ніколи не успокоїлося. Аби болість і смуток не покидали мене, хоть вони аби не ткали від мене» [7, с. 197]). Знаково, що в цьому самому листі до О. Гаморак В. Стефанік після вищенаведених слів самобичування раптом у філософській манері починає роздумувати над особливою душевною близькістю із В. Морачевським: «Морачевський мене дуже любить. І я его. Але мені хвибує традиції серця. Я не можу любити з сьогодні на завтра» [7, с. 197].

Епістолярні тексти В. Стефаніка за своїм стилем є симбіозом імпресіоністичної та експресіоністичної манери письма. Однак треба відзначити певну особливість його імпресіонізму. На відміну від М. Коцюбинського, В. Стефанік доволі категоричний у кольоровій гамі – у його епістолярній прозі немає напівтонів чи відтінків кольорів, крім того, кольорова гама як відображення внутрішніх психічних станів митця будується на основі чітких, завжди однозначних антитез (жовтий – зелений, чорний – білий). Натомість більш багатогранною є гама експресіоністичних засобів В. Стефаніка. Як і в новелах, у його листах немає винятково позитивних чи негативних емоцій – це завжди напіврадість чи напівсмуток. Звідси – дуалістична природа його символічних образів навіть у межах одного епістолярного тексту. Так, у листах до В. Морачевського сонце – це й упир, що випиває росу з гір («Пустить сніп променів і по горах росу вип'є. Мало єї для вічно прагнучого сонця [7, с. 101]»), і незамінний помічник селян – орачів та землеробів («Довколо кожного села тепер люде орють і сіють. Перевертають скибу д'сонцеви. Кілько селів на світі, то довкола кожного є такий обруч людей, що землю д'сонцеви привертає» [7, с. 94]).

Оригінальність епістолярного стилю В. Стефаніка полягає в певному дисонансі між мотивом чи образом та обра-

ним митцем способом їхнього художнього втілення в тексті: так, відчуття туги, ностальгії, душевного болю він передає в імпресіоністичній манері за допомогою контрастних кольорів, тоді як зримий образ весни змальовує виключно експресіоністичними засобами. Така імпресіоністично-експресіоністична манера письма в листах, на нашу думку, дала митцю змогу поєднати воєдино «бачити» й «відчувати» як два основні емпіричні методи пізнання світу й себе в ньому. В. Стефанік не просто бачив, він відчував людський смуток, біль, розпач. Ця унікальна здатність письменника «відчувати людину» була не просто співпереживанням як виявом однієї з християнських чеснот, а здатністю до перевтілення, метаморфози душі, осягнути яку можуть лише обрані. І ця здатність до перевтілення стала великим достоїнством В. Стефаніка як письменника і трагедією як людини. У листах до В. Морачевського письменник відкриває найпоетичніші грані своєї душі, ділиться найсокровеннішим – муками творчості через мандруючі за ним образи-тіні, важкі душевні стани, що іноді, на думку самого митця, межували з божевіллям («Я Вам кажу, що мука моя з тим образом. Я ходжу, а він ковтає і допоминається на папір. Як мене катують такі образи!.. Я вам кажу, як на сповіді, що колись усі ті мізерні господарства попідпалюю, а сам здурію» [7, с. 117]), а також важкими спогадами, що зринають у вигляді мотилів під стимулом домінантної стихії письменника – вогню («Отак я нагадую: що вогонь у печі гудить і кидає на стіну червоняві латки, а я дивлюся і в душі блукають, пересуваються, сотаються дрібні спомини. Я їх ловлю у долоні, як мотилів, і оглядаю і пускаю, аби летіли собі далі. І вони, мої мотилі, знають, що я їх пещу і злітаються цілими хмарами: білі, чорні, зелені, червоні. Цілою хмарою мене накривають і бувають коло мого волосся» [7, с. 127]).

Про особливу душевну близькість із В. Морачевським свідчить і той факт, що епістолярна розповідь письменника часто набуває форм потоку свідомості (одного головних прийомів модерного письма, що ґрунтується на внутрішньому монолозі з імітацією хаотичного процесу мислення та мовлення.), частини тексту не мають між собою видимих тематично-змістових зв'язків. Детективна розповідь про лист, що «затратився» на пошті, несподівано перериває розповідь про коц, на який «увірвалася весна»: «Мій коц на ліжку все такий понурий, апатичний – тепер усміхається на ліжку. Сонце влетіло крізь шибки і скобоче его, а він робить таку міну, що туй-туй зарекочеся. Моє ліжко тепер не моє, а панує на нім молода весна, а старий коц рад з гостя і сивий вус підкручує. Малому докторкови я буду збирати ягід і повозики буду плести і співанок за князівцею співати, і байок за трійзіле вповідати. Як кричатиме, то я зеркальце ему покажу, і він сам зарекочеся, як себе побачить. Я его дуже люблю» [7, с. 59].

Лист В. Стефаніка до В. Морачевського від 11 травня 1896 року, де письменник описує свій важкий душевний стан творчого «задубіння», має форму суцільного потоку свідомості, на тлі якого можна виокремити символічний опис вічної боротьби світливих і темних сил у людині – сонця й темних хмар в інтерпретації В. Стефаніка: «Задубів чоловік, очі, як кусники шкла замараного, тай місця собі найти не може... Сонце тримає сторону молодих, буйних, смілих. Звідки і як набралися хмари і як верета закрили сонце. І починається відвічний бій між сонцем і темними хмарами. Зміркувала земля, що тут кров потече – і дрозить, і боїться, і журба в

неї на лиці. Темно. Вже по бою. Сонце окровавлене стоїть над заходом, глядить на землю і каже: ще я силу маю, ще темноту подужаю, але ти, земле, бери з осего науку собі» [7, с. 65–66].

Метафізичний характер дружби В. Стефаніка й В. Морачевського засвідчують численні епістолярні спроби письменника не просто на відстані відчувати настрої свого опосередкованого співрозмовника («Ваш лист, то як файна на весну розцвіла черешня. Цвіту, зеленого листя багато, а там від опівночі є галузка і на однім листочку єї слеза. Лиш одна слеза. Чи Вам, дужому і файному друговим ому не зависла одна слеза на віях? Бо лист Ваш то такий, як коли би вищував великий плач у Вашій душі. Коби я милився» [7, с. 94]), а й через унікальну силу творчої уяви та фантазії добитися віртуальної присутності В. Морачевського біля себе. Так, у листі, датованому червнем 1897 року, В. Стефанік гуляє вечірнім «Краковою» з уявним В. Морачевським.

Самоідентифікація В. Стефаніка в листах до В. Морачевського завжди образна й часто передбачувана. Основні риси свого темпераменту письменник асоціює із двома стихіями – вітру (стихії свободи, змінності, ефемерності, неприкаяності) і вогню (цю стихію письменник утілює в образі вулкана). Третя іпостась українського новеліста – «перевалений пес». Пресупозицію такої незвичної асоціації знаходимо в листі до сестри В. Морачевського Софії від грудня 1896 року, у якому письменник оповідає страшну історію про пса. Ця історія з алегоричним сюжетом більше нагадує байку з традиційною для цього жанру опозицією сильного та слабого, авторським рішенням раптової заміни усталених статусів.

Висновки. Отже, модерний дружній лист межі ХІХ–ХХ століть репрезентує особливий вид нарації, при якій відбувається отождення, «зрощення» адресата й адресанта, адже автор листа через домінантні інтенції саморецепції та самоаналізу перетворює лист найближчому другові в «лист самому собі». Аналіз епістолярної спадщини цього періоду засвідчив вербальне оприявлення чоловічої дружби як одного з видів любові, що випливає не із подібності думок, поглядів, інтересів, а є метафізичною ірраціональною спорідненістю душ. Автобіографізм як одна із концептуальних засад епістолярного письма В. Стефаніка набуває рис граничної відвертості, іноді навіть форми потоку свідомості, що й дає науковій підставі й перспективи розглядати цей епістолярій у контексті літературознавчих концепцій психоаналізу.

Література:

1. Бабій В. Жінки, яких він кохав / В. Бабій // Київ. – 2005. – № 7–8. – С. 149–164.
2. Головацький І. Василь Стефанік і його приятелі / І. Головацький // Ямгорів : альманах. – 1994/1995. – №. 7–8. – С. 101–112.
3. Піхманець Р. Василь Стефанік і становлення українського модернізму / Р. Піхманець // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 94–117.
4. Піхманець Р. «Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм» (Василь Стефанік) / Р. Піхманець // Слово і Час. – 2007. – № 2. – С. 17–26.
5. Давня українська література : [хрестоматія] / упоряд. М.М. Сулима. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1996. – 656 с.
6. Піхманець Р. Повернення до себе: над листами Василя Стефаніка / Р. Піхманець // Дзвін. – 2008. – № 5–6. – С. 121–139.
7. Стефанік В.С. Повне зібрання творів : в 3 т. / В.С. Стефанік. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – Т. 3 : Листи. – 1954. – 329 с.

Илькив А. В. Особенности мужского автобиографизма в эпистолярном диалоге «В. Стефанык – В. Морачевский»

Аннотация. В статье исследован эпистолярный диалог В. Стефаныка с его самым близким другом В. Морачевским как особенная форма мужской наррации. Определены особенности мужского автобиографизма и основные пути формирования эпистолярного образа писателя.

Ключевые слова: эпистолярный, письмо, автобиографизм, наррация, документальная литература, дружеское письмо, психоанализ.

Ilkiv A. The peculiarities of maleautobiographism in the epistolary dialogue “V. Stefanyk – V. Morachevskiy”

Summary. The article deals with epistolary dialogue of V. Stefanyk with his best friend V. Morachevskiy as a special form of male narration. The peculiarities of male autobiographism and the main ways of formation of the writer’s epistolary image are defined.

Key words: epistolary, letter, autobiographism, narration, documentary, friendly letter, flow of consciousness, psychoanalysis.

Ковалів С. В.,

аспірант кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства

філологічного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

НА ЗАХИСТ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА: ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ ЛУКИ ЛУЦІВА 1949–1984 РОКІВ

Анотація. У статті проаналізовано шевченкознавчі праці Луки Луціва, написані протягом його перебування в еміграції (1949–1984 роки). У повоєнні десятиліття, коли змінились обставини не лише особистого життя літератора, а й життя всієї Батьківщини, яка повністю опинилась у лещатах Кремля, зазнало змін також шевченкознавство Л. Луціва: скристалізувалась національно-екзистенційна спрямованість та яскраво виявились публіцистичні тенденції. Діаспорний дослідник дбав не лише про збереження національної спадщини в екзилі, а й про її захист у далекій батьківщині. На увагу заслуговує його гостра полеміка з радянськими дослідниками та наполегливе очищення спадщини Т. Шевченка від ідеологічних спекуляцій.

Ключові слова: Т. Шевченко, інтерпретація, діаспора, рецепція, полеміка, комуністична ідеологія.

Постановка проблеми. Дослідження спадщини діаспорних шевченкознавців, які за часів комуністичного тоталітаризму стали вигнанцями з Батьківщини, є важливим завданням сучасної гуманітаристики. Адже ця спадщина становить своєрідну духовну ланку, що пов'язує сучасну українську науку, озброєну новітніми методологіями, з класичним літературознавством. Серед діаспорних шевченкознавців, оригінальних і впливових свого часу, проте сьогодні цілковито незаниханих в Україні, привертає увагу постать Луки Луціва – літератора, який, перебуваючи у вигнанні, зумів піднести репутацію українського письменства, відкривши світу його мистецькі шедеври та спростувавши радянські спотворення найбільшого українського генія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні здобутки діаспорного шевченкознавства розкрито в працях М. Ільницького «Еміграційне шевченкознавство» [1], О. Супрунок «Еміграційне шевченкознавство ХХ ст.» [2], І. Братуся та інших дослідників. Однак про шевченкознавчі дослідження Л. Луціва діаспорної пори фактично немає розвідок, за винятком окремих стислих висловлювань, наприклад, високої оцінки, яку Г. Костюк оприлюднив у доповіді на Четвертому з'їзді Організації українських письменників в еміграції «Слово» 28–29 листопада 1970 року, акцентувавши на виданні книжки Л. Луціва про Т. Шевченка.

Метою статті є репрезентація поглядів Луки Луціва в діаспорі на постать Т. Шевченка, аналіз ідей і методики його досліджень, а також зображення полеміки вченого з радянськими науковцями.

Виклад основного матеріалу. Як шевченкознавець Л. Луців дебютував у Празі, навчаючись у тамтешніх Українському Вільному та Карловому університетах, де слухав лекції знаних шевченкознавців О. Колесси та С. Смаль-Стоцького, а під керівництвом чеського письменника й науковця Я. Махала 1926 року захистив дисертацію «Тарас Шевченко у слов'янських літерату-

рах». Ця робота стала джерелом низки наукових публікацій із порубіжжя шевченкознавства та славістики.

Наприкінці Другої світової війни Л. Луців переселився до Польщі, звідки згодом із хвилею втікачів емігрував у Німеччину, не бажаючи повертатись на батьківщину, де панував московський «визволитель», а в лютому 1949 року вирушив у Сполучені Штати Америки.

У далекому заокеанському світі суттєво змінилися побутові обставини щоденного життя. Спочатку досліднику з дружиною Олександрою довелося зводити кінці з кінцями. Він згадував: «До Нью Йорку прибув я з двома долями в кишені, які дістав на кораблі. Я пішов працювати до шпиталю як замітач» [3, с. 478]. Згодом, з березня 1952 року, Л. Луців почав працювати в редакції газети «Свобода». Про насичені журналістські будні дослідник, на жаль, не залишив докладної інформації й спогадів. Однак його колега із цієї ж еміграційної газети І. Кедрин у мемуарах «Життя – події – люди» саме Л. Луціва, Б. Кравціва та В. Давиденка удостоює високої оцінки як фахівців і приятелів: «Ми четверо дружили, і коли були між нами різниці думок на будь-яку справу, то вони ніколи не закаламутили наших найкращих взаємин» [4, с. 505]. Відзначив І. Кедрин також важку й малооплачувану роботу в щомісячнику, про яку «стидно було признаватись» [4, с. 506].

Однак, попри всі труднощі, які випали на долю Л. Луціва у «Свободі», були все-таки й переваги. У нього була змога хоч і дистанційно, проте аргументовано та ґрунтовно полемізувати з офіційним радянським шевченкознавством, заперечуючи й гостро висміюючи тенденційно висвітлені факти про Кобзаря.

На американський континент Л. Луців прибув зі значним науковим багажем: у своїх довоєнних компаративних студіях, друкованих у «Літературно-науковому віснику» або інших виданнях, він створив об'єктивну панораму різнопланової рецепції творчості Т. Шевченка в чеській, словацькій, сербській, хорватській, польській і білоруській культурах. Ученому, який виходив із необхідності поглиблено вивчати функціонування творчості найбільшого українського генія за межами Батьківщини, вдалося переконливо продемонструвати загальнослов'янське значення Шевченкової спадщини всупереч радянському літературознавству 1930-х років, яке змушене було звзити порівняльні контексти рідного письменства до майже винятково гіпертрофованої однобічної його залежності від російської літератури. Його праці із царини компаративного шевченкознавства було поміщено в 15 томі «Повного видання творів Т. Шевченка» (Варшава, 1936 рік), яке визнається найбільшим здобутком передвоєнного шевченкознавства.

У США науковець опинився в географічній ізоляції від України, однак духовно залишався в найтісніших зв'язках із батьківщиною, перебуваючи, таким чином, у своєрідному двосвітті – на перетині американської (вільної) та української (колоніально

деформованої) культур. Можливість вільно писати (хоч і в «чужому» мовно-культурному середовищі) стала для Л. Луціва тією рушійною силою, яка спонукала пропагувати традицію Т. Шевченка та життєствердну ідеологію націоналізму, кардинально відмінну від антидемократичних постулатів московської тиранії. Через цілковите підпорядкування тогочасного материкового шевченкознавства імперським доктринам учений узявся за публіцистичні студії, які представляли б справжнього, а не сфальшованого Кобзаря. Ідеологічне насвітлення Т. Шевченка було актуальним, оскільки, вдаючись до фальсифікацій і замовчувань, купюр і перекручень, радянський режим ставив його творчість на службу денационалізації українців.

Як відомо, тогочасне шевченкознавство рухалось у двох антитетичних «коліях»: еміграційній (антиколоніальній) та українотеренній (переважно колоніальній, за винятком шістдесятницької й дисидентської критики). Спокійний науковий діалог між обома був неможливим з огляду на «китайський мур» запеклого ідеологічного протистояння між вільним світом і радянською «імперією зла», коли будь-яка дискусія неминуче перетворювалась на взаємні звинувачення, оскільки шевченкознавці радянської України були поневолені режимом до фальшування істини й таврування закордонних колег, тоді як діаспорні дослідники, спонукувані принципами наукової етики та патріотизму, очищували авгієві стайні радянської історіографії.

Наприклад, у працях Є. Кирилюка, В. Шубравського, Є. Шабліовського, І. Пільгука та інших радянських шевченкознавців творчість Кобзаря була зображена як нібито залежна від впливів російської «революційної демократії» та співзвучна ідеології російського більшовизму. Заполітизоване ставлення до літератури витворило закостенілий колоніальний канон, який руйнував національну ідентичність та етнічну самобутність літератури. Із цього приводу варто пригадати застереження О. Галети, яка в монографії «Від антології до онтології», використовуючи термін «культурна пам'ять» на означення механізму збереження літератури як архіву з усіма матеріалами без урахування їхніх естетичних вартостей, зауважує: «Канон становить осердя культурної пам'яті та забезпечує не лише її єдність, а й спільний ціннісний ґрунт» [5, с. 155]. Тому, маючи на меті репрезентувати українську літературу не як провінційну й вторинну, а як інноваційну та привабливу, з оригінальною національною традицією, Є. Маланюк, Ю. Шевельов, П. Одарченко, Л. Білецький, Б. Кравців та інші діаспорні дослідники стали до герцю з імперіальним канонам, у якому «універсальним інваріантом літератури постає російська, тоді як інші національні літератури розглядаються виключно як часткові й вторинні» [5, с. 214].

Л. Луців перебував на передніх барикадах бою за Кобзаря. З-під його пера в період 1959–1973 років у газеті «Свобода», в «Альманасі Народного Союзу» та інших виданнях, що друкувались у США, вийшло чимало статей, рецензій, англійською передмова до антології «Shevchenko's Thoughts and Lyrics» (Нью-Йорк, 1961 рік), монографія «Тарас Шевченко – співець української слави і волі» (1964 року). Ці публікації становлять модерну інтерпретаційну рамку західного шевченкознавства, зокрема, її ідеологічне відгалуження – публіцистично наснажене, ідейно непримиренне та наступальне.

Діаспорний дослідник здійснював деколонізацію творчості Т. Шевченка в історичному, біографічному, етичному, релігійному, естетичному, компаративному аспектах. Риторика Л. Луціва в публікаціях окресленого періоду позначена різкою викривальною спрямованістю, адресованою колоніальній науці, при-

мушеній до служби поневолювачам рідної нації. Він зауважує: «В Україні багато пишуть про Т. Шевченка, але немає ані однієї праці, у якій не було б перекоханості тієї правди, що її оспівував Т. Шевченко» [6, с. 2]. Так, в опублікованій у «Свободі» в 1959 році статті «Шевченко очима сучасників» віртуозний маєстро полемічного жанру комплексно аналізує працю «Спогади про Шевченка» (1958 року). Він зазначив, що її упорядник А. Костенко намагався створити в книзі історично правдивий образ Кобзаря, зібравши мемуари різноманітних культурних діячів (письменників, художників, учених, артистів) і представників інших верств населення (чиновників, офіцерів, рядових солдатів, ремісників та селян), до того ж не лише прихильників Т. Шевченка, а й опонентів, однак не спромігся ухилитись від виконання партійного замовлення та змушений був показати поета апологетом комуністичної доктрини класової боротьби, замовчувати вороже ставлення В. Белінського до Т. Шевченка тощо. Рецензент зробив висновок, що, незважаючи на опублікований у збірнику багатий матеріал (спогади більше 70 авторів), «упорядник друкує те, чого йому треба для підтримки своїх політичних тез, а не звертає увагу на те, що показало б дійсно те, як дивилися на автора «Кобзаря» його сучасники» [7, с. 3].

Важливим кроком до адекватного прочитання Кобзаря критик вважав публікацію «Повного видання творів Тараса Шевченка у XIV томах» у Чиказькому видавництві М. Денисюка. У цьому виданні було зібрано твори поета й пояснення до них, його листи, а також вибрані статті про нього П. Куліша, Т. Осьмачки, В. Ващенко, М. Глобенка та Є.-Ю. Пеленського, які давали змогу глибше пізнати життєвий шлях і духовний світ національного генія.

У 1961 році на сторінках Календаря Українського Народного Союзу вийшла стаття Л. Луціва «Бо москалі – чужі люди, сміються над нами», яку наступного року було передруковано під заголовком «Шевченко про москалів і Московщину» в 176 томі «Записок НТШ». За жанровим спрямуванням це проблемна студія, якій притаманна полемічна антиколоніальна спрямованість. Основним завданням, яке поставив перед собою дослідник, було окреслити параметри відносин Т. Шевченка до «москалів та Московщини» [8, с. 35]. З властивою йому дошкульною манерою Л. Луців відкинув радянські міфи про запобігливе ставлення Т. Шевченка до «братнього» народу, зокрема, заперечив твердження О. Білецького, П. Мороза, М. Пивоварова на сторінках першого тому колективної «Історії української літератури» (1955 року), що російська мова була другою рідною для Кобзаря мовою. На протигагу космополітичним тезам науковець підкреслив, що Т. Шевченко, перебуваючи в Петербурзі, відчував себе, як у «чужому краю», а концепція мови у творчій парадигмі українського поета мала виразний національно-патріотичний первень. Дослідник уточнив необґрунтовано звужене трактування авторами «Історії української літератури» значення слів «москаль» і «Московщина», які Т. Шевченко вживав «на окреслення якраз того, що автори згадані «Історії української літератури» називають «російський» і «Росія» [8, с. 37]. Далі, втрутившись у дискусію навколо російськомовних творів Т. Шевченка, учений погодився з тезою П. Зайцева, що в цьому український Кобзар пішов за голосом амбіцій – щоб «москалі не казали, що я їх языка не знаю» [8, с. 38].

Однак Л. Луців у своїх публіцистичних виступах не лише ніде не дозволив у полемічному запалі переступити межу між патріотичними симпатіями та шовінізмом, а й рішуче відвів від автора «Кобзаря» будь-які підозри в русофобії, звернувши увагу читачів, що «в дійсності Т. Шевченко обурювався проти тих чле-

нів російського народу, які, подібно як герой «Катерини» Іван, деморалізували український нарід та знущались над ним, будучи зайдами-окупантами України» [8, с. 36].

Важливим аспектом антиколоніальної полеміки була боротьба за поетичну історіософію Кобзаря. У статті «Бо москалі – чужі люди, сміються над нами» Л. Луців окреслив соціально-політичні портрети українських гетьманів крізь призму Шевченкових творів, аналітично інтерпретуючи й наголошуючи на ставленні Кобзаря до Б. Хмельницького та І. Мазепи, зіставляючи обидві постаті в розбіжності їхніх політичних переконань і політичних кроків щодо окупанта – царської Росії.

Багато уваги приділив Л. Луців характеристиці Т. Шевченка як антагоніста імперії, яка будь-яким чином намагалась зобразити Кобзаря у викривленому світлі – як буцімто прибічника «возз'єднання» двох «братніх» народів (українського та російського). Звертаючись до постатей Петра I та Миколи I у творчому доробку духовного наставника нашого народу, Л. Луців підкреслив свідомий ідейний патріотизм Кобзаря та непримиренне його ставлення до колонізаторів і їхніх українських колаборантів: «Як колишній кріпак, Т. Шевченко міг глибше, ніж наші діячі-поміщики, усвідомити всю глибину того нещастя, яку принесло Україні московське панування. Знищення решток державного устрою Гетьманщини лучилося з остаточним впровадженням і зміцненням кріпацтва. Національне поневолення оберталось своїм соціальним боком до селянства, козацтва, і найбільше йому давалося взнаки, тоді як переважна частина українського панства знайшла собі місце в нових життєвих обставинах, кинулася в погоню за чинами, мастками, швидко засвоювала все те найгірше, що створила ментальність російського кріпосника» [9, с. 13].

Л. Луців послідовно вдавався до принципу «ad fontes!», розвіюючи туман радянських фальсифікацій: не лише протиставляв їм власні інтерпретації, а й закликав читачів перечитувати Кобзаря та тверезо мислити над його текстами. Так, в облудності твердження про начебто прихильне ставлення Т. Шевченка до Переяславської угоди має нагоду переконатись кожен читач, розгорнувши поему «Великий льох» чи поезію «Розрита могила».

Спростовуючи спрIMITизовані радянською партійною доктриною світоглядні характеристики Т. Шевченка як затятого безбожника, дослідник наводив біографічні факти, цитати з поетичних текстів, інші численні першоджерельні аргументи, які підтверджують своєрідну, багатозначну і водночас глибоко християнську позицію поета. До речі, такий комплексний підхід до складного питання виявився суголосним висновкам сучасних дослідників. Зокрема, І. Набитович вказує: «В основі Шевченкового світобачення лежить християнський світогляд, проте він розуміє, що Російська православна церква виступає в Україні одним із могутніх засобів брутальної русифікації, національної нівеляції українців, а отже, є також дієвим і важливим інструментарієм соціального гноблення» [10, с. 435].

Серед підступних методів комуністичної пропаганди було систематичне перекручування й замовчування позицій своїх опонентів: С. Єфремова, Л. Білецького, П. Зайцева та інших шевченкознавців. Прикладом такої антинаукової поведінки слугує, на думку Л. Луціва, ставлення до «Інтерпретацій» С. Смалья-Стоцького в радянській Україні, де науковці згадують їх лише в негативному контексті, «наводючи тільки деякі місця, і то не суттєві, але головних думок із них не подають, бо Москва дозволяє тільки такого Т. Шевченка, який служив би її імперіалістичній і шовіністичній політиці, хоч український поет гостро виступав проти московського «визволення» [6, с. 2]. Очевид-

но, що факт замовчування «Інтерпретацій» зумовлювався політичними причинами, оскільки С. Смалья-Стоцький, розтлумачуючи поему «Великий льох», спонукав читача задуматись над ставленням національного генія до Переяславських угод: «Гріх Богданової України, за який тяжко карається та за який у рай її не пускають, був той, що вона віддалася Москві, прийняла з резигнацією присягу Москві, чим отруїла все живе в Україні» [6, с. 2].

Постать блискучого науковця, який «своєю політичною та громадською працею, а також науковою діяльністю дбав про те, щоб вибороти самостійність і незалежність українському народові» [11, с. 3], зацікавила Л. Луціва ще під час навчання в Карловому університеті, де він слухав лекції видатного ментора. Крім статей «Степан Смалья-Стоцький і українська мова», «Степан Смалья-Стоцький», опублікованих у передвоєнному «Віснику», та вступного слова до другого видання «Інтерпретацій Т. Шевченка», науковцю належить також публікація «Тарас Шевченко в інтерпретації академіка Степана Смалья-Стоцького», а також часті цитування авторитетного дослідника й посилання на нього у власних статтях.

Л. Луців придивлявся до скрупульозного філологічного аналізу, з яким підійшов до розбору поезії й ритміки Т. Шевченка його вчитель – автор першої повної наукової граматики української мови. Особливо захоплювала майстерність літературознавчого синтезу, витонченість іманентної інтерпретації С. Смалья-Стоцького – систематичної, ідеологічно розкутої, закоріненної в семантичні глибини Шевченкового поетичного слова. Л. Луців актуалізував цю герменевтичну методику, формулюючи її зміст таким чином: «Вияснювати твори поета на основі їх текстів, а не особистих, партійних чи політичних забаганок, як це практикується тепер в СРСР» [12, с. XII]. Як спостеріг Л. Луців, у відчайдушних суперечках С. Смалья-Стоцького з дослідниками, які криво тлумачили «Послання» Т. Шевченка, домінували раціональний первень та історична правда. Принципи цілісної інтерпретації свого вчителя він застосовував у низці власних шевченкознавчих праць, зокрема в статті «Незмінний Шевченко» (1964 року), у якій з'ясував символічний зміст поезії «Бували войни і військовій свари» на тлі творчості Т. Шевченка.

Особливо інтерпретаційна методологія С. Смалья-Стоцького стала в нагоді для очищення Шевченкових творів від ідеологічних нашарувань у підсумковій роботі Л. Луціва «Тарас Шевченко – співець української слави і волі», яку в 1964 році видали Наукове товариство Шевченка та газета «Свобода» до 150-річного ювілею Кобзаря.

Композиційно вчений поділив це видання на 34 розділи (крім передмови й післяслова), у яких аналізував одну за одною Шевченкові поезії та в полеміці з радянськими інтерпретаторами відновлював якщо не їхню «об'єктивну сутність», то хоча б основу для вільних творчих інтерпретацій, закликаючи глибше пізнавати творчість митця та виносити з неї «нові скарби» [13, с. 10].

Для аналізу критик обрав твори політичного й історичного спрямування, що містять полемічні підтексти, спрямовані проти загарбників, і багату символіку, яка підносить національних героїв до вершин слави й народної любові. Дослідник використав у цій праці порівняльно-історичний метод, сконденсовано подав думки різних критиків, які сперечались над текстами Кобзаря, часто висвітлюючи їх у ракурсі, вигідному для певного політичного режиму. Як і С. Смалья-Стоцький та Л. Білецький, автор праці «Тарас Шевченко – співець української слави і волі» доводив, що ідеали національно-політичної незалежності простежуються

вже від початків творчості Т. Шевченка, експресивно проявились у поемі «Гайдамаки» та з великою силою вибухнули у творах періоду «трьох літ», які не підлягали цензурі [13, с. 40].

Висновки. Для повоєнних шевченкознавчих студій Л. Луціва характерний не лише синтез наукового та публіцистичного первнів, а й своєрідний неоромантичний провіденціалізм, виразна національно-екзистенційна спрямованість у вільне майбутнє свого народу. З утраченою Батьківщиною українських вигнанців єднала спільна пам'ять, культурна спадщина, дбайливо бережені духовні традиції. У їхніх душах відбувалася сакралізація втраченої Батьківщини, до якої вони мали повернутися будь-якою ціною. Л. Луціва та його одноплемінників зміцнювало в цій святій вірі поетичне слово найбільшого національного поета, якого «Боже Провидіння призначило бути пробудником свого народу і провідником у його боротьбі за волю» [14, с. 8].

На питання про те, чи використовував Л. Луців західні теорії й методології, можемо дати негативну відповідь, оскільки вихованець традиційної школи не був схильним до новацій. Однак не можна легковажити досвідом тієї школи, не всі ж її представники були, як говорив Г. Грабович, «ангажовані ідеологи, для яких, наприклад, єдиний спосіб обговорювати так званий атеїзм Т. Шевченка чи, навпаки, його релігійність і побожність полягав у нанизуванні цитат та в їх довільному тлумаченні» [15, с. 21]. Тим більше не можна врівноважувати діаспорне й радянське шевченкознавство (як, наприклад, висловлюється Г. Грабович: «Іронія полягає в тому, що обидві протилежні концепції містять зерно правди, яке, однак, ледве проступає з-під нашарувань хибних уявлень та спотворень» [15, с. 35]). Хоча повоєнне діаспорне шевченкознавство фактично не брало до уваги новіші теорії західного літературознавства, а спиралося на ідеологічні засади, проте ці засади не були дзеркально протилежними комуністичній ідеології, навпаки, були закоріненими в загальнолюдській, християнській і національній етиці на протигагу класовій, атеїстичній та імперіальній стратегіям російського комунізму.

Безперечно, у шевченкіані Л. Луціва полемічний складник часто отримував перевагу над складником дослідницьким. Однак в умовах «холодної війни» – періоду жорсткого протистояння тоталітарної й демократичної суспільних систем, коли йшлося про долю занапащеної батьківщини, – неможливо було уникнути надмірних ідеологічних акцентів, емоційного запалу. І невдовзі суголосні голоси на захист поневоленої нації пролунали з материкової України – з уст представників шістдесятництва й дисидентського руху.

До останку днів віру Луки Луціва в правильності обраної наукової та політичної дороги зміцнювало поетичне слово національного генія. Випускаючи у 87-літньому віці підсумкову розвідку «Література і життя» (1982 року), непокірний патріарх діаспорного літературознавства зізнався, що живе думкою про вільну Батьківщину, оскільки «як співає Тарас Шевченко, тільки «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [3, с. 10].

Література:

1. Ільницький М. Еміграційне шевченкознавство: спектр інтерпретацій / М. Ільницький // Слово і час. – 2012. – № 3. – С. 47–59.
2. Супронюк О. Еміграційне шевченкознавство ХХ ст. (за матеріалами відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського) / О. Супронюк // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 4(222). – С. 35–42.
3. Луців Л. Література і життя: літературні оцінки / Л. Луців. – Джерсі-Сіті, Нью-Йорк : Свобода, 1982. – 480 с.

4. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Видавничка кооператива «Червона Калина», 1976. – 724 с.
5. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття / О. Галета. – К. : Смолоскип, 2015. – 640 с.
6. Луців Л. Перед Шевченківським роком / Л. Луців // Свобода. – 1963. – 26 грудня. – Ч. 243.
7. Луців Л. Шевченко очима сучасників / Л. Луців // Свобода. – 1959. – 10 березня. – Ч. 46.
8. Луців Л. Бо москалі чужі люди / Л. Луців // Альманах УНС. – 1961. – С. 35–50.
9. Бойко Ю. Шевченко і Москва / Ю. Бойко. – Торонто : На чужині, 1952. – 62 с.
10. Набитович І. Творчість Тараса Шевченка в літературознавчій спадщині Юрія Бойка (Блохина) / І. Набитович // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 18. – С. 428–439.
11. Луців Л. Академік, професор, доктор Степан Смаль-Стоцький / Л. Луців // Доповіді. – 1959. – С. 3–8.
12. Луців Л. Вступне слово до другого видання / Л. Луців // Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Нью-Йорк ; Париж ; Торонто, 1965. – С. ХІІ–ХІV.
13. Луців Л. Тарас Шевченко – співець української слави і волі / Л. Луців. – Нью-Йорк : Свобода, 1964. – 189 с.
14. Луців Л. Шевченкові думи і пісні. У сторіччя смерті поета / Л. Луців // Shevchenko's thoughts and lyrics: commemorating the Centennial of His Death. – Jersey City ; New York, 1961. – С. 8–11.
15. Грабович Г. Поет як міфотворець: семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. – К. : Критика, 1998. – 206 с.

Ковалив С. В. На захист Шевченкового слова: шевченковедческие публикации Луки Луціва 1949–1984 годов

Анотація. В статтю проаналізовані шевченковедческие труды Луки Луціва, написанні на протязенні перебування літературоведа в еміграції (1949–1984 годы). В послевоенные десятилетия, когда изменились обстоятельства не только личной жизни литературоведа, но и жизни всей Родины, которая полностью оказалась в лапах Кремля, претерпело изменения и шевченковедчество Л. Луціва: кристаллизовалась национально-экзистенциальная направленность и ярко проявились публицистические тенденции. Диаспорный исследователь заботился не только о сохранении национального наследия в изгнании, но и о его защите в далекой родине. Внимания заслуживают его острая полемика с советскими исследователями и настойчивая очистка наследия Т. Шевченко от идеологических спекуляций.

Ключевые слова: Т. Шевченко, інтерпретація, діаспора, рецепція, полеміка, комуністическая ідеологія.

Kovaliv S. In defense of Shevchenko's word: Shevchenko-related publications of Luka Lutsiv of 1949–1984

Summary. The article analyzes Shevchenko-related works of Luka Lutsiv, written during his stay in exile (1949–1984). In the postwar decades, when not only the writer's personal life circumstances changed, but that of the whole Homeland, which was fully in the grip of the Kremlin, Shevchenko-related studies of L. Lutsiv have undergone changes as well: national existential orientation has crystallized and journalistic trends have become vivid. The diaspora researcher was concerned not only about the preservation of national heritage in exile, but also about its protection in a faraway homeland. His heated debate with Soviet scientists and persistent purification of T. Shevchenko legacy from ideological speculation are worth mentioning.

Key words: T. Shevchenko, interpretation, diaspora, reception, polemic, communist ideology.

*Кульматицька М. Р.,
аспірант кафедри української мови філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЧАСТКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ІДІОСТИЛЮ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Анотація. У статті розкриваються особливості мовно-індивідуального стилю Оксани Забужко на матеріалі її публіцистичних творів. Здійснюється лінгвістичний аналіз обмежувально-видільних часток, окреслюються характерні особливості їх функціонування, досліджується експресивно-стилістичне навантаження в аналізованих творах.

Ключові слова: ідіостиль, частка, публіцистика, особливості функціонування.

Постановка проблеми. Творчість Оксани Забужко є яскравим явищем української й світової культури, адже її публіцистика являє собою сплав науки та літератури, життєвого досвіду й глибокої ерудиції в різних сферах діяльності суспільства. Мова її творів – це окремий яскравий сегмент, який потребує ґрунтовних наукових лінгвістичних студій.

Ідіостиль О. Забужко формують різні мовні елементи, серед яких важлива роль належить часткам, адже спостерігається їх абсолютно новаторське й індивідуальне вживання, поєднання між собою та з іншими елементами тексту. Частка як елемент ідіостилю О. Забужко ще не була предметом дослідження в мовознавстві. Саме в цьому полягає новизна роботи.

Публіцистика посідає важливе місце в житті суспільства та являє собою складну багатофункціональну систему, а тому її вивчення є надзвичайно актуальним питанням лінгвістичних розвідок, адже в цьому аспекті розкриваються механізми впливу на людину через слово.

Мега статті – здійснити лінгвістичний аналіз часток у публіцистичних творах Оксани Забужко, що передбачає окреслення особливостей функціонування й стилетворчого навантаження часток і з'ясування їх стилістичної ролі. Джерелами ілюстративного матеріалу є збірник есе «Хроніки від Фортінбраса» та монографія «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (картотека складає 786 одиниць).

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «індивідуальний стиль» трактується вченими, зокрема С. Єрмоленко, здебільшого як «сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [9, с. 603–604]. Отже, такий стиль охоплює винятково мовний шар художнього твору, тобто його зовнішню форму, і є індивідуально авторським використанням мови. Пояснення ідіостилю, на переконання В. Григор'єва, має спрямовуватись на вияв «глибинного семантичного й категоріального зв'язку його елементів, що демонструють у мові творчий шлях автора» [7, с. 54–75].

Описати індивідуальний стиль письменника означає вилучити з текстів його доробку якнайбільше типових носіїв стилю, з'ясувати чинники, що зумовили наявність саме цих носіїв у текстах, звести ці чинники й носії в одну естетичну систему, після чого визначити носії домінуючі (що лідирують за періодичністю вживання) та другорядні (вживані рідше, проте також стали), а також визначити найвпливовіші для текстів письменника чинники [2, с. 129]. Отже, існує поділ ознак ідіостилю на формальні (пов'язані зі ста-

тистичними характеристиками мови твору) і неформальні. До неформальних ознак можна віднести особливості вживання різних виразних засобів мови: фонетичних, лексичних, фразеологічних, граматичних [8]. Саме неформальні ознаки ідіостилю певного автора найчастіше перебувають у колі уваги мовознавців. Серед них особливе місце належить таким граматичним класам слів, як частки, що є об'єктом нашого дослідження.

Сучасні українські мовознавці, наприклад І. Вихованець, трактують частку як «незмінну службову частину мови, що надає окремим словам або членам речення додаткових значеннєвих відтінків, а також бере участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу» [4, с. 723–724]. В. Горпинич зауважує: «Частки слугують для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів» [6, с. 288]. Розглядаючи частки як граматичний клас службових слів, О. Безпояско кваліфікує їх як незмінну службову частину мови та не заперечує наявності в них певної семантики: «Частки, хоча й не називають фрагментів довкілля, вносять у речення певний елемент змістової характеристики» [1, с. 77].

Укладачі «Теоретичної морфології української мови» І. Вихованець і К. Городенська стверджують: «Частки належать до класу службових слів, адже вони так само не співвідносяться з поняттями, відповідно, не мають лексичного значення та виконують лише синтаксичні функції» [5, с. 357]. Варто зазначити, що І. Вихованець у праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988 р.) звертає увагу на те, що великим недоліком традиційного поділу слів за семантико-граматичними класами є їх розміщення в одній площині. А оскільки службові частини мови позбавлені лексичного значення, то часто їх розглядають у системі частин мови «у ролі її компонентів, а отже, ігнорується їх специфіка, не розкривається їх граматичний статус, їх службовий стосунок до слова та до інших мовних одиниць» [3, с. 23].

Аналіз досліджуваних публіцистичних творів О. Забужко дає підстави виділити певні стильові особливості функціонування часток, які більш ми детально розглянемо далі.

1. Накопичення часток.

На сучасному етапі розвитку художні й публіцистичні тексти урізноманітнили інноваційні експресивні синтаксичні конструкції, основу яких складають традиційні (риторичні) фігури: накопичення, уникнення, переміщення тощо. Саме фігура накопичення характерна досліджуваним творах О. Забужко. І. Кочан стверджує: «Фігури накопичення – це синтаксично-стилістичні звороти мови, що вживаються для нагнітання почуттів, посилення чогось» [10, с. 334]. Явище нагромадження службових частин мови недостатньо досліджене в мовознавстві, адже виділяють лише один вид накопичення, який називає й пояснює нагромадження чи повторення службових частин мови, зокрема сполучників, – полісиндетон. Щодо накопичення часток, яке ми спостерігаємо в творах О. Забужко, мовознавці не пропонують окремої стилістичної фігури на визначення цього мовного явища, тому залишається аналізувати частки з огляду на загальне поняття фігур накопичення.

Наприклад: «*Межа, з якої письменник споглядає життя (хай би навіть тільки своє власне!), сама зробилась об'єктом споглядання <...>*» [12, с. 338] (тут і далі виділення при частках наше – М. К.); «*І при всьому тому вони становлять унікально-неповторну цілість, забезпечену не просто естетично – єдністю оприсутненої в них авторської особистості, а, як і у випадку Сквороди, тотально-життєво, тобто тією, аж наче вже й нерозчленюю, єдністю авторового життя («життя») і творчості <...>*» [13, с. 14]; «*<...> «готові», втілені в словесне м'ясо віри, написані «з нього» – темного, вислизуюче-невловного й тим дражливого, – вийдуть, звичайно, зовсім несхожими між собою вже хоча б тільки коштом відмінності в мовах написання*» [12, с. 34].

2. Авторське графічне виділення часток.

Для кожного автора художнього чи публіцистичного тексту характерні свої власні шляхи й способи, за допомогою яких він намагається привернути увагу читача до певного елемента твору, акцентувати та виділити певну думку чи факт, який відіграє суттєву роль у тексті. Зазвичай письменники виділяють повнозначні частини мови, а в досліджуваних творах О. Забужко ми спостерігаємо виділення службових частин мови, зокрема часток, що свідчить про їх вагомий функцію в тексті та розміщення на одному функціональному шаблі. І. Кочан стверджує: «Таке авторське виділення виступає яскравою підказкою читачеві, яку не можна не помітити» [10, с. 156]. Зміна шрифту (курсив, щільний, підкреслений), що є найпершою графічною одиницею, може виділяти як слово, так і частину речення, а також ці шрифти можуть накладатись один на одного.

Наприклад: «*Я не голослива: з друкованих раніше в Україні есеїв (їх тут приблизно половина) до книжки включено тільки ті, котрі мали суспільний резонанс, не раз і доволі гучний <...>*» [12, с. 17]. Загальноприйнято, як наголошує І. Кочан, що «курсив виділяє в писемному тексті те, що в усному виділяє інтонація» [10, с. 156]. Отже, виділяючи частку *тільки*, О. Забужко максималізує її видільну функцію та акцентує на елементі тексту, якого стосується *тільки*.

«*<...> як для переможця сексуальне посідання жінок підбитої країни стверджує його на неї власне-маскулінне право, при зворотньому співвідношенні статей мужчина «перемагає» тільки як «лібідо», але НЕ символічно, – себто, у висліді, нікуди не дінешся <...>*» [12, с. 169]; «*Себто, так чи інакше, а літературознавцям у їхній претензії на узурпацію виключних прав на «Кобзар» таки доведеться поступитися: «Кобзар» є не тільки література, у секулярно-новоєвропейському сенсі терміна <...>*» [13, с. 10–11] (виділення О. Забужко – М. К.). В аналізованих творах О. Забужко спостерігається накладання двох шрифтів: курсиву і щільного; І. Кочан вважає, що це «посилне авторську думку, привертає увагу до виділених щільністю рядка слів» [10, с. 157], тобто підкреслює важливість думки, висловленої у творі.

Отже, графіко-зображальне оформлення тексту, особливо часток у його тканині, дає змогу акцентувати увагу читача на певних його елементах, створити бажані смислові відтінки за допомогою виділення саме часток.

3. Вживання і написання частки хоч би.

Частка *хоч би* належить до розряду видільних часток, які, на думку В. Горпинича, «виконують у реченні видільну функцію» [6, с. 296]. І. Вихованець стверджує, що частка *хоч би* належить до таких, які «в мові художньої літератури є активним виразниками бажального значення в структурі двоскладних речень і

вживається переважно з дієслівними формами минулого часу; у структурі односкладних бажальних із головним членом, який виражений інфінітивом чи формою *не було*» [5, с. 293–294]. Проте в аналізованих творах О. Забужко ми не спостерігаємо жодного з наведених випадків, натомість маємо ситуацію, коли частка *хоч би* має варіації в написанні, адже в одних випадках вона написана окремо, як і подають усі граматики (наприклад, «Теоретична морфологія української мови» І. Вихованця та український правопис [11, с. 50]), а в інших – разом.

У разі традиційного правопису частка *хоч* є видільною, а *би* – формотворчою, тобто, як стверджує І. Вихованець, «надає слову чи реченню певної граматичної форми, а також утворює дієслово умовного способу, надаючи реченню ірреального змісту» [5, с. 293–294]. Також відомо, що частки можуть поєднуватись, утворюючи складені форми, наприклад *хоч би*. Уже було зазначено, що нагромадження часток призводить до послаблення смислової функції однієї з них або ж, навпаки, посилює й підкреслює її функціональну роль (у нашому разі – видільну). Коли частку *хоч би* О. Забужко пише разом (*хочби*), то йдеться про часткову втрату партикулою *хоч* своєї абсолютної видільної функції та значне зменшення здатності *би* надавати слову чи словосполученню слів форми певної умови.

Наприклад: «*<...> майбутня Росія, різнилася від своїх західних посестер не тільки, як пише Е. Сайд, безпосередньо прилеглістю колоній та відсутністю культурних та економічних перепадів між ними й метрополією (приєднані землі незвідка і в культурному, і в економічному відношенні стояли вище, як от хочби й у випадку гетьманської України), – вона різнилася й дечим посутнішим <...>*» [12, с. 301–302]; «*Двомастами літ раніше в українській літературі подібну операцію виконав був І. Котляревський, і взагалі з погляду історико-літературного така практика не є чимось незвичайним (досить згадати хочби трансформацію італійського Піноккіо в російського Буратіно)*» [12, с. 317].

4. Частка як засіб виділення теми.

Як стверджує І. Вихованець, частки слугують засобами виділення теми та реми в актуальному членуванні речення [5, с. 358]. Мовознавці вважають, що частками, які виділяють здебільшого рему, є *тільки, лише, лиш, навіть, хоч, хоч би* (наводимо лише ті, які є видільними). Що ж стосується теми, то ні І. Вихованець, ні О. Безпояско не вказують жодної видільної частки, яка слугувала б засобом виділення теми, а подають лише постпозитивно вживану частку *же (ж)* та препозитивно відсполучникову частку *а* [5, с. 362]. Проте досліджувані твори О. Забужко дають матеріали для аналізу рідкісних випадків виділення теми такими обмежувальними частками, як *тільки, навіть, лише, лиш, вже, хіба*.

Наприклад: «*<...> поезія є не що інше, як природна функція мови, або – ще точніше – гранична повнота людської мовної потенції, ліміт, за яким – хіба що вже лиш мова янголів (чи, може, музика? чи – мовчання? у кожному разі – нема слів <...>*» [12, с. 43]; «*По-перше, у нинішній лінгвістичній ситуації в Україні хіба лише літератори – люди, котрі безпосередньо працюють з мовою і в мові, занурені в саму її смислову речовинність, – це зберегли в поглядах на неї природний здоровий глузд практиків <...>*» [12, с. 102].

Ці конструкції є яскравими прикладами накопичення однокласифікаційних часток, що стоять у препозиції до підметів. Саме нанизування суттєво посилює й виділяє підмет та, відповідно, тему. Накопичення часток, що стоять у препозиції до підмета, відіграють важливу стилістичну роль, адже вони суттєво

посилюють підмет і надають йому бажаних смислових відтінків, звертаючи увагу читача на те, що хотів би відзначити автор.

5. Пост- та інтерпозиція частки щодо присудка.

В аналізованих творах О. Забужко частки виконують багато важливих функцій залежно від позиції: частка може стояти не лише між частинами складеного підмета, а й між частинами складеного присудка, причому обидва такі випадки є абсолютно індивідуальними й унікальними.

Наприклад: «*Позірний анахронізм такої аналогії – з розривом у кілька століть – аж ніяк не повинен нас бентежити: варто тільки зійти на хвилику з позиції всталеної радянської наукою періодизації історії <...>*» [13, с. 27–28]; «*Та й ціла одісея Луцького-молодшого країнами й континентами, епохами й культурами, здумати лише: галицьке міжвоєнтя, нацистська Німеччина, Британія 40-х, Америка 50-х! – вже сам маршруту звучить як зміст підручника світової історії ХХ століття!*» [12, с. 323]; «*Останнє, як знаємо <...> ти ще не похопивсь утямити, як, власне, ставиши до цюйно показаного в новинах сюжету, а на екрані вже заряхтіли, збиваючи з думки, крос-курси валют на сьогодні або карамельно-лискучі рекламні дібулі, й у висліді пам'ятається уже хіба лиш – що кава тобі холоне <...>*» [12, с. 83].

6. Видільні частки, що стосуються всієї конструкції або її частини.

Обмежувально-видільні частки традиційно виконують у реченні видільну функцію та стосуються одного чи двох членів речення. Проте О. Забужко в аналізованих текстах ставить частку в таку позицію, коли вона не виділяє один член конструкції, а стосується або всього, або частини речення (якщо речення довге за обсягом). До таких випадків належать ситуації, коли частка стоїть на початку речення, підрядної частини, відокремленого означення чи обставини. Розглянемо ці випадки на таких прикладах:

а) частки при відокремлених членах речення: «*Хутірська свідомість <...> вперто моністична: навіть визнаючи існування якогось іншого соціуму за межами свого хутора, вона ніяким побитом негодна вмістити думки про його інакшість, а просто моделює собі цілий світ за зразком рідного хутора <...>*» [12, с. 196]; «*Це Спіноза, ще один маргінал – тільки холодний, розріджений, водянисто-дошовий: північний <...>*» [12, с. 348];

б) частки на початку речення: «*Навіть за східноєвропейським рахунком моє повне «культурне ID» вражало б числом зяючих прочерків і знаків питання»* [12, с. 343]; «*Тільки від 1840-х рр. ситуація устійнюється – від часу появи Шевченкового «Кобзаря2, але, позаяк, ані Шевченко, ані пізніша наша класика в повноцінних перекладах ніколи не з'явилися і, відповідно, до культурного фонду людства так і не ввійшли <...>*» [12, с. 346];

в) частки при вставлених конструкціях: «*Тут би теж здався трактат, і не один, – на з'ясування того, чому культура завжди іронічна і чому, відтак, утрата змісту іронії (вже скільки десятиліть у нас навіть Шевченка декламують, не чуючи його іронічних інтонацій!) завжди знаменує занепад культури <...>*» [12, с. 328]; «*<...> Петербург із необхідністю задавав нехитну норму (взірець та ідеал) присталою «дворянинові2 життя (навіть якщо омріяна в себе на хуторі «Петербурзька сторона» й виявлялася в дійсності огидним «притулком злиднів!») <...>*» [13, с. 78].

Висновки. Таким чином, в аналізованих публіцистичних творах О. Забужко вживання часток є абсолютно новаторським

та індивідуальним, що дає підстави говорити про розширення функціональних меж частки як службової частини мови, а також вважати частку одним із домінуючих елементів, що формують ідіостиль письменниці. Частки є універсальним і дієвим засобом створення бажаних смислових акцентів, залежно від позиції ця службова частина мови може кардинально змінити зміст тексту або додати нових значеннєвих відтінків.

Література:

1. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення / О. Безпояско // Українська мова. – 2003. – № 4. – С. 77.
  2. Вечоркін І. Проза І. Франка: ідіостильові проявники / І. Вечоркін // Українське літературознавство. – 2014. – Вип. 78. – С. 126–140.
  3. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
  4. Вихованець І. Частки / І. Вихованець // Українська мова: енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 723–724.
  5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Горденська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
  6. Горпинич В. Морфологія української мови / В. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
  7. Григорьев В. Грамматика идиостиля: В. Хлебников / В. Григорьев. – М., 1983. – 200 с.
  8. Дідух Х. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. Дідух // Філологічні науки. Серія «Риторика і стилістика». – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm.
  9. Єрмоленко С. Стиль індивідуальний / С. Єрмоленко // Українська мова: енциклопедія. – К., 2004. – С. 603–604.
  10. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту / І. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
  11. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
- Джерела ілюстративного матеріалу:*
12. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: вибрана есеїстика / О. Забужко. – 3-є вид., доп. – К., 2006. – 352 с.
  13. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К., 1997. – 144 с.

Кульматицкая М. Р. Частица как элемент идиостиля Оксаны Забужко

Аннотация. В статье раскрываются особенности речевого индивидуального стиля Оксаны Забужко на материале ее публицистических произведений. Осуществляется лингвистический анализ ограничительно-выделительных частиц, определяются характерные особенности их функционирования, исследуется экспрессивно-стилистическая роль в анализируемых произведениях.

Ключевые слова: идиостиль, частица, публицистика, особенности функционирования.

Kulmatitska M. Particle as an element of individual style Oksana Zabuzhko

Summary. The article reveals the peculiarities of speech individual style by Oksana Zabuzhko on the materials of her nonfiction works. Linguistic analysis is restrictive-secretory particles, which determined by characteristic features of their functioning, explores the expressive and stylistic load in the analyzed works.

Key words: individual style, particle, nonfiction works, features of functioning.

Логвиненко О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережових видань
Київського національного університету культури і мистецтв

ХУДОЖНЯ ФІЛОСОФІЯ «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА» ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІСТИН

Анотація. У статті проаналізовано ідейно-художній вплив історичної пам'ятки на читача, а також творче переосмислення деякими сучасними письменниками жанрово-композиційних особливостей змісту патерика, зокрема використання в ньому демонологічної образності.

Ключові слова: культ монастиря, агіографічні розповіді, демонологічні образи, традиції християнства, подвизництво.

Постановка проблеми. У просторовому вимірі художньої свідомості автора відбувається своєрідна дифузія мистецького й філософського начал пізнання дійсності, що визначають істину та красу світу. Ці дві найдавніші моральні категорії якнайскраніше белетризовано в «Києво-Печерському патеріку» – видатній рукописній церковно-літературній пам'ятці першої половини XIII ст., уперше надрукованій у 1635 р., удруже – у друкарні Києво-Печерської лаври в 1661 р. Швидка тенденція до спаду культу християнських цінностей у нинішньому українському суспільстві, а також непроминальна значущість історичної пам'ятки актуалізують потребу подальшого вивчення й поширення знань про цю унікальну середньовічну збірку оповідань, що утверджує високі моральні істини християнства.

Дослідження патерика як художнього феномена є наймолодшим і найперспективнішим напрямом у вивченні цієї славетної пам'ятки культури. Проблеми жанрової своєрідності патерика були присвячені праці В. Кускова [6], Ф. Бубнера, Л. Ольшевської [8], Т. Волкової. Деяких аспектів художньо-філософської сутності патерика торкалися свого часу – у перехідний період до нашої незалежності – дослідники Ю. Ісіченко [4], В. Малахов, І. Жиленко [2] та інші, які, зокрема, простежили не лише тісний зв'язок твору з тодішнім літературним процесом, а й значний його вплив на інші писемні пам'ятки того часу.

Метою статті є проаналізувати художню філософію «Києво-Печерського патерика» як трансформацію моральних традицій християнства в літературній творчості наших днів. Використовуватимемо аналітичний, порівняльно-історичний і синтетичний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уже самий факт, що збірку оповідок, створену не пізніше ніж 1230 р., присвячено історії Києво-Печерської Лаври та першим її подвижникам, свідчить про важливість філософемі «подвижництво» в нинішній українській культурі, зокрема в красному письменстві. Патерик у самотутній жанрово-стильовій формі правдивим словом прославляв будівників і живописців (зокрема Алімпія), достойників Києво-Печерського монастиря. Чернець-відлюдник, аскет став популярним народним героєм. А оповідання сприймалися типовими легендами, домінантою яких є настанова на прищеплення догматичних чи моральних істин християнства за допомогою естетичного впливу. Поряд із реальними пізнавальними відомостями про життя святих у мо-

настирі, ставлення князів до ченців, роль варягів у культурному житті, приватні бібліотеки монастирських мешканців тут подано й фантастичні оповідання, зокрема про бісів, які намагаються наробити шкоди, однак виконують накази святих тощо. Так, Теодосій примушує бісів працювати в пекарні, повертати жорна, тягати деревину, маючи для монастиря користь від його запеклих ворогів.

Віддзеркалюючи подекуди вірування свого часу, патерик почасти правив за джерело, почасти стимулював утворення усної легенди. Під впливом таких оповідок, які поширювалися поміж письменних людей давньої України, а далі шляхом усної традиції розходилися серед найширших мас людності, складалася народна демонологія, що її традиційно більшість учених зараховує ще до передхристиянських вірувань народу. Класичні приклади творчого переосмислення її образів знаходимо в М. Гоголя («Вій», «Ніч перед Різдом»), Т. Шевченка («Причинна», «Чернець», «Варнак», «Марія»), П. Гулака-Артемовського («Рибалка»), О. Стороженка («Закоханий чорт», «Марко проклятий»), С. Руданського («Треба всюди приятеля мати»), Г. Барвінок («Русалка») С. Васильченка («Чарівний млин», «Відьма»), В. Королева-Старого («Нечиста сила»), С. Квітки-Основ'яненка («Конопотська відьма»), Лесі Українки («Лісова пісня»), Н. Кобринської («Відьма»), М. Старицького («Утоплена, або Русалчина ніч»), М. Коцюбинського («Тіні забутих предків»), І. Франка («Цар і аскет», «Хмельницький і ворожити»), Дніпрові Чайки («Мара»). У наш час використання демонологічних образів позначилося, зокрема, на творчості П. Воронька («Казка про Чугайстра»), І. Кочерги («Марко в печі»), Вал. Шевчука («Дім на горі», «Сповідь», «Жінка-змія»), М. Закусила («Прибутна вода», «Книга плачів»), Ю. Гудзя («Замовляння невидимих крил», «Барикади на Хресті»), С. Процюка («Репортаж із царства нелюбові», «Червона троянда, Чорна троянда»).

Пантеон демонів в українській культурній традиції ділиться на види: *демони природи* (водяники, лісовики, русалки), *демони родинного вогнища* (домовики), *людські химери* (упіри, песиголовці, відьми, чорти), *примари* (злидні, мара, трясця тощо). І саме образ чорта (біса, дідька, змія) в нашій демонології чи не найбільш суперечливий. Це пародія на людську подобу, яка майже в усьому схожа на людину та виконує негативні дії. Тому зрозуміло, їх людина не повинна наслідувати.

За основу «Києво-Печерського патерика» взято листування між ченцем Києво-Печерського монастиря Полікарпом і Володимиро-суздальським єпископом Симоном, що становить жанрово-стилістичний моноліт пам'ятки. Поскаржившись другові Симону, що в монастирі принижують і зневажають його талант, Полікарп у відповідь отримує кілька оповідей із життя печерських ченців, які стали святими завдяки аскетизмові, смиренності й одухотвореній праці. Вражений Полікарп згодом до-

повноє листування низкою інших оповідей, що утверджують цінність моральних істин. Авторам цієї пам'ятки вдалося показати читачеві велич духовних прагнень своїх персонажів, їхню смиренність і жертвність, боротьбу з підступними темними силами.

Одним із найцікавіших, найхарактерніших із погляду художньої філософії патерика як трансформації життєвих моральних цінностей є оповідання «Про Прохора-чорноризця, котрий молитвою з лободи робив хліб, а з попелу сіль». У ньому автор повідав нам історію чоловіка, який прийшов із Смоленська до Києва й постригся в ченці, віддавши себе богослужінню. Харчувався лише лободою, яку збирав і заготовляв на весь рік. «Жив, наче птиця: адже не набував ані маєтків, ні житниць, де б громадив статки» [9, с. 31]. Тож бачачи терплячість і велику стримність, Бог перетворив йому гіркоту на солодкість. У період великого голоду Прохор наділяв хлібинами з лободи нужденних. Потім роздавав їм попіл, який у їхніх руках після молитви перетворювався на справжню сіль. Це викликало заздрість у торговців сіллю, які хотіли у важкий для Київської Русі час нажити багатство. Тож вони поскаржилися Святополкові. Князь на угоду торговцям і ще й з метою власного збагачення наказав відібрати сіль у Прохора, але коли йому привезли її, то сіль враз перетворилася на попіл. Князь відчув сором за свій вчинок і покався. «І відтоді Святополк, як збирався на ратьчи на лови, приходив до монастиря скласти дяку, віддати поклін Святій Богородиці й могилі Теодосія, заходив до печери святого Антонія і блаженного Прохора, поклонявся всім преподобним отцям, а тоді вже вибирався в свою дорогу. І так добре ладналося Богом бережене його князювання» [9, с. 32]. І читач цієї оповідки під впливом емоційної значущості слова збагнув, що «Бог очікує нашого каяття», без чого людське життя стає порожньою субстанцією, бо коли просимо у Всевишнього прощення й кращого для себе, прагнемо самі творити добро.

Молитва та покаєння, типові для релігійних творів княжої доби, ставали елементами художнього мислення й творів наступних поколінь. У художньому комунікативному дискурсі, наприклад, М. Закусила, зокрема в його «Книзі плачів», у творі «Мічені хрестом», виявлено, з одного боку, утвердження церковно-монастирських істин, молитовних чеснот, а з іншого – боротьбу песимістичних і оптимістичних сил людського буття на тлі поліського фольклору та міфології, метафорики й символізму, що вияскравлюють древність української душі. Письменицький всесвіт Л. Пономаренко також побудований на відродженні християнської традиції, популяризації народних звичаїв. У прозі Вал. Шевчука це відчутно в принципі дуалізму добра і зла, який у народній демонології репрезентують анімистичні міфологічні персонажі, поширеного на всю його образну систему. Літературознавці, зокрема, вирізняють у ній персоналізоване та неперсоналізоване двійництво. Завдяки таким сюжетно-композиційним і стильовим засобам, з-поміж яких художньо адаптовані історичні міфологеми, асоціативно-образна контамінація, письменник зацентровує тезу: шлях до каяття нелегкий, тернистий, неоднозначний. Але його треба пройти з честю, не забуваючи про духовне осердя людини – її душу. А душа людська завжди аскетична, за будь-яких епох, умов, зовнішніх чинників. Вона нічого не потребує, крім праці – щоденної, виснажливої, чесної.

На нашу думку, автори пам'ятки трактували людську душу саме як монастир, цілісну історію якого – цього загальнорусь-

кого духовного осередку – оповіли в 37 новелах. Із цією метою широко використовували як авторитетну релігійну лексику (Бог, Отець, Господь, ігумен, євангельський, проскурка), тропи, зокрема порівняння й символи-епітети («солодкий, наче мед»; гіркий, мов полин; хліб, сіль; преславні чудеса, небесні птахи); інверсії (На неораній землі хліб несіяний був йому), повтори сполучників (І заготовляв він собі її на рік... І так усе життя своє вдовольнявся... І прозвали його Лободником...) тощо, так і урочистий тон мовлення.

Своєрідний культ Печерського монастиря як найсвятішого пристановища для людини постає в багатьох посланнях Симона. Уже в епістолярному початковому розділі патерика монастир зображено як море, що не тримає в собі нічого гнилого, святе, чесне й рятівне місце. Розгляньмо, як Симон буде ідеалізовані образи ченців. Він цілеспрямовано відходить від канонізованого чернечого ідеалу. Головним критерієм добору зразкових чернечих рис для персонажів є не абстрактний ідеал кіновіального життя, а антитеза конкретним думкам і вчинкам Полікарпа. Через це видається важливим образ адресата послання, бо на його основі вибудовуються конкретні події та персонажі. Симон закидає Полікарпові насамперед гордість, непокору ігуменові й старшим братам, недостатню любов до рідної обителі, Печерського монастиря. А ось риси, які він прославляє, – покора, незлобивість, відданість монастирським цінностям.

Полікарп також проповідує аскетичні ідеали, однак виступає проти затворництва, усамітнення в замкнутій келії для повного зосередження на молитві. Він уважає, що бісові набагато легше подолати й увести в оману самотнього замкнутого ченця, ніж активного аскета, що спілкується з іншими монахами. Для прикладу можна навести новелу про Лаврентія, що задля усамітнення іде в монастир Святого Дмитрія, де проводить побожне життя, навіть здобуває дар зцілення, однак усе одно не може вигнати духа. Монахи ж Печерського монастиря виганяють духа лише одним словом. І Симонове, і Полікарпове послання можна розглядати кожен, зокрема, як зразки патерикового жанру.

Особливостями епічного стилю й образними засобами психологічного та естетичного впливу на читача не обмежуються автори патерика. Це, зокрема, потверджують агіографічні розповіді «Третього дня місяця травня. Житіє Преподобного отця нашого Теодосія, ігумена Печерського монастиря. Написане Нестором, монахом того ж Печерського монастиря», «Про святого Атанасія Затворника, який помер, і наступного дня ожив, і жив ще дванадцять років» тощо, що ґрунтуються на біографічних фактах засновників і жителів Києво-Печерського монастиря, в оповідах також подано цінні відомості про побут, вірування й політичну ситуацію в Київській Русі. Тобто, документальна основа слугує цементувальним сюжетним елементом історичного твору, який сприяє утвердженню в людській душі християнських істин.

Висновки. Текст «Києво-Печерського патерика» ще й дотепер містить чимало загадок і можливих трактувань, однак безперечним фактом є те, що саме ця славетна пам'ятка розпочала на території Русі нову літературну епоху. Саме тому впродовж віків вона є найвідомішою книгою давньої літератури східних слов'ян – «джерелом ... літературної утіхи і морального поучення», за висловом М. Грушевського [с. 113]. А за висловом І. Франка, «Патерик» і досі не перестав бути книгою гуманною й добродійною.

Національні культово-релігійні, міфологічні та гуманістичні традиції, закладені в цьому неоціненному творі, по-своєму використовували українські письменники різних епох, прагнучи утвердити нетлінні християнські цінності. Деякі з них, такі як Вал. Шевчук, Ю. Гудзь, М. Закусило, поєднуючи трагізм існування в сьогоденні з метафоричністю минулого, в основу оповіді заклали принцип дуалізму (внутрішньої боротьби персонажа). У художній філософії, зокрібно, Вал. Шевчука переосмислюються містичні мотиви й демонологічні образи, які не завжди відповідають схемам характеро- й сюжетотворення, закладеним у фольклорі. Але саме це надає його творам нового алегоричного забарвлення.

Отже, українські письменники, які усвідомлюють, що пошук утраченої традиції є їхнім покликанням, і на творчості яких помітний вплив особливостей художньої філософії «Києво-Печерського патерика», явили сучасникам вартісні оригінальні взірці, що нетрадиційно й ненав'язливо утверджують суспільні християнські цінності, особливо потрібні нинішній молоді, котрій не прищеплюють шани до прадідівських традицій, апостольської любові до ближнього, яку не настановляють на розв'язання моральних проблем.

Література:

1. Грушевський М.С. Історія української літератури : в 5 т. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 3. – 1993. – С. 113–115.
2. Жиленко І.В. Літописні джерела до історії Києво-Печерської лаври XI–XIII ст. / І.В. Жиленко. – К., 1995. – 82 с.
3. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – сер. XVI ст. : [історико-топографічні нариси] / Г.Ю. Івакін. – К., 1996. – 272 с.
4. Ісиченко Ю.А. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні / Ю.А. Ісиченко. – К. : Наукова думка, 1990. – 180 с.
5. Ключевский В.О. Древнерусские жития святых как исторический источник / В.О. Ключевский. – М. : Наука, 1988. – 512 с.

6. Кусков В. Жанры и стили древнерусской литературы XI – первой половины XIII в. / В. Кусков. – М., 1980. – С. 35–49.
7. Малинин В.Н. Преподобный Феодосий Печерский, основатель Печерского монастыря / В.Н. Малинин. – К., 1902.
8. Огієнко І.І. Українська церква: нариси з історії Української Православної Церкви : у 2 т. / І.І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – Т. 1-2. – 1993. – 284 с.
9. Ольшевская Л.А. Киево-Печерский патерик : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.А. Ольшевская. – М., 1979.
10. Патерик Києво-Печерський / упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко ; відп. редактор В.М. Колпакова. – 2-ге вид. – К., 2001. – 348 с.

Логвиненко О. М. Художественная философия «Києво-Печерського патерика» как средство утверждения християнських истин

Аннотация. В статье проанализированы идейно-художественное влияние исторического памятника на читателя, а также творческое переосмысление некоторыми современными писателями жанрово-композиционных особенностей содержания патерика, в частности использование в нем демонологической образности.

Ключевые слова: культ монастыря, агиографические рассказы, демонологические образы, традиции христианства, подвижничество.

Lohvynenko O. Art philosophy of “Kyiv-Pechersk Paterikon” as a means of strengthening the Christian truths

Summary. The article observed ideological and artistic impact on the reader of historical monuments and creative rethinking of some modern writers of genre and compositional features Paterikon content, including the use of it demonological imagery.

Key words: cult of the monastery, angiographic stories demonological images, traditions of Christianity, asceticism.

Савченко Е. В.,

асистент кафедри російського мови та літератури
Донецького державного педагогічного університету

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. В статье осуществлена попытка лингводидактического сопоставительного анализа словообразовательных гнезд глаголов деятельности (на базе глагола работать) в русском и украинском языках. Прослеживаются общие и различные черты в образовании слов данных языков.

Ключевые слова: сопоставительное языкознание, билингвизм, словообразовательное гнездо, глаголы деятельности, дериват, производящее и производное слово.

Постановка проблемы. Основной задачей образования в настоящее время является активизация методов обучения, привитие сознательного отношения к предмету. Применительно к русскому и украинскому языкам это значит развивать свободную, литературно-грамотную речь. Следовательно, работе над словом в школе и вузе необходимо уделять достаточное внимание не только в грамматическом, орфографическом, семантическом и стилистическом планах, но и в аспекте словообразовательном.

Изучение словообразовательного гнезда в условиях билингвизма представляется актуальным, поскольку исследование деривационной системы языка на уровне словообразовательных гнезд позволяет более глубоко познать механизмы словопроизводства, выверить закономерности семантики производного слова.

Целью статьи является изучение лингводидактических особенностей словообразовательных гнезд в школе и вузе на материале русского и украинского языков.

Изложение основного материала исследования. С начала 80-х годов XX столетия начинается становление нового раздела славянского языкознания – сравнительного словообразования славянских языков. Дальнейшее развертывание сопоставительных дериватологических исследований делает их одним из приоритетных направлений языкознания в целом и словообразования в частности.

Становление сопоставительного языкознания как актуального научного направления явилось логически обоснованным следствием эволюции лингвистической науки и ее методологии. Важную роль в развитии словообразовательной науки сыграли работы И. Ковалика, М. Докулила, Е. Земской, В. Лопатина, И. Улуханова и др. В области сопоставительного словообразования славянских языков продолжается разработка методики адекватного описания и типологического сопоставления славянских языков.

Так, исследование А. Зверева «Словообразование в современных восточнославянских языках» представляет собой описание словообразовательной структуры суффиксальных имен прилагательных современного русского языка, мотивированных географическими названиями. Материал рассмотрен в сопоставлении с фактами других восточнославянских языков при

помощи синхронно-сопоставительного метода, который «предполагает анализ производных русского языка в соотношении с соответствующими структурами украинского и белорусского языков» [4, с. 13]. В монографии «Сопоставительное исследование русского и украинского языков» обосновывается методика сопоставительного исследования данных языков с учетом специфики близкородственных языков, а также анализируются в сопоставительном плане внутривидовые процессы и явления на словообразовательном, морфологическом и др. уровнях [5]. В. Горпинич называет два основных направления в сравнительно-сопоставительном исследовании словообразования: «а) выяснение общих и специфических закономерностей развития словообразовательной системы восточнославянских языков; б) выявление существующих «взаимозамен» в процессе речевой деятельности в условиях украинско-русского, украинско-белорусского или белорусско-русского билингвизма, выявление словообразовательной интерференции» [3, с. 11]. При этом сопоставительное изучение восточнославянских языков в плане словообразования относится к числу малоразработанных проблем, несмотря на то что словообразовательные системы в русском и украинском языках имеют много общего. Наряду с развитием национальной специфики каждого из языков возникает ряд конвергентных общих явлений и признаков. Вместе с тем происходят параллельные изменения в языках, появляются новые языковые явления на основе специфических национальных черт каждого из языков, словообразовательный материал одного языка становится достоянием другого, уменьшается удельный вес периферийных языковых элементов.

Обращение к деривационным парадигмам однородных лексических групп позволяет выявить их структурно-семантические особенности и закономерности и словообразовательный потенциал мотивирующих слов. В системе славянских языков значительная роль принадлежит группе слов со значением деятельности.

В современном украинском литературном языке глагол *робити* имеет 8 значений: «1. Займатися якою-небудь справою, діяльністю. // Обробляти (землю). 2. Виготовляти, виробляти що-небудь. // Створювати мистецькі вироби, твори. 3. Діяти, поводитися яким-небудь чином. 4. Перетворювати кого-, що-небудь. 5. Приводити до чого-небудь. 6. Займатися якою-небудь працею. 7. Обслуговувати кого-небудь своєю працею. 8. Перебувати в дії, діяти, виконуючи своє призначення; функціонувати» [2, с. 1037]. При словообразованні у словообразовательного гнезда (далее – СГ) *робити* происходит взаимоприспособление основы производного слова к словообразовательному форманту: к мотивирующей основе присоединяется суффикс и вызывает в ней морфонологические изменения. На морфемном шве в СГ *робити* происходят такие

изменения: а) чередование (*робити* – *робл-ен(ий)*); б) изменение ударения (*робити* – *роблення*).

Большинство слов в соотносительных гнездах украинского и русского языков образованы по сходным деривационным формулам: *робітник* – *работник*; *переробка* – *переработка*. По аналогичным схемам создавались аббревиатуры *робфак* – *рабфак*, *робкор* – *рабкор*; сложения *агітробота* – *агитработа*. И в русском, и в украинском СГ на первой словообразовательной ступени от базового слова образованы однотипные приставочные глаголы: *доробити* – *доработать*, *заробити* – *заработать*; приставочно-постфиксальные глаголы: *вробитися* – *вработаться*, *наробитися* – *наработаться*. Наблюдаются различия в семантике украинских и русских приставочных глаголов: в украинском языке слова *виробити(ся)*, *заробити(ся)*, *обробити(ся)* имеют значение «запачкать(ся)».

В современном украинском языке больше производных, образованных при помощи двух приставок: *поідробляти*, *поприробляти*, *пообробляти*, *попереробляти*, *позаробляти*, *подоробляти*. В русском языке глаголы с двойными приставками были характерны для периода XVIII века, в современном языке они утрачены. В украинском СГ *робити* широко представлена зона приставочных глаголов, которым в русском языке соответствуют другие приставки: *від-робити* – *от-работать*, *роз-робити* – *раз-работать*.

В современном украинском литературном языке в СГ с вершиной *робити* входят слова, которые в современном русском литературном языке относятся к СГ *делать*: *виробка* – *выделка*, *зробити* – *сделать*, *виноробний* – *винодельный*. Многие слова в русском языке имеют синонимичные взаимозаменяемые основы *работ-* и *дел-*: *виробляння* – *выработка*, *выделка*; *недоробити* – *недоработать*, *недоделати*.

Некоторые лексемы из украинского СГ в русском языке передаются следующими основами: 1) *производ-*: *виробництво* – *производство*; 2) *готов-*: *виробити* – *изготовить*; 3) *труд-*: *співробітник* – *сотрудник*; 4) *твор-*: *віршоробство* – *стихотворчество*; 5) *дей-*: *лихороб* – *лиходей*.

Отмечены в украинском СГ *робити* безэквивалентные производные, а ряд слов не имеет одноструктурных соответствий в русском языке или переводится словами с другими корнями: *робитоньки*, *роблювати*, *робіння*, *робітнючка*, *роботяй*, *повироблюваний*, *зробка*, *заробляций*, *позаробляти*, *зароблена*, *заробітчанство*, *заробітчанин* тощо. В современном украинском языке СГ *робити* развивается, постоянно пополняясь новыми словами. СГ глаголов деятельности *працювати*, *діяти*, *творити*, *виконувати*, *чинити*, *коїти* и др. проявляют гораздо меньшую словообразовательную активность.

Школьная программа не предусматривает последовательного и системного изучения данной проблемы, а только вкратце знакомит с понятием СГ, его структурой и создателем «Школьного словообразовательного словаря русского языка» А.Н. Тихоновым. Интенсивное и плодотворное исследование теоретических проблем словообразования дает возможность повлиять на практику изучения данного раздела в школе и вузе. Необходимой и очень перспективной словообразовательной единицей в процессе изучения раздела «Словообразование» является словообразовательное гнездо как упорядоченная отношениями синхронной производности совокупность однокоренных слов. СГ – наиболее сложная комплексная единица словообразования, включающая другие единицы (словообразовательные пары, цепи и парадигмы). Для практического вла-

дения языком, формирования умений правильно использовать в речи слова и их грамматические формы необходимо знать систему словообразования. На этом основании элементарные сведения о составе слова наряду со сведениями о словообразовательном гнезде нужно сообщать учащимся уже в школьном курсе. Работа по словообразованию требует определенной степени теоретической и практической подготовки учеников. Для успешного изучения СГ необходимо, чтобы учащиеся были знакомы со словоизменением (склонением и спряжением), с грамматическими категориями – индикаторами основных частей речи (существительного, прилагательного, глагола и наречия), с основными чередованиями звуков, имели представление об ударении, хорошо знали морфемы (основы) – строительный материал словообразования. В практическом плане у учащихся должен быть накоплен определенный запас производных слов и СГ с достаточным количеством слов в каждом гнезде. Все это – материал для наблюдения и самостоятельных выводов учащихся, основа для уяснения понятий и терминов словообразования, а также последующего обогащения словаря школьников и студентов и развития их речи.

При изучении раздела «Словообразование» необходимо обращать внимание на изучение СГ, различая линии и степени родства производных слов. В этом случае достигается системность в изучении сущности языка. Недостаточность теоретического материала является причиной недопонимания многими учащимися вопросов словоизменения (склонения и спряжения), словообразования слов в целом и – как следствие этого – неумения построения и анализа структуры СГ. Отсюда наблюдается немалое количество и стабильность ошибок в определении производной и производящей основ слов, а также при выделении словообразовательных аффиксов. При обучении можно предложить такие задания:

1. Запишите словообразовательные пары. Найдите смысловые отличия: *черепок* – *череп*, *черепица* – *черепичина*, *дворник* – *двор*, *дворец* – *дворцовый*, *мешок* – *мешковина*, *мешать* – *мешаться*, *год* – *годик*, *пригодиться* – *годиться*, *голевой* – *гол*, *голый* – *оголить*.

2. Прочитайте пословицы и поговорки. *Работа и мучит, и кормит, и учит. Работу с плеч, да и на печь. Рабочие руки не знают скуки. Работай – сыт будешь, учишь – умён будешь.* Найдите слова с одинаковой основой и с разными окончаниями. Запишите их и обозначьте основы и окончания.

3. Восстановите пропущенные «звенья» в данных цепочках, выделите значимые части слов: а) *сказать* → ? → ? → *рассказчица*; б) *считать* → ? → *расчет* → ? → *расчетливо*; в) *меньший* → ? → ? → *преуменьшение*.

4. Перед вами фрагмент гнезда (значимые части слов не выделены). Проверьте, все ли слова приведены верно, нет ли в них «чужаков», выпишите их: *работник* – *работница* – *рабыня* – *работничий* – *рабский* – *работнический* – *киноработник* – *рабовладелец*. Словами-«чужаками» в данном фрагменте СГ являются *рабыня*, *рабский*, *рабовладелец*. Причиной ошибки может быть незнание этимологии слова. Слова *раб* – *работа* – исторически однокоренные слова, которые восходят к общеславянской эпохе, но *раб* – заимствовано из старославянского языка, а *работа* – трансформированная форма древнерусского слова.

5. Пользуясь «Школьным словообразовательным словарем русского языка» А.Н. Тихонова, из любого СГ выпишите 8–10 словообразовательных пар и 2–3 словообразовательные цепочки (минимум 4 слова).

6. Переведите на русский язык загадки, разгадайте их. Составьте словообразовательные цепочки с исходным словом-отгадкой. Выделите значимые части слов. Сравните полученные СЦ со «Школьным словообразовательным словарем русского языка» А.Н. Тихонова. А) *У річці купався і сухий залишився* (Гусак). Б) *У лісі народився, у лісі виріс, у будинок заходив, всіх біля себе посадив* (Стіл). В) *Прибіг Гриць – біла сорочка, де пробігає – килим залишає* (Сніг).

Выводы. Изучение словообразования как системы словообразовательных гнезд способствует быстрому обогащению словарного запаса слов учащихся, выработке навыков быстрого подбора однокоренных слов, а также более осознанному и прочному усвоению словарного богатства русского языка, развивает языковое чутье к слову, его составу, к закономерностям языка вообще; повышает культуру речи школьников, орфографическую грамотность; позволяет в более полном объеме ознакомиться с основными единицами на словообразовательном уровне; воспитывает орфографическую зоркость, расширяет кругозор учащихся.

Итак, основной задачей сопоставительного изучения близкородственных языков является исследование языковых структур, в которых взаимодействуют, перекрещиваются элементы разных языковых систем. Языковые факты русского языка могут быть более глубоко поняты и раскрыты, если рассматриваются в сопоставлении с соответствующими фактами украинского языка.

Литература:

1. Беларуско-руські слоўнік / склад. К.А. Кобызева та ін. ; навук. рэд. П.П. Шуба. – Мн. : Нар. асвета, 1988. – 175 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Горпинич В.О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов / В.О. Горпинич. – К. : Наук. думка, 1973. – 166 с.
4. Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках / А.Д. Зверев. – М. : Высш. шк., 1981. – 207 с.
5. Сопоставительное исследование русского и украинского языков / отв. ред. Г.П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1991. – 381 с.

Савченко О. В. Лінгводидактичні особливості вивчення словотвірних гнізд на матеріалі російської та української мов

Анотація. У статті зроблена спроба лінгводидактичного зіставного аналізу словотвірних гнізд дієслів діяльності (на базі дієслова робити) в російській та українській мовах. Простежуються спільні й відмінні риси в утворенні слів цих мов.

Ключові слова: зіставне мовознавство, білінгвізм, словотвірне гніздо, дієслова діяльності, дериват, твірне й похідне слово.

Savchenko E. Linguo-didactic features of studying formative families on a material of Russian and Ukrainian languages

Summary. The article deals with an attempt of comparative analysis of the word-forming family of the verbs of activities (on the base of the verbs to work) in Russian, Ukrainian and Belarusian languages. Similarities and differences in origin of this words in this languages are established.

Key words: comparative philology, bilingualism, word-forming family, verbs of activities, derivative, initial and a derivative word.

*Тендітна Н. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

ОБИГРУВАННЯ АПОКАЛІПСИСУ У ПРОЗІ ВІСІМДЕСЯТНИКІВ

Анотація. У статті розкриваються особливості погляду літературного покоління вісімдесятників на версії міфу про кінець старого світу в різноманітних його модифікаціях.

Ключові слова: есхатологічний міф, художній апокаліпсис, метафізичний бунт, всесвітній потоп, відлік нового часу.

Постановка проблеми. Характерною особливістю кінця ХХ століття стає домінування апокаліптичних уявлень. Найбільш характерним для літератури кризових часів стає звернення до есхатологічного міфу, який об'єктивно й суб'єктивно змальовує кінець світу і причини, які його породжують. Однак кожен історичний період пропонує свої специфічні модифікації. Особлива популярність есхатологічного міфу спостерігається на порубіжжі віків, оскільки пошук нових ідей і нового шляху відбувається разом із есхатологічним розумінням проблеми. При цьому основна увага акцентується на песимістичних поглядах про кінець історії, орієнтації на відродження «нового неба та нової землі» (М. Бердяєв). У колі есхатологічного міфу старі міфи підлягають руйнації, а нові створюються за традиційними моделями, де передусім апробуються версії міфу про кінець старого світу в різноманітних його модифікаціях.

Художній апокаліпсис моделює кінець світу по-різному. Більшість письменників, у яких озвучується есхатологічна тема, удаються до метафізичного бунту проти смерті. Метафізичний бунт, – писав А. Камю, – полягає в повстанні людини проти свого обмеження і проти всього всесвіту. Мається на увазі, що потяг до бунту виникає як «потреба ясності і єдності», а парадоксальність будь-якого бунту тісно пов'язана з потягом до порядку. Власне, з богохульством у різних формах ми зустрічаємося в прозі українських «вісімдесятників». Загальною рисою стає використання й самої моделі, і постійних символів, пов'язаних із метафізичним бунтом. Серед найбільш популярних у кризові часи символів А. Мережинська виділяє такі: всесвітній потоп, водяний потік, загибель Атлантиди, корабель, зірка, різноманітні символічні втілення архетипів «втраченого раю» та «духовного центру» землі [8, с. 204].

Апокаліптичний настрій М. Бердяєв розглядає як такий, у якому пам'ять про смерть досягає найбільшого напруження, тому смерть уявляється як смерть усього світу: смертною стає не лише людина, а й усе людство. Він також зазначає, що доля особистості й доля світу тісно пов'язані між собою.

У своїй більшості письменники-«вісімдесятники» – люди есхатологічного сприйняття. Для них сучасне життя вимірюється кінцем світу й саме кінець є відліком нового часу.

Т. Гундорова зазначає, що у філософів – від Дерріда до Бодрійяра – постмодерн асоціюється з атомною епохою – ситуацією кінця світу, де «можливість чи неможливість атомного вибуху означає в цьому зв'язку не лише кінець існування людини, а й символізує кінцевий зміст самого буття» [3, с. 150]. Вона також констатує той факт, що атомний вибух, по своїй суті,

символізує у свідомості людей другої половини ХХ століття ідею кінця світу. Він «стає тим абсолютним референтом, який визначає символічний соціокультурний порядок, що його відображають постмодерне мистецтво та література» [3, с. 150].

У трилогії Ю. Ізрика своєрідним смертоносним героєм постає час. Т. Гундорова зазначає, що саме в «інверсованих монологів» людської пари відчутний розпад світу і його занепадання в постчорнобильський час. І розділ «Власне кінець» вона розглядає як апокаліптичний кінець, який «... трансформується у відчуття людини-черва, шлях якої – занепадання в морок...» [3, с. 157]. А постійне нагадування про час, з одного боку, символізує невідворотність загибелі, з іншого – можливість ще щось змінити. Кожен, хоч і малесенький проміжок часу, спонукає до звітності – що за цей час я встиг зробити, щоб світ не загинув.

На думку Р. Харчук, Чорнобиль постає передусім як апокаліпсис свободи вибору. І якщо в соціальному плані межевою датою для становлення нового покоління вона називає 1991 рік, то в екзистенційному – рік Чорнобильської катастрофи [17, с. 7–8].

Особливої популярності мотив загибелі світу набуває в прозі «вісімдесятників». Свою увагу вони акцентують здебільшого на «останніх днях». У їхніх текстах – людський світ гине в результаті втрати морального чуття, браку співчуття й милосердя, надмірного вияву жорстокості та розпусти серед людей. Простежимо обігрування апокаліпсису у творчості покоління «вісімдесятників», яке творчо виявилось найбільш чутливим до апокаліптичних передчуттів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Неборак зауважує: «То не Бог помирає, то гине цивілізація егоїстичних суб'єктів, які вбивають самі себе, бо вже зробили себе безбожними, мертвими» [11, с. 409]. В. Назаренко пропонує подібну версію: «Апокаліпсис завершився, і вже не ми живемо у світі, а наші тіні...» [11, с. 380].

Мотиви смерті в прозі «вісімдесятників» А. Мережинська пов'язує насамперед із новою сучасною парадигмою хаосу, що відображає специфічне світосприйняття [8, с. 24]. Відчуття кінця світу в героїв найбільш виразне, оскільки підсилюється не лише фобіями та апокаліптичними передчуттями, а реальною кризою. Закріпленню есхатологічної моделі сприяє й загальний культурний контекст кінця ХХ століття з його апокаліптичними очікуваннями, породженими страхами перед можливою атомною війною, усесвітньою екологічною катастрофою та загальним «метафізичним сум'яттям». Крім того, А. Мережинська трактує есхатологічний міф як не характерний для менталітету пересічної більшості. Роман Є. Пашковського «Щоденний жезл» виражає цю ситуацію так, що людство навіть не помічає наближення апокаліпсису, оскільки занурюється в суєту суєт.

Спираючись на дослідження Дерріда, Т. Гундорова визначає дискурс роману Є. Пашковського «Щоденний жезл» як апокаліптичний, бо «... він поєднує свідчення проти інших і особисті зізнання, попередження і перестороги для того, щоб за-

побігті Останньому судному дню і порятувати світ» [3, с. 160]. О. Проценко називає «Щоденний жезл» «апокаліптичним знаком у кінцесвітньому безчассі, знаком, який пророкує долю людства XXI століття і радить йому схаменутися» [12, с. 61]. На думку автора, апокаліптичною стала психологія людини: до загибелі цивілізації призводить одноосібне бажання кожної людини «... вижити будь-що самому, а світ хай гине...» [10, с. 351].

К. Лоренц у своїй праці «Про агресію» доходить песимістичного висновку: розкладання генетично закріплених форм поведінки загрожує людству апокаліпсисом, причому в особливо жакхливій формі. Попри це, апокаліптична небезпека є пере-можною, коли її усвідомити, дослідити психогенезис і окреслити шляхи подолання.

Подібно мислить О. Ульяненко в романі «Вогненне око». Майбутнє О. Ульяненка, як відзначає Н. Зборовська, – це диктатура, тотальне насильство, Велика Війна, це – апокаліпсис [6, с. 177]. Проте пересічна людина не потребує обраних особистостей, які спонукають думати й усвідомлювати час, людській більшості «осточортів вічний апокаліпсис...» [16, с. 169], і, зрештою, вона навчилася жити в ньому.

Смислова відмінність інтерпретацій есхатологічного міфу зумовлена різними тлумаченнями причин, які призводять людство до загибелі. У творі В. Трубая «Яма» наслідком загибелі всього міста вважається людська байдужість. В. Даниленко наголошує на тому, що суспільство, у якому стерлася різниця між добром і злом, зумовлюють неминучий його крах [5, с. 49: «І все це відбулося так швидко, що люди навіть не зрозуміли, що сталося. Ніхто не тікав, не кричав, ніхто навіть не встиг злякатися» [15, с. 86]. І як фінал – покаране місто провалюється під землю.

Як ігнорування божої заповіді «Не роби зла!» звучить і твір В. Трубая «Кінець світу», де знущання Володьки Бевзя над жуком наближає не тільки власну смерть, а й смерть усього світу. Кінець світу в маргінальному вимірі постає як смерть живого життя.

У «Натюрморті з котами» В. Трубая про апокаліпсис розмірковують тварини: «То такі, що спершу всіх зі світу живуть, а тоді вже й самі повиздыхають» [14, с. 25]. Тут закономірний парадокс – чим швидше вимре людство, тим більше шансів на порятунок в інших представників живого світу.

Кінцесвітні мотиви, пов'язані з образом міста, займають провідну позицію в сучасному розумінні есхатологічного міфу. Так, у романі О. Ульяненка «Син тіні» апокаліптична версія – усущіль урбаністична. А в романі «Дофін Сатани» апокаліптично постає вся тіньова Україна.

М. Кіянська в романі Ю. Андруховича «Рекреації» визначає символіку апокаліпсису як утрату вічного оновлення: «... апокаліпсис як кінець всього суперечить ідеї карнавального часу – поєднання ідеї циклічності й принципу одночасності...» [7, с. 229]. Апокаліптичні мотиви прямо пов'язані з пророцтвом можливої дати кінця світу. Так, Ю. Андрухович називав 1998 рік, який утворюється завдяки множенню чисел 666, «числа звіра», на три.

Досить часто в художній метафізиці загальнолюдської смерті міфологема кінця світу асоціативно нагадує про Всесвітній Потоп. За твердженням Г. Бідерманна, образ води наявний у міфологічних оповідях усіх народів і постає як «засіб розтоплення і втоплення». Тому потоп постає як всекатарсисний вихід із смертоносної ситуації у світі. Як пише О. Говда, «... світ дедалі більше скочується в прірву і йому немає спасіння», тому «... єдиний спосіб усе виправити, це перетрусити світ до основи, пока-

рати винних... Щось на кшталт ще одного всесвітнього Потопу» [2, с. 19].

Потоп постає як міфологема для розуміння циклічного відродження: людські гріхи затоплені, а по тому є можливість створити «нове небо» та «нову землю». У складі загальноміфологічної структури Потопу традиційно виділяють такі мотиви: мотив вичерпаності всесвіту, мотив Божого гніву, мотив вибору того, хто буде врятований, мотив Ковчега, загибелі землі, мотив пошуку тверді, мотив подяки обраних за своє спасіння.

Міфологеми Потопу обіграє Ю. Іздрик («Вода»). Як і в біблійній сповіді, тут дощ ллється сорок діб. За цей час обрано кандидата на порятунок, змальовано сцени загибелі живого, відбувається знаходження тверді для спасіння та описується оновлена земля. На початку твору герой ще не знає про свою обраність, а тому готується до смерті – засинає в давно заготовленій труні. Але автор надає йому час для вибору – загинути або активно діяти. І саме діяльність стає винагородою – він залишається живим. На оновленій землі з'являються нові гори й озера, виростуть нові ліси й будуть нові поля. Є звірі, які «по-людському» тишилися порятункові, але, окрім єдиного чоловічого суб'єкта, немає жодної згадки про врятованих людей. Тобто, уже вкотре кандидатами на порятунок є тварини. Яку роль відведено врятованій людині – для читача так і залишиться загадкою, адже на цій новій землі відсутня жінка, яка б продовжила рід. І хоча автор кілька разів наголошує на тому, що «буде нове життя», цей вислів видається сумнівним щодо людей. І тоді чоловікові буде подароване або вічне життя, або через деякий час він помре від старості, так і не повторившись у своїх нащадках. Логічно виникає питання: а чи варто було рятуватися взагалі?

В оповіданні Г. Пагутяк «Кіт з потонулого будинку» виразно звучать причини всесвітнього потопу: «Нехай кожен, хто має очі, подивиться на світ і побачить, скільки бруду, злиднів, спустошень у ньому, нехай відчує, що захлинається не водою, а ненавистю, задрістю, безсилою злобою. Цей світ ми зробили безпорадним, нищим, безголовим» [9, с. 13]. У мотиві вибору кандидатів на порятунок перевагу надано тварині, а не людині. Саме через його фантазію й розповідається у творі про кінець світу.

Г. Пагутяк наголошує на тому, що лише через смерть можливе нове відродження та народження. Але у світі, у якому панує ненависть, самотність, люди бояться кінця світу, а тому не в змозі боротися за своє життя. Кіт же зовсім не боїться самотності й постає діяльним на шляху до свого спасіння, тому й залишається жити на оновленій землі.

Людські пороки у творі Г. Пагутяк видаються настільки неусвідомленими, що для знищення їх достатньо половини біблійного часу, тобто дощ іде лише три тижні. Але цього достатньо, щоб відновилося справедливість. Та оновлена земля не буде спочатку квітучою й сяючою, бо «коли спаде вода, землю вкриє огидне сміття» [9, с. 13]. Образ апокаліптичного світу як Смітника Господа Нашого у прозі Г. Пагутяк не є винятковим в історії сучасної української літератури, але вкотре підсумовує своєрідний наслідок цивілізаційних досягнень людства. Той, хто здатен породити сміття, на сміття й перетвориться. Але, попри все, твір Г. Пагутяк перейнятий оптимістичними настроями, бо письменниця наділяє героїв свободою вибору. Інша річ, що вони не користуються цим шансом. У цьому творі відсутній і мотив Божого гніву. Не Бог посилає кару на людей, бо кожному з них він залишає в душі частину своєї благодаті, а самі люди себе карають, бо обрали безпутне життя, життя без Бога.

Цілодобовий дощ стає причиною потопу й у романі Ю. Андруховича «Московіада». Але потоп у цьому творі призводить

не до очищення, а, навпаки, до виверження бруду назовні. Каналізаційні стоки не в змозі ввібрати в себе всі нечистоти, а тому вони разом із водою знищують все місто. Люди гинуть не лише внаслідок власної гріховності, а й від власного сміття.

У романі «Перверзія» описано бурю, яка нагадує собою всевітній потоп: «... потоки води линули з небес, а вітри, що знялися зусібіч, закрутили змії смерчів на водах, перевертаючи рибальські та вартові судна...» [1, с. 74]. Т. Саяпіна, розглядаючи трансформацію мотиву всевітнього потопу в постмодерній прозі, акцентує увагу на відсутності в цих творах дидактизму. Аналізуючи «Перверзію», вона доводить, що передчуття кінця світу зумовлене семантикою порубіжності міста в опозиції «природа – культура». «Поява Венеції є наслідком експансії культури в царину природи, своєрідного насильства над природою, зокрема над водною стихією» [13, с. 404].

Дещо інакше в постмодерних творах розкривається й мотив вибору кандидата на спасіння. Обраність не завжди свідчить про високі моральні якості суб'єкта. Підтвердженням тому стає втеча героя «Перверзій» Ю. Андруховича. Т. Саяпіна звертає увагу й на «відсутність подяки» постмодерного героя за свою обраність, вона сприймається ним як даність – так має бути. Зайвими видаються, крім цього, причина та мета потопу. У постмодерному творі відбувається також заміна традиційного образу Ковчега на образ «анти-ковчега». Аналізуючи роман «Перверзія», Т. Саяпіна розглядає Венецію як двійник Ноевого Ковчега, «... семантика якого підсилюється всюдисущістю водної стихії й алюзіями до біблійного образу Ноя...» [13, с. 405]. Сам Ю. Андрухович не раз згадає образ Ноя у своєму творі, смерть якого «ширляла над нами й над ними...» [1, с. 254].

Висновки. У художній апокаліптиці постмодерних творів відбувається цілковита руйнація традиційного сюжету: ідеї хаосу відповідає деструктурована картина світу. Т. Саяпіна вважає, що головним кінцевітнім мотивом є «влада Хаосу, який занурюється у ще більший Хаос, так і не вносячи до існування людства космічного ладу...» [13, с. 406].

Отже, зображення апокаліпсису в художній літературі постмодерного періоду пов'язане з переживанням та обігруванням страху смерті. З іншого боку, хронічна присутність смерті розбуджує самосвідомість. Творчий суб'єкт, урешті-решт, стає приреченим на роздуми про смерть. Так формується основна художня проблема: або смерть обезсмилює життя (що стає запорукою атеїстичного світобачення), або смерть надає йому смислу, вивершуючи екзистенційний і метафізичний пошуки. Отже, смерть як один із епіфеноменів ментальності дає поштовх протилежним ментальним установкам і різноманітній художній символізації в літературі «вісімдесятників». У наступних публікаціях плануємо детальніше розглянути згадані твори.

Література:

1. Андрухович Ю.І. Рекреції : [романи] / Ю.І. Андрухович. – К. : Час, 1996. – 287 с.
2. Говда О. Простак, або Вечеря перед Різдом / О. Говда // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 110. – С. 11–21.
3. Гундорова Т. Атомний дискурс і Чорнобильська бібліотека, або як зустрілися Пашковський з Бодряром / Т. Гундорова // Критика. – 2000. – Ч. 7–8. – С. 13–18.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
5. Даниленко В. Суспільство у сумному дзеркалі новелістики / В. Даниленко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіах. – 2000. – № 4. – С. 46–53.
6. Зборовська Н. Містична безодня у прозі Олеса Ульяненка / Н. Зборовська // Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С. 160–178.
7. Кіановська М. Мотиви кінця культури, смерті та апокаліпсису в романі Ю. Андруховича «Рекреції» / М. Кіановська // Молода нація. Альманах. – 1999. – № 12. – С. 217–229.
8. Мережинская А.Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи. Русская проза 80–90-гг. XX в. / А.Ю. Мережинская. – К. : Киевский университет, 2001. – 433 с.
9. Пагутяк Г. Кіт з потонулого будинку / Г. Пагутяк // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 148. – С. 3–23.
10. Пашковський Є.В. Щоденний жезл / Є.В. Пашковський. – К. : Генеза, 1999. – 471 с.
11. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора. – Львів : ЛА Піраміда, 2002. – 628 с.
12. Проценко О. Євген Пашковський і його проза / О. Проценко // Дивослово. – 2007. – № 2. – С. 58–62.
13. Саяпіна Т. Трансформація мотиву всевітнього потопу в постмодерній прозі / Т. Саяпіна // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / упоряд. М.Х. Гуменний. – К., 2004. – 401–407.
14. Трубай В. Натюрморт з котами / В. Трубай // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 129. – С. 24–27.
15. Трубай В. Яма / В. Трубай // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № № 119–121. – С. 79–87.
16. Ульяненко О. Вогненне око : [роман] / О. Ульяненко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 229 с.
17. Харчук Р. Покоління постепокси / Р. Харчук // Дивослово. – 1998. – № 1. – С. 6–12.

Тендитная Н. Н. Обыгрывание апокалипсиса в прозе восьмидесятников

Аннотация. В статье раскрываются особенности взглядов литературного поколения восьмидесятников на версии мифа о конце старого мира в разнообразных его модификациях.

Ключевые слова: эсхатологический миф, художественный апокалипсис, метафизический бунт, всемирный потоп, отчет нового времени.

Tenditna N. Harping of apocalypse in prose of visimdesyatnyky

Summary. The article reveals the peculiarities of view of the literary generation of visimdesyatnyky on the version of the myth about the end of the old world in its various versions and the possibility of the birth of a new world.

Key words: eschatological myth, artistic apocalypse, metaphysical rebellion, the Deluge, new era.

Хрушкова О. А.,

викладач кафедри української мови

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ ЯК КОМПОНЕНТ КОМУНІКАЦІЇ (ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТИПИ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА)

Анотація. У статті розглянуто рекламний текст із погляду його належності до комунікативного процесу; окреслено види й специфіку рекламного тексту; визначено функціональні типи рекламних текстів міста Дніпропетровська.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, слоган, рекламний заголовок, функціональний тип, лінгвістичне рекламознавство.

Постановка проблеми. Основна мета реклами – привертати увагу, дивувати, зацікавлювати, заохочувати споживачів до купівлі товарів. Навіть той самий товар потребує не лише якісного вдосконалення, а й належного подання на рекламному ринку. Мовне оформлення рекламних текстів за таких умов відіграє надзвичайно важливу роль. Сьогодні його всебічному вивченню приділяють багато уваги, але й досі залишається багато невирішених питань.

Активне дослідження рекламних текстів у лінгвістиці розпочалося наприкінці ХХ ст. Перші наукові розвідки українських і російських дослідників спиралися на досвід зарубіжних колег – Дж. Ліча [26], У. Уеллса, Дж. Барнета [19], У. Аренса, К. Бове [3], Ф. Джефкінса [7], Дж. Кайплза [8], Г. Лочмеле [11], К. Ротцла, Ч. Сендіджа, В. Фрайбургера [18], Р. Барта [2] та ін. У їхніх працях був проведений загальний аналіз рекламних текстів або окремих структурно-композиційних елементів (заголовки, слоган, основний рекламний текст тощо). Нині проблема вивчення рекламного тексту є актуальною, оскільки реклама в різних своїх виявах досить глибоко ввійшла в життя сучасної людини, а дослідження всіх засобів, функцій та її особливостей є все ще неповним. Вона постійно потрапляє до нашої свідомості й підсвідомості різними способами та з різних носіїв. Усе це робиться для того, щоб поширити інформацію про певний об'єкт на якомога більшу аудиторію, привертати увагу й перетворити людину (а сучасну *Homo sapiens* можна справедливо вважати *Homo communicativum*) на потенційного споживача рекламованої продукції.

Метою статті стало дослідження рекламного тексту як компонента комунікації та виявлення функціональних типів рекламного тексту міста Дніпропетровська. Матеріалом послугували приклади, зафіксовані у вигляді фотокарток, знятих із носіїв зовнішньої реклами, дібрані протягом 2013–2015 рр. У статті приклади подаємо відповідно до їх графічної фіксації на зазначених рекламних носіях, хоч подекуди вони містять відхилення від мовних норм різних рівнів. Паспортизуємо приклади так: вид носія інформації зовнішньої реклами, точна адресна фіксація (за наявності) або зазначення локалізації, дата фіксації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поєднуючи виробника продукції та споживача, реклама постійно впливає

на розвиток людства. Вона належить до тих каталізаторів, завдяки яким відбувається вдосконалення виробничих процесів і, як наслідок, поліпшення якості товарів і їхніх споживчих характеристик. Будучи одним із найпоширеніших різновидів інформації й комунікації, реклама популяризує систему відповідних цінностей і формує наше сприйняття себе та навколишнього світу. Творці реклами цілеспрямовано ігнорують непривабливі аспекти життя, роблячи твердий акцент на позитивних ідеях добробуту, упорядкування довкілля, щасливої родини. Отже, порівнюючи способи життя, індивід подекуди не може зробити самостійний вибір на користь того чи того суспільного й зорієнтуватися на його систему цінностей. У цьому виявляється суєтний ефект реклами загалом [15].

Відповідно до стандартного визначення реклами, вона охоплює п'ять основних компонентів: а) оплату різних форм комунікації (як особистої, так і масової); б) ідентифікацію спонсора, що оплачує інформацію, запропоновану рекламою; в) прагнення ознайомити споживача з товаром чи послугою та переконати його (змусити прийняти відповідне рішення); г) передавання рекламного повідомлення кількома різними видами засобів масової інформації (далі – ЗМІ) для залучення більшої аудиторії потенційних клієнтів; г) відсутність персоніфікації, адже реклама є однією з форм масової комунікації [14, с. 8].

Складний феномен реклами характеризується поліфункціональністю. Дослідники виділяють кілька таких функцій: а) комунікативна; б) інформативна; в) переконувальна (функція впливу); г) функція нагадування про те, де можна придбати той чи той товар; г) функція утримання прихильності покупців до рекламованої марки [4, с. 27].

Базовими для рекламного тексту є комунікативна й імпресивна (апелятивна) функції мови. Через мовний вплив рекламного тексту здійснюють комунікацію між копірайтером і адресатом. З огляду на це рекламний текст дослідники вважають специфічною формою комунікації [1, с. 7]. Комунікація – процес не простий. Основною його метою є досягнення розуміння. У забезпеченні комунікації бере участь значна кількість елементів, які прямо впливають на утворення, передавання й розуміння мовного повідомлення [6]. Сучасний комунікативний процес – це складний соціолінгвістичний комплекс. Для того щоб цей процес відбувся, потрібні такі компоненти: а) комуніканти (адресант і адресат); б) вербальний контакт; в) вербальний код (повідомлення з урахуванням контексту); г) комунікативні стратегії й тактики; г) невербальні коди [17, с. 113]. Рекламний процес являє собою комунікативний акт, що виникає між рекламодавцем і споживачем. Текст рекламного повідомлення є посередником між учасниками комунікації (адресантом і адресатом), несучи поряд із вербальною також і невербальну (образну, метафоричну) інформацію, запрограмовану для впливу на адресата [12].

Матеріалом для створення реклами є слово (мова) та візуальні засоби (малюнки, піктограми, логотипи тощо). Мова реклами являє собою зовнішню форму вираження її сутності, конкретно-чуттєву словесну оболонку, де «втільено зміст, образи й події рекламного тексту та подано авторське до них ставлення» [24, с. 376]. У наукових колах уже йдеться про «лінгвістичне рекламознавство» – напрям лінгвістичних досліджень, до компетенції якого входить вивчення моделей, за якими творять рекламні тексти, студювання специфіки їхнього сприйняття споживачем, аналіз синтаксичних параметрів реклами, визначення ролі цих текстів у досягненні мети рекламної комунікації тощо [23, с. 280–281]. Водночас мова реклами виконує також і певну лінгводидактичну функцію. Будучи спрямованою на споживача, вона формує в нього відповідні елементи мовної та комунікативної компетентності.

Майстерно зроблена реклама вміщує в кількох словах величезну кількість інформації й асоціативних сенсів. Лише за такої умови рекламний текст досягає поставленої мети – здійснює запрограмований вплив, утілює авторські інтенції. Специфіку рекламного тексту становить також таке: а) він подає інформацію про відповідну фізичну або юридичну особу, товари, ідеї, послуги; б) адресується невизначеному колу осіб; в) покликаний формувати чи підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб, товарів, ідей, послуг; г) сприяє реалізації товарів, ідей, послуг [21, с. 222].

Відповідно до засобів передавання, рекламні тексти діляться на а) телевізійну рекламу; б) друковану рекламу; в) рекламу на радіо; г) рекламу в мережі Internet. Друкована реклама, до якої, власне, належать досліджувані рекламні тексти, зафіксовані на різних типах носіїв зовнішньої реклами, ділять на рекламу а) газет; б) журналів; в) довідників; г) зовнішню рекламу (постери, рекламні щити тощо); г) літератури про товар (брошури, буклети, проспекти з докладною інформацією про продукт). Разом із телевізійним друкований тип реклами є найважливішим. Саме він був використаний як модель для інших видів реклами. Характерна риса друкованої реклами – знаковість – стала базою як для телевізійної реклами, так і для радіореклами. Саме на друковану рекламу витрачають і будуть витрачати найбільшу кількість коштів у рекламних бюджетах. Це впливає з тієї важливої ролі, яку відіграє вербальна мова в системі реклами. І хоч рекламні зображення привертають увагу споживача та є носіями деяких ключових моментів рекламного повідомлення, проте сприйняття саме вербальних знаків дає змогу осмислити згадані ключові моменти відповідно до рекламних комунікативних інтенцій рекламодавців і рекламистів. Водночас значна частина рекламних зображень не може покрити смисловий простір загалом [10, с. 32].

Рекламний текст функціонує як текст масового впливу. Він утілює комунікативно-прагматичну настанову, завдання якої – забезпечити надійність, тривалість і ефективність аналізованого процесу комунікації. У рекламному повідомленні відбувається презентація комунікатора відповідній цільовій аудиторії, потенційним споживачам (користувачам, покупцям). Саме рекламний текст уміщує «більшість елементів рекламної комунікації: ідея комунікації і використані коди, які допомагають сприйняттю цієї ідеї одержувачем звернення. Рекламне повідомлення можна розглядати як головний засіб, основний інструмент досягнення мети рекламної діяльності» [9].

Побуває думка, що рекламні повідомлення повинні бути якнайкоротшими, але містити вичерпну інформацію про об'єкт

реклами. Проте не можливо не погодитися із висловом Д. Огілві – безперечного авторитета в галузі реклами: «Чим повніша ваша розповідь, тим більше ви продасте» [13]. Досліджуючи розмір рекламного тексту, Д. Старч [27] зробив такі висновки: активне сприйняття рекламного повідомлення спадає лише після 75-го слова; кількість читачів, які продовжують сприймати рекламне повідомлення після 125-го слова, становить 12%, але загалом він не вважає розмір рекламного тексту однією з основних його характеристик. Це стосується друкованої реклами. Але, говорячи про зовнішню рекламу, яка саме і є об'єктом нашого дослідження, варто зазначити, що обсяг і місткість рекламного тексту є для нас важливим елементом. Це зумовлено передусім місцем розташування писемних носіїв інформації та обмеженим часом на сприйняття зафіксованих текстів.

Отже, основне смислове й організаційне навантаження в рекламному повідомленні несе мовний код. Поєднуючись з іншими носіями інформації, він забезпечує втілення закладених у цю структуру авторських меседжів та інтенцій і гарантує потрібний результат.

Неоднорідний характер рекламних текстів, що мають різне призначення, детермінує їхні функціональні типи. Ця закономірність діє й у системі динамічних рекламних текстів Дніпропетровська. Серед них можна виділити такі два типи: а) *тексти, що виконують нейтрально-інформативну функцію*; б) *тексти, в яких відбувається доповнення об'єктивних даних інформацією суб'єктивно-оцінного плану*.

Рекламні тексти першого типу містять лише об'єктивну інформацію, вони виконують нейтрально-інформативну функцію, повідомляють про відповідний об'єкт (він – є, він – такий, він – там), і цього достатньо, оскільки такий об'єкт – уже сам по собі реклама. І для реципієнта основне – знати, що він є і де його можна придбати. Рекламні тексти такого типу зазвичай стилістично нейтральні, тут відсутня оцінка, підкреслення тих чи тих позитивних рис. На перший план тут виходить перелік характеристик, які привернуть увагу рекламованого об'єкта, як-от: конкретні факти, пов'язані з рекламованим об'єктом, його деталі та функціональне навантаження. Автори таких текстів подають лише логічну інформацію, залишаючи поза увагою виражальні засоби. Іntenційно такої інформації вистачає, щоб зацікавити потенційного клієнта. Найчастіше вона являє собою звичайне оголошення, де передають достатню кількість інформації, щоб здійснити потрібне повідомлення, констатацію відповідних фактів: «*РОЗМІЩЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ РЕКЛАМИ ЕВРОПЛАКАТ (0562 38 90 56)*» (білборд, вул. Набережна В.І. Леніна; 18.05.2014 р.); «*Караван ГІПЕРМАРКЕТ Кетчупи Heinz в асортименті 350 г 15.99 грн.*» (плакат на фасаді гіпермаркету «Караван», вул. Нижньодніпровська, 17; 23.07.2015 р.); «*Караван ГІПЕРМАРКЕТ АЛАН Сосиски дитячі 55.99 грн/кг.*» (плакат на фасаді гіпермаркету «Караван», вул. Нижньодніпровська, 17; 23.07.2015 р.); «*ІНТЕРНЕТ КАФЕ 00-24 Ксерокс Фото*» (рекламна вивіска на фасаді універмагу «Експрес», пл. Петровського, 13; 24.05.2013 р.); «*Око плюс ЦУМ 1 і 2 поверх без вихідних ОПТИКА Комп'ютерна діагностика зору 10 хвилин Виготовлення окулярів 50 хвилин Сонцезахисні окуляри Контактні лінзи.*» (рекламна розтяжка на фасаді Дніпропетровського ЦУМу, просп. Карла Маркса, 52; 24.05.2013 р.).

Крім названого типу, нерідко використовують другий тип реклами, що має інше призначення. Поряд із фактологічним сегментом така реклама інформує про переваги того чи іншого товару, про його високу якість, унікальність. І робить вона це

використовуючи всі можливі способи й ресурси мовних засобів і графічних компонентів із настановою на яскраву та переконливу характеристику рекламованого об'єкта. Усе це має на меті привертнути увагу читача (слухача, глядача), зацікавити його, створити в його уяві неповторний привабливий образ того чи іншого продукту, налаштувати на позитивне його сприйняття з подальшим придбанням. Для втілення цих ідей на повну потужність використовують зображально-виражальні засоби (емоційно-експресивну лексику, стилістично забарвлений синтаксис, закони евфонії), тобто весь ресурсний потенціал мовного впливу, що діє більшою мірою на почуття людини, сферу її позитивних емоцій. Доповнюють об'єктивні дані інформацією суб'єктивно-оцінного плану [20]: «Прості кредити готівкою Без паперових монстрів Без довідки про доходи Platinum Bank (0-800-308-308)» (рекламний плакат на фасаді Platinum Bank, просп. Карла Маркса, 105; 03.10.2014 р.); «Ф А І Н А мережа ювелірних магазинів У світ краси разом!» (рекламна розтяжка на фасаді магазину «Фаїна», просп. Карла Маркса, 67Б; 14.15.2014 р.); «Sadora Краший сік, народжений сонцем!» (білборд, вул. Братів Трофімових; 02.12.2015 р.); «Хай завжди буде СМАЧНО! whiskas Кожна киця знає – смачніше не буває» (рекламний плакат на кіоску, вул. Комунарівська; 02.12.2015 р.); «Sony Незабутні миті у відмінній якості» (білборд, вул. Набережна – Заводська; 01.12.2015 р.).

Влучно характеризує ситуацію зі згаданим типом реклами С. Чемеркін: «Концептуальні маркетингові підходи, які полягають у виокремленні продукту чи інформації про продукт з-поміж інших, перекинулися й на таку, здавалося б, тривіальну річ, як вивіска на вулиці. Вказаний підхід був актуальним завжди, однак нині він набуває особливих рис. Якщо раніше увагу споживачів привертала за допомогою засобів естетизації (наприклад, зміни шрифтів, використання великих літер тощо), то тепер часто-густо вдаються й до таких прийомів, які ненормативні з погляду літературної мови. Мета одна – бути не таким, як інші, вирізнитися» [22, с. 67]. Такі типи рекламного тексту характерні й для Дніпропетровська: «ТУТ ЖИВЕ ПИВО ДРУЖЕ ПИВАСИКУ» (вивіска на магазині, вул. Серова, 2; 06.02.2013 р.); «МОБЛОЧКА мережа низьких цін № 1 замов НОУТ ТУТ Понад 100 моделей ВЕЛИЧЕЗНИЙ вибір сучасних НОУТІВ» (розтяжка на фасаді ЦУМу м. Дніпропетровська, просп. Карла Маркса, 52; 23.04.2010 р.); «ПИРЯТИНЬ Ви зі справжнього молока? Так, 100% Сир ПИРЯТИНЬ ЗАВЖДИ З МОЛОКА» (білборд, вул. Братів Трофімових; 12.14.2013 р.); «ШвидкоГроші кредити готівкою (пр-кт Карла Маркса 101)» (пілар, просп. Карла Маркса, 14.03.2014 р.).

Споживач безперешкодно впізнає «мовний креатив» Миколи Азарова – екс-прем'єра часів президенства В. Януковича і, безумовно, оцінить творчий підхід рекламників до просування на ринок відповідних послуг: «ІНТЕРНЕТ ФРЕГАТ НЕ ОПІЗДАЙ! РІК БЕЗЛІМИТУ 100 Мбіт/с БЕЗКОШТОВНО ЦЕ ВИГІДНО! (734-4444, fregat.com)» (білборд на вул. Панікахи; 05.03.2015 р.); «Інтернет увесь 2015 безкоштовно. ПІДАРУНКИ ФРЕГАТ» (білборд, вул. Набережна – Заводська; 08.01.2015 р.). Тут яскраво втілена одна з важливих текстових категорій – інтертекстуальність (інтерсеміотичність), яка «реалізується на основі діалогічної взаємодії модулів комунікантів і тексту із семіотичним універсумом – кодом культури, науки, літератури тощо» [16, с. 236]. Стилізація якраз і виникає внаслідок взаємодії текстів, коли відбувається імітація стилю першоджерела [5]. Нерідко помилки в друкованій рекламі допущено не з метою стилізувати повідомлення, а через незнання елементарних норм україн-

ської мови, зокрема лексичних і пунктуаційних: «ДОПОМОГА ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ медикаменти першої необхідності стелажі, бітова техніка, електроприбори продукти, дитяче харчування засоби догляду за дітьми матраци, подушки, постіль одяг побутова хімія Центр допомоги (пр. Карла Маркса 119а)» (білборд, просп. Карла Маркса; 21.03.2015 р.); «СОЛОДОЩИ ДО ПІСТУ ПЕЧІВО ПІСНЕ ТМ «КОНТІ» VARUS СУПЕРМАРКЕТ (www.varus.ua)» (білборд, просп. Гагаріна; 03.04.2011 р.).

Окремо потрібно згадати про політичну рекламу, яка являє собою «заходи та способи формування думки виборців шляхом подання загалом об'єктивної інформації, що переконує у перевагах певного кандидата чи політичної організації. Вона складається з об'єктивної й переконливої інформації про конкретну політичну особу чи організацію та емоційно впливового повідомлення» [22, с. 98]: «Нова сила в парламенті. Об'єднання САМОПОМІЧ. – В ЄДНОСТІ – СИЛА! – № 15 в бюлетені АНДРІЙ САДОВИЙ лідер партії мер Львова» (білборд, вул. Набережна В.І. Леніна; 20.10.2015 р.); «ТАК ПЕРЕМОЖЕМО Заборонити приватизацію стратегічних підприємств Проект закону № 4505 Що для цього треба? Більше рішучих голосів! № 12 ВО СВОБОДА» (білборд, ж/м Фрунзенський – 1; 18.10.2015 р.).

Висновки. Оскільки основним завданням рекламного тексту є досягнення потрібного результату, зокрема впливу на потенційного споживача, він має бути лаконічним, точним, динамічним, містким, влучним, переконливим, виразним. Це, безперечно, зумовлено й видами носіїв інформації, на яких він розташовується (носії інформації зовнішньої реклами). Адже довгий текст, який міститься на білбордах уздовж доріг, ніхто не буде читати через брак часу.

Рекламні тексти за їхнім призначенням ділять на два функціональні типи: тексти, що виконують нейтрально-інформативну функцію; тексти, у яких відбувається доповнення об'єктивних даних інформацією суб'єктивно-оцінного плану. Ця закономірність характерна для текстів зовнішньої реклами загалом і для системи динамічних рекламних текстів Дніпропетровська зокрема.

Дослідження мовного аспекту реклами нині є й залишається актуальним для подальших наукових розроблень. Запропонована наукова розвідка стане корисною для тих, хто займається вивченням лінгвістики рекламного тексту, і наштовхне на нові ідеї та перспективи вирішення цієї мовознавчої проблеми..

Література:

1. Арешенкова О.Ю. Вплив на споживача як характерна комунікативно-прагматична ознака реклами / О.Ю. Арешенкова // British Journal of Science, Education and Culture, (January-June) ; "London University Press". – London, 2014. – Vol. I (5). – P. 27–31.
2. Барт Р. Система Моди. Статті по семиотике культури / Р. Барт ; пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н. Зенкина. – М. : Издательство им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.
3. Бове К.Л. Современная реклама / К.Л. Бове, У.Ф. Аренс. – М. : Довгань, 1995. – 704 с.
4. Великорода В.Б. Евфемизми рекламного дискурсу: прагматика, семантика, словотвір / В.Б. Великорода // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 20. – С. 25–30.
5. Віннікова Н. Стилізація і пародія : літературні «транскрипції» чужого стилю / Н. Віннікова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Літературознавство». – Тернопіль, 2013. – № 38. – С. 276–282.
6. Гапонов А.С. Социальный контекст как элемент коммуникации / А.С. Гапонов ; Кафедра социальных коммуникаций. Томский

- государственный университет, рубрика «Connect-Универсум 2009» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pr.tsu.ru/articles/157/>.
7. Джефкинс Ф. Реклама / Ф. Джефкинс. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 234 с.
  8. Кайплз Дж. Проверенные методы рекламы / Дж. Кайплз. – М. : Продвижение-Пресс, 2011. – 400 с.
  9. Коваленко С. Рекламний текст як основна одиниця рекламної комунікації: особливості лінгвістичного аналізу / С. Коваленко // Електронна бібліотека підручників. Рубрика «Філологія»: збірник наукових праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text/10688.html>.
  10. Костенко Г.М. Прагматична репрезентація рекламних текстів / Г.М. Костенко // Тиждень науки – 2014 : зб. тез доп. Щорічн. наук.-практ. конф. серед викл., наук., мол. уч., асп. і студ. ЗНТУ, Запоріжжя (14–18 квітня 2014 р.) : у 5 т. / редкол. : Ю.М. Внуков (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2014. – Т. 4. – 2014. – С. 31–32.
  11. Лочмеле Г.Д. Заголовок в тексте англоязычной коммерческой рекламы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г.Д. Лочмеле. – Л., 1988. – 25 с.
  12. Мацак Ж.Г. Реклама в контексті міжкультурної комунікації / Ж.Г. Мацак, Ю.М. Шульженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/matsak-zhg-shulzhenko-yum-reklama-vkon teksti-mizhkulturnoyi-komu nikatsiyi/>.
  13. Огилви Д. Тайны рекламного двора / Д. Огилви. – М. : Ассоциация рекламных работников, 1993. – 109 с.
  14. Пазуха М.Д. Реклама у підприємницькій діяльності : [навч. посібн.] / М.Д. Пазуха, М.В. Ігнатович. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
  15. Петрова Г.Л. Прояв сугестивної функції метафори в рекламі / Г.Л. Петрова // Науковий блог НаУ «Острозька Академія». Рубрика «II Міжнародна науково-практична заочна конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2013/proyavsuhestyvnoji-funktsiji-metafory-v-reklamii/>.
  16. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
  17. Соколова І.В. Контекст комунікації як складова комунікативного процесу / І.В. Соколова // Тези доповідей на XIII науковій конференції «Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація» (07 лютого 2014 рік). – Х., 2014. – С. 112–113.
  18. Сэндидж Ч. Теория и практика / Ч. Сэндидж, В. Фрайбургер, К. Ротцолл. – М. : Прогресс, 1989. – 223 с.
  19. Уэллс У. Реклама : принципы и практика / У. Уэллс, Дж. Бернет ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 1999. – 736 с.
  20. Фурдуй М. Мовні засоби вираження рекламних текстів / М. Фурдуй // Електронна бібліотека Інституту журналістики. Рубрика «Наукові видання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=298>.
  21. Хоменко Г.Є. Прагматика сучасного рекламного тексту / Г.Є. Хоменко // Філологічні студії : науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць / редкол. : Ж.В. Колоїз (відп. ред.), П.І. Білоусенко, В.П. Олексенко та ін. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 5. – С. 221–225.
  22. Чемеркін С. Сучасна вивіска: форма чи зміст? / С. Чемеркін // Культура слова. – 2006. – № 66–67. – С. 67–68.
  23. Чернюх Л.Д. Теоретичні аспекти дослідження реклами (на матеріалі словацької та української мов) / Л.Д. Чернюх // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2011. – Вип. 15. – С. 281–287.
  24. Чернюх Л.Д. Функції графічного символу в мові реклами (на матеріалі словацької та української мов) / Л.Д. Чернюх // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Вип. XXIV. – Ч. 1. – С. 376–385.
  25. Шпортько О. Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу / О. Шпортько // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 96–105.
  26. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G.N. Leech – London ; New York : Longman, 1983. – 257 p.
  27. Starch D. Measuring Advertising Readership and Results / D. Starch. – N. Y. : McGraw-Hill, 1966. – 270 p.
- Хрушкова О. А. Рекламный текст как компонент коммуникации (функциональные типы рекламного текста Днепропетровска)**
Аннотация. В статье рассмотрен рекламный текст с точки зрения его принадлежности к коммуникативному процессу; очерчены виды и специфика рекламного текста; установлены функциональные типы рекламных текстов города Днепропетровск.
Ключевые слова: реклама, рекламный текст, слоган, рекламный заголовок, функциональный тип, лингвистическое рекламоведение.
- Khrushkova O. Advertisement text as component of communication (functional types of advertisement texts of Dnipropetrovsk)**
Summary. In the article advertisement text is considered in the context of its belonging to the communicative process; kinds and specific character of advertisement text are outlined; the functional types of advertisement texts of the city Dnipropetrovsk are set.
Key words: advertisement, advertisement text, slogan, advertisement title, functional type, linguistic advertology.

*Шарова Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**Посадна Т. В.,**студентка**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ХУДОЖНІЙ ЧАС ЯК СВОЄРІДНЕ ЯВИЩЕ ХУДОЖНЬО-СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ В. РОДІОНОВА

Анотація. У статті акцентується увага на художньому часі у творах В. Родіонова. Наголошується, що письменник має власну манеру письма, яку все життя намагається вдосконалювати. Поетичні твори В. Родіонова єднають індивідуальний художній світ із глобальністю світосприймання, зі здатністю знаходити всюди предмет мистецтва, творчо переосмислювати й залучати до власного переживання нескінченну низку життєвих явищ, не забуваючи при цьому про історичний і художній час.

Ключові слова: художній час, письменник, лірика, поезія.

Постановка проблеми. Для звичайної сучасної людини час є певною абстрактною довжиною, яка характеризується однорідністю і єдиним напрямком руху і яку можна виміряти рівноцінними одиницями. Це закономірно відображено в літературі, зокрема українській, де існують чіткі категорії часу: художній, історичний, міфологічний, філософський тощо.

Художній час як своєрідне явище художньо-словесної творчості сьогодні вже досить різнобічно висвітлений у роботах М. Бахтіна, М. Жулинського, М. Логвиненка, М. Храпченка, проте, як свідчать найновіші студії на матеріалі української літератури, власне теоретичні аспекти цього феномена розроблені найменше.

По-різному складаються взаємини письменника зі своїм часом. Час, у якому живе людина і який вона прагне зупинити у творі, мінливий і в широкому історичному розумінні, і в плані однієї конкретної людської долі. Масштаб письменника визначається його здатністю об'єктивно, правдиво відбивати свою добу, а це неможливо без самоусвідомлення в часі, без виробленого ставлення до нього. Бувають митці, які випереджають свій час, тоді їхні кращі витвори належно поцінують лише наступні покоління; знає історія й таких письменників, які, всупереч своєму талантові, безнадійно відставали від часу. Нездатний поріг чутливості до своєї епохи різних письменників пояснюється різними творчими й життєвими принципами, поглядами, переконаннями тощо. Художній час твору залежить від його наповненості важливими подіями та їх просторової осяжності. Так, першоосновою літератури є відтворення людської сутності, побачити це найкраще можна на прикладах створення літературою образу ліричного героя.

Серед низки сучасних українських письменників вагоме місце належить В. Родіонову. Він із тих письменників, які характеризувалися розвиненою та самобутньо сформованою культурою підсвідомості. Вона була притаманна йому органічно й становила невід'ємну частку його мистецької індивідуальності. Поетичні твори В. Родіонова завжди містили момент істини, філософської несподіванки, прозові твори – оригінальний поворот в осмисленні звичайних повсякденних реалій, явищ життя.

Творчість В. Родіонова не раз досліджувалася критиками, зокрема відомі праці, які стосувалися показу особистих проблем письменника. Про творчість В. Родіонова писали такі відомі майстри слова, як Б. Чичибабін, А. Філатов, Р. Третяков, Ю. Стадніченко, І. Перепеляк, Ю. Герасименко, К. Гордієнко, І. Михайлин, В. Кузнецов, О. Черевченко, І. Лагоза, В. Романовський, В. Науменко, А. Шпиталь, В. Грабовський, В. Горбатюк, С. Сапеляк, М. Коцюбинська та ін., однак повністю творча спадщина митця слова ще досліджена не була. Зазначене засвідчує актуальність пропонованого дослідження.

Метою статті є дослідження художнього часу в поетичних творах В. Родіонова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними складовими творчості Володимира Родіонова була історія, пам'ять, зв'язок часів, висота моральних критеріїв митця, його відповідальність, сила духу, самопожертвність, гармонія – дисгармонія людини і природи, їхні наслідки, кохання як осяяння душі, дотик до вічності, свято душі й мука. Їх об'єднує внутрішній драматизм, філософська заглибленість у глибокий ліризм.

Характеризуючи творчість В. Родіонова, можна виділити такі основні мотиви:

– оспівування образу України як єдиної, безмежно дорогої кожному українцеві Вітчизни, без якої життя втрачає сенс – тема громадянського звучання («Про Вітчизну» (1987 р.), «Три долі при мені...» (1989 р.), «Старію...» (1994 р.));

– утвердження неповторності кожної особистості, національної гідності як головної передумови повноцінного життя народу, високої цінності людини праці – духовна тематика («Сяйво в блакиті» (1985 р.), «Молитва» (1995 р.), «Свіча душі» (2000 р.));

– осмислення філософського буття – природи, людини, суспільства; новаторство, яке виявляється насамперед у глибокому щирому інтересі до внутрішнього світу людини – філософська тематика («Ким завгодно я став» (2002 р.), «Людці, а не люди» (2002 р.));

– відтворення оптимізму, патріотизму, віри в майбутнє рідного народу, у перемогу добра й справедливості – тема патріотизму («Доброта» (1988 р.), «Роздум» (1989 р.), «Сталінградські пацани» (1994 р.));

– зображення суспільства в період Великої Вітчизняної війни та повоєнний час – воєнна тематика («Мій дім» (1976 р.), «Мое» (1979 р.), «Побратими» (1980 р.), «Священні слова» (1983 р.), «Пам'ять» (1986 р.)).

Поступове розкріпачення людини здійснювалось не тільки через думку, а й через спосіб її вираження, через саме поетичне дихання, якому тісно було в уніформі застиглих рим і строф. І тенденція такого звільнення в поезії України почалася ще до

пови блискучої плеяди шістдесятників. Так, поезія Володимира Родіонова є досить оригінальним явищем у сучасній українській літературі. Автор привертав до себе увагу як читачів, про що свідчать численні листи до поета, так і критиків.

Коментуючи поезію В. Родіонова, більшість дослідників відзначає її публіцистичну пристрасність, полемічність, громадянський пафос, наголошуючи на постійному використанні художнього часу як головного критерію творчості. Основну поетичну рису митця можна визначити як дух неспокою. Упродовж свого життя В. Родіонов виступає як цілком виразно окреслена літературна й людська особистість. У його поетичних творах відчутна і юнацька мрійливість, і здатність до ліричного переживання, і спалах ширих почуттів, і витончений смак до слова, і закоханість у рідний край, що диктує часом рядки стримані, точні, емоційно наснажені тощо.

Лірика В. Родіонова надзвичайно різноманітна й водночас цілісна, гармонійна, монолітна. Воєнні настрої та мотиви співіснують і змагаються в ній із глибоким внутрішнім драматизмом – це одна зі стабільних ознак поетичної творчості письменника. Найбільший інтерес, умотивований цілями дослідження, становлять для нас вірші, що відображають моменти життя В. Родіонова («Від серця до серця» (1984 р.), «Чугуїв. Репін. Життя» (1990 р.), «Материнський хліб» (2000 р.)). Названі поезії синтезують особистісні спогади та переживання ліричного героя, але специфічною особливістю авторської рефлексії є прийом «розчинення» індивідуального світу героя. Так, наприклад, в автобіографічному творі «Материнський хліб» згадується дитинство письменника:

Не їли ми по кілька діб,
Вже з'їдена в полях свиріпа.
Життя було дешевше хліба,
Ціни повітря досягає хліб...
Я знаю: знала би війна,
Яка в нас мама добросердна,
У цьому впевнений я твердо,
Урятувала нас вона [2, с. 44].

Поетичні твори В. Родіонова міцно єднають неповторну виразність індивідуального художнього світу з глобальністю світосприймання, з високорозвинутою здатністю знаходити всюди предмет мистецтва, творчо переосмислювати й залучити до власного переживання нескінченну низку життєвих явищ, образів, картин, фактів історії та сучасності, літературних і мистецьких ремінісценцій, не забуваючи при цьому про художній час.

Творчий конгломерат збірок В. Родіонова ніколи не стає одноманітним, він постійно пов'язаний із художнім часом і переплітається з певною смисловою й емоційною єдністю. Поезії В. Родіонова діалектичні, як діалектичне й усе його поетичне мислення. Ліричний герой поета наділений надзвичайно тонким і вразливим відчуттям часового плину, він точно й безжально фіксує переміни, що досвід накладає на людську особистість.

Важливим у творчості В. Родіонова є його творче кредо. Родіонов-поет відтворює внутрішній драматизм душі письменника, поета, людини, яка намагається жити. Грізні події воєнних років не тільки кривавим відблиском одбилися в дитячій душі, а й формували її, загартували. У В. Родіонова часте й дуже доречно повернення до обпаленого війною дитинства. Відійшли в небуття жакливі провалля воєнних літ, але залишилася в людях незагоєна рана пам'яті, і поезія В. Родіонова осягає горизонти цієї пам'яті, на якій залишилися болючі відбитки війни:

Війна скінчилась, голод – ні.

У сорок сьомім – знов бур'ян.

Пішли ми з дому впорожні,

Прутулок дав Азербайджан [2, с. 45].

У таких епізодах відбита реальність – і суспільно-історична, і морально-психологічна, у якій формувався характер майбутнього поета. У творах письменника історичний час подекуди тісно переплітається з художнім. Це робиться так майстерно, що іноді важко розпізнати часові межі.

Самобутній талант українського поета В. Родіонова найбільш повно та глибоко розкривається в збірці «Останнє кохання», до якої ввійшли кращі твори письменника. Основні мотиви її – любов до Батьківщини, самовіддана праця на благо народу, убоління за долі людей рідного краю тощо. Вірші вагомі за змістом і глибиною філософського узагальнення, позначені оригінальністю форми, розкривають художній та історичний час. Найбільш оригінальними в збірці є автобіографічні твори В. Родіонова, які лягли в основу поетичних збірок («Доля» (1980 р.), «Хліб» (1982 р.), «Монолог льотчика» (1987 р.)) [1].

Як правило, образ природи в ліричних віршах В. Родіонова створюється на принципах так званого психологічного паралелізму – контрастного протиставлення або зіставлення картин природи з душевним, емоційним станом людини: «... природа акомпанує людським переживанням. Вона акомпанує так тонко, немовби вона не природа, а душа» [3, с. 115].

Особистий світ автобіографічної лірики В. Родіонова набуває потужного громадського імпульсу. Варто зазначити, що в поетичному доробку письменника є поезії-звернення до друзів, колег, письменників, поетів, яких Володимир Родіонов добре знав. Автобіографічні збірки В. Родіонова є незаперечним здобутком поета. Вони показують, що розширення тематичних об'єктів незмінно поєднується в нього з глибинним осягненням реалістичної повноти кожного художнього образу [4, с. 3].

Словесний живопис не захоплює В. Родіонова примхливою грою фарб, яка може маскувати кінцеву безпредметність картини. Досконало організована художня «техніка» його найкращих поезій вінчає тривалу, зважену, справді глибинну течію думки. Її конденсованість, багатозначність впливають із потреби всебічно осмислити реальну природу й життєві взаємозв'язки явищ, які стають предметом поетової уваги. Звідси враження від багатьох віршів Володимира Родіонова як від застиглих згустків нервово-піднесеної енергії, що сплавляють гармонійно думку й почуття в принагідній конкретності художнього слова.

Поезії В. Родіонова майже позбавлені звичної опоетизованої історії бойових подвигів, якими автор захоплюється і звеличує. У центрі уваги поета проблеми морального характеру, вірність високим ідеалам, перевірка духовної цінності особистості умовами, що потребують граничного напруження сил, самопожертви. У поетичних творах письменника звучить ідея високого обов'язку молоді перед пам'яттю батьків, які загинули захищаючи Батьківщину; поет пише про спадкоємність поколінь [5, с. 3].

Висновки. Отже, поетичні твори В. Родіонова, у яких особливо помітні громадянські мотиви («Старію...», «Роздум», «Про Вітчизну», «Днювальному», «Дні», «Коли схилився на вечір день...» тощо) пов'язані зі зверненням поета до теми нерозривної єдності людини з природою, позначені високим художнім тактом і водночас творчою сміливістю в поетичній інтерпретації складних життєвих і психологічних проблем. Поетичні твори письменника являють нам В. Родіонова вже

знайомого й водночас невідомого, який успішно та плідно розкриває нові грані свого таланту, поглиблюючи наші уявлення про свої творчі можливості. Знайомого, бо ми бачимо взірці оригінальної Родіонової поетики, її індивідуальний характер, який спирається на художній час.

Література:

1. Родіонов В. Останнє кохання : [книга сповідальної душі] / В. Родіонов. – Х. : 3 тисячоліття, 1999. – 240 с.
2. Родіонов В. Поеми / В. Родіонов. – Х. : Федорко, 2014. – 112 с.
3. Степун Ф. Литературно-критические статьи / Ф. Степун // Русская литература. – 1989. – № 3. – С. 115.
4. Філатов А. Не талантом сдиним / А. Філатов // Літературна Україна – 2006. – 30 березня. – С. 3.
5. Шкварко І. Поезія неба і землі / І. Шкварко // Слобідський край. – 1991. – 04 липня. – С. 3.

Шарова Т. М., Посадная Т. В. Художественное время как своеобразное явление художественно-словесного творчества В. Родіонова

Аннотація. В статті акцентується увага на художественному часі в произведениях В. Родіонова.

Отмечается, что писатель имеет собственную манеру письма, которую всю жизнь пытается совершенствовать. Поэтические произведения В. Родіонова объединяют индивидуальный художественный мир с глобальностью мировосприятия, со способностью находить везде предмет искусства, творчески переосмысливать и привлекать к переживаниям бесконечный ряд жизненных явлений, не забывая при этом об историческом и художественном времени.

Ключевые слова: художественное время, писатель, лирика, поэзия.

Sharova T., Posadna T. Artistic time as a specific phenomenon of Vladimir Rodionov's verbal art

Summary. The article deals with artistic time in V. Rodionov's works of fiction. It is noted that the writer has his own style of writing, which he is trying to improve during the life. V. Rodionov's poetry unites individual artistic world of global character worldview with an ability to find pieces of art everywhere, to redefine creatively and to involve an infinite number of life events to personal emotional experiences, not forgetting about historical and artistic time.

Key words: artistic time writer, lyrics, poetry.

Шеремета В. П.,

аспірант

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО СТЕРЕОТИПУ «ГАРНА ЖІНКА» ЗАСОБАМИ НОМІНАЦІЙ ДЕТАЛЕЙ СТРОЮ, ВЗУТТЯ Й ПРИКРАС У ПІСЕННИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті описано лексику на позначення назв жіночого одягу, взуття й прикрас, яка, окрім номінативної функції, виконує і стилістичну, оскільки є одним із компонентів створення мовного образу жінки та відтворення культурного стереотипу «гарна жінка» в текстах українських народних пісень.

Ключові слова: номінація, стереотип, культурний стереотип, мовний образ, епітет, соматизм, колоратив.

Постановка проблеми. Стереотип прищеплюється людині культурою її етносу ще з раннього дитинства. Належність до певної культури визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, яке повторюється в процесі соціалізації особистості в конкретному суспільстві. При цьому варто враховувати, що національно-культурний стереотип – це не лише ментальний образ, а і його вербальна оболонка. Він так чи інакше виражений в етнічній мові (у лексиці, пареміологічному фонді, у зразках усної народної творчості).

На думку Е. Сепіра, мова – це духовний інструмент культури, який впливає на формування свого носія, нав'язуючи йому зафіксовані в мовних формулах культурні стереотипи, пов'язані з баченням світу; визначає образ мислення й почуттів користувача мови. Культура, за Е. Сепіром, – це те, що суспільство робить і думає, а мова – це те, як представники цього суспільства думають, тобто мистецтво мислити [9, с. 193].

Мова не лише становить основну частину культурної системи, вона є її головним інструментом. Усе наше культурне багатство, нагромаджене впродовж століть, бачимо у словах і, ширше, у мовній системі. Тексти замовлянь, вірувань, оповідей-міфів свідчать, що мова окреслює своєму носієві напрями світосприйняття [3, с. 51].

Важливим завданням сучасних мовознавців, на думку М. Толстого, є системне висвітлення культури народу через його мову, відбиття культурного значення мовної одиниці на основі її співвіднесення з кодами культури, відомих лише носієві цієї мови або тих, які встановлюються за допомогою аналізу, тлумачення співвідношення та зв'язку мови й культури, мови народного менталітету, мови та народної творчості [11, с. 82].

Проблема *стереотипу* в межах європейської культурної спільноти останнім часом дедалі частіше стає предметом різноаспектних досліджень. *Стереотипи* розглядають соціологи, психологи, етнографи, філософи (У. Ліппман, В. Крисько, Р. Немов, А. Байбурін, І. Кон, Н. Годзь та ін.). Згаданими науковцями доведено, що мова відіграє провідну роль в оформленні *стереотипів*, тому серед лінгвістів його досліджують Є. Бартмінський, В. Жайворонко, С. Толстая, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Т. Космеда, В. Маслова, Л. Мацько, П. Гриценко, В. Телія, В. Ужченко, Ю. Прохоров, Т. Радзівська, Ф. Бацевич, І. Голубовська й ін.

Хоча українські матеріали й використовуються в окремих дослідженнях, на жаль, на сьогодні не укладено ґрунтовного колективного етнолінгвістичного словника національно-культурних стереотипів української мови, у якому було б описано одяг, взуття і прикраси української «гарної жінки». Лексикографічна база етнолінгвістики, яка вивчає народні культури крізь призму мови, в Україні представлена досить обмежено. Укладено етнографічний словник народного одягу (К. Матейко, 1996) [8]; етнолінгвістичний словник «Гуцульська міфологія» (Н. Хобзей, 2002) [12]. У 2006 р. вийшов друком етнолінгвістичний словник-довідник В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» [2], де автор намагався охопити найбільш значущі дефініції (*вінок, запаска, каблучка, кептар, керсет, китайка, намисто, намітка, обручка, очіпок, перстень, пояс, плахта, спідниця, хустка*), використавши досвід укладання таких словників польськими та російськими етнолінгвістами.

Предметом дослідження стали лексеми на позначення назв елементів строю, взуття і прикрас як складові національно-культурних стереотипів мовообразу гарної жінки в текстах українських народних пісень.

Вивчення національно-культурних стереотипів, пов'язаних із образом гарної жінки в українській мові й культурі, є важливим етапом вивчення українського світосприйняття, закладеного в мові. Стереотип гарної жінки є фрагментом мовної картини світу українців. Питання картини світу є актуальним у сучасному мовознавстві.

Мета розвідки полягає в описі лексики на позначення назв жіночого одягу, взуття й прикрас, їхніх функцій, за допомогою яких в українських пісенних текстах виражено уявлення і ставлення (стереотипи) українського народу до ЖІНКИ (розглянемо в статті образ *заміжньої гарної жінки*). Поглиблений аналіз пісенних текстів дає змогу відтворити ключові елементи *стереотипу «гарна жінка»*, тобто панівних уявлень про жіночу зовнішність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова народної пісні, на думку С. Єрмоленко, є «скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу» [1, с. 17]. Дослідниця зазначає, що характерні художньо-образні форми пісенного слова містять поняття про народну мораль, уявлення про добро і зло, оцінку людської зовнішньої та внутрішньої краси, зв'язку людини з навколишньою природою. У народнорозмовній мові здавна вироблялися словесно-виражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу. Вони ставали основою народнопісенного словника, словника інших фольклорних жанрів [1, с. 18].

Українці гарну, красиву жінку називали *красуня* (походить від лексеми *краса*). Відповідно до Словника української мови

(в 11 томах) [10], слово *краса* має такі значення: 1) властивість, якість гарного, прекрасного; 2) оздоба, прикраса кого-, чого-небудь; слава; 3) гарна, приваблива зовнішність; уroda (у 2 знач.) [10, т. 4, с. 326]. Слово *красуня* означає таке: 1) уродлива дівчина, жінка; вродливиця; 2) про щось гарне (переважно вживається як прикладка) [10, т. 4, с. 329]. Прикметник *красива* (жін. р.) те саме, що *гарний* [10, т. 4, с. 326]. Слово *гарний* має такі значення: 1) приємний зовнішнім виглядом; який має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя; 2) який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслугове схвалення та ін. [10, т. 2, с. 34].

В українців існувала традиція купувати обнови на Різдво та Великдень (у колядках чоловік привозить дружині «три подарочки» з ярмарку); елементи одягу дарувалися для здійснення обрядів (*перстень, хустка, чоботи, сорочка*); чоловіки, щоб виявити свою прихильність, дарували жінкам прикраси (*намисто, перстень*); одяг був ознакою соціального статусу (заміжня жінка ходила з покритою головою), ознакою матеріальної забезпеченості. Основні функції, які здійснював одяг і взуття в житті українців, зафіксовано в текстах українських народних пісень.

Стереотип «жінка-красуня» складається, крім опису привабливих рис зовнішності, із багатого, оздобленого одягу, прикрас, які підкреслюють красу й пишність жіночих форм, соціальний статус і матеріальне забезпечення.

Досить детально описано одяг красивої заміжньої жінки-господині в календарно-обрядових піснях зимового циклу, у яких українці мріяли та зичили один одному заможного, щасливого сімейного життя, достатку й добробуту.

У колядках подано детальний опис усього строю заміжньої жінки. Для того, щоб підкреслити заможність і вартість одягу жінки, у пісенних текстах підкреслюється його кількість і вартість. Використано назви грошових одиниць тієї історичної доби та їх кількісний еквівалент (*червінці, сороківці, злоті; два, три, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, сто*): «На ні панчішки (...) За сороківця, ба й за червінця. (...) чобітки (...) За два червінця, (...) сукенки (...) За три червінці, (...) кошулька (...) За сороківці, самі червінці. (...) поясок за п'ять червінців, (...) Ой на ні чіпчик за шість червінців, (...) хусточка за сім червінців, (...) шуби вісім червінців, (...) перстень дев'ять червінців» [5, с. 223]; «А в тім дворі красна паня, За сто злотих сукня на ній» [5, с. 102]; матеріал: «Носила вона три нарядочки: (...) золотий серпанок, (...) золотий перстичок» [7, с. 106].

Для опису кількості одягу використано кількісний числівник *три*, який конкретизує кількість і підсилює гіперболічне словосполучення *убори на три комори*: «Ой у нашої господиненьки Стоять *убори на три комори*» [5, с. 223]. Здавна комора була господарським приміщенням, у якому зберігали зерно чи хатні речі, тому чим більшою була комора, тим господарі вважалися заможнішими.

Варто зауважити, що числівник *три* має символічне значення. Чоловік привозить дружині з війни, ярмарку *три подарунки, троє дарунки, три гостинці*: «Привіз він мені *трої дарунки*: Єдна дарунка – перлова тканка, Друга дарунка – кований пояс, Третя дарунка – срібний перстенець» [7, с. 113–114]; «Та й привіз мені *Аж три гостинці*. (...) Тонкий серпанок, (...) Золотий перстень, (...) Шовковий пояс» [6, с. 96]. Зустрічаються тексти, у яких дарунків чотири, п'ять і більше. Дарували не лише одяг, взуття, прикраси, чоловік із ярмарку приганяв воли, коні, овечки, корови, щоб збільшити достаток у домі.

Для зазначення вартості вживалися назви грошових одиниць і безпосередня ціна тих чи інших речей, напр.: за *два, десять червінця* (загальна назва іноземних золотих монет, що були в обігу в допетровській Росії) [10, т. 11, с. 295]; за *сороківці* (дрібна розмінна монета вартістю двадцять копійок, або сорок крейсерів) [10, т. 9, с. 464]; за *сто злотих* (грошова одиниця в Польщі; заст. – на Правобережній Україні місцева назва монети вартістю 15 копійок) [10, т. 3, с. 606]. Окрім того, епітет *золотий*, виражений відносно-якісним прикметником (матеріал – колір), теж підсилює зорову асоціацію.

Жіночий одяг, який згадується в народних піснях, можна поділити на групи:

1. Верхній жіночий одяг. Верхній одяг представлено номінаціями як його різновидів, так і назвами дорогих тканин, із яких його було виготовлено: «*Наші поважна й а вбирає ся, й а вбирає ся ў дорогий саят ... Єі пахоує у кармазиноньці*» [5, с. 221–222]. Про заможність і достаток свідчить довжина верхнього одягу: «*Дорогий саят хату замітат*» [7, с. 104]. Лексеми *саят* і *кармазина* – це назви тканин, із яких виготовлявся верхній одяг. *Саят* – гатунок англійського сукна чи оксамиту [10, т. 9, с. 14]; *кармазин, кармазина* – старовинне дороге темно-червоне сукно, одяг із якого носили переважно козаки [10, т. 4, с. 107]; символ заможності (звідси *кармазинник*, тобто багатий, аристократ) [2, с. 274]. Тому можна вважати, що господиня, якій адресувалася ця колядка, могла бути дружиною заможного, багатого чоловіка чи козака.

У колядках, записаних на Гуцульщині, згадується про *кептар* (у гуцулів – верхній хутряний одяг без рукавів) [10, т. 4, с. 141]; оздоблений різнобарвними нитками [2, с. 281]; *сафіян* (кептар вишиваний шовками, саф'яном, із якимись камінчиками по ньому) [10, т. 9, с. 62].

Як правило, верхній хутряний одяг без рукавів оздоблювався вишивкою та камінням, тому в колядці він *мудрий, червін* (у значенні *гарний, оздоблений*): «Я в цього газди гречна *газдиня*, (...) Видимо на ній *мудрий кептарик*» [5, с. 224]; «Ой ладет, ладет *червін сафіян*, Ой *газдиненьці, на імє (Анні)*» [5, с. 220]. В українській мові прикметник *мудрий* уживається в значенні «наділений, обдарований великим розумом; (...) розумний, досвідчений» або в значенні іменника «про розумну, досвідчену людину» чи в розмовному мовленні «нелегкий, складний для виконання» [10, т. 4, с. 819]. Епітет *мудрий* використовується в пісенному тексті для того, щоб підкреслити вміння майстрині, яка використала складні узори для оздобу свого одягу. Епітет *червін* – можливо, від *червлений* (темно-червоний) [10, т. 11, с. 296] входить до лексико-семантичної групи кольороназв періоду Київської Русі, підгрупи *червоного* кольору для позначення темно-червоного відтінку, він активно використовується в поетичних текстах, зустрічається в західних говірках.

Заможною вважалася та жінка, у якої була *шуба* (верхній зимовий одяг із хутра, на хутрі, переважно з довгими полами) [10, т. 11, с. 554], адже більшість простих селян одягали *кожухи* (довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита зазвичай із овечої шкіри хутром до середини) [10, т. 4, с. 208], тому вона *дорога*: «Ой ладет, ладет *дорогу шубу*, Ой газдиненьці, на імє (Анні)» [5, с. 220].

2. Основний жіночий одяг. Назви основного одягу зустрічаються в текстах частіше й представлені такими лексемами: *панчішки* (зменшено-пестливе до *панчохи* – виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна) [10, т. 6, с. 54]; *сукенки/суконки* (те саме, що *сукня* – жіночий одяг, верхня части-

на якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; плаття) [10, т. 9, с. 831]; *кошулька/сорочка* (діал. *сорочка* – жіноча або дитяча натільна білизна; жіночий одяг, який одягають поверх білизни) [10, т. 9, с. 467]; *ковточки/кофточки* (короткий (нижче за пояс) жіночий одяг; розм., рідко. – коротке тепле жіноче пальто) [10, т. 4, с. 312]; *спідниця* (жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу) [10, т. 9, с. 523]: «Ой у нашої господиньки (...) *панчішки* за сороківця. На ні *сукенки* за три червінці (...) *кошулька* за сороківці» [5, с. 223]; «Видимо на ній (...) *шовкову сукню* (...) *злотні ковточки*» [5, с. 224]; «За сто злотих *сукня* на ній, (...) *спідниця* на ній, (...) *панчішки* на ній, (...) *ковточки* на ній» [7, с. 102].

Літник (етн. старовинний жіночий одяг із легкої матерії; спідниця з легкої вовняної тканини, яку носили влітку) [10, т. 4, с. 530]. У пісенних текстах він переважно *шовковий*, надзвичайно довгий, що аж «*слід замітає*» (фразеологізм, який уживається в значенні знищувати, приховувати все, що може викрити чий-небудь вчинки, дії або бути доказом злочину [10, т. 3, с. 213]): «*Шовковий літник на мій станочок* (...) Кований пояс ба й на *лідвоньки* (...) *Шовковий літник* слід замітає» [5, с. 228–229].

Багатство й оздобленість основного одягу підкреслюється епітетами *шовковий*, *золотий/злотий/злотний*.

3. Головні жіночі убори. Заміжня жінка в Україні не мала права ходити з непокритою головою, тому під час весілля обряд покривання є найдраматичнішим і символізує перехід дівчини-нареченої до заміжнього стану. Жіночі головні убори, на відміну від дівочих, повинні були повністю вкривати всю голову, не залишаючи відкритим волосся. У текстах колядок згадуються переважно всі найпоширеніші види жіночих головних уборів: *хусточка* (зменш.-пестл. до *хустка* – шматок тканини або в'язаний, трикотажний виріб, квадратний, який пов'язують на голову, шию, напинають на плечі; атрибут весільного обряду) [10, т. 11, с. 175]; *фустка* (діал. *хустка*); *чпчик*, *чепчик* (зменш. пест. до *чепець*, те саме, що *очіпок* – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом іззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся) [10, т. 11, с. 294–295]; *завій*, *завосць* (діал. пов'язка) [10, т. 3, с. 51] *тканка* (заст. жіночий головний убір, оздоблений коралями або перлами; головний убір заміжньої жінки, який безпосередньо надівали на волосся) [10, т. 10, с. 152]; *рубок* (*хустка* з батиству або перкалю) [10, т. 11, с. 894]; *серпанок* (заст. головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа) [10, т. 9, с. 140]: «Вельможна *паня тай* *господиня*. На ні *хусточка* дуже дорога» [5, с. 222]; «Видимо на ній (...) *шовкову фустку*» [5, с. 224]; «Ой на ні *чпчик* за шість червінців, (...) На ні *хусточка* за сім червінців» [5, с. 223]; «Ой ладець (...) Ой *газдиненьці*, на імє (*Анні*) (...) *дорогий завій*» [5, с. 220; 7, с. 101]; «Чесній *газдині* на неділеньку (...) Роб'ять *завосць*» [7, с. 103]; «Ой у нашої *господиньки* (...) *Золота тканка* десять червінців» [5, с. 223].

Хустки в українських жінок були оздоблені квітами, різними яскравими орнаментами, часто в тканину впліталася золота нитка, яка на сонці блищала, тому в пісенному тексті вжито фразеологізм *горіти без полум'я*, який означає «сяяти яскравим блиском або виділятися яскравими фарбами, кольорами» [10, т. 2, с. 130]: «*Хусточка* горит бес полонени» [5, с. 221].

Уважалося, що з одруженням жінка втрачала свободу й у всьому мала коритися чоловікові, це уявлення відбилося й у текстах колядок у фразеологічному словосполученні *клонити голову*, тобто коритися, підкорятися комусь [10, т. 4, с. 187]:

«*Тоненький рубок* *головку клонить*» [7, с. 103]; «*Золотий серпанок* *голівку клонить*» [7, с. 106].

4. Взуття. У давні часи взуття вважалося розкішною, його взували на свята й у холодні пори року, у будень селяни ходили переважно босоніж. Окрім того, воно було характерною ознакою, до якого соціального стану належить людина. У весільному обряді чоботи виконували дві обрядові функції: наречений повинен був купити нові чоботи нареченій, у деяких регіонах України майбутній зять дарував чоботи тещі. Тому жінка, яка мала гарні чоботи, уважалася заможною. У пісенних текстах переважно зустрічаються лексеми *чоботи* та зменшено-пестлива форма *чобітки*, *черевички*: «За сто злотих *черевички* на ній» [5, с. 222]. Зафіксовано пісні, у яких використовуються одночасно й діалектна назва *бутки*: «Ой крают, шият *бутки*, *чобітки*» [5, с. 221]. На Західній Україні вживався епітет *файний* (діал. гарний) [10, т. 10, с. 551], який підкреслював красивий зовнішній вигляд чобіт: «Я в цього *газди* *гречна газдиня*, (...) Видимо на ній *файні чоботи*» [5, с. 224]; У прекрасної заможної господині *чоботи* не прості, вони *золоті*, *злоті*, *жовті*: «*Наші поважна* й а *вбуває* ся й а *вбуває* ся *ў злоті чобітке*» [5, с. 221–222], які їй «*Злоті чобітки* тиснуть пальчики» [7, с. 104]; «*Жовті чобітки* на білі ніжки (...) *Жовті чобітки* пальчики щиплють» [5, с. 228–229]. Цікавим є той факт, що чоботи в колядках, як правило, *пальчики тиснуть*.

Про те, що хороше взуття було недешевим і не кожен міг собі його придбати, свідчить колядка, у якій при описі черевичків господині зазначено, що куплені вони: «*За сто злотих черевички* на ній: *За сто злотих*, *за червоних*, *За пару коників вороних*» [5, с. 222].

5. Прикраси. Невідемним компонентом українського жіночого одягу були різні *намиста*, *коралі*, які прикрашали жіночі груди – символ материнства: «Що у пана Василя хороша жона, У її *намиста* – рублів на триста» [4, с. 276]; «А в тім дворі *красна паня*, *За сто злотих* (...) *коралі* на ній» [7, с. 102]; «Я в цього *газди* *гречна газдиня*, (...) Видимо на ній (...) *срібну згарду*» [5, с. 224]; «*Дорогі коралі* шию *вгинають*» [7, с. 103]. У пісенних текстах найчастіше зустрічаються лексеми *намисто* (прикраса з перлів, коралів, різнокольорових камінців тощо, яку жінки носять на шиї) [10, т. 5, с. 128]; *коралі/корали* (намисто (намистини) з коралів; узагалі намисто) [10, т. 4, с. 285]; *згарда* (діал. намисто з монет або хрестиків) [10, т. 3, с. 509]. Вартість прикрас підсилена епітетами *дорогий* і *срібний*. До речі, більшість жіночих прикрас виготовлена зі срібла, тому зустрічаються *срібна згарда*, *срібний перстін*.

Символом одруження здавна вважався *перстень* (обручка з дорогого металу (золота, срібла тощо), часто оздоблена каменем, що її носять на пальці як прикрасу: каблучка, обручка; шлюбна обручка) [10, т. 6, с. 333]; *перстін*, *перстенець* (зменш.-пестл. до *перстень*) [10, т. 6, с. 333]. У колядках він найчастіше виступає з епітетами *срібний*, *золотий*, *злотий*; пов'язаний із сонцем, вогнем: і *сяє*, *світить*, *зяє* на руці: «Ой у нашої *господиньки* (...) А в неї *перстень* дев'ять червінців» [5, 223]; «Я в цього *газди* *гречна газдиня*, (...) Видимо на ній (...) *срібний перстін*» [5, с. 224]; «*Срібний перстенець* пальчики світлит» [5, с. 230]; «*Срібний перстенець* пальчики щипле» [7, с. 103]; «*Золотий перничок* *рученьку зяє*» [7, с. 106], «*Золотий перстін* *рученьки світлит*» [5, с. 229].

Вартість прикрас підкреслюється словосполученнями назв грошових одиниць і кількісних числівників: *перстень дев'ять червінців* [5, с. 223]; *намиста – рублів на триста* [4, с. 276].

6. Пояс. Невід'ємним елементом українського національного костюму був пояс, який уважався соціальним показником, підкреслюючи ступінь заможності, класову належність. Із поясом пов'язано безліч усталених традицій, він був вагомим компонентом у народних обрядах, повір'ях, про що свідчать фольклорні джерела, зокрема пісенні. До того ж пояс був своєрідним талісманом, магична сила якого збільшувалася, якщо він виготовлявся з добре орнаментованого рушника. Такі пояси найчастіше використовували в обрядовому одязі, коли виникало бажання магичними діями привернути удачу, вимолити щасливу долю. Жіночий пояс підкреслював тонкий жіночий стан, широкі жіночі *ледвоньки, лідвоньки* – стегна, які символізували родючість, плідність, материнство: «Кований пояс ледвоньки ломить» [7, с. 103]; «Кований пояс ба й на лідвоньки» [5, с. 229]; «На ні *поясок* за п'ять червінців» [5, с. 223]. Красу пояса та його міцність підкреслює епітет *кований*, а вартість цього елемента – числівник *пять*.

Для підкреслення зовнішнього вигляду красивої жінки використано епітети *хороша, красна, наряджена, нарядная, пригожая*, які мають підсилювальну дію на зорові уявлення: «Що в пана дядька *хороша жена*: І *хороша, і наряджена*» [7, с. 118]; «Що в пана дядька *славная жена*: І *нарядная, і пригожая*» [7, с. 106].

При описі вбрання заміжньої жінки найчастіше згадуються такі соматизми (частини тіла): *голівка, головонька; пальчики; рученьки; лідвоньки* (стегна); *стан, станочок; ніженьки*. Усі частини тіла виражені іменниками в Н. в., у зменшено-пестливій формі, утвореній за допомогою суфіксів пестливості *-еньк-, -оньк-, -очок-*, підсилені колоративними епітетами.

Висновки. Отже, виявлений у народних піснях національно-культурний стереотип «гарна жінка» позитивний, традиційний і постійний. У пісенних текстах національно-культурний стереотип «гарна жінка» реалізується за допомогою використання лексем на позначення назв елементів одягу, взуття й прикрас, які підкреслюють зовнішню красу заміжньої жінки, її соціальний статус і матеріальне забезпечення.

Перспективу дослідження вбачаємо в характеристиці мовообразу жінки в інших фольклорних жанрах. Отримані результати можна використати під час укладання етнолінгвістичних словників культурних стереотипів українського народу.

Література:

1. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

3. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
4. Календарно-обрядові пісні / упоряд., передм., приміт. О.Ю. Чебанюк. – К.: Дніпро, 1987. – 392 с.
5. Колядки і щедрівки. Зібрав Володимир Гнатюк. Том I // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наук. тов. ім. Шевченка. – Львів, 1914. – Т. 35. – 1914.
6. Колядки та щедрівки в сучасних записах / упоряд. С.А. Китова. – Черкаси: Брама, вид. Вовчок О.Ю., 2003. – 248 с.
7. Колядки та щедрівки. Зимово-обрядова поезія трудового року / упоряд. і передм. О.І. Дея. – К.: Наук. думка, 1965. – 804 с.
8. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К.: Наук. думка, 1996. – 196 с.
9. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М.: Изд. группа Прогресс, Универс, 1993. – 656 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід [голова] та ін.; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
11. Толстой Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. – Л.: Наука, 1983. – С. 74–117.
12. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 216 с.

Шеремета В. П. Языковая реализация украинского культурного стереотипа «красивая женщина» средствами номинаций деталей одежды, обуви и украшений в песенных текстах

Аннотация. В статье описана лексика для обозначения названий женской одежды, обуви и украшений, которая, кроме номинативной функции, выполняет и стилистическую, поскольку является одним из компонентов создания языкового образа женщины и воссоздания культурного стереотипа «красивая женщина» в текстах украинских народных песен.

Ключевые слова: номинация, стереотип, культурный стереотип, языковой образ, эпитет, соматизм, колоратив.

Sheremeta V. Language implementation of Ukrainian cultural stereotypes of “pretty woman” by means of parts nominations costumes, shoes and jewelry in the song texts

Summary. The article describes the vocabulary to indicate the names of a woman's clothing, shoes and jewelry, which performs functions of the nominative and stylistic, as it is one of the components of creating the image of a woman and the cultural stereotype plays a “pretty woman” in the texts of Ukrainian folk songs.

Key words: nomination, stereotype, stereotype cultural, linguistic image epithet somatizms, kolorativy.

Юган Н. Л.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мирової літератури і російського мовознавства
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

СКАЗКИ В. И. ДАЛЯ В ПАРАДИГМЕ ЖАНРА

Аннотация. В статье проведён анализ прозаических сказок В.И. Даля 1830-х гг. в сравнении с подобными опытами писателей-сказочников эпохи (А.С. Пушкина, П.П. Ершова, А.Ф. Вельмана, О.М. Сомова, Н.А. Полевого).

Ключевые слова: литературная сказка, фольклор, литературные параллели, фантастика, сказ.

Постановка проблемы. Одним из основных жанров, в котором работал В.И. Даль в 1830-е гг., является прозаическая литературная сказка. Он написал знаменитый сказочный цикл «пяток первый» «Русских сказок» (1832 г.). В данной жанровой парадигме работали и его современники.

Современный исследователь жанра литературной сказки Л.В. Дереза утверждает, что сомовские сказки, для которых характерны верность фольклорному первоисточнику, последовательная имитация народного стиля, восходят к далевским «Русским сказкам... 1832 г.» [1, с. 139]. Этой же точки зрения придерживались И.П. Лупанова и З.И. Власова [2, с. 381; 3, с. 341]. Данное мнение восходит к рецензии Н.А. Полевого (Моск. телеграф. – 1833. – № 4. – С. 598), в которой критик возводит стилевые особенности сказок О.М. Сомова («В поле съезжаются...») и «О Никите Вдовиниче») к В.И. Далю. Не все современники считали это мнение справедливым, в частности Н.Н. Трубицын утверждал, что О.М. Сомов явился в отношении некоторых стилевых приёмов не последователем, а предшественником В.И. Даля [4, с. 62]. Об этом говорят и некоторые литературоведы нашего времени [5, с. 508]. Сопоставительный анализ сказочного творчества Казака Луганского в литературном контексте (А.Ф. Вельман, А.С. Пушкин, П.П. Ершов, Н.А. Полевой, В.Ф. Одоевский и др.) в науке не проводился.

Цель статьи – проанализировать прозаические сказки Казака Луганского 1830-х гг. в сравнении с подобными опытами писателей-сказочников эпохи.

Изложение основного материала исследования. У В.И. Даля и А.Ф. Вельмана в творчестве 1830-х гг. мы видим трансформацию фольклорных сюжетов, использование мифов, соотношение в повествовании реальности и фантастики. Рассмотрим указанные особенности на конкретных примерах.

Взаимодействие сказочного и исторического пластов характерно для сказок «пяток первого» В.И. Даля. В «Роговолоде и Могучане» впечатляет внезапное обретение царевичами исторических имён – Рюрик, Синав и Трувор. Фантазия автора не безгранична: историческое время подтверждается цитатой из «Повести временных лет» («земля наша велика и обширна, а порядку в ней нет: идите владеть и княжить ею, и творите суд и правду») [6, с. 56; 7, с. 36]. Стремление лжеродителей погубить малолетних царевичей в сказке Казака Луганского подразумевает обычные в России расправы с будущими наследниками престола. В сказке «О чёрте-послушнике» нечистая сила пишет письмо своему начальнику Сидору Стопоклёпу, а передаёт послание в преисподнюю через человека, имя которого не

названо, но из описания ясно, что это Наполеон. В приписке упомянут Александр I как «оной северной страны повелитель». По мнению Ю.П. Фесенко, «прихотливая игра исторического и сказочного времени в цикле укрупнила великую сермяжную правду о противостоянии крестьянства и власти имущих, фольклора и официальной идеологии» [8, с. 97]. В «Илье Муромце» Казака Луганского былинные и летописные хронотопы тонко совмещены: время крещения Руси Владимиром Святославичем – эпоха активной деятельности русских богатырей. События национальной истории мифологизируются, а миф приобретает черты реальности. В сказке в свёрнутом виде присутствует проблема разобщённости русских князей вследствие феодальной раздробленности [8, с. 67].

Отличительной особенностью прозы А.Ф. Вельмана, как и В.И. Даля, является эксперимент с жанрами. Для его творчества характерны «фольклорно-исторические романы», своеобразные «романы-сказки» [9, с. 11–12; 10, с. 7]. Но, по сравнению с далевскими опытами, вельмановские творения гораздо большего объёма.

Вельмановский роман «Кощей Бессмертный» (1833) имеет подзаголовок «былина старого времени». Он соответствует реализованному в сказке В.И. Даля «Илья Муромец» пониманию жанра. Соотношение сказочного (фантастического) и реалистического пластов в этом произведении в принципиальном плане сходно с приведёнными выше примерами из сказочного творчества Казака Луганского. В основу сюжета романа А.Ф. Вельмана положено предание о нескольких поколениях рода Олега Путы и похождениях последнего богатыря этого рода Ивы Омельковича. Нелепости реального мира принимают в сознании героя романа форму сказочной ситуации, а действие развивается сразу в двух планах – реально-историческом и сказочно-фантастическом. Отсюда жанровое и стилевое смещение, которое А.Ф. Вельманом ещё более подчёркивается смещением языковых стилей, норм литературного языка, включением единиц устной народной речи, славянизмов, цитат из «Слова...», летописей. Но основой остаётся все-таки сказка с её установкой на вымысел. Причём у А.Ф. Вельмана сказочны не только отдельные сюжеты или приёмы, но и образы главных героев.

Подзаголовок романа «Святославич, вражий питомец» (1835 г.) – «диво времён Красного Солнца Владимира», не формален: роман построен на сюжетах народных сказаний, поверий, фольклорных и летописных легенд. Легенда становится основным материалом для писательского воображения, движущей силой всего повествования. И в данном случае работа А.Ф. Вельмана сопоставима с поэтикой «Ильи Муромца» В.И. Даля. Вместе с тем в вельмановском романе двухплановость повествования становится нарочитой. Наряду с историческими персонажами (князьями Ярополком, Владимиром, Конунгом Эриком) в романе действуют Царь-девицы, русалки,

царь Омут, Бабушка-повитушка, а в основе сюжета лежит романтическая «ситуация двойников»: «питомец» нечистой силы, Святославич, как две капли воды похож на князя Владимира, герой вступает в борьбу. Такой приём В.И. Даль использовал в сказке «О Роголоде и Могучане». По духу, по принципам введения фантастических персонажей, восходящих к быличкам, вельтмановское произведение напоминает пьесу Казака Луганского «Ночь на распутье».

При всей близости к поэтике сказок Казака Луганского в фольклорно-этнографических романах А.Ф. Вельтмана отрыв от фольклорно-мифологического сюжета более принципиальный и глобальный.

Обоих авторов привлёк образ Емели из русских народных сказок: у В.И. Даля сказка «О Емеле-дурачке» (1835 г.), у А.Ф. Вельтмана роман «Новый Емеля, или Превращения» (1845 г.). Писатели сатирически изображают современное общество, вводят сказочных персонажей в реальную обстановку. В главном герое произведения А.Ф. Вельтмана – Емельяне Герасимовиче, узнаётся сказочный Емеля-дурачок. Писатель проводит его через события Отечественной войны 1812 г., превращая то во французского генерала, то в шута, то в богатого наследника, то в русского барина-реформатора. Емеля так и остаётся «доброй душой», наивным, светлым человеком, который не приемлет лжи и наличия у людей «второго дна», и судьба оказывается по отношению к нему милосердна. В произведение органично включаются сказочные мотивы – образы Бабы Яги, Змея Горыныча [11, с. 90–92, 166–171] и др. Тем не менее, новый «Емеля» – не только сказочный, но и социально-психологический роман, в котором звучит сатира (критика крепостнической действительности и помещицкой аристократии). Сказка же В.И. Даля «Емеля», несмотря на обогащение сатирическими и бытовыми элементами, так и остаётся сказкой.

Отличительными особенностями прозы В.И. Даля и А.Ф. Вельтмана являются простонародный язык повествования, смешение разных стилей. Близость В.И. Даля ощущается у А.Ф. Вельтмана в стиливых приёмах, прежде всего, введении просторечной лексики. Подобные новации прозаиков одинаково отрицательно воспринимались критиком О.И. Сенковским (Библ. для чт., 1834 г.), который писал, например, об авторе «Лунатика»: «Нет сомнения, что можно иногда вводить в повесть просторечие; но всему мерею должны быть разборчивый вкус и верное чувство изящного: а в этом грубом, сыромятном каляканье я не вижу даже искусства!» [12, с. 10–11]. Но ни А.Ф. Вельтман, ни В.И. Даль не прислушались к критике журнального «авторитета», упорно продолжали вводить в свои произведения «сыромятное каляканье», а зачастую и фонетическое восприятие устной народной речи задолго до того, как это было принято в фольклористике и диалектологии.

Безусловно, эксперименты В.И. Даля и А.Ф. Вельтмана в прозе 1830-х гг. (у А.Ф. Вельтмана и 1840-х гг.) близки.

Далевские прозаические сказки перекликаются со стихотворными сказками своего времени. В первую очередь, необходимо отметить близость созданных на основе устного народного творчества образов. Так, А.С. Пушкин в «Сказке о царе Салтане», «О золотом петушке», П.П. Ершов в «Коньке-Горбунке», В.И. Даль в «Иване Молодом Сержанте» создают образ жестокого, несправедливого, глупого царя. А.С. Пушкин в «Сказке о царе Салтане» и В.И. Даль в «Сказке об Иване...» – образ мудрой девы, а в сказках «О мёртвой царевне» и «О Строевой дочери» – кроткой падчерицы. У Казака Луган-

ского в «Емеле-дурачке» и у П.П. Ершова в «Коньке-Горбунке» главными героями становятся ловкие простаки, хитрецы, дураки, скрывающие под маской свой острый ум. Наконец, у А.С. Пушкина («Сказка о царе Салтане») и В.И. Даля («Об Иване...») возникает образ мудрой жены-помощницы, которая, помимо мудрости, наделена чувством собственного достоинства, высокой активностью, обладает сильным характером, беспощадна по отношению к врагам главного героя.

Наблюдается идейно-тематическое сходство сказочных произведений разных авторов. В «Сказке о рыбаке...» А.С. Пушкина и сказке «О Георгии Храбром...» В.И. Даля содержится сатира на несправедливое общественное устройство. В произведениях П.П. Ершова «Конёк-Горбунок» и В.И. Даля «Об Иване...» социальный конфликт народного сказочного сюжета усиливается тем, что позитивные персонажи оказываются противопоставленными не только царю, но и всему его окружению: продажным, раболепствующим перед царём и ненавидящим Ивана придворным.

Характерны использованные авторами стихотворных сказок и В.И. Далем художественные приёмы. В «Сказке о медведихе» А.С. Пушкина (1830 г., неоконч. и неопубл.) [14] и «Сказке о Георгии Храбром...» В.И. Даля рассказано о похоронах животных (при этом введён отрывок в жанре плача), авторы видят героев-животных как бы на социальной лестнице. У А.С. Пушкина, П.П. Ершова и В.И. Даля есть совпадения и в характере обработки сказочных сюжетов: смещение граней волшебной и бытовой сказок, переплетение бытового и фантастического планов, иронический подтекст, сказовая манера письма, имитация устного исполнения и др.

Подобную близость опытов авторов сказок 1830-х гг. можно объяснить общностью интересов и сходством в понимании народности. Это становится очевидным на фоне сказок, созданных подражателями А.С. Пушкина и П.П. Ершова [2, с. 171–177, 228–231, 241–245, 271–279]. В каждом конкретном случае при проведении сюжетных параллелей и выявлении совпадений в использовании писателями образов, характеристик, стиливых особенностей мы не говорим о влияниях выдающихся сказочников друг на друга. Все они как прекрасные знатоки русского сказочного фольклора пришли к созданию сходных образов в силу одинакового отношения к народно-этическому материалу, что, в свою очередь, обуславливается родством их демократических позиций. Названные поэты и Казак Луганский сумели проникнуть в художественную природу народной сказки, отобрав самые существенные жанровые черты, углубив и заострив их.

Как и В.И. Даль, О.М. Сомов собирает фольклор и популяризирует его. При этом устное народное творчество обоими авторами рассматривается как важнейшее средство познания «духа» народа и создания национальной самобытной литературы. Внимание к украинскому фольклору у О.М. Сомова сочетается со всё углубляющимся интересом к устному народному творчеству русской нации («Кикимора», «Оборотень», «Сказание о храбром витязе Укромне-табунщике», «Сказка о медведе Костоломе и об Иване, купецком сыне» и др.). У В.И. Даля, безусловно, обратное соотношение: преобладают сюжеты русского фольклора, а украинских среди них незначительное количество («Ведьма»). В русском народном творчестве О.М. Сомова особенно привлекали героические темы. В своих произведениях он стремился к реконструкции героического прошлого русской истории и старинных черт быта, т. е. ориен-

тировался на жанры былины и богатырской сказки. Отметим, что у В.И. Даля подобные сюжеты, темы и идеи также присутствуют, но не доминируют. Сказки авторов о богатырских подвигах персонажей близки: их авторы обращаются к народному эпосу (былинны мотивы, образы и ситуации), живописуют героический характер, создают былинный сказ, органично используют пословицы и поговорки (у О.М. Сомова «Сказание о ... Укроме Табуншике», «В поле съезжаются, родом не считаются», «Сказка о медведе-костоломе», у В.И. Даля «Илья Муромец», «О Милонеге»).

О.М. Сомов кладёт в основу большей части своего сказочного творчества несказочную прозу – былички, легенды, предания, поверья («Купалов вечер» (1831 г.), «Бродящий огонь» (1831 г.), «Киевские ведьмы» (1833 г.), «Недобрый глаз» (1833 г.), «Русалка» (1829 г.), «Сказка о кладах» (1829 г.), «Оборотень» (1829 г.), «Кикимора» (1829 г.) [13, с. 92–115, 144–227]). Казак Луганский гораздо реже обращался к быличкам (в интродукции «Новинки-диковинки», пьесе «Ночь на распутье», сказке «Ведьма», «Сказке о кладах»). В.И. Даль использовал тех же героев, что и О.М. Сомов (русалка, ведьма, оборотень), и их характеристика, естественно, совпала, т. к. восходит к устному народному творчеству.

Многими образами и ситуациями далевская «Ведьма» перекликается с сомовским «малороссийским преданием» «Киевские ведьмы». Главный герой рассказа О.М. Сомова Фёдор Блискавка, как и Остап Пушкарь у В.И. Даля, – «лихой казак», «молодость, красота и завзятость» которого заставляют киевлянок «поглядывать на него с лукавой усмешкой» [13, с. 97]. Сходны в обоих произведениях слухи и сплетни о невесте казака и попытки «добрых людей» предостеречь героя от женитьбы на ведьме. Киевская ведьма у О.М. Сомова – молодая девушки, мать которой научила её колдовству и заставляла летать на шабаш на Лысую гору.

Вместе с тем последующее развитие действия и развязка в данных произведениях наглядно показывают противоположные установки писателей при изображении реальной действительности и использовании фольклорного материала. О.М. Сомов разрабатывает сюжет народного предания в духе романтизма. Вся «сказка» овеяна таинственностью, фантастическое описание шабаша ведьм сочетается со странным и трагическим финалом: Катруся Ланцюговна высосала всю кровь казака, а затем сама была сожжена ведьмами на Лысой горе. У В.И. Даля народные поверья о ведьме органично вплетены в сюжет народной сказки с её конечным торжеством добра над злом. Сказочные образы и ситуации, пронизанные неиссякаемым народным юмором, неизменно находят своё отражение в реальности. Жизнеутверждающий характер «Ведьмы» усиливается концовкой: «Ну баба <...> теперь справляй пир на весь мир; что заработано в год, сыпь на стол в день. Руки здоровы, ноги целы; сыну мий, Ивашко, дома, а с ведьмы, с аспидской, может уже давно черти лыки дерут; она не страшна боле, так Господь благословит нас опять. А чумаковать пойдю, возьму и сына с собою: пусть поживёт, как люди живут, свету побачит, пусть порадуется простору нашему, погуляет...» [14, IV, с. 198].

Используя несказочный фольклор, О.М. Сомов, в отличие от В.И. Даля, редко обращается к собственно сказочным сюжетам. Так, на рубеже 1828–1829 гг., когда Казак Луганский создал сказку «Сила Калиныч», О.М. Сомов напечатал произведение «Оборотень» с подзаголовком «народная сказка». Но это повествование было сродни фантастическим повестям Н.В.

Гоголя из «Вечеров на хуторе близ Диканьки», в которых воспроизводился поэтический мир мифологии, народных преданий и легенд. В конце 1829 г. О.М. Сомов пишет две коротенькие сказки, тезисно излагая фольклорные сюжеты («Сказание о ... Укроме-табуншике» и «Сказка о медведе Костоломе...»), затем возвращается к привычной для себя романтической манере («Сказка о кладах», «Кикимора»).

Далевская сказка «Про жида и про цыгана» может быть сближена с сомовскими произведениями «Гайдамак (Малороссийская быль)» и «Гайдамак (Главы из малороссийской повести)». Текстам обоих авторов присущ украинский колорит, в него включено описание Воздвиженской ярмарки. В них сходна характеристика евреев (хитрость, обман, страх перед гайдамаком Гаркушей), обоих героев можно охарактеризовать при помощи цитат: «Бог отнял у нас силу и смелость, а мы поневоле взялись за хитрость и пронырство <...>», «но так сильна была в еврее страсть к прибытку, что он пошёл бы на явную опасность, если бы знал, что, избегнув её, получит барыш» [13, с. 26, 32]. Эпизод повести «Гайдамак (Малороссийская быль)» О.М. Сомова [13, с. 22–37] напоминает «первое похождение» далевской сказки «Про жида и цыгана». Еврей Абрам очень боится Гаркушу; цыганёнок завёл его в ловушку, чтобы передать в руки гайдамакам, часть которых переодета купцами. В результате гайдамаки наказывают героя за жадность и предательство. У В.И. Даля лукавый «хохол» Иван избивает «жида» Ицьку, имитируя нападение гайдамаков. Хотя Казак Луганский не называет имени гайдамака, которого боится Ицька, однако близость ситуации позволяет предположить, что это легендарный Гаркуша. Таким образом в текст В.И. Даля исподволь включается известное произведение О.М. Сомова, опирающееся, в свою очередь, на фольклорные легенды, предания, анекдоты.

В сказках В.И. Даля и О.М. Сомова в одно и то же время появляются сказовые интонации, обращения к читателям, единичные пословицы в речи сказочника («Оборотень. Народная сказка» (1829 г.) и «Сказка о Никите Вдовиниче» (1832 г.) [13, с. 205–206, 209, 232, 241, 245]), сказочные формулы, типичные рифмованные концовки в текстах «О медведе Костоломе...» (1829 г.) и «О Никите Вдовиниче» [13, с. 228, 230, 235, 240–241]). Однако приёмы создания далевского сказа богаче и разнообразнее сомовского.

В сказке «пятка первого» В.И. Даля «О Шемякином суде» использован популярнейший сюжет, существующий в виде устной сказки, сатирической повести XVII в., прозаических и стихотворных редакций, позднейшего лубочного издания [15–17]. Этот сюжет является наиболее сатирически острым и в фольклоре, и в древнерусской демократической литературе [18, с. 17–25, 147, 174–175; 19, с. 5–10, 367]. Интерпретация В.И. Даля позволяет смягчить восходящее к устному варианту противоречие между бедным и богатым и усилить идущую от сатирической повести XVII в. критику судебного произвола [2, с. 367–369; 9, с. 88].

К этому же сюжету в 1832 г. обратился и Н.А. Полевой, создав «Старинную сказку о судьбе Шемяке с новыми присказками» (1832 г.) [20]. У Н.А. Полевого и у В.И. Даля текст делится на две части: в первой – рассказ о различных околосюжетных вещах, общении рассказчиков и слушателей; во второй – собственно пересказ сюжета демократической повести. При этом Н.А. Полевой указывает на «значительную разницу в подробностях против известного печатного «Суда Шемякина»

[20, с. 251]. Сближают произведения В.И. Даля и Н.А. Полевого и описание окружения рассказчика-сказочника, его друзей, слушателей, введение ситуаций живого общения мужиков, диалогов [20, с. 235–238]. Также для текстов В.И. Даля и Н.А. Полевого характерны сказовые интонации, разговорные вкрапления. В речи сказочника Н.А. Полевого значительное количество пословиц, поговорок, рифмованных присказок и прибауток: «один дурак бросит камень в воду, а семеро умных его не вытащат», «сказка – складка», «шёл путём-дорогою, близко ли, далёко ли, низко ли, высоко ли», «скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается» и др. [20, с. 229, 231, 237, 239].

Вместе с тем наблюдаются и существенные отличия в опытах данных писателей. Так, Н.А. Полевой нагромождает в сюжете различные эпизоды достаточно значительного объёма, не связанные с основным повествованием [20, с. 231, 239, 250]. Образ сказочника Н.А. Полевого не является простонародным. Нелогичными и неестественными при обработке народного сюжета выглядят вставки об учении сказочника, при описании деревни вводится цитата из А.С. Пушкина («мальчишек радостный народ» [20, с. 230]), сказочник обращается к читателям «господа», «милостивый государь», рассказывает о «мудром Эзопе» [20, с. 230–231, 233–234] и др. Хотя в образ Казака Луганского также заложена двойственность – сочетание черт образованного человека и его крестьянина-свата, она не выглядит нарочитой.

Сказочные произведения В.И. Даля (прежде всего «пяток первый») сопоставимы с циклом В.Ф. Одоевского «Пёстрые сказки» [21]. Что роднит эти две книги? Во-первых, название, длинное, конкретизирующее, объясняющее представления автора о жанре сказки, во-вторых, сатиричность, критическое изображение современной действительности, чиновного мира. В «Сказке о том, по какому случаю коллежскому советнику Ивану Богдановичу Отношенью не удалось в Светлое воскресенье поздравить своих начальников с праздником» показана чиновничья петербургская среда, уродливость и бездуховность существования столичного чиновника средней руки. Здесь уместно вспомнить чиновничий мирок, созданный в сказке В.И. Даля «О чёрте-послушнике» (именно эта среда очень понравилась чёрту, который чувствовал себя в ней особенно комфортно). В «Сказке о мёртвом теле, неизвестно кому принадлежащем» читатель попадает в захолустный провинциальный город Реженск и соприкасается с не исполненным высоких помыслов существованием его обитателей. Фантастическая история о поисках пропавшего хозяина мёртвого тела насыщена осязаемыми бытовыми подробностями. Такой подход соответствует далевской установке на приближенность сказок к быту. Впоследствии же в творчестве В.И. Даля появятся рассказы о «мёртвом теле» уже из реальной жизни («Вах Сидоров Чайкин», «Мёртвое тело», «Лимоны, солдатский сапог и шапка» и др.).

Вместе с тем материал, а также объект, предмет обличения, художественные средства в циклах В.И. Даля и В.Ф. Одоевского существенно разнятся. В.И. Даль в своих сказках воспроизводит точку зрения простонародного сказочника Казака Луганского, который «по паркетам не хаживал», В.Ф. Одоевский – магистра, учёного человека Иринья Модестовича Гомозейки, позицию которого усложняет мнение и самого автора – князя, аристократа, своего человека в светских гостиных. Принципы создания сказочника – своеобразного двойника писателя, у В.И. Даля и В.Ф. Одоевского в целом сопоставимы, однако конкретные образы очень далеки друг от друга.

Отличает одоевские произведения от далевских то, что в цикле «Пёстрые сказки» практически нет фольклорного материала. Единственное подобное произведение, основанное на сюжете былички, – «Игоша». Однако для этой «сказки» характерен психологизм, которого мы не найдём в сказках В.И. Даля: Игошу видит ребенок, а образ, напоминающий домового народных быличек, воспринимается как игра его детского воображения.

Основной корпус сказок В.Ф. Одоевского – аллегории, пародии на иностранную литературу, философские, мистические, фантазмагорические, дидактические рассказы («Новый Жоко», «Просто сказка», «Реторта», «Сказка о том, как опасно девушкам ходить толпою по Невскому проспекту» и др.) [22, с. 5]. У В.И. Даля подобных жанров нет ни в «пятке первом», ни в «Былях и небылицах». Основой далевского жанрово-стилевого новаторства является фольклоризм, народность, реализм при изображении простонародной жизни, сказкам же В.Ф. Одоевского присущ аристократизм.

Выводы. Новаторские принципы сказочного творчества В.И. Даля: трансформация фольклорных сюжетов, использование паремий, народность, сатиричность, введение в литературную сказку образов солдата и матроса, сложный стиль – сказ в сочетании с фольклорной стилизацией, выделяются в сопоставлении с аналогичными опытами современников. Их немного: В.Ф. Одоевский, О.М. Сомов, Н.А. Полевой, Антоний Погорельский (А.А. Перовский), И.В. Киреевский, А.П. Зонтаг, И.И. Башмаков (Иван Ваненко).

Прежде всего, следует отметить родство созданных А.С. Пушкиным, П.П. Ершовым и В.И. Далем сатирических персонажей, которое явилось естественным следствием общности взглядов авторов-сказочников на идейно-художественную сущность народной сказки. Близкими и характерными подходами к написанию произведений А.Ф. Вельтманом и сказок В.И. Далем оказалось соотношение фантастики и реальности (на грани мифа, сказки, легенды, предания, с одной стороны, и бытовой, социально-психологической повести – с другой). С О.М. Сомовым В.И. Даль сближает характер обработки украинского сказочного фольклора, использования сказа как стиля. Казак Луганский и Н.А. Полевой обращаются к одному и тому же фольклорно-литературному сюжету – о судьбе Шемяке, хотя и по-разному его обрабатывают. Достаточно далеки друг от друга оказываются «сказочные» циклы В.И. Даля и В.Ф. Одоевского («Пёстрые сказки»), хотя и в данном случае уместно указать на их общность – в сатирических мотивах, в интересе к национальному фольклору, в создании колоритного образа собирателя-рассказчика.

В целом работа В.И. Даля в жанре литературной сказки находится в тесном соприкосновении с аналогичными опытами его современников. В перспективе необходимо исследовать влияние далевских сказок на развитие жанра во второй половине XIX–XX вв.

Литература:

1. Дереза Л.В. Російська літературна казка першої половини XIX століття в системі жанрів романтизму : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Л.В. Дереза. – Сімферополь, 2005. – 41 с.
2. Лупанова И.П. Сказочник Казак Луганский / И.П. Лупанова // Лупанова И.П. Русская народная сказка в творчестве писателей первой половины XIX в. / И.П. Лупанова. – Петрозаводск : Изд. ПГУ, 1959. – С. 336–381.

3. Власова З.И. В.И. Даль / З.И. Власова // Русская литература и фольклор (первая половина XIX в.). – Л. : Наука, 1976. – С. 338–360.
4. Трубицын Н.Н. Пушкин и русская поэзия. Библиотека великих русских писателей / Н.Н. Трубицын. – СПб., 1910. – Т. IV. – Ч. I. – 1910. – 432 с.
5. Пруцков Н.И. История русской литературы : в 4 т. / Н.И. Пруцков. – Л. : Наука. Ленингр. отд., 1981. – Т. 2 : От сентиментализма к романтизму и реализму. – 1981. – 655 с.
6. Даль В.И. Полн. собр. соч. : в 10 т. / В.И. Даль. – СПб. ; М., 1898. – Т. 9. – 1989.
7. Памятники литературы Древней Руси. Начало литературы : XI – начало XII века / сост. и общ. ред. Л.А. Дмитриева. – М. : Худож. лит., 1978. – 464 с.
8. Фесенко Ю.П. Проза В.И. Даля. Творческая эволюция / Ю.П. Фесенко. – Луганск ; СПб. : Альма-матер, 1999. – 262 с.
9. Кошелев В.А. Мудрая фантазия сказочника... / В.А. Кошелев // Вельтман А.Ф. Сердце и думка. Приключение / А.Ф. Вельтман. – М. : Советск. Россия, 1986. – С. 3–21.
10. Вельтман А.Ф. Романы / А.Ф. Вельтман. – М. : Современник, 1985. – 524 с.
11. Калугин В.И. Романы Александра Вельтмана / В.И. Калугин // Вельтман А.Ф. Романы / А.Ф. Вельтман. – М. : Современник, 1985. – С. 3–21.
12. Пушкин А.С. Сказка о медведихе / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Полн. собр. соч. : в 10 т. / А.С. Пушкин. – Л., 1977. – Т. 4 : Поэмы. Сказки. – 1977. – С. 310–312.
13. Сомов О.М. Купалов вечер : избр. произвед. / О.М. Сомов ; сост., предисл., примеч. З.В. Кирилук. – К. : Дніпро, 1991. – 558 с.
14. Даль В.И. Были и небылицы Казака Владимира Луганского : в 4 кн. / В.И. Даль. – СПб., 1833–1839.
15. Васильева О.В. «Повесть о Шемякином суде» и бытование сюжета о неправедном суде / О.В. Васильева // Русский фольклор. – Л., 1989. – Т. XXV. – 1989. – С. 91–99.
16. Кузнецова В.П. «Повесть о Шемякином суде» и её стихотворные переложения / В.П. Кузнецова // Уч. зап. Калининградск. гос. ун-та. Серия «Филол. науки». – 1969. – Вып. 4. – С. 59–73.
17. Лапицкий И.П. Демократическая сатира XVII века и русское народное творчество (повесть «Шемякин суд») / И.П. Лапицкий // Уч. зап. ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л., 1954. – № 173 : Серия «Филол. науки». – Вып. 20. – С. 125–141.
18. Русская демократическая сатира XVII века. – М. : Наука, 1977. – 254 с.
19. Афанасьев А.Н. Народные русские сказки : в 3 т. / А.Н. Афанасьев ; изд. подг. Л.Г. Бараг, Н.В. Новиков. – М. : Наука, 1985. – Т. 3. – 1985. – 493 с.
20. Полевой Н.А. Повести Ивана Гудошника. Старинная сказка о судьбе Шемяке с новыми присказками / Н.А. Полевой // Полевой Н.А. Мечты и жизнь / Н.А. Полевой ; сост. Б.С. Кондратьева. – М. : Советск. Россия, 1988. – С. 226–259.
21. Одоевский В.Ф. Пёстрые сказки / В.Ф. Одоевский. – СПб. : В тип. Эксп. бум., 1833. – 158 с.
22. Приложение к факсимильному изданию «Сказки Иринья Модестовича Гомозейки» / авт. вст. ст. и примеч. М.А. Турьян. – М. : Книга, 1991. – 48 с.

Юган Н. Л. Казки В. І. Даля в парадигмі жанру

Анотація. У статті проаналізовано прозові казки В.І. Даля 1830-х рр. в порівнянні з подібними дослідями письменників-казкарів епохи (О.С. Пушкіна, П.П. Єршова, О.Ф. Вельтмана, О.М. Сомова, М.О. Польового).

Ключові слова: літературна казка, фольклор, літературні паралелі, фантастика, оповідь.

Yugan N. Fairy tale of V. I. Dahl in genre paradigm

Summary. In the article the analysis of V.I. Dahl's fairy tales of 1830-s written in prose compared to similar ones of fairy tales writers of the epoch is exercised (A.S. Pushkin, P.P. Ershov, A.F. Veltman, O.M. Somov, N.A. Polovoy).

Key words: literature tale, folklore, literature parallels, fantastics, story.

Юрчишин Т. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету

ОРГАНІЗАЦІЯ МОДУСНОГО ЗМІСТУ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Анотація. У статті подано аналіз модусного змісту речень узагальненого змісту, представлено особливості вияву актуалізаційних, кваліфікативних та соціальних модусних категорій, а також окреслено їх роль у формуванні узагальненого змісту в різних за будовою реченнях.

Ключові слова: авторизація, модусно-диктумний зміст, модусні категорії, персуазивність, узагальнений зміст.

Постановка проблеми. Сучасні синтаксичні дослідження окремих типів речення позначаються прагненням не лише усвідомити особливості їх граматичної форми, а й виявити роль семантико-синтаксичної організації як чинника, що суттєво впливає на характер реченнєвого змісту, а тому є релевантним для формування речення як типу.

Метою статті є розгляд організації модусного змісту речень зі значенням узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У системі типів змісту виділяється семантика узагальнення. Конструкції такої семантики виражають зміст, що стосується всіх людей незалежно від їх віку й статі, від місця або часу. Наприклад: *Хисту не зарити у землі* (Л. Шевело); *Із піснею скоріше час минає* (Леся Українка).

Важливим чинником, що сприяє формуванню узагальненого змісту в різних за будовою синтаксичних структурах, є організація їх модусно-диктумного змісту.

Специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється в сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, у яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності. Комплекс таких суб'єктивних змістів узагальнюється поняттям модусу, що реалізується в системі модусних категорій [1, с. 81].

Своєрідність речень узагальненого змісту простежується щодо вияву в їх структурі основних модусних категорій, які конкретизуються як актуалізаційні, кваліфікативні та соціальні.

Актуалізаційні модусні категорії слугують для встановлення відношення об'єктивного змісту речення до моменту мовлення й учасників спілкування. Цю групу модусних категорій становлять персоналізація, часова та просторова локалізація. Модусну категорію персоналізації утворюють протиставлення «я – ти – вони», модусну категорію часової локалізації – «тепер – до – після», а категорію просторової локалізації – «тут – не тут». Узагальнений вияв актуалізаційних модусних категорій супроводжується нейтралізацією вказаних протиставлень. У результаті виявляються значення «всі, будь-хто» – для персоналізації, «завжди» – для часової та «всюди» – для просторової локалізації [1, с. 84]. При цьому такі значення виражаються або лексично, або відсутністю спеціальних лексичних показників.

Конструкції узагальненого змісту репрезентують явище нейтралізації протиставлень у системі актуалізаційних модусних категорій. Прикладом цього слугує таке речення: *Чоловік на цім світі завжди все на Бога спирає* (Б. Лепкий). У наведеній структурі простежується узагальнення всіх трьох актуалізаційних модусних категорій: персоналізації, що маркується лексемами *чоловік* (у значенні *людина*), *Бог*, часової локалізації, на що вказує лексема *завжди*, та просторової локалізації, маркованої сполученням *на цім світі* зі значенням тотальності, глобальності.

У реченнях узагальненого змісту спостерігається нейтралізація актуалізаційних протиставлень щодо суб'єкта, об'єкта, адресата, часу й простору. Тим самим ці структури постають як такі, де всі чи певні компоненти змісту є неактуалізованими. Речення узагальненого змісту позначені насамперед неактуалізованою персоналізацією, зокрема щодо суб'єкта, що може маркуватись лексично або засобом еліпсису. Наприклад: *Як-то ніколи не може чоловік передбачити нещастя і невинно потрапити в біду* (Б. Лепкий) – неактуалізований суб'єкт маркується лексемою *чоловік*; *Долі не змінити* (П. Бондарчук) – неактуалізований узагальнений суб'єкт не експлікується (порівняймо: *Долі нікому не змінити*); узагальнення персоналізації детермінує темпоральну та просторову узагальненість, яка в цьому контексті лексично не позначається (порівняймо: *Завжди і всюди кожен має право шукати щастя*).

Явище нейтралізації актуалізаційних модусних категорій дозволяє простежити серед речень узагальненого змісту конструкції з неактуалізованим суб'єктом (наприклад: *Дорога не любить чекати* (О. Кушнір); *Душа свої потреби має й звички* (Леся Українка)); конструкції з неактуалізованими суб'єктом та об'єктом (наприклад: *В'язниці вибирають неприборканих* (Л. Костенко); *Духовних осіб злі сили не цінують* (Б. Лепкий)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною й темпоральною синтаксемами (наприклад: *Звичай давнини дивують повсякчас* (Л. Романчук); *Споконвіків в людей одна є мова – братерська любов* (Леся Українка)); конструкції з неактуалізованими суб'єктивним, об'єктивним і темпоральним компонентами змісту, які можуть лексично не експлікуватись (наприклад: *Інколи бачиш світ, як вперше в житті* (Л. Костенко); *Щомиті світ дивиться нам в очі* (О. Сенатович)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною, об'єктною та локативною синтаксемами (наприклад: *В кожній країні є спогади раю* (Леся Українка), порівняймо: *Люди у кожній країні згадують рай*); *Все продається на світі* (М. Старицький)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною, локативною й темпоральною синтаксемами (наприклад: *Зависть чорна часто стоїть на нашій стезі* (Л. Шевело) – суб'єкт виражений засобом метонімії, порівняймо: *Завидні люди часто стоять на нашій стезі*).

Речення узагальненого змісту активують кваліфікативні категорії модусу, що виявляють ставлення мовця до події, дають

можливість реалізувати себе, свою волю, чинити відповідно до власних намірів. Групу квалікативних модусних категорій утворюють модальність, персуазивність, авторизація та оцінка [1, с. 82]. На особливу увагу заслуговує авторизація, що трактується як модусна категорія, за допомогою якої викладена в реченні інформація кваліфікується щодо джерел чи способів її отримання. При цьому авторизація спирається на протиставлення «своє – чуже» або «авторське – цитоване».

Речення узагальненого змісту репрезентують інформацію, яка для мовця є «чужою», однак такою, що обтяжується значенням тотальності: вони містять відомі всім постулати. Мовець, продукуючи узагальнення, репрезентує слухачеві загальновідому сентенцію, щоб надати достатності необхідній інформації. Водночас він інтерпретує, осмислює цю сентенцію, актуалізуючи джерела її отримання. Відповідно, у реченнєвій структурі експлікуються лексеми на позначення авторизаційних модусних предикатів, зокрема такі:

1) слова зі значенням комунікації (*кажуть, твердять, говорять* тощо). Наприклад: *Біда біду, як кажуть, переможе* (Л. Костенко); *Олжа, як твердять, медоносна, хоча ця істина відносна* (Л. Шевело);

2) слова на позначення розумової діяльності або її результатів (*думати, вірити, знати, відомо*) та їх контекстуальні синоніми (на кшталт *відома річ, світова річ* тощо). Наприклад: *Недарма вірять: навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах); *Відома річ, що люди, краєвиди й ситуації бувають звичайно інші, ніж ми собі перед тим уявляли. І звичайно не такі гарні* (Б. Лепкий).

Під час виявлення способу отримання «чужої» інформації, що пропонується слухачеві, мовець наголошує на її загальновідомості, заповнюючи позицію модусного суб'єкта при авторизаційному предикаті лексемами типу *ми, всі, всі ми, кожен*. Наприклад: *Всі знають: кожному, що призначено, тому приділ* (М. Старицький); *Кожен зна, що смерти не одперти* (М. Вовчок); *Ми всі добре знаємо, що жінки не вміють тримати таємниць* (В. Земляк). Ці лексеми за своєю природою є виразниками узагальнення, так званими «кванторами всезагальності» [2, с. 83–85]. Використовуючи їх, мовець маніфестує належність до спільноти, чим підвищує свою авторитетність як автора повідомлення та посилює ефективність його висловлення. Водночас у реченнях узагальненого змісту може простежуватись вербальна актуалізація авторитетних джерел, які для загалу вже стали символом людського досвіду й мудрості. Наприклад: *Адже й Христос говорить, що деяке сім'я мусить падати на камін* (І. Франко); *Адже добре старі люди говорять: чого замолоду навчишся, те потім як знайдеш* (І. Франко).

Здебільшого в реченнях узагальненого змісту модусний суб'єкт при експлікованому модусному предикаті лексично не виражається. Однак мовна компетенція дозволяє його передбачити, домислити в механізмі узагальнення. Наприклад: *Дитячі сльози, кажуть, то вода* (Н. Віргуш); *Чарівницям, кажуть, треба всю свою силу віддавати* (О. Кобилянська). Порівняймо: *Всі кажуть, що дитячі сльози – це вода; Всі кажуть, що чарівницям треба всю свою силу віддавати*.

З іншого боку, характерною особливістю речень узагальненого змісту постає імпліцитність авторизації. Загальновідома інформація, що міститься в них, подається об'єктивовано, абстраговано від автора, часто мовець вважає зайвим вербалізувати джерело й спосіб її отримання. Порівняймо:

В епоху гласності всі до всього звикають (Л. Костенко)

У житті кожен міряє все по собі (О. Сенатович)

Знаємо (відомо, відома річ), що в епоху гласності всі до всього звикають

У житті, як стверджують (говорять, кажуть), кожен міряє все по собі

Отже, вияв авторизації в реченнях узагальненого змісту узгоджується з тим, що мовець кваліфікує інформацію як загальновідому. При цьому позиції модусного суб'єкта та авторизаційного предиката заміщуються відповідними лексемами або ж не експлікуються.

Персуазивність – модусна категорія, за допомогою якої мовець кваліфікує повідомлене з погляду його достовірності. При цьому йдеться не про правдивість чи неправдивість як відповідність чи невідповідність об'єктивному стану речей, а про суб'єктивне ставлення мовця до інформації – його впевненість чи невпевненість у достовірності викладеного [3, с. 54]. Ця модусна категорія експлікується в структурі речень узагальненого змісту лексемами типу *правда, звісно, справді, дійсно*, які акцентують достовірність і впевненість у чомусь широко загалу. Наприклад: *Правда, що не спогадом, надією живем* (Леся Українка); *Звісно, правда очі коле* (Л. Шевело); *Ох, правда: не там щастя, де вінчаються, а там, де вірно кохаються* (М. Старицький).

Модусна категорія персуазивності корелює з авторизацією, оскільки різні способи отримання інформації по-різному сприймаються в аспекті їх достовірності. Зокрема, «чуже» завжди постає як менш достовірне, ніж «своє», а тому авторизаційні показники цитованості часто є показниками негативної персуазивності – недостовірності [1, с. 92]. З огляду на це речення узагальненого змісту репрезентують своєрідний прийом мовного маніпулювання, до якого вдається мовець, щоб засвідчити достовірність загальновідомих істин і переконати в цьому слухача. Так, конструюючи речення, він приймає апріорну авторитетність джерела представленої в синтаксичній структурі інформації, яким виступає людська спільнота, попередні покоління. Водночас відсутність конкретного джерела, до якого можна апелювати, спонукає мовця акцентувати достовірність, правдивість, щоб слухач міг їй (а заодно йому) довіряти. Особливо чітко кореляція авторизації з персуазивністю простежується в тих випадках, коли модусні предикати позначаються лексемами *правда, звісно* та їх семантичними еквівалентами. При цьому спостерігаються два варіанти репрезентації такої кореляції:

1) персуазивні лексеми вживаються поряд зі словами, що експлікують джерело отримання інформації. Наприклад: *Правильно люди кажуть: у двох господинь хата не метена, або у двох няньок дитина негодована* (М. Вакалюк-Дорошенко); *Правду говорять: з гарної дівки гарна й молодиця* (Марко Вовчок) – визначаючи джерело інформації, мовець водночас акцентує її достовірність. Порівняймо: *Кажуть люди, у двох господинь хата неметена, або у двох няньок дитина негодована; Говорять, з гарної дівки гарна й молодиця* – мовець зосереджується лише на джерелі інформації;

2) персуазивні лексеми вживаються як контекстуальні синоніми слів *знати, вірити* тощо, вказуючи тим самим як на джерело інформації, так і на її достовірність. Наприклад: *Мошка: «Громада теж, пане Степане, не без носа і не без мозку... Ой, ой! І без нас своїм розумом розсудить»*. Дехто: *«Звісно –*

громада великий чоловік» (М. Старицький). Порівняймо: *Знаємо, громада – великий чоловік*.

Отже, інформація, яку виражають речення узагальненого змісту, пред'являється мовцем як загальновідома, що спростовує, нейтралізує опозицію «своє – чуже», яка лежить в основі модусної категорії авторизації. Водночас відсутність конкретного, індивідуального джерела інформації спонукає мовця наголошувати на її правдивості й достовірності, тим самим актуалізуючи в змістовій організації речень узагальненого змісту категорію персуазивності, координуючи її з категорією авторизації.

У реченнях, які реалізують узагальнення, своєрідно виявляють себе соціальні модусні категорії, що насамперед пов'язується зі статусом суб'єкта та об'єкта мовлення. Так, суб'єкт мовлення (мовець) доносить до адресата повідомлення про ситуацію, змістові компоненти якої мисляться узагальнено, що узгоджується з їх неактуалізованістю. Причому репрезентована ситуація, що осмислюється як загальновідома, на перший погляд становить для мовця зміст «чужої» інформації. Однак суб'єкт мовлення належить до загалу тих, яким ця сентенція відома. Відповідно, він мислить себе в складі соціуму, тобто спостерігається таке специфічне самовираження мовця, у якому він уявляє себе частиною генералізованої спільноти суб'єктів, що об'єднує його з будь-якими адресатами й об'єктами мовлення [4, с. 151]. Наприклад: *Всі знають, що ніхто, крім Бога, не владний над життям* (Ф. Бондарчук). Завдяки долученню мовця до широкого загалу значно посилюється впливовий потенціал речення узагальненого змісту.

Висновки. Таким чином, речення узагальненого змісту не мають визначальних особливостей структури та узгоджуються з різноманітними синтаксичними конструкціями. Натомість вагомим чинником для окреслення їх статусу є закономірності семантичної організації, зокрема й специфіка їх модусного

змісту. Це дає підстави об'єднати «узагальнені конструкції» в один змістовий тип.

Література:

1. Шмелева Т. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – 1984. – № 1. – С. 78–100.
2. Богданов В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 208 с.
3. Шинкарук В. Репрезентації модусних категорій у сучасній українській мові / В. Шинарук // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 50–57.
4. Химик В. Категория субъективности и ее выражение в русском языке / В. Химик. – Л. : ЛГУ, 1990. – 230 с.

Юрчишин Т. В. Организация модусного смысла предложений обобщенного смысла

Аннотація. В статті представлено аналіз модусного змісту пропозицій обобщенного змісту, представлені особливості проявлення актуалізаційних, кваліфікативних і соціальних модусних категорій, а також определена їх роль в формированні обобщенного змісту в різних по структурі пропозиціях.

Ключевые слова: авторизация, модусно-диктумный смысл, модусные категории, персуазивность, обобщенный смысл.

Yurchyshyn T. Organization of modus content of generalized content sentences

Summary. The analysis of modus content sentences is given in the article, the features of display of actualized, qualified and social modus categories are presented, and their role in forming of the generalized content in different structure sentences is discussed.

Key words: authorizing, modus-dictum content, modus categories, persuasively, generalized content.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Плотникова А. А.,

асистент кафедри мирової літератури і російського мовознавства
Луганського національного університету імені Тараса ШевченкаСИСТЕМА ОБРАЗОВ В ПЬЕСЕ ГАО СИНЦЗЯНЯ
«АВТОБУСНАЯ ОСТАНОВКА»

Аннотация. В статье охарактеризована система образов в пьесе с литературоведческой точки зрения, выделены основные архетипы, сделан вывод о репрезентации китайского общества с помощью основных персонажей произведения.

Ключевые слова: Гао Синцзянь, образ, архетип, пьеса, «Автобусная остановка», типизация.

Постановка проблемы. Гао Синцзянь известен всему миру как основоположник китайского театра абсурда, поскольку именно его пьесы «Сигнал тревоги» и «Автобусная остановка» открыли дверь в удивительный мир синтеза китайских традиций и абсурдистской европейской драмы. Несмотря на то что официально писатель не является гражданином Китая, а его творчество относится к запрещенной литературе, вклад Гао Синцзяня в развитие современной китайской литературы неоспорим. Сейчас мы можем наблюдать возросший интерес к культуре, традициям и литературе Поднебесной, который вызван не только экономическим развитием страны, расширением сфер ее влияния, но и достижениями китайских литераторов. Так, в 2012 году Нобелевскую премию по литературе получил Мо Янь, официально первый представитель Китая – Нобелевский лауреат. Однако не стоит забывать, что именно Гао Синцзянь в 2000 году получает Нобелевскую премию, будучи гражданином Франции, после чего ему было официально отказано в праве посещения Китая.

Исследователи современной китайской литературы считают писателя ее значимым представителем, поэтому творческое наследие абсурдиста не может быть, да и не должно остаться без внимания. Проблема исследования абсурдистских пьес Гао Синцзяня, безусловно, важна в перспективе изучения в современном литературном процессе в Китае.

К сожалению, пьеса «Автобусная остановка» не исследована в полной мере, а характеристика образов частично упоминается в статьях Н. Исаевой, Н. Хузиятовой, С. Семенюк и В. Урусовова, в большинстве же своем мы можем обратиться лишь к отзывам о произведении. Переводов ее тоже обнаружено не так много: на русский язык перевод А. Лукиной (1986 г.), на украинский – перевод Е. Красиковой (использован в статье). В связи с этим вопрос изучения пьесы остается открытым и целью статьи становится попытка охарактеризовать систему образов «Автобусной остановки».

Изложение основного материала исследования. Литературные критики сходятся во мнении, что «Автобусная остановка» Гао Синцзяня схожа с пьесой английского абсурдиста Сэмюэля Беккета «В ожидании Годо», однако в ней присутствует большее количество героев, которые десять лет ожидают рейсовый автобус на ни чем не примечательной остановке.

В пьесе представлено восемь героев: Старик за 60, сорокалетняя Мать, Мастер 45 лет, девушка 28 лет, Молчун – мужчина

средних лет, Сорвиголова 19 лет, Человек в очках 30 лет и пятидесятилетний Начальник Ма. Любопытна авторская ремарка о том, что актеры неизменно должны быть того же возраста, что и герои. Таким образом, мы можем полагать, что в образе героев представлены все социально-возрастные прослойки китайского общества, ведь неслучайно они не имеют собственных имен, а номинированы по определенному социальному или возрастному признаку. Место действия ограничено одной автобусной остановкой, время же в традициях театра абсурда не поддается определению, лишь в конце пьесы читатель узнает о том, что прошло более десяти лет. Все герои имеют общую цель – уехать в город. Далекий город представляет собой будущее, в котором каждый решает свои проблемы и занимает должное место. Автобус, как символ упущенных возможностей, никогда не останавливается.

Образам присуща театральная масочность, характерная для традиционного китайского театра, неслучайно они обобщены – такую маску может одеть любой обыватель, на месте героя может оказаться любой человек.

Старик олицетворяет собой поколение старой закалки, хранящий мудрость предков, изначально вступающий в конфликт с Сорвиголовой – традиционный конфликт поколений. Он всегда выступает инициатором разговоров (даже в случае с Молчуном), высказывает свое мнение о проблемах в стране, в обслуживании пассажиров, о «блате» и о невоспитанности и недостойном поведении современной молодежи. В начале пьесы мы видим его монолог: *«Ось скажімо, «Да Цянь Мень», за ними вишикується черга до самого шосе, навіть ще й у кілька вигинів. Кожний з покупців може придбати тільки два блоки. Як тільки черга доходить до вас, продавець відвертається й виходить. Ви запитуєте, але вам ніхто не відповідає. І це називається «обслуговування покупців»? Пил яку тільки пускають в очі! А насправді, ті «Да Цянь Мень» розходяться по блату (через чорний вхід)! Та ж картина і з автобусами, хіба ви не чесно стоїте в черзі, а він візьме та й прослизне, стане наперед, і махає водію ручкою, передні двері раз, і відчинилися. У цих людей є «зв'язки», хм, але не будемо про це. Коли ж ви підбігаєте, він (автобус) із шипінням захлопує двері у вас перед носом. І це називається «обслуговування пасажирів», і ви не наслідуетесь подивитися правді в очі?»* [1]. Он затрагивает вопросы неустроенности общества, с позиции опыта и мудрости критикует современность. Цель его визита в город – шахматная партия, которую он ждал всю жизнь, но, к сожалению, «прождал» на автобусной остановке: *«Дідусь (явно постарівши). Ах, і ця партію прогавив...»* [1], ремарка о явной старости указывает на разочарование – жизнь прошла и те последние надежды тают на автобусной остановке. Шахматная игра – символическая деталь. На ассоциативном уровне шахматы воспринимаются как символ мудрости, а для Китая еще и традиционная игра. В конце пьесы он не может решить, что лучше – идти в город или ждать. Единственное, что он понимает – пути назад нет.

Своеобразным символом молодого поколения выступает в пьесе **Сорвиголова**, эксцентричный, активный и задиристый молодой человек, вносящий «смуту» в мирно стоящую очередь. Его невоспитанность и дерзость вызывают раздражение и гнев других героев, однако он отстаивает свои мысли, затевает драку и грозит разбить окна или подорвать автобус, если тот еще раз не остановится. Можно сказать, что он выступает в пьесе своеобразным антигероем: разжигая конфликты, герой заставляет других героев раскрыться по-новому в неординарной ситуации. Однако он, скорее всего, представляет собой продукт общества: ему крайне необходимо все и сразу, он выступает инициатором. Сорвиголова перепалкой со стариком раскрывает конфликт поколений: *«Зірвиголова. Якщо сила є, зупини нею автобус. (Розгойдується на поручнях). Дідусь. Хлопче, те, чому ти навчився в школі, пішло прахом! Зірвиголова. Пішло прахом ось що: ти стільки чорнила випив, а чому ж не їдши у лімузині? Дідусь. По-моєму, немає нічого соромного в тім, що стоїш у черзі, очікуючи автобус. Це закон для всього суспільства, хіба тебе не учили цьому в школі? Зірвиголова. Такого предмета не було. Дідусь. І батьки теж не учили? Зірвиголова. Якщо тебе учила цьому мати, чому ж ти досі не уїхав?»* [1]. Подчеркнуто он обращается ко всем «на ты», выражая свое неуважение, при этом каждому слову других героев предлагается его собственное видение проблемы: *«Начальник Ма. 13-й місяць, 48-ме число, дивно! Він же імпортний, «Омега»! Зірвиголова. Випадково, не з пластмасовими пружинами на осі?»* [1]. В конце пьесы он порывается идти вперед, к развлечениям в городе, но скорее всего это стремление к новой жизни в будущем.

Человек в очках олицетворяет собой типичного китайского интеллигента, который жаждет поступить в университет, получить знания и начать новую жизнь. Его возмущает тот факт, что он вынужден тратить время зря, а это просто неоправдано, однако на принятие решения он не способен. Зубрежка слов на английском языке не дает никакого результата, поскольку это всего лишь бездумное заучивание, не имеющее цели и должного понимания. В данном образе раскрывается проблема образования в современном писателе общества: бессмысленное заучивание ненужного, при этом полное отсутствие цели и неспособность к применению. Здесь возникает оппозиция: наука – судьба, своеобразное внутреннее противоречие (в сцене с монетой). Еще одна очень важная идея, прозвучавшая из уст героя: *«У кожної людини є своє захоплення, якщо ж у людини немає захоплення, то й жити стає нецікаво»* [1]. Это своеобразный постулат против ожидания: не ждите жизнь, найдите свою цель и действуйте.

Образ **матери** привлекает внимание своей заботой о сыне и муже, который неспособен обеспечить ее достойной жизнью в городе. Можно назвать ее символом терпения, классическим образом женщины-матери, которая думает только о своем ребенке и своей семье. Она неоднократно вспоминает о сыне, красной линией сквозь всю пьесу проходят слова: *«Мій Бей Бей чекає, коли я повернуся»* [1]. Ей присуще милосердие: она поддерживает девушку, призывает смириться и надеяться на лучшее. Идея любви к ближнему – основная для этого образа, она явно видна в ее словах: *«Мати. Потрібно, щоб усі були близькими, тоді й серця краще зрозуміють одне одного»* [1]. Несмотря на непогоду, томительное ожидание, единственное, что ее волнует, – это семья: *«Мати (сама із собою). Вони давно не змінювали одяг, він же нічого не вміє, штани розірвуться, і то не зможе зашити. Бей Бей, напевно кличе маму і ридас*

так, що і мертвого з могили підніме? Мій бідний Бей Бей...» [1]. Возникает вопрос: почему она не ушла пешком? Почему так долго ждала автобус? В китайском обществе право принятия решения – прерогатива мужчины, из ее рассказов о себе мы понимаем, что муж не заботится в полной мере о ней и ребенке, но она принимает это, поскольку не в силах что-либо изменить.

Девушка выступает символом нелегкой женской судьбы с ее чаяниями, ожиданием, надеждой и слезами. Ее устами поднимается вопрос традиционной китайской морали о том, какой должна быть женщина. Особенно остро эта проблема раскрывается в поведении девушки во время диалогов с Матерью: *«Мати (оцінює її поглядом). На побачення з другом? (Дівчина соромливо киває головою й опускає очі). Мати. Хлопець дуже гарний? Чим займається? (Дівчина водить носком черевика по землі). Мати. Ну, незабаром полагодиш? Дівчина. Та що ви таке говорите! (Дістає з гаманця носову хустку й обмахує нею себе). Чому ж автобус не їде?»* [1]. Девушка выросла в деревне, где конфуцианские нормы морали все еще сильны, разговор о друге смущает ее. Мысль о предназначении не покидает ее, она верит, что ожидание автобуса лишает ее женского счастья: *«Більше не вийде, більше не буде такої людини, що стане на мене чекати!»* [1]. Однако в конце пьесы автор указывает на возможность возникновения чувств между нею и Человеком в Очках.

Начальник Ма – типичный представитель чиновнического сословия в современном Китае. Излишний эгоцентризм и повышенное чувство значимости, подчеркивание своей роли в обществе, «просветительская работа с потребителем», и при этом страх перед пропавшим Молчуном (*«Він не збирав... наприклад, коли я розповідав про ситуацію із постачанням і збутом сигарет? Про те, як «Да Цянь Мень» розходяться через чорний вхід?»*) [1]). Именно излишнее хвастовство заставляет его сказать лишнее, о чем он жалеет. Привыкший «доставать» все, что ему нужно, не воспринимающий отказа, герой выглядит комично в погоне за автобусом: *«Начальник Ма (махав рукою). Ей! Ей! Лао Ван! Майстер Ван! Я Лао Ма з коопторга!»* [1]. Отказ вызывает гневную реакцию: *«Добре! Надалі ваша автобусна компанія нехай навіть і не мріє з моєю допомогою одержати розписку з моїм прізвищем Ма»* [1]. Как нельзя точно Гао Синцзян изображает типичного китайского чиновника в традициях Ли Баоцзя.

Молчун – символ рока или судьбы, безмолвный герой, ушедший навстречу своему будущему, не сказав никому ни слова. В его руках книга, он постоянно молча читает: *«Молчун закриває книгу, обертається і дивиться убік, звідки повинен їхати автобус, але зі схвильованим видом він знову схилиється над книгою»* [1]. Книга – символ Дао и саморазвития, традиционный для китайской культуры. Даже в описании героя автор придает ему определенный мистицизм: *«Коли він дивився на людину, він навіть і очима не моргав, начебто хотів побачити її наскрізь...»* [1].

Мастер – символ творчества, он настаивает на филигранности своей работы и с гордостью называет себя потомственным мастером. Умение создавать красоту своими руками он ценит выше потребительских благ города: *«Я займаюся філігранною роботою по дереву»* [1]. Практически не вступаая в конфликты, героя вывел из себя разговор с Начальником Ма: *«Начальник Ма. Чудово, справді! Але скажу тобі, що в місті можна сидіти на дивані, а кому ж потрібні ці твої глибокі крісла, що далять у задницю? Майстер. Я роблю їх для того, щоб люди*

дивилися, а не сиділи. Начальник Ма. Хм, оригінальне заняття, так і підганяє мене. Ти справді тільки і знаєш, що виставляти їх на показ?» [1]. Здесь раскрыт конфликт бытового и прекрасного, красоты и ограниченности, творчества и материальности.

Любопытна смена настроения героев в ходе пьесы. Если изначально они были агрессивно настроены друг против друга, желая занять более выгодную позицию для посадки в автобус, то в ожидании они становятся терпимее, появляется сострадание, взаимопомощь. С помощью диалогов героев, их полифонии поднимаются проблемы необразованности, коррупции, материнской заботы, любви, уважения и этикета, призвания в труде. У каждого из героев своя история, все ждут автобус с определенной целью. Пережив психоз и всеобщую истерию, герои переходят на новый уровень бытия, от личностных проблем они переходят к состраданию ближнему, видят общую беду, стараются сотрудничать и содействовать друг другу. Во второй части пьесы они своеобразно преломляются через культурную парадигму Китая, приобретая вместе с тем новые черты.

Главные темы, к которым обратился Гао Синцзян, в первую очередь, касались злободневных политических и социальных вопросов, однако раскрывались они в новом свете, под новым углом. Несмотря на то что пьеса «Автобусная остановка» была признана нежелательной к показу в коммунистическом Китае, политический контекст не был целью автора. В восьми типичных образах-масках писатель изобразил современное китайское общество, житейские проблемы каждого отдельного человека. Автор не считает себя вправе осуждать кого бы то ни было, он отстраняется, раскрывает перспективу проблем, нравов, моральных ценностей, хотя реалии жизни все-таки приводят героев к обсуждению проблем государственного масштаба (коррупция, некачественная сфера услуг). Литератор стоит где-то вне границ социума: он не является участником происходящего, он лишь бесстрастный зритель, наблюдающий за миром вокруг. Ему нет никакой надобности становиться совестью для людей вокруг, так как в обществе слишком долго наблюдался избыток такого рода сознательности.

Выводы. Говоря о форме выражения дистанцирования от происходящего и авторской модальности, нельзя не упомянуть использование личностных местоимений. В пьесе нет имен (кроме Начальника Ма), герои обращаются друг к другу: ты, он, она, вы. Использование местоимений второго и третьего лица всегда удивляет и напоминает как зрителям, так и актерам, что это пьеса. Прямота и простота языка драматурга не дает этому приему выглядеть вычурно или наиграно. С точки зрения автора, использование такого рода языка дает простор для воображения читателя и зрителя, делает образы более живыми и объемными, а также создает яркие образы. Таким образом, все герои пьесы несут в себе китайскую традицию и ментальность в различных ее проявлениях. А система образов в пьесе есть ничто иное как китайское общество в миниатюре.

Литература:

1. Семенюк С. Подорож Гао Синцзяня / С. Семенюк, В. Урусов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : kegi.com.ua/cina/Gao_Xingjian.pdf.

Плотнікова А. А. Система образів у п'єсі Гао Синцзяна «Автобусна зупинка»

Анотація. У статті охарактеризовано систему образів у п'єсі з літературознавчого погляду, виділено основні архетипи, зроблено висновок про репрезентацію китайського суспільства за допомогою основних персонажів твору.

Ключові слова: Гао Синцзян, образ, архетип, п'єса, «Автобусна зупинка», типізація.

Plotnikova A. The system of images in the play “Bus Stop” by Gao Xingjian

Summary. In the article the system of images in the play was described with the literary point of view, it highlights the main archetypes concluded representation of Chinese society with the help of the main characters of the work.

Key words: Gao Xingjian, image, archetype, play, “Bus Stop”, typing.

Федоренко Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької мови і літератури
Запорізького національного університету
Скиданович О. О.,
студент
Запорізького національного університету

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ КОНЦЕПТ ÜBERMENSCH У ПРИТЧІ Ф. НІЦШЕ “ALSO SPRACH SARATHUSTRA”

Анотація. Стаття присвячена аналізу концепту ÜBERMENSCH у мовностилістичному аспекті. Під час дослідження виділено основні характеристики авторського стилю Ф. Ніцше й типові для нього мовностилістичні фігури, що допомагають реалізувати цей феномен.

Ключові слова: концепт, ÜBERMENSCH, Надлюдина, метафора, гіперболізація, персоніфікація, символ.

Постановка проблеми. Поняття Надлюдини – це один із головних пунктів у гарячій суперечці про особистість Фрідріха Ніцше, яка почалася ще в минулому столітті й не слабшає до цього часу. Актуальність проблеми полягає в тому, що феномен ÜBERMENSCH відіграє важливу роль у політичному, цивілізаційному, соціальному аспектах. Інші пункти – питання про добро і зло, про християнство і його моралі співчуття, про гуманізм і демократію. Ця тема турбувала таких видатних митців, політиків, філософів, як Л. Троцький, Ф. Марінетті, С. Далі, Б. Шоу, Д. Лондон, М. Горький, А. де Сент-Екзюпері. Ще в ХХ столітті Адольф Гітлер запровадив так званий «культ Надлюдини». Що змусило його розслідувати цей феномен?

Метою статті є аналіз лінгвостилістичних засобів реалізації концепту ÜBERMENSCH на прикладі притчі “Also sprach Sarathustra” Ф. Ніцше в лінгвостилістичному дискурсі. Під час дослідження було вирішено такі завдання: досліджено своєрідність концепту ÜBERMENSCH, установлено розмаїття лінгвостилістичних засобів авторського стилю Ф. Ніцше.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт – це базовий термін лінгвокультурології. Іменник “conceptus” походить від латинського дієслова “conspicere” – «зачинати»; його український еквівалент «поняття» утворено також від дієслова «пояти», що мав у давньоруській мові значення «схопити, взяти у власність». Легко помітити, що обидва дієслова етимологічно споріднені, висловлюють спільну ідею придбання, проте не є абсолютними синонімами. Слідом за Ю. Степановим ми вважаємо концепт більш об’ємним розумовим конструктом людської свідомості порівняно з поняттям. За висловом Ю. Степанова, концепт є «якесь сумарне явище, за своєю структурою складається із самого поняття й ціннісного (нерідко образного) уявлення про нього людини» [7, с. 40–43]. Категорія концепту отримує міждисциплінарний статус, оскільки вона використовується у двох нових парадигмах: лінгвокогнітології й лінгвокультурології. Представники першого напрямку (Е. Кубрякова, Н. Болдирев, І. Стернін, А. Бабушкін) інтерпретують концепт як одиницю оперативної свідомості, яка виступає як цілісне, нерозчленоване відображення факту дійсності. Утворюючись у процесі уявного конструювання (концептуалізації) предме-

тів і явищ навколишнього світу, концепти відображають зміст знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини й результати пізнання навколишнього світу у вигляді певних одиниць, «квантів» знання. Представники другого, культурологічного, напрямку (А. Вежицька, Н. Арутюнова, В. Карасик, Д. Лихачов, Ю. Степанов, Л. Чейненко, С. Ляпін, В. Шаховський, С. Воркачев) розглядають концепт як ментальне утворення, відзначене певною мірою етносемантичною специфікою [3, с. 6–7].

Через плюралізм думок поняття «концепт» має багато визначень, і для нас більш вдалим і влучним виявилось визначення В. Карасика, який характеризує концепти як «ментальні утворення, які являють собою значущі усвідомлювані типізуючі фрагменти досвіду, збережені в пам’яті людини» [6, с. 12]. “Also sprach Sarathustra” – один із ключових текстів Нового часу, доктрина прогресу (поступового розвитку). Притча – це метафора в метафорі, весь твір являє собою міф, алегорію, розгорнуту метафору мандрів Заратустри. Крім того, у своїх проповідях Ніцшевський Заратустра й сам постійно використовує метафори, сміливі порівняння, яскраві образи. Отже, виникає новий аспект у функціонуванні філософської метафори. Коли щільність метафор досягає рівня, за якого окремі метафори змикаються, покриваючи весь простір тексту, сама по собі взаємодія метафор породжує й генерує нові смисли. Метафори перетікають одна в одну, доповнюють одна одну, генеруючи щоразу нові грані смислів.

Особливістю метафоричної термінології Ф. Ніцше є багатозначність: у слова вкладається спектр смислових значень, крім того, основні метафори підтримуються та перевизначаються додатковими. Крім позначення певної філософської ідеї, концепції, такий спосіб, впливаючи на свідомість, змінює звичне сприйняття тексту, залишає читача в напруженні задля більш глибокого розуміння ідеї. Однією з основних функцій метафори є функція емоційного впливу. Саме властивість емоційного впливу видавалася філософам-раціоналістам неприйнятною, коли справа стосувалася пізнання й мовного оформлення його процесу та результатів. Емоційність уважалася протилежною об’єктивності й неупередженості. Але для неklasичної філософії функція емоційного впливу виконує важливе завдання, сприяючи руйнуванню стереотипів [1, с. 25]. Саме через метафори Ф. Ніцше піддає сумніву ідеї милосердя, соціального прогресу, рівності, пацифізму, віри в Бога тощо. Доктринам християнства він протиставляє «смерть Бога» та розуміння моралі християнства як «рабської моралі», цінностям демократії й традиційної моралі – уявлення про них як про «стадний інстинкт». Проповідуючи, що людина натовпу – це ще не лю-

дина, Заратустра у Ф. Ніцше робить це через емоційний вплив, використовуючи метафори презирства, метафори відризи: мавпа, земляна блоха, отруйні базарні мухи тощо. Отже, емоційно-експресивна функція метафори відіграє важливу роль у формуванні та вираженні концепту *ÜBERMENSCH*. У деяких філософських ученнях Надлюдина – це сильна особистість, чій воля, бажання й вчинки не підкоряються жодним обмеженням [5, с. 564]. В інших джерелах це поняття подається в більш розгорнутому варіанті: У реакційній філософії Ніцше – ідеал людини, для якої все полягає в тому, щоб забезпечити повний розвиток тільки своєї особистості, і яка вважає підпорядкування себе якій-небудь суспільній меті вульгарним і нікчемним [9, с. 588]. Ф. Ніцше наполягає на тому, що людство як рід не прогресує. Більше того, воно деградує, людське суспільство, культура людства перебувають у стані декадансу. Надлюдина народжується, говорить Ф. Ніцше, щоб створити нову людську спільність. Об'єднані в неї люди стають «сіячами майбутнього». Їм неприємна мораль рабів, пригноблених, які волають до філантропії та співчуття, вони звільняють себе самі, для чого їм насамперед потрібні сила й зухвалість. Зразком такої Надлюдини Ф. Ніцше вважає давнього персидського пророка та засновника релігії зороастризму Заратустру, який і стає головним героєм книги. Філософ рекомендує всім, хто вирішив піднятися над буденністю й перевершити свою збиткову людську природу, рівнятися на великого пророка і зробити стрибок через прірву, яка відділяє просто людину від Надлюдини. Для того щоб стати надлюдиною, необхідно змінити свій світогляд, подивитися навколо себе й побачити, що світ людей гідний тільки презирства. Вийшовши від цього світу, майбутня Надлюдина зосереджується на собі, на своїх думках. Його дух проходить три ступені розвитку: 1) «верблюд» – людина, навантажена традиціями та установками культури і традиціями попередніх поколінь; 2) «лев» – людина, яка заперечує себе як «верблюда», тобто відмовляється абсолютно від усього, що робить її залежною; 3) «дитина» – людина, відкрита для всього нового, чистий аркуш, сама створює собі закони й керується своєю волею. Ми розглянемо останні дві стадії (стадії лева та дитини) більш детально, щоб повніше окреслити послідовні ступені висхідного формування людини в ідеальний тип надлюдини й з'ясувати, завдяки яким стилістичним фігурам реалізується цей феномен в авторському дискурсі. Підготовча стадія – стадія лева, вичерпується лише запереченням. Людина на цій стадії тільки розчищає собі шлях до ідеалу, намагається порвати ті пута, які зв'язують її та не надають можливості вільно досягнути рівня надлюдини. Ця стадія «великого звільнення» (*die grosse Befreiung*) детально описується з її внутрішнього, психологічного боку ще в початкових розділах твору: «Людське, занадто людське» (*Menschliches, Allzumenschliches*). У людині пробується невдоволення своїм обмеженим станом. Їй хочеться вивільнитися з тієї «золотої коліски», у якій вона досі лежала, як сповита дитина, не усвідомлюючи, що відбувається навколо неї. Лев за Тресиддером – це символ, що поєднує в собі й агресивні, й оборонні риси. Йому стають ненависними маленькі чесноти суспільної моралі, міщанське щастя і дрібна мудрість оточуючих людей. Він хоче стати паном над своїми чеснотами. Заратустра називає цей стан «годиною великого презирства» (*die Stunde der grossen Verachtung*). «Що є найвище, що ви можете пережити? Це – година великої зневаги. Година, коли ваше щастя перетворюється для вас в огиду, так само, як і ваш розум і ваша чеснота». «Я люблю тих, хто вмів глибоко зневажати, бо

вони вмють глибоко шанувати, бо вони – стріли, що прагнуть до іншого берега» (*Pfeile der Sehnsucht nach dem andern Ufer*). Велика зневага, отже, є стимулом, що спонукає людину прагнути до протилежного ідеалу – ідеалу надлюдини. У прикладі демонструється завдяки символам стріл, антитезі (щастя – огида), підноситься та реалізується концепт *ÜBERMENSCH* як людини, яка добивається кращого майбутнього нестандартними методами. Подолання духу тяжкості пов'язується з моментом виникнення в душі бадьорого настрою, який зображується у Ф. Ніцше за допомогою різних символів. Так, уособлюючи песимістичний настрій або світову скорботу (*Weltschmerz*) в образі «вогненної собаки» (*Feuerhund*), яка постійно вибухає на всіх злісним гавканням, Заратустра протиставляє їй іншу собаку, «яка воістину говорить із серцем землі».

Для повного та всебічного розкриття ідеалу надлюдини ми повинні познайомитися з «новими» цінностями, які Заратустра називає «мостами», «сходами», «веселкою» надлюдини (*die Brucken, Treppen, Regenbogen des ÜBERMENSCHEN*). Це все символи кращого життя й надії, життя над усім земним і порочним. Якщо характерною рисою першого періоду еволюції людини в надлюдину Ф. Ніцше виділяє презирство до всього дрібного, нікчемного та вульгарного в сучасному житті, у ненависті до людей «слабкіших», тобто до песимістів, утомлених життям, то відмітною особливістю другого, позитивного, періоду є «любов до дальнього» (*die Liebe*), тобто в любові до надлюдини здійснюється прагнення волі до могутності. «Дальне» (*das Fernste*) у Ф. Ніцше є синонімом «ідеального» й у силу цього протиставляється «ближньому». Звідси «любов до дальнього» означає любов до максимального розвитку волі до могутності однаково як у собі, так і в інших. Так виходять два основних види любові до дальнього: 1) *Selbstsucht* – любов до себе; 2) *Herrschaft* або *Schenkende Tugend*, під якими мається на увазі любов до найвищого розвитку волі до могутності й в інших людях. Третій ступінь – дитина, остання стадія на шляху до *ÜBERMENSCH*. Стати дитям означає стати новим, відкинути всі колишні настанови, знов знайти смак до «гри творіння». Грати зі світом і із собою, як дитина, – без кордонів і правил, на рівних. Ф. Ніцше вибрав ці метафори не дарма, бо, як ми бачимо, кожна з них має свою стилістичну та лінгвістичну цінність при розгляді складових концепту *ÜBERMENSCH*. Тільки загартувавши працю тіло «верблюда», тільки зумівши звільнити й очистити душу «лева», тільки тоді людина зможе поєднати в собі обидві ці істоти. Прийняти без роздумів, із «дитячим» захопленням і любов'ю [4, с. 940].

Ф. Ніцше з розпачливим жаром закликає людей боротися й воювати. Але лінію фронту він не називає, саме це й бентежить багато умів, які звикли розмірковувати прямо та буквально. «Ви кажете, добре діло навіть війну освячує? А я вам кажу: то добра війна, коли вона будь-яке діло освячує». Але Ф. Ніцше має на увазі не боротьбу й війну в суспільстві, а боротьбу із самим собою задля розвитку та прогресу. Знову можемо простежити оксиморон (добра війна, освячена війною) і метафору. Риторичне питання додає інтерактивний підтекст, який змушує читача довго й послідовно міркувати над непорівняними поняттями.

Філософ звертає увагу на те, що зазвичай в етиці «я» ставиться нижче за «ти». Науковці доводять, що «ти» старше, ніж «я». У своєму ідеалі надлюдини Ф. Ніцше намагається реабілітувати етичні права «я». Тож протягом усього тексту ми можемо виділити лексичну анафору зі словом «я» (*“Ich”*). Завдяки

цьому тропу автор наголошує на необхідності справедливого ставлення до власного «я», необхідності нормальної любові до самого себе тією мірою, якою це потрібно для здійснення ідеалу надлюдини. «Любіть своїх ближніх, як самих себе, але спершу станьте такими, які люблять самих себе». Заратустра у своїх промовах не раз говорить про самолюбство, незіпсоване, здорове самолюбство, яке виникає з могутньої душі (*die heile, gesunde Selbstsucht, die ans mächtiger Seele quillt*). Він відрізняє це самолюбство від вузько егоїстичного почуття – себелюбства. «Егоїзм», про який говорить Ф. Ніцше, потрібно розуміти як метафізичну концепцію, як затвердження абсолютності кожної особистості і її відповідальності за себе й за світ навколо. У результаті цей «егоїзм» за його правильного розуміння та правильного застосування до життя (що доступно, за Ф. Ніцше, лише небагатьом) веде не до того, що зветься егоїстичною поведінкою в нашому звичайному слововживанні, а скоріше до протилежного способу дій – до готовності пожертвувати собою заради великих цілей, заради величчя особистості: *Я люблю того, хто любить свою добродішність, бо добродішність – це воля до загибелі й стріла, що прагне до іншого берега.*

Ich verwandele mich zu schnell: mein Heute widerlegt mein Gestern. Ich überspringe oft die Stufen, wenn ich steige, – das verzeiht mir keine Stufe. Засоби реалізації концепту *ÜBERMENSCH* – персоналізація, гіперболізація, символічність поняття «ступінь». Концепт *ÜBERMENSCH* побудований на революційно-оновленому заклик, але закликає до революції не в соціумі, а до революції в самому собі.

Lieber Nichts wissen, als Vieles halb wissen! Lieber ein Narr sein auf eigne Faust, als ein Weiser nach fremdem Gutdünken! Ця цитата показує верховенство принципу «все або нічого», максималізм життєвих прагнень. Порівняння дурня з мудрецем і як не парадоксально виражене становище дурня. Концепт *ÜBERMENSCH* розкривається за рахунок поняття «нігілізму сили» й зіставлення двох антонімів як рівноправних дефініцій.

У творі зустрічаємо доказ того, що Надлюдина, сповнена вітальної культурної й творчої енергетики, спрямована до вольової переоцінки цінностей [2, с. 40]. У цій фразі концепт *ÜBERMENSCH* виражається через метафору (підійматися на свою ж голову), поняття «драбина» як символу дороги в краще майбутнє – дороги до становлення Надлюдини. *Und wenn dir nunmehr alle Leitern fehlen, so musst du verstehen, noch auf deinen eigenen Kopf zu steigen: wie wolltest du anders aufwärts steigen?* Концепт виражений волею до влади. Воля до влади являє собою прагнення до того, щоб бути вищим за всіх, бути найкращим, піднятися завдяки своєму розумові й талантам і панувати над неповноцінними людьми. Воля до влади керує світом і змушує в боротьбі доводити свою силу та право на існування. Однак воля до влади – це не природний відбір, про який говорив Ч. Дарвін. Шляхом природного відбору виживають тільки пристосованці, тобто не завжди найсильніші й талановиті. Навпаки, це можуть бути найслабші особистості, наділені хитрістю. Ф. Ніцше ж не проповідує хитрість і спритність, а справжню міць розуму й непохитну волю, рідкісну особистість, здатну на подвиги. Тож у Ф. Ніцше воля до влади тотожна волі до рівності й волі до істини. У лінгвістичному плані концепт *ÜBERMENSCH* реалізується завдяки таким засобам, як оксюморон, синестезія, гіпербола: *Ich möchte verschenken und austheilen, bis die Weisen unter den Menschen wieder einmal ihrer Thorheit und die Armen einmal ihres Reichthums froh geworden sind.* У творі автор надає багато

символів, через які простежується розглянутий нами концепт. Це море (безперервний рух, постійна зміна образів, життя і смерть [8, с. 285]), зірки (перевага, постійність, провід, захист, пильність, спрямованість [8, с. 112]), вітер (символ несамовитих і непередбачуваних сил, свободи [8, с. 85]), орла (символ мужності, хоробрості, цілеспрямованості, холоднокровності [8, с. 318]). Стилістично концепт розкривається за рахунок гіперболізації, контактного повтору та персоніфікації.

Стилістичний синтаксис реалізований за рахунок експансії (перерахування), представлений короткими реченнями. Перевагою простого речення перед варіативною підрядною конструкцією є вираження мовленнєвої економії й легкість сприйняття, а також збереження притчового оповідального характеру.

Висновки. Свосвідність авторського стилю Ф. Ніцше полягає в тому, що його твори настільки алегоричні, що часом видається незрозумілим, який зі створених образів помилковий, а який – істинний. На довгі роки на Ф. Ніцше та його ідеї лягло тавро «фашистська філософія». Образ Надлюдини спотворився до невпізнання й набув рис «білявої бестії», яка не щадить нічого й нікого, яка безжально руйнує світ і його цінності. Але ж не в цьому сутність концепту *ÜBERMENSCH*. Його Надлюдина безжальна насамперед і найбільше до себе, вона сумнівається та піддає перегляду наявні в неї цінності й настанови, які позбавляють її внутрішньої духовної свободи та радості творчого життя. У людині тварина й творець поєднані воедино. Головне, що має виходити від Надлюдини, – заклик до духовних перетворень, внутрішньої дисципліни та виховання власної особистості, відповідальності за майбутнє. Варто пам'ятати, що філософія Фрідріха Ніцше – це унікальний і здійснений протягом усього життя експеримент щодо руйнування всередині себе «тварі» й плекання «творця», якого автор прозвав «надлюдина». *ÜBERMENSCH* у Ф. Ніцше – це той, хто дивиться на цей світ, як дитина: радісно, невинно, вільно. Він не раб, а пан своїм бажанням, і саме в цьому його сила. Його «Я» є джерелом його ідей і звершень, навчившись приборкувати свої бажання, людина, по суті, стала тим же Богом. Концепт *ÜBERMENSCH* у Ф. Ніцше досить мінливий, і кількість його трактувань давно переважила за тисячу. І в тому головна його перевага, бо Ніцше вірний самому собі: його ідея – це вічний шлях по колесу життя, де декорації пейзажу – це наші вчинки та рішення, дороговказ – істина Ф. Ніцше, а встає на горизонті сонце – світ надлюдини. Усі стилістичні фігури й лінгвістичні засоби концепту *ÜBERMENSCH* доводять, що це образ із трикстерними рисами, але, з іншого боку, Надлюдина має позитивну масштабну мету – просвітлення та вдосконалення.

Література:

1. Акишина Е.О. Семантический потенциал и ассоциативные возможности метафоры в философии / Е.О. Акишина // Реальность. Человек. Культура: религия и культура: материалы Всероссийской научной конференции. Омск, 11 декабря 2008 г. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2008. – С. 197–199.
2. Беляев Д.А. К вопросу о понимании идеи сверхчеловека в философии Ф. Ницше / Д.А. Беляев // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 4. – С. 42–44.
3. Дорофеева Н.В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н.В. Дорофеева. – Волгоград, 2002. – С. 19.
4. Знаменский С.П. «Сверхчеловек» Ницше / С.П. Знаменский // Ницше: Pro et contra / сост. Ю.В. Синеокая. – СПб.: РХГИ, 2001. – 1076 с. – С. 904–945.

5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 65 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов ; под ред. проф. Л.И. Скворцова. –26-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО «Издательство Оникс» : ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 736 с.
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – С. 315.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. – С. 40–43.
8. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 448.
9. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. – М. : Сов. энцикл. : ОГИЗ, 1935–1940.

Федоренко Л. В., Скиданович О. О. Лингвостилистический концепт *Übermensch* в притче Ф. Ницше “Also sprach Zarathustra”

Аннотация. Статья посвящена анализу концепта *ÜBERMENSCH* в лингвостилистическом аспекте. В ходе

исследования выделены основные характеристики авторского стиля Ф. Ницше и типичные для него лингвостилистические фигуры, помогающие реализовать данный феномен.

Ключевые слова: концепт, *ÜBERMENSCH*, Сверхчеловек, метафора, гиперболизация, персонификация, символ.

Fedorenko L., Skydanovych O. Linguostylistic conceptual object *ÜBERMENSCH* in philosophical novel “Thus Spoke Zarathustra” by Friedrich Nietzsche

Summary. This article devotes the concept *ÜBERMENSCH* in linguostylistic aspect. The study identified the main characteristics of the author’s style of Friedrich Nietzsche and typical for him linguostylistic figures that help to realize this phenomenon.

Key words: concept, *ÜBERMENSCH*, Overman, metaphor, hyperbole, personification, symbol.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Лахманюк А. М.,
аспірант

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ІРОНІЯ ПАРАТЕКСТУ: КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД (М. КОЦЮБІНСЬКИЙ «ПОДАРУНОК НА ІМЕНІНИ»)

Анотація. У статті досліджено іронічний ефект на основі зіставлення тексту й паратексту в новелі М. Коцюбинського «Подарунок на іменини». Проаналізовано когнітивні рівні твору (буквальний, статусний, іронічний, символічний), виділено художні деталі-індекси та виявлено читацькі естетичні реакції.

Ключові слова: паратекст, заголовок, іронія, естетичний ефект, читацькі реакції, художні деталі.

Постановка проблеми. Сприймання навколишнього світу відбувається за допомогою п'яти чуттів: зору, слуху, дотику, нюху та смаку. У когнітивістиці їх ще називають перцептивними модусами. За допомогою них людина сприймає об'єкти, що потрапляють до її когнітивної сфери, а потім омовлює своє сприйняття світу [11, с. 79]. Водночас сприйняття об'єкта не обмежується лише перцептивним аспектом, воно передбачає також концептуальне його виділення із середовища інших об'єктів шляхом надання цьому об'єкту певного сенсу й репрезентації його у свідомості як концепту. Тому людина, стикаючись із подіями або об'єктами навколишнього світу, підбирає певний «контекст», «фрейм», який допомагає наділити подію сенсом [13, с. 65]. Поняття фрейму ввів М. Мінський у праці «Фрейми для представлення знань» (1974 р.) на позначення одного зі способів уявлення стереотипної ситуації. За думку М. Мінського, з кожним фреймом пов'язується інформація певного типу: одна стосується використання цього фрейму, інша попереджає про те, що може статись далі, а ще інша вказує, що варто зробити, якщо ці очікування не підтвердяться [9, с. 289]. Таким чином, у кожної людини є певна «база знань», якість та обсяг якої залежать від особистісних характеристик індивіда.

У світли когнітивістичних уявлень про процес сприймання розглянемо літературознавчу проблему взаємодії заголовка й тексту твору. Адже заголовок може перебувати з текстом твору в різних взаємовідносинах, творячи естетичні ефекти. Заголовок тексту виконує декілька функцій, а саме: 1) номінативну, адже заголовки й виникли для того, щоб позначити, назвати текст; 2) інформативну (кожен заголовок інформує читача про текст); 3) розділову (назва відділяє текст від навколишнього простору); 4) експресивну (заголовок може виражати авторську позицію та готувати читача до сприйняття тексту); 5) рекламну (привернути увагу, зацікавити читача). Нас цікавитиме переважно експресивна функція заголовку. На прикладі новели М. Коцюбинського «Подарунок на іменини» шляхом аналізу заголовку й тексту твору ми розглянемо механізм виникнення іронічного ефекту.

Оскільки заголовок є одним з елементів паратексту, вважаємо за доцільне зазначити, що перше ґрунтовне дослідження паратексту належить французькому нараторологу Ж. Женетту [15]. М. Сокол, цитуючи вченого, вказує: «Паратекстуальність – це відношення тексту з його найближчим навколотекстовим се-

редовищем, адже саме елементи паратексту лежать на межі з текстом і контролюють, направляють читача на його сприйняття» [12, с. 5]. Як тільки заголовок ідентифікується у свідомості читача, виникає проекція майбутніх подій твору, нарративний прогноз. Проте коли події тексту не виправдовують читацькі очікування, у реципієнта в процесі читання виникають особливі естетичні реакції: здивування, невизначеність, зміна.

Зауважимо, що в заголовку закладається важливий смисл твору. На цьому неодноразово наголошували дослідники, наприклад Л. Віготський: «Назва дається оповіданню, звичайно, не випадково, вона несе в собі розкриття найважливішої теми, вона намічає ту доміную, яка визначає собою всю побудову твору» [3, с. 200]. Назва безпосередньо пов'язується з текстом, це своєрідна «з'єднувальна ланка» між світом автора та його читачем. М. Сокол стверджує: «Заголовок – це насамперед ім'я твору, тобто виразний і притаманний лише тому, а не іншому тексту показник його естетично-художньої своєрідності, так би мовити, його індивідуальності – особливої «фізіології» та «психології» художнього твору» [12, с. 25–26]. Варто погодитись із твердженням І. Гальперіна про те, що «заголовок виражає основний задум, ідею, концепт творця» [4, с. 133]. Важливо звернути увагу на те, яким саме буде цей задум чи концепт, на якому саме літературознавчому рівні письменник заклав ідею та які засоби застосував.

Іронією називають форму вираження думки, коли слово чи вислів набувають у контексті мовлення значення, що є протилежним буквальному сенсу або заперечує його. Так, російський учений Г. Єрмоленко дослідила іронічний дискурс філософської прози Вольтера. Вона стверджує, що у творах французького просвітителя іронія реалізується на фабульному й стилістичному рівнях тексту. Зокрема, науковець говорить про іронію-антифразис: «На основі дистантної антифрастичної іронії побудовані заголовки таких повістей, як «Мемнон, або розсудливість людська» та «Кандід, або Оптимізм». Іронія проявляється в подвійності сенсу назви, яка, з одного боку, адекватно відображає тему повісті, а з іншого – суперечить характеру наявних у ній подій (Мемнон аж ніяк не проявляє розсудливості, а події, що сталися з Кандідом, не мають відношення до оптимізму). До того ж типу належить назва повісті «Козі-Санкта, або Мале зло заради Великого Блага». <...> Іронія розпізнається за невідповідністю тих чи інших компонентів висловлювання контексту» [6].

Метою статті є когнітивний аналіз тексту і паратексту (заголовку) на матеріалі новели М. Коцюбинського «Подарунок на іменини» з метою виявлення іронічного ефекту.

Виклад основного матеріалу. З першого прочитання назва новели проектує читачу приблизно такі очікування: батьки даруватимуть дитині на день народження певний подарунок (іграшку, солодощі тощо). Жодної іронії поки що не спостерігається. Однак смисл стає зрозумілим лише після прочитання

всього тексту. Заголовок фактично обманює читача, створюючи сумнівний ефект наприкінці твору.

Сюжет. Батько, «околодочний надзиратель», голодний і злий, завжди перейнятий своєю кар'єрою: «*Те, що його хлопець звався так само, як і віце-губернаторський син, що вони разом учились і що Доря зважився бити таке паненя, – сповняло його радісним подивом. От хоч би й він, Карпо Петрович. Він носив білі погони і шапку, як офіцер <...> Його боялись, бо міг зробити людям багато лиха*» [7, с. 196]. Мати, Сусанна, повія у минулому, не вирізнялась винятковою жіночністю, досі наївна й непоказна. Один епізод вдало характеризує стосунки подружжя: «*Ну, і була в бурдеї, але тому вони законно звінчались. Хіба з неї не вірна жінка? Раз, правда... Та коли б не вона, коли б не пішла на ніч до поліцейстера, ким би й досі в писарчуках... А тепер – надзиратель. Дорю в гімназії учать, і сама казначейша у них буває*» [7, с. 195]. Зрозуміло, що на першому місці в цій сім'ї перебувають посада, слава й статки. Яскравою особистістю постає син Доря, жвавий, сміливий, здібний до навчання хлопчик, зовсім не схожий на своїх батьків.

Родину об'єднує спільна тема – іменини Дорі. Матір, турбуючись про сина, виявляє до нього любов і ласку, готує по-справжньому дитячий подарунок – «бляшаний пароходик». Батько вважає, що не варто сина «гладити по голівці та тримати біля спідниці», тому він із гордістю розповідає про свій дарунок: «*Я повезу його завтра дивитись, як будуть вішати*» [7, с. 200]. Отже, це не якась річ, а пам'ятна подія на все життя. Карпо Петрович переконаний в особливості презенту, а ще більше – у вдячності сина за таке видовище: «*Нехай має чим згадувати батька. Буде старий – унукам розкаже... От, скаже, був я дитиною ще, а мій покійний батько <...>*» [7, с. 199]. Проте він не усвідомлює справжніх наслідків свого вчинку.

Когнітивні рівні. Концепт ПОДАРУНОК проходить крізь увесь текст. Далі лише навколо нього будується сюжетна лінія. Зіставивши текст і паратекст, простежуємо чотири когнітивні рівні, які поступово змінюють уявлення читача:

буквальний – подарунок сприймається як об'єкт (заголовок тексту, «пароходик» від матері);

статусний – об'єкт стає подією (момент, коли читач дізнається про подарунок від батька);

іронічний – справжня сутність події (дароване видовище: страта жінки-революціонера);

символічний – трансформація психіки (зміна дитячих уявлень, ініціація, зародження чесності, мужності й людяності).

Лише на третьому рівні читач розуміє, що істинний сенс паратексту був прихованим. Він поступово розкривається в процесі читання. Реципієнт першим про це дізнається, очікування виявились не виправданими. Далі відбувається прогнозування: якою буде реакція сина в момент дарування? Ефект сприймання відтягнуто до завершального епізоду, а це значить, що читач постійно перебуватиме в напрузі. Створення напруги посилює естетичні реакції.

По-справжньому щасливий, як і будь-яка дитина у свій день народження, Доря за розвитком подій уявляє такі варіанти подарунку:

1) рибалку («*Поїдуть? Куди? На рибу, може? Тиха річка і босі ноги, якими можна бродить по пісочку... Відлище – луком і сріблясте мигтіння риби на волоссі. «Бовть!» – сказала вода, ковтнувши камінчик...*» [7, с. 201–202]);

2) незабутню поїздку в місто («*А може, поїдуть кудись далеко-далеко, у невідомий город. Будуть їхати, їхати, їхати...*

Дерева будуть кружитись і тікати назад... Ниви самі підстеляться коням під ноги. Мухи обсядуть блискучі кінські зади, а над головою пицатиме пташка...» [7, с. 202]);

3) природу («*Куди ще їхати? От злізти б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві*» [7, с. 203]);

4) народне свято («*Йому видалось зразу, що сьогодні народне свято, що ось-ось раптом загра катеринка і загойдаються на гойдалці люди*» [7, с. 204]);

4) молебень («*Остороно стояв піп, мотав лисою головою, наче комарів одганяв, і все стелив срібний шовк бороди на суку чорної ряс, все гладив фіолетові вилоги широких рукавів. «Молебень?» – подумав Доря*» [7, с. 205]).

Перелік варіантів подарунку дає можливість читачеві зрозуміти, чому автор глузливо іронізує над мисленням батька. Батько приземлений у своїх думках і сподіваннях. Намагаючись соціально вивищитись перед сином, він насправді падає морально. Жорстока реальність змінює психіку дитини. Його сценарні очікування не збігаються із читацькими. На основі цього реципієнт вибудовує зв'язки між особистим сприйманням та сприйманням персонажа.

Цікавим є факт, що про справжню суть подарунку Доря випадково дізнається від простого візника Семена (адже батько готував йому сюрприз). Дитину проймають холод і жах: «*В голівці його раптом пронеслися розмови, які чув вдома... Окремі слова, такі перше звичайні, далекі і неймовірні, як в казці... А тепер все наблизилось і ожило... Все воно злилось в однім слові: «Повісять» – нестерпуче жахливі і дикі»* [7, с. 206]. А страду здійснюватиме найкращий друг сім'ї, який виховав хлопця. Емоції й почуття юного персонажа знаходяться в кульмінації. Читацькі реакції також посилюються, оскільки не відомо, як вчинить Доря.

Проектуючи у свідомості жах скоєного, хлопець намагається запобігти страті, врятувати й захистити жінку: «*А Доря все тісніше туливсь до колін, ховаючи стрижену голову в чорній спідниці, і видно було, як здригалися плечі у нього від дитячого плачу. – Не треба!.. Не руште!..*» [7, с. 207]. Однак, зрозумівши марність власних намірів, дитина проймається ненавистю до рідного батька та бажанням помститись: «*Чекай, – думав він гірко про батька, – будеш ти знати, як я тобі повішусь... Заберусь на горище, здійму свій пояс, і ніхто не побачить...*» [7, с. 209]. Така реакція актуалізує символічний рівень тексту. Доря фактично проходить акт ініціації: трансформується психіка, організм виявляє низку реакцій, необхідних для переходу в доросле життя. Поведінку персонажа пояснює передостанній епізод: «*<...> раптом згадав свої іменини і легку руку, що так ніжно гладила його по голівці, – і знову тихо заплакав*» [7, с. 209]. Швидше за все, в образі страченої юнак відчув маму, саме тому так повівся.

На основі власного прогнозування та зіставлення тексту й паратексту читач, з одного боку, засуджує персонажа-батька через нанесення травми почуттям персонажа-сина, а з іншого – виправдовує, зокрема, через зародження в останнього людяності, мужності, справедливості тощо.

Завершальний епізод новели («*Крізь теплі сльози, важкі і великі, в яких все розпливалось, невиразно мелькали верби і телеграфні стовпи. Вони одривалися од землі, підіймалися вгору і тихо гойдалися... Раз в один бік, раз в другий...*» [7, с. 209]) не дає відповіді на питання про те, як складеться доля хлопця: вчинить він самогубство чи ні. Можливість домислити сюжет спонукає читача до виокремлення ефекту незавершеності.

Художні деталі. Важливу роль в осмисленні цього тексту відіграють художні деталі, які прямо характеризують персонажів твору, впливають на взаємодію тексту й паратексту та постають окремими феноменами в сприйманні змодельованої ситуації. У «Літературознавчому словнику-довіднику» вказано: «Художня деталь – засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція. <...> В одних випадках художня деталь може набирати характеру символу, в інших – бути деталлю-штрихом. У тексті цей спосіб мислення матеріалізується в речових, портретних, пейзажних, інтер'єрних деталях. Художня деталь буває як наскрізною (повторюваною) у творі, так і одномоментною, проте в кожному разі вона має в собі прихований сенс, підтекст, може викликати широкий спектр асоціацій, здатна замінити собою розлогий опис, авторську характеристику, міркування, цілий епізод тощо» [8, с. 718–719].

Французький структураліст Р. Барт пропонує на позначення художньої деталі термін «індекс»: «Автори вводять у текст особливі елементи, якими досі зазвичай нехтує структурний аналіз, що займається виленовуванням і систематизацією великих оповідних одиниць. Усі «зайві» щодо структури деталі або не враховуються (про них просто не згадують), або трактуються як «прокладки» (каталіз), що володіють непрямую функціональною значущістю, оскільки в сукупності вони складають *індекс*, який характеризує героя або стан дії, тобто зрештою все ж включаються в структуру» [1, с. 392]. Учений наголошує: «Неподільні залишки, що утворюються під час функціонального аналізу оповіді, відсилають щоразу до того, що зазвичай називають «конкретною реальністю» (дрібні жести, невлімові пози, незначні предмети, надлишкові репліки). Таким чином, чисте «зображення реальності», голий виклад «того, що є» (або було) ніби суперечить смислу, підтверджуючи тим самим поширену міфологічну опозицію пережитого (тобто живого) і розумосяжного» [1, с. 398]. Таке твердження вдало співвідноситься з іронічним ефектом паратексту в значенні прямо протилежного смислу.

У «Подарунку на іменини» М. Коцюбинського спостерігаємо цілу галерею деталей-індексів, кожна з яких вирізняється своєю значущістю та шляхом авторського акценту. На схемі наведено, як кожна пов'язується з конкретним персонажем:

Картуз – індекс, що відкриває читачу особливості рис характеру батька й сина:

вислів «<...> ляснув по-офіцерськи лакерованим чоботом в чобіт і з досадою кинув *картуз* на вікно» [7, с. 194] характеризує незадоволеність, злість;

діалог «*Скільки взяв Шмуть за картуз? – Рубель двадцять оддала... – Ах, сучий син... Більше рубля не треба було давати. Де ж той картуз?*» [7, с. 198] відображає скупість;

фрагмент «*Доря промчався до риштування, замітаючи полами глину, гублячи синій картуз і розкриваючи широко руки*» [7, с. 207] показує сміливість і впевненість, незважаючи на дрібниці;

«*По дорозі підняв Дорин картуз, обтер старанно, хоч не свідомо, рукавом глину і поніс так в лівій руці*» [7, с. 208] – це звичка берегти зароблене власним коштом.

Волосся і гребінь, зуби – індекси, що вибудовують в уявленні читача образ матері й страченої жінки:

фрагмент «<...> од того руху підскочив на лутці жінчин *беззубий гребінь* і легкий, збитий жмуток *брудного волосся* вчепився до рукава» [7, с. 194] характеризує неохайність і байдужість Сусанни (минулі звички, що залишилися із борделю);

«*Сусанна сиділа щаслива, одкривши зіпсовані зуби, вся в тінях од широкого кола волосся, на дві третини чужого*» [7, с. 199]: колишня професія позначилась на здоров'ї жінки;

фрагмент «*Жінка нащось розв'язала косинку, спустила її на плечі і, струснувши чорним волоссям, рушила з місця*» [7, с. 207] – це епізод, на основі якого читач порівнює два жіночі образи (матір і страчену); своєрідна іронічна антитеза до здоров'я матері. Відкрита голова жінки з розпущеним волоссям впливає на емоції сина, адже його свідомість відразу ідентифікує страчену з матір'ю.

Коліна: висловлювання «*наскочив на жінку і з криком обняв її коліна*» [7, с. 207], «*все тісніше тулюсь до колін*» [7, с. 207], «*все повторяв з плачем, ще глибше ховаючи голову в теплі коліна*» [7, с. 208] – це знову співвіднесення: затишок, тепло й ласка, отримані вдома від матері, актуалізують пам'ять персонажа та спонукають до захисту.

Усі деталі-індекси є наскрізними, оскільки неодноразово повторюються в тексті, збуджуючи читачькі емоції й почуття.

Висновки. Очевидно, що події та образи як окремі феномени розгортаються лише навколо «подарунка», символічний вектор якого дозволяє простежити еволюцію стосунків окремої сім'ї. Я. Поліщук стверджує: «Зображуючи постаті батьків, автор не шкодує на їхню адресу саркастично-іронічних шпильок: Зайчик постає тупим, обмеженим, брутальним та улесливим, а його дружина, колишня повія, – примітивною, неохайною обивателькою. Інтригу становить характер сина, який до кульмінаційного моменту виразно не проявляється» [10, с. 154]. У прізвиськах і прізвиськах персонажів також закладається іронія: Карпо Петрович Зайчик, директор «Корова» (вказують на дріб'язковість і мізерність внутрішнього світу людини, її фізичних та духовних вад).

Нагнітання в тексті окремих епізодів, які яскраво характеризують персонажів, змушують адресата часто змінювати точку зору. Читач розуміє, що його очікування не виправдовуються, у результаті чого зростає напруга й посилюються емоції. Наголошуємо, що іронію можна відчитати лише в разі зіставлення паратексту з текстом. Так відбувається механізм створення естетичного ефекту.

Література:

1. Барт Р. Эффект реальности / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: семиотика, поэтика / Р. Барт. – М., 1994. – С. 392–400.
2. Безпечний І. Теорія літератури. Тропи як спеціальні засоби образності мови / І. Безпечний. – К.: Смолоскип, 2009. – 388 с.
3. Выготский Л. Психология искусства / Л. Выготский. – 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 572 с.
4. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
5. Гундорова Т. Початок ХХ століття: загальні тенденції художнього розвитку / Т. Гундорова, Н. Шумило // Історія української літератури ХХ ст. Книга перша. – К.: Либідь, 1993. – С. 9–33.
6. Ермоленко Г. Формы и функции иронии в философской повести Вольтера / Г. Ермоленко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature3/ermolenko-04.htm>.
7. Коцюбинський М. Твори: в 3 т. / М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 3. – 1979. – 375 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
9. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23. – С. 281–304.
10. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Я. Поліщук. – К.: Академія, 2010. – 304 с.
11. Рузин И. Когнитивные стратегии именования: модулы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Рузин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79–100.
12. Сокол М. Прагматичні аспекти паратексту (на матеріалі повісті І. Франка «Захар Беркут»): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / М. Сокол; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
13. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.
14. Шпагин П. Ирония / П. Шпагин // Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. – М.: Советская энциклопедия, 1962–1978. – Т. 3. – 1966. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/default.asp>.
15. Genette G. Paratext. Thresholds of interpretation / G. Genette. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 427 p.

Лахманюк А. М. Ирония паратекста: когнитивный подход (М. Коцюбинский «Подарок на именины»)

Аннотация. В статье исследован иронический эффект на основе сопоставления текста и паратекста в новелле М. Коцюбинского «Подарок на именины». Проанализированы когнитивные уровни произведения (буквальный, статусный, ироничный, символический), выделены художественные детали-индексы и выявлены читательские эстетические реакции.

Ключевые слова: паратекст, заглавие, ирония, эстетический эффект, читательские реакции, художественные детали.

Lakhmanyuk A. The irony of paratext: cognitive approach (M. Kotsyubinsky "A gift on a name day")

Summary. The article touches upon the ironic effect by comparing the text and paratext of the story by M. Kotsyubinsky "A gift on a name day". It analyzes cognitive levels of the text (literal, status, ironic, symbolic). The artistic details and indices have been selected in the course of analysis. The reader's aesthetic reactions have been revealed in the article.

Key words: paratext, title, irony, aesthetic effect, reader's reactions, artistic details.

Назарець В. М.,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. У статті досліджується роль П. Гулака-Артемівського й Т. Шевченка в розробці жанрового феномена адресованої лірики в українській поезії першої половини ХІХ ст. Адресована лірика розглядається як метажанрове утворення, що вбирає в себе поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи, жанри, у яких предметом зображення є комунікація з внутрішньотекстовим адресатом. Аналізуються жанрові форми адресованої лірики (послання, присвята й віршований лист), їхня типологія та поетика.

Ключові слова: адресована лірика, метажанр, жанрова форма, послання, присвята, віршований лист, адресна настанова, комунікація, автор, адресат.

Постановка проблеми. До нагальних питань українського літературознавства належить проблема дослідження жанрової специфіки української поезії. Бракує генетичних концепцій, які б узагальнювали основні закономірності її літературно-історичного розвитку, теоретичні механізми появи та подальшої художньої трансформації тих або інших поетичних жанрів.

Поряд із прибічниками теорії жанрової «атрофії» лірики все більше представників сучасного літературознавства схиляються до думки про те, що поетичний текст принципово не може існувати в позажанровому «вакуумі» (Г. Нудьга, А. Каспрук, М. Гнатюк, І. Волкова, М. Сулима, М. Бондар, Е. Соловей, О. Астаф'єв, М. Ткачук, М. Кодак, Ю. Ковалів, Ю. Клим'юк, О. Ткаченко, Л. Фрізман, І. Грінберг, Н. Лейдерман, В. Грехнев, С. Бройтман, В. Халізов, О. Зиринов, А. Боровська та ін.), відтак мову потрібно вести не про зникнення з літературно-історичної арени поетичних жанрів як таких, а про появу нових жанрових сполук – неканонічних жанрів і метажанрових утворень. Теоретичні питання типології й поетики подібних генетичних структур лише починають досліджуватись українським літературознавством, тому поле для наукових пошуків залишається все ще відкритим.

Мета статті полягає в дослідженні метажанрового утворення «адресована лірика», зокрема ролі, яку відіграла в становленні цього жанрового феномена поетична творчість П. Гулака-Артемівського, Т. Шевченка, поетів-романтиків, реалістів і модерністів ХІХ–ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адресована лірика – це метажанрове утворення, що вбирає в себе поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи, жанри, у яких предметом зображення є комунікація з внутрішньотекстовим адресатом. До жанрових форм адресованої лірики належать послання, присвята й віршований лист.

Найбільш давні зразки українських літературних адресованих поетичних текстів виявлено в поезії ХVІ ст., зокрема у творчості Павла Русина: «До книжечки», «До лінивих»,

«До благочестивих», «До иноков русских», «До Станіслава Турзо», «До Подільського краю син його промовляє» тощо. Друга половина ХVІ–ХVІІ ст. представлена написаними в епістолярній формі віршованими творами Христофора Філалета («Книжечка до минаючих мовить»), І. Величковського («Вірші до Лазаря Барановича», «Вірші до Івана Самойловича», «Вірші на герб Ясинських», «Вірші до зображення Богородиці», «Преподобному Антонію Печерському», «Світлому Дамаскину вірші» тощо).

До прийомів художньої адресації звертався у своїй поетичній творчості й Ф. Прокопович: «Феофан архієпископ новгородский к автору сатиры», «Прочь уступай, прочь», «К Луке и Варлааму Кадецким», «К лихорадке в лихорадке», «К Селию» тощо. Численні зразки стилістичних прийомів «зверненого слова» знаходимо в збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень» (пісні 1–4, 6, 13, 18–19, 21, 23–24, 26–29) та у віршах, що не увійшли до цієї збірки: «O delicati blanda etc», «In natalem Jesu», «На день народження Василя Томари, хлопчика 12 років», «На день народження білгородського єпископа», «Про святу вечерю, або про вічність» тощо.

Справжнім фундатором адресованої лірики в українській поезії варто визнати П. Гулака-Артемівського. Після переїзду до Харкова в 1817 р. він написав твір «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», яким фактично й започатковував українську адресовану лірику. Одна з небагатьох дослідниць української адресованої лірики Н. Чамати визнає: «Твори Гулака-Артемівського – перехідний етап від класицистичного дидактичного послання до дружнього послання – жанрової форми, виробленої у російській преромантичній та романтичній поезії кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., що широко ввійшла до неї, набула розвитку і в українській поезії. Його перше послання «Справжня Добрість (Супліка до Грицька Пронози)», 1817 р., – своєрідний синтез ознак цих двох модифікацій жанру послання. Від класицистичного послання твір успадкував «високий» (філософський) зміст, єдність теми, що утримується протягом усього (в даному разі великого за обсягом) вірша, дидактично-моралізаторський пафос (він постає на тлі жартівливої, бурлескної манери викладу). З традицією дружнього послання пов'язано введення до вірша на місце адресата – особи лише названої, або збірною образу адресата дидактичного послання адресата-співрозмовника, конкретної людини з індивідуальною характеристикою, особи, яку з автором поєднують стосунки взаєморозуміння та приязні (хоча й повного відчуття адресата поки що не досягнуто), а також розкутість та свобода викладу» [5, с. 137–138].

Можемо стверджувати, що П. Гулак-Артемівський був фундатором одразу всіх трьох жанрових форм адресованої лірики та багатьох їхніх тематичних різновидів.

Передусім П. Гулак-Артемівський започаткував в українській поезії громадянське послання з дидактичною настановою («Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», «Супліка до Грицька Квітки», «До Пархома»). Як і «Справжня Добрість», «Супліка до Грицька Квітки» має дидактичну адресну настанову, спрямовану на популяризацію програмних просвітницьких ідеалів. Два твори П. Гулака-Артемівського, об'єднані загальною назвою «До Пархома», є жартівливими переробками од Горація. Перша поезія, як зазначено в епіграфі, – це переробка оди «До Деллія» (кн. II, ода 3), а друга – «До Левконої» (кн. I, ода 2). Поет трансформує зміст оди Горація, пристосовуючи його до історичних умов сьогодення й, зокрема, контексту просвітницької програми, речником якої він себе вважав. У цих поетичних переробках, як і в більш ранньому перекладі оди Горація «К Цензорину», поет вільно поводиться з текстами свого попередника, насичує їх реаліями місцевого побуту й фольклорними елементами. У дусі класицистичного стоїцизму П. Гулак-Артемівський закликає до терпіння, поміркованості, покори долі, а водночас у гумористичних тонах проголошує постулати епікурейства.

П. Гулак-Артемівський започаткував в українській адресованій ліриці й таку жанрову форму адресованої лірики, як віршований лист, зокрема такий його тематичний різновид, як лист інформаційного типу («В Полтаву, моеї милої Полинашке»).

У поетичному доробку П. Гулака-Артемівського наявна й така жанрова форма адресованої лірики, як присвята, зокрема ситуативний її тематичний різновид. Одним із перших зразків ситуативної присвяти у творчості П. Гулака-Артемівського є вірш «До О. Курдюмова»:

*Здоров був з празником, мій любий Олексію!
Сказав би віри тобі, та, далєбі, не вмію.
Нехай святиться твій, Олексю, сей деньок;
Пий за здоров'ячко горілку та медок.
Що вип'єш, то твоє. Пий поти, поки п'ється!
Ось бач, – мені і лють, та ба! уже не летється!* [3, с. 29].

Ситуативність присвяти, реалізованої в адресній настанові вірша, мотивована тим, що вірш є продовженням тексту листа П. Гулака-Артемівського до свого близького знайомого О. Курдюмова: «Целую Вас сердечно, любезнейший Алексей Емельянович! У меня сейчас почти был Евграф Матвеевич. Он мне наемкнул что-то об Алексее. Я к святцам – и вижу, что в самом деле вас надобно поздравить. Но горе мне! Не могу лично исполнить столь приятный для меня долг: четыре недели прошло уже, как жестокая болезнь приковала меня к постели» [3, с. 141].

У своїх наступних поетичних спробах П. Гулак-Артемівський створює ще низку присвят ситуативного типу: «На смерть Н.А. Купчинова», «Моїй жінці (На вечір з танцями у нас 12 січня 1856 року)», «Сыну моему (при посилке ему в С.Петербург делового портфеля)», «Ее сиятельству графине А.А. Г-вой» (присвята до перекладеної П. Гулаком-Артемівським із польської мови «каледонской повести» (шотландської) «Бен-Грианан»), «В Полтаву до любої моєї Апполінарії (з приводу її забутої муфти)». Прикметною в аспекті ситуативності є авторська примітка, збережена в автографі, подарованому в 1856 р. А. Станіславському: «Мать, осмотревшись в Полтаве, что дочь не взяла с собой своей нарядной муфты, была в отчаяньи и – давай писать и умо-

лять, чтобы я поскорее выслал заветную муфту. Муфта не послана, и дело обошлось как нельзя лучше» [2, с. 559].

Варто зазначити й внесок у розвиток жанрових форм адресованої лірики Т. Шевченка. Тематичний різновид громадянського послання з компліментарною настановою в українській поезії, очевидно, першим увів Т. Шевченко віршем «На вічну пам'ять Котляревському». У творі, написаному під безпосереднім враженням від звістки про смерть українського поета і драматурга І. Котляревського, молодий Т. Шевченко високо поціновує творчість І. Котляревського, підносить його як національного й народного поета, співця України.

Зачинателем компліментарного тематичного різновиду послання, крім Т. Шевченка, в українській поезії також був П. Гулак-Артемівський («На победы русских над турками, одержанные генерал-майором Андронниковым в Азии 14-го и вице-адмиралом Нахимовым 18 ноября 1853 г. на порте Синопа», «На разбитие генерал-адъютантом Бебутовым 19 ноября 1853 г. в Азии 36-тысячного турецкого корпуса, состоявшего под начальством Абди-паши. Послание П.И. Лонгиновой в ответ на ее записку с первым известием об этой победе»).

Т. Шевченкові, очевидно, належать й перші зразки громадянського послання з інвективною настановою. Йдеться про такі поезії цього автора – «П. С.» і «Якби-то ти, Богдане п'яний...»:

*Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот;
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку* [6, с. 97].

П. С. – це ініціали Петра Петровича Скоропадського, чернігівського поміщика, власника села Григорівна Конопольського повіту, Чернігівської губернії. П. Скоропадський був відомим як кріпосник-фарисей, що проголошував себе лібералом і українофілом. Т. Шевченко зустрічався з ним, очевидно, у 1843 р. в знайомих на Чернігівщині й Полтавщині, імовірно, разом із М. Маркевичем приїжджав до нього в Григорівну. Неоднозначним було ставлення Т. Шевченка до постаті відомого державного діяча, полководця, гетьмана України Б. Хмельницького. Поет високо оцінював останнього як одного з «праведних гетьманів», «славного Богдана» («Гайдамаки»), слідом за народними думами називав його «козачим батьком». Водночас Т. Шевченко дорікав Хмельницькому за те, що після його смерті укладену ним угоду російський царизм використав для посилення гніту в Україні та знищення її автономії. Оцінка Хмельницького у вірші «Якби-то ти, Богдане, п'яний...» детермінована гнітючими враженнями від перебування в Переяславі в серпні 1859 р., під час вимушеного повернення заарештованого поета з Києва до Петербурга.

*Якби-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! здорово упився!
І препрославлений козацький
Розумний батьку!.. і в смердячій*

Жидівській хаті б похмеливсь

Або б в калюжі утопивсь,

В багні свинячим [6, с. 308].

Разом із П. Гулаком-Артемівським і Є. Гребінкою Т. Шевченко залишає в українській поезії перші зразки дружнього послання: «Н. Маркевичу», «Гоголю», «Згадайте, братія моя...», «А.О. Козачковському», «N. N. («Така, як ти, колись ліля...»», «Н. Т.»).

Зразком дружнього послання в поезії Є. Гребінки є вірш «Приятелю», у поетичному доробку П. Гулака-Артемівського – твір «До Варки». Крім того, П. Гулак-Артемівський у вірші «Цокотусі» започатковує такий тематичний різновид дружнього послання, як жартівливо-іронічне послання. У цьому вірші П. Гулак-Артемівський висміяв начальницю Полтавського інституту шляхетних дівчат Холмську. У листі до М. Лонгінова від 13 лютого 1852 р., навівши уривок із цього вірша в дещо іншій редакції, поет писав про неї: «У нас она постоянно слывет под фирмою нечесанной чушки и задрипанки Химки, или Химки-брехливки. Никто лучше ее не олицетворяет хохлацкой поговорки: «Брехати – не ціпом махати!»» [3, с. 146].

З іншого боку, наявність елементів дружнього послання жартівливого типу спостережено вже й у відомій «Пісні на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» І. Котляревського.

Т. Шевченко утверджує в українській адресованій ліриці й два інші тематичні різновиди послання – родинне й любовне.

Зразком родинного послання є вірш «Сестрі», адресований рідній сестрі поета Ярині Григорівні Бойко, яка на той час, як і всі родичі поета, ще залишалася кріпачкою поміщика В. Фліорковського.

Першою спробою любовного послання в українській поезії називають вірш П. Гулака-Артемівського «До Любки». Цей твір як переклад оди Горация «До Хлої» не є повністю оригінальним, а відтак його адресну настанову варто визнати доволі умовною, позбавленою потенційно притаманного любовній ліриці контексту біографічності. Першими повноцінними зразками любовного послання в українській адресованій ліриці можна вважати вірші Т. Шевченка, присвячені його нареченій Ликері Полусмаковій, – «Ликері» і «Л.».

Значним був внесок у розробку та розвиток жанрів адресованої лірики українських поетів-романтиків. Так, поезіями Є. Гребінки «Скала», «Кукушка», «Степь»; О. Корсуна «Дорошенку»; Я. Щоголева «На згадування Климівського», очевидно, започатковано такий жанровий різновид адресованої лірики, як асоціативна присвята. Саме у творчості поетів-романтиків апробовано також інтроспективну присвяту (І. Вагилевич «Туга»). Поети-романтики поглибили й урізноманітнили комплекс тематичних мотивів та інших жанрових різновидів адресованої лірики, як-от: громадянське послання з компліментарною настановою (О. Афанасьєв-Чужбинський «Над гробом Т. Г. Шевченка»; М. Устиянович «Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічну його пам'ять», «До перемишлян»; А. Могильницький «Ученим членам руської трійці» та ін.), громадянське послання з дидактичною та інвективною настановою (Є. Гребінка «Приятелю»; М. Шашкевич «Слово до читателів руського язика»; М. Устиянович «Одвіг многим»), дружнє послання на елегантній основі (Є. Гребінка «Утешение»; О. Афанасьєв-Чужбинський

«Шевченкові», «Товаришеві», «Є.П. Гребінці»; О. Корсун «До Шевченка»; Я. Головацький «Братові з-за Дунаю»; М. Устиянович «Побратимові в день імені его» та ін.), родинне та любовне послання (М. Шашкевич «Син любимому отцю», «До милої»; В. Забіла «До невірної»; М. Устиянович «До неї – безнадійної» та ін.).

Над подальшим розвитком і збагаченням жанрових форм адресованої лірики працювали також представники й української поезії другої половини XIX – початку XX ст., які послуговувалися всіма жанровими формами адресованої лірики, розробленими їхніми попередниками. Крім того, автори народницької поезії започаткували різновид громадянського послання – послання з декларативною настановою (П. Грабовський «До сіячів», «До українців», «До товариства», «До галичан», «Борцєві», «До дітей», «Не лякайтесь, брати мої, моря...», «Уперед»; Б. Грінченко «До праці», «Годі!», «Подивись», «Маніфест»; М. Кононенко «Товаришам-тарасівцям», «Велика війна 1914 року» та ін.), який використовували як рупор агітаційного впливу на широку читацьку аудиторію:

Не лякайтесь, брати мої, моря,

Будем сміливо вкупі пливти;

Хоча б, опріч розпуки та горя,

Не судилось нічого знайти!

Годі ждати за труд свій подяки,

Чи шукати блискучих вінків.

Жваво, жваво наспроти мряки!

Ззуба – жереб справжніх вояків [1, с. 380].

Очевидно, саме І. Франко одним із перших увів в українській адресованій ліриці жанрову форму латентної присвяти (наприклад, у творі «Сідоглавому»). Х. Алчевська («Посвята А. Кримському», «П-ому», «Липнева ніч») та інші поети рубежу століть працювали над розробленням інтроспективної присвяти, до якої досить нечасто вдавалися їхні попередники. Особливої популярності в означений період набула також така жанрова форма адресованої лірики, як віршований лист. Продовжуючи традиції П. Гулака-Артемівського, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, Х. Алчевська, М. Вороний, П. Карманський, О. Луцький, Б. Лепкий, О. Олесь та ін. розробляли структурно-семантичні параметри віршованого листа інформативного типу, а Х. Алчевська («Всю ночь прорыдаць я готова...») і Дніпрова Чайка («Прийнявши лист від Ф.») започаткували в адресованій ліриці віршований лист іншого – рефлексивного – типу.

Зацікавленість українських поетів жанровими формами адресованої лірики в другій половині XIX ст. зумовила численні спроби їхньої циклізації. Першими такими спробами є цикли адресованих творів, написаних Л. Глібовим («Присвяти», «Тости-відповіді Л. Глібова на ювілейному обіді в п'ятдесяті роковини його літературної діяльності») і К. Білиловським («Ольга»).

Спроби циклізації жанрових форм адресованої лірики зустрічаємо й у творчості багатьох інших українських поетів XIX і XX ст., зокрема у творчому доробку П. Грабовського «Сумні співи»; І. Франка «Знайомим і незнайомим»; Х. Алчевської «Ганна, «Моему краю»; Б. Лепкого «Велетам»; М. Вороного «За брамою раю», «De mortuis»; С. Чарнецького «До неї»; М. Рильського «Три листи»; С. Черкасенка «Моїй коханій Жені»; М. Зерова «Класики»; В. Бобинського «Чорнозем»; П. Воронька «Вінок друзям»; Є. Маланюка

«Три присвяти»; М. Нагнибіди «Посвяти»; І. Калинця «Тріолети і ритурунелі з присвятами собі, рідним, друзям і знайомим», «Віршові надписи»; Б. Кравцева «Вервиця (Мойй Сольвейг)»; І. Світличного «Персоналії і посвяти»; В. Коломійця «Іронічні присвяти»; Б. Олійника «Чотири посвяти безсмертним»; М. Палієнка «Свята пора Кобзаря»; А. Мойсієнка «Чотири присвяти»; С. Майданської «Епістоли»; Б. Щавурського «Жменька елегій до приятеля у Нью-Йорку» та ін.

Циклами віршованих листів є твори П. Карманського «Галицькі листи»; А. Малишка «Листи на світанні»; С. Крижанівського «Листи до коханої»; Л. Полтави «Листи до Адама Міцкевича», «Листи до батька в Сибір»; І. Калинця «Полум'яні послі (Листівки з трояндами для жінок-політ'язнів)», «Листівки»; В. Базилевського «Листування Гая Валерія Катутла Веронського»; Р. Бабовала «Листи до коханок»; О. Ірванця «Листи з Олександрії»; Ю. Андруховича «Листи в Україну»; В. Неборака «Листи, знайдені у пляшці з-під львівського пива»; Ю. Буряка «Листи до Вальгія. З Горация»; М. Боднара «Вісім історій, що їх розповіла Макаролька в листах із Києва» та ін.

Прикметним є використання, так би мовити, протилежного явищу поетичної циклізації прийому фрагментаризації, тобто авторської стилізації під незавершеність, неповноту твору. Здебільшого вказівку на фрагментаризованість твору може бути передбачено в його заголовку, як-от: Леся Українка «Уривки з листа», «Ворогам (Уривок)»; Х. Алчевська «Из письма»; О. Олесь «З листа», «Лист до Рильського (Закінчення)»; О. Стефанович «З листа»; С. Гординський «Лист з Парижа (уривки)»; Б. Нечерда «Про ніч, коли... (з листів до Ніни)» та ін.

Розвиток адресованої лірики на означеному хронологічному зрізі передбачає також урізноманітнення моделей її композиційної організації. Композиційні структури адресованої лірики в українській поезії XIX–XX ст. представлено й великими (інколи з надзвичайно складною внутрішньою архітектонікою): І. Вагилевич «Станси до М.З.»; В. Забіла «До коня»; П. Куліш «До Тараса на небеса»; Є. Маланюк «Послання»; Б.-І. Антонич «До музи»; та ін.), і середніми (Дніпрова Чайка «Святим просвітачам люду слов'янського Кирилові та Мефодієві»; С. Руданський «Ти не моя»; І. Багрянний «Товаришам»; А. Малишко «Франкові» та ін.), і малими (О. Стефанович «О. Ольжичеві»; Є. Фомін «Матері»; М. Вінграновський «Прилетіли коні – ударили в скроні... (Павлові Загребельному)» та ін.) структурними формами. Очевидно, найменшою є, за авторським визначенням, «міні-мініатюра» О. Ірванця «Звернення поета до співвітчизника, як до рівного собі»:

*І ти, п'яндиго,
Кольору індиго... [4, с. 99].*

Цікавим художнім явищем в українській поезії XIX–XX ст. є феномен жанрового синтезу творів адресованої

лірики з іншими, певною мірою канонічними, жанровими формами: 1) фольклорними, або такими, які викликають асоціації з уснопоетичними творами (молитва, колискова, веснянка, дума, замовляння, колядка); 2) жанрами, стилізованими під пісенні форми (пісня, романс, реквієм, альба, гімн, дифірамп, марш, серенада, ноктурно, кантата, соната, прелюд, етюд, інтермеццо, блюз); 3) власне літературними формами (елегія, епіграма, епітафія, мадригал, ода, памфлет, пародія, станси).

Загалом аналіз художніх тенденцій генологічного розвитку жанрових форм адресованої лірики дає підстави стверджувати про те, що ці ліричні форми з огляду на сприятливий ґрунт набули значної поширеності в українській поезії XX ст. і (що, очевидно, і зумовило їхню популярність) відзначалися надзвичайною гнучкістю й продуктивністю в аспекті стилізації, можливості творення генологічних поєднань з іншими ліричними жанрами. Спектр художніх «експериментів» (тобто синтезу адресованої лірики з іншими ліричними жанрами), започаткованих в українській поезії XIX ст., у XX ст. значно розширено – до охоплення (практично) всіх тематичних різновидів жанрових форм адресованої лірики.

Висновки. Отже, поряд із традиційними формами інтроспективної лірики, починаючи з першої половини XIX ст., в українській поезії з'являються перші зразки адресованої лірики, започатковані поетичною творчістю насамперед П. Гулака-Артемівського й Т. Шевченка. Основні жанрові тенденції, які характеризують подальші етапи художньої еволюції жанрових форм адресованої лірики, пов'язані насамперед із розвитком, кількісним і якісним збагаченням тематичних різновидів адресованої лірики, форм їхнього індивідуально-стильового та сюжетно-композиційного вияву, розширенням спектру суб'єктних форм вираження свідомості адресанта (ліричне «я», ліричний герой, персонажі ролівої лірики), а також потенційного кола його адресатів (конкретно-індивідуальний, узагальнений, умовний адресат).

Література:

1. Грабовський П.А. Зібрання творів : у 3 т. / П.А. Грабовський. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1959. – Т. 1. – 1959. – 688 с.
2. Гулак-Артемівський П.П. Поетичні твори. Повісті та оповідання / П.П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка. – К. : Наукова думка, 1984. – 607 с.
3. Гулак-Артемівський П.П. Твори / П.П. Гулак-Артемівський. – К. : Дніпро, 1978. – 160 с.
4. Ірванець О. Мій хрест / О. Ірванець. – Х. : Фоліо, 2010. – 122 с.
5. Чамата Н.П. Жанр послання в українській поезії першої половини XIX ст. / Н.П. Чамата // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1993. – С. 137–138.
6. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: у 6 т. / Т.Г. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 2003. – 784 с.

Назарец В. П. Жанрово-тематические тенденции развития украинской адресованной лирики XIX–XX веков

Аннотация. В статье исследуется роль П. Гулака-Артемовского и Т. Шевченко в разработке жанрового феномена адресованной лирики в украинской поэзии первой половины XIX в. Адресованная лирика рассматривается как метажанровое образование, которое вбирает в себя поэтические жанры с подчеркнутой адресной установкой, иначе говоря, жанры, в которых предметом изображения выступает коммуникация с внутритекстовым адресатом. Анализируются жанровые формы адресованной лирики (послание, посвящение и стихотворное письмо), их типология и поэтика.

Ключевые слова: адресованная лирика, метажанр, жанровая форма, послание, посвящение, стихотворное письмо, адресная установка, коммуникация, автор, адресат.

Nazarets V. Genre and thematic tendencies of Ukrainian addressed lyrics of XIX–XX centuries development

Summary. The role of P. Hulak-Artemovs'kyi and T. Shevchenko in development of the addressed lyrics genre phenomenon in Ukrainian poetry of the first half of XIX c. is investigated. Addressed lyrics is considered as the genre formation which includes poetic genres with underlined addressed direction, in other words, the genres where communication with the internal text addressee appears as the subject of image. The genre forms of addressed lyrics (message, dedication and a letter, written in verse), their typology and theory of poetry are analysed.

Key words: addressed lyrics, genre, genre form, letter, dedication, versified letter, addressed direction, communication, author, addressee.

Сіренко С. А.,
аспірант

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ МАКРОСТРУКТУРИ ПОВІСТІ
Г. ПАГУТЯК «ЗАХІД СОНЦЯ В УРОЖІ»

Анотація. Стаття присвячена розгляду питання наративної макроструктури прозового тексту і її специфіки (на прикладі повісті Г. Пагутяк «Захід сонця в Урожі») через призму теорії фікційних світів. Досліджуються світи станів зі статичними об'єктами, сили природи, людини, аналізуються психічні й фізичні дії героя та його світ фантазій.

Ключові слова: теорія текстових світів, мотиваційна модель героя, N-сили, психічні дії, фізичні дії, сновидіння, візії.

Постановка проблеми. Вивчення художнього світу твору як феномена є об'єктом дослідження літературознавчої науки протягом усього її розвитку. Вагомою для сучасного літературознавства є тенденція міждисциплінарного підходу до інтерпретації літературного процесу. Такий вимір сприйняття й пізнання тексту забезпечує всеохопний аналіз літературного твору. Теорія фікціоналізму (70-ті роки ХХ ст.) розглядає текст як автономну реальність, яка не наслідують дійсності, на протизагу теорії мімезису, а творить власний структурований фікційний світ, до складу якого входять світи текстуальної реальності та приватні світи персонажів.

Теорія фікційних світів представлена працями Л. Долежелла [4], Р. Ронена [5], М.-Л. Раян [6], П. Стоквелла [7] й ін. На думку зазначених учених, аналізувати текст варто на інтенціональному (поетика) та екстенціональному рівнях (наративна макроструктура). Остання складова щодо творчості Г. Пагутяк не застосовувалась, хоча такий аспект аналізу передбачає дослідження тріади «автор-текст-читач», зокрема ролі реципієнта у відтворенні фікційної дійсності, моделювання текстових світів персонажів.

Мета дослідження – проаналізувати наративну макроструктуру повісті Г. Пагутяк «Захід сонця в Урожі» крізь призму теорії фікційних світів.

Виклад основного матеріалу дослідження. До складу наративної макроструктури фікційного світу, за Л. Долежелом [4], входять світ станів зі статичними об'єктами, сили природи, людина. Сили природи номінуються дослідником як форми законів природи, що здатні впливати на світ станів і людину. Факт такої зміни – природна подія. За визначенням дослідника, події можна розмежувати на інтенційні та неінтенційні. Серед останніх учений звертає увагу на випадок, спричинений не силами природи, а певним збігом обставин.

Навоколишнє середовище у творі належить, безперечно, до сил природи наративного світу. У повісті «Захід сонця в Урожі» їх репрезентує село Уріж – топос розгортання подій. Так, він здатен впливати на фізичний і психічний стан персонажів. Маючи сильну ауру, село притягує до себе. Для головної героїні це сакральний простір, асоціативно – райське місце: «Я живу в цьому яйці [...] і живлюся тим, чим воно мене годує: тишею і снами» [2, с. 7]. Чоловік (автор навмисне не називає своїх персонажів) означає топос негативно: «підступна планетка» [2, с. 43]; «Уріж поховав мене, як у могилі» [2, с. 43]. Утеча від містичної

інтервенції в його випадку можлива тільки через смерть. Як бачимо, персонажі взаємодіють із Урожем на різних рівнях комунікації. Проте дія аури Урожа погано впливає й на психічний стан героїні: «Це село само як опир. Воно переслідує до кінця життя. Але тепер його треба покинути. Тоді я стану здорова» [2, с. 47].

Негативне втручання сил природи зумовлює пригнічений стан персонажів: «Пес скрутився у буді й не хоче навіть їсти» [2, с. 7], спричинює смерть чоловіка. Загалом події, подані на початку повісті, зближуються за семантикою з есхатологічними: потоки брудної води згноїли землю, стерлися межі днем і ніччю, життя Жінки нагадує їй ембріональний період (образ яйця, що плаває серед води). Гори і ліс героїні видаються «гидкими та мертвими» [2, с. 10]. Схожий опис інтервенції сил природи постає в таких уривках: «Через мряку з горба не було видно ріки. Дощ шелестів по капюшону і заплутовув усі докколишні звуки» [2, с. 49]; «Ріка ковтала шматки глини і каміння [...]. Місток заливала вода і через годину мала б геть його покрити [...]. Я стояла, причарована винахідливістю і впертою роботою води, яка випробовувала кілька варіантів, перш ніж відшукати найслабше місце для руйнування» [2, с. 50]; «... легені набрякли водою, і я важко дихала» [2, с. 50]. Іntenції й настрої персонажів змінюються, коли погода покращується.

Ключовою природною подією для Жінки є захід сонця: «Напевно, він означає початок часу, коли я належу собі після усіх буденних справ» [2, с. 19–20]. Його споглядання стає для неї своєрідним ритуалом, особливою психічною дією. У наративній макроструктурі тексту стрижневі події (зустріч Чоловіка та Жінки, смерть Чоловіка) відбуваються в період заходу сонця.

Вплив фатуму як неінтенційної дії виявляється в тексті в раптовій з'яві Моряка, сварці між Чоловіком і його коханкою, загадкової появи каменя на столі та в кишені. Смерть Чоловіка в цьому ракурсі можна трактувати по-різному. З одного боку, це закономірне явище, бо так Уріж «мстить» йому за кривду, заподіяну Жінці (Уріж проектує ситуацію, тобто здійснює інтенційну дію); з іншого – це дивний збіг обставин, фатум.

Поділ наративу на розповіді Жінки та Чоловіка і, як завершення, Моряка дає змогу заглибитися в мотивацію дій персонажів. Л. Долежел способи передавання фізичних дій ділить на раціональні, ірраціональні (імпульсивні, акратичні) і божевільні. За теорією М.-Л. Раян [6], кожен персонаж у наративній структурі тексту володіє своїм віртуальним світом, який може стати реальним чи ні. Науковець поділила його на такі елементи: світ знань, світ обов'язків, світ бажань, світ намірів і світ фантазій.

У повісті подана історія взаємин Чоловіка та Жінки, руйнування їхньої сім'ї через зради. Персонажам властиве активне ментальне життя, вони розмірковують над своїми вчинками, споглядають, заглиблюються в екзистенційні проблеми. На початку й упродовж розгортання наративу обох героїв переслідує екзистенційна безвихідь. Жінку переслідує ідея втечі, урешті-решт, її не тишить поява Моряка, домінуючим залишається

світ бажань (порятунок). Дії Чоловіка послідовно ведуть його до загибелі: небажання змін, зневажання Жінки, недовіра, невмотивовані ревнощі, наявність коханки в місті призводять до звільнення через смерть, що є втіленням його прихованого бажання. Моряк діє чітко, послідовно, хоча на перший погляд його вчинки здаються ірраціональними. У нього є чітка мета – завоювати Жінку (світ намірів), що досягається завдяки імпульсивним і акратичним діям. Виокремлені персонажі відрізняються світом знань порівняно з мешканцями Урожа. У повісті представлено нівелювання світу обов'язків (Чоловік зраджує Жінку, а вона картає себе за акратичну дію – втечу).

Світ фантазій поданий міфологічно наповненими сновидіннями персонажів, що мають символічне значення та формують власну фікційну дійсність.

Сні Жінки («Захід сонця в Урожі») мають різне символічне значення. У одному зі сновидь вона бореться з потворою: «На потилиці я виразно чула дотик чогось колючого: я ніколи не почувала такої відрази і ненависті, кусала його пальці, і мої зуби проходили через щось безкосте й пружне. Боротьба тривала дуже довго. Я вся була мокра. А воно не відпускало. [...] Хто мені повірить, що я кілька годин боролась з нічною примарою і ніхто з нас не переміг?» [2, с. 7]. У сновидінні реалізується, по-перше, страх героїні, по-друге, боротьба з Тінню, ініціативна боротьба, до якої Жінка не була готовою, оскільки у двобой вона не перемогла. Сновидіння повторюється: «Цієї ночі щось колюче і бридке тулилось до мене. Я спитала: «Хто ти?». І почувала здалеку глухий голос, але не розібрала нічого. Гнів охопив мене. Хто сміє до мене торкатись?» [2, с. 24]. Отже, страх не зникає, тому героїні потрібно змінити внутрішній стан і зовнішні обставини. Невипадковим є факт появи Моряка в житті героїні.

Наступне сновидіння розтлумачує сама героїня: «Мені приснилась моя хата, яка стояла у воді. «Вона плаче за тобою», – сказав хтось, і я побачила незнайомого чоловіка у барвистому лахмітті з очима, як жаринки. Але я не повірила. Схоже було на те, що, коли я копала на городі, викопала джерело, і воно заливає хату. «Попробуй воду», – сказав той чоловік і подав мені склянку. Вода була солена. «То морське джерело», – сказала я. «Я з'їм тебе, – заявив чоловік у барвистому лахмітті. – Бо я опир. Я з'їм тебе, коли наздожену. Тікай». І я побігла до церкви, але виявилось, що її немає, лише порожнє місце. «Певно, пішла під землю», – подумала я і побігла до панського дому, бо звідти можна вибігти на терасу, а з тераси зістрибнути вниз. Там є порожня і смердюча силосна яма. Опир не відчує запаху моєї крові» [2, с. 41]. Сон утілює страхи жінки перед своїм чоловіком (опир), барвисте лахміття якого – прикрашення поганого життя з ним. Вода, по-перше, символ несвідомого, по-друге, лоно матері, де героїня прагне захиститися. Солена вода із джерела – натяк на Моряка, якого Жінка зустріла біля криниці. Важливо підкреслити те, що чоловік уві сні намагається догнати героїню. Він, на її думку, бажає за неї поборотися з Моряком. Оскільки Жінка згрішила, церква для неї зачинена. Із тераси панського дому видно захід сонця, проте у сновидді там яма. Отож героїня не може досягти гармонії.

У наступному сновидінні Жінка перебуває в розрідженому просторі, де до неї наближається велика куля, яка має її поглинути. Причину давнього сну героїня вбачає в «ембріональному спогаді» [2, с. 52]. Тут проглядається втілення страхів і відчуття небезпеки, лиха, що супроводжувало її протягом життя. Сновидіння як ритуальне дійство [3, с. 60] сниться героїні перед смертю Чоловіка: «Я беру в руки гребінь і проводжу ним по волоссі.

Пасмо за пасмом падає мені на коліна, біля корінців темне, а на кінчиках золотавого кольору. Ось уже нічого нема на голові. Зуби легко виймаються з рота. Я їх кладу на коліна, не викидаю, наче вони ще знадобляться. Шкіра злазить клаптями. Я здираю її наосліп» [2, с. 60].

Сновидіння Чоловіка («Захід сонця в Урожі») варто інтерпретувати крізь призму юнгіанського трактування. Він побачив маму, схилена над коліскою. «Там лежить гола дитина і вираз у неї відразливий, наче у диявола. Я зразу усвідомлюю, що це нечиста сила і її треба позбутися. Хапаю дитину за ноги й б'ю нею об стінку, незважаючи на крик і плач матері» [2, с. 12]. Дитина – утілення, без сумніву, архетипу Дитини, що є ретрансляцією майбутнього. Оскільки Чоловік убиває дитину, його очікують неприємні події. Ідеться також і про страждання персонажа, конфліктні ситуації в сім'ї. В образі немовляти герой міг побачити себе, диявольська сутність – ні що інше, як негативні риси. Чоловік не визнає власних недоліків, тому інсценує вбивство, адже легше знищити, аніж краще роздивитися. У сні Чоловік плаче та скрикує, що свідчить про визнання своєї помилки щодо прийнятого рішення (вбивства). Після остаточного розриву стосунків йому сниться дружина: «[...] Хтось гладить мене по голові. Дивлюся, моя жінка. Сльози течуть у неї по лиці. «Що з тобою? – питаю. – Чого ти плачеш? – «Я не плачу. Я цілу ніч простояла під дощем. То вода. – Чого ж ти не зайшла до хати?» – «Ти замкнув двері. Я стукала, ти не чув». Вона лягає до мене в ліжко. «Я трохи зігріюся і знову піду» – «Куди?» – «Під дощ. Хіба ти не знаєш, що я мушу пильнувати, аби дощ не завалив неба?» [2, с. 49]. Сновидіння містить нереалізоване бажання героя повернути жінку до себе. Він хоче, щоб вона шкодувала за тим, що вчинила. Зачинена хата свідчить про закритість Чоловіка для неї. Водночас він усе-таки прийняв би її до себе «божевільною, хворою або мертвою» [2, с. 49]. «Пильнувати, аби дощ не завалив неба» – вияв неадекватності з його точки зору.

Висновки. Теорія фікційних світів дає змогу широко проаналізувати наративну макроструктуру тексту, дослідити інтервенцію сил природи у творі, ментальне життя персонажів (фізичні, психічні дії). У повісті Г. Пагутяк «Захід сонця в Урожі» простежується активне втручання сил природи у стан персонажів, їхні фізичні (меншою мірою) та психічні дії (інтервенція значна, оскільки герої ведуть активне ментальне життя, споглядають, роздумують). Сновидіння, візії відіграють важливу роль, розмиваючи дійсність між фікційним і оніричним світами, підкреслюють міфопоетичну основу тексту, утілюють уявлення про сон як тимчасову смерть на період ночі, межовий стан душі. В оніричних елементах реалізуються символічні образи, архетипи, персональні страхи, неусвідомлені бажання, перестороги. Перспектива подальших наукових досліджень полягає в розширенні об'єкта дослідження, залученні до аналізу всього творчого доробку письменниці.

Література:

1. Єфименко В.А. Сучасні когнітивно-поетологічні підходи до інтерпретації літературних текстів / В.А. Єфименко // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2012. – С. 98–103.
2. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: Романи, повісті, оповідання, новели / Г. Пагутяк. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 368 с.
3. Ткачик Н. Міфологічна парадигма внутрішнього світу повісті Галини Пагутяк «Захід сонця в Урожі» / Н. Ткачик // Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність // *Studia methodologica*. –

Вип. 25. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 188–192.

4. Doležel L. Heterocosmica : Fiction and Possible Worlds / L. Doležel. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2000. – 339 p.
5. Ronen R. Possible Worlds in Literary Theory / R. Ronen. – Cambridge : University Press, 1994. – 224 p.
6. Ryan M.-L. Possible Worlds / M.-L. Ryan // The Living Handbook of Narratology [Electronic resource]. – Available at : http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Possible_Worlds.
7. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction / P. Stockwell. – London : Routledge, 2002. – 193 p.

Сиренко С. А. Особенности нарративной макро-структуры повести Г. Пагутяк «Закат в Урожи»

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению вопроса нарративной макроструктуры прозаического текста и его специфики (на примере повести Г. Пагутяк «Закат в Урожи») сквозь призму теории фикциональных миров. Иссле-

дуются миры состояний со статическими объектами, силы природы, человека, анализируются психические и физические действия героя и его мир фантазий.

Ключевые слова: теория текстовых миров, мотивационная модель героя, N-силы, психические действия, физические действия, сновидения, видения.

Sirenko S. Peculiarities of narrative macrostructure of G. Pahutyak's story "Sunset in Urizh"

Summary. The article deals with the question of narrative macrostructure of prose text and its specificity (based on G. Pahutyak's story "Sunset in Urizh") through the prism of Fictional Words Theory. The worlds of static objects, N-forces, character, character's mental and physical actions and its fantasy world is analyzed.

Key words: Fictional Words Theory, motivational model of character, N-force, mental actions, physical actions, dreams, visions.

Юджін-Ріпун І. М.,

доктор мистецтвознавства,

член-кореспондент Національної академії мистецтв України,

завідувач відділу театрознавства

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського
Національної академії наук України

ПЕРИФРАСТИЧНІ ЗВОРОТИ ЯК СЛОВЕСНІ МАСКИ

Анотація. Перифрастичний опис відсилає до імпліцитних значень та окреслює внутрішню форму тексту. Прислів'я становлять базу формування художніх конвенцій, позначених перифразами. У драмі перифрази відсилають до намірів персонажів. У ліриці перифрастичні описи деталей становлять засіб художнього абстрагування через позначення типових поетичних мотивів.

Ключові слова: перифраза, референція, деталь, тип, інтенція, рефлексія, комунікативний парадокс, прислів'я, драма, лірика.

Постановка проблеми. Серед поетичних прийомів перифраза вирізняється своєрідними можливостями. Уже фольклорний жанр загадки, відроджений новішими кросвордами, у яких пропонується відгадати пряму назву явища за його перифрастичним описом, демонструє повсюдність цього поетичного засобу. Своєрідний різновид перифрастики постає в практиці акторського мистецтва, де створення сценічного портрету дійової особи за допомогою мовленнєвої характеристики посутньо виступає перифрастичним описом. Чи не вперше на особливу роль прийомів перифрастики в утворенні цілісного тексту вказав Ш. Баллі, помітивши їх органічний зв'язок із розвитком аналітичного устрою мови та фундаментальною категорією модальності [3, с. 116]. Аналітичні можливості перифрастичних перетворень як заміни прямої назви об'єкта описом його властивостей та вказівку на інтенції, що визначають вибір ознак, може унаочнити використання їх у ліриці. Таким є перифрастичний опис руїни із циклу «Медобір» В. Свідзінського: «Проста повість. Денікін – синів, / Старого догризли сухоти, / Ну, а люди поволі – садок, / Та й тепер лиш бур'ян коло плоту» (17 лютого 1929 р.). Прикметне об'єднання однорідних членів речення навколо єдиного метафоричного дієслова (*догризати*) посилює аналітичне розмежування одиниць фігури переліку, що посилюються також еліпсисом дієслова (***лишився, зостався*) в останньому реченні.

Із цього постає значення перифрастики як знаряддя випробування виражальних можливостей слова, що збігається з функціями театральних реплік як засобу розвідування ситуації персонажем. Схожість функцій перифрастики й репліки варта докладнішого аналізу.

Метою статті є аналіз перифрастичних зворотів як словесних масок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи перифразу як інакомовлення в загальній формі («інше вираження тієї ж думки»), Ш. Баллі пропонує для перифрастичних перетворень «насамперед взяти за основу якесь одне слово або вираз і далі доповнювати його почергово іншими, взятими з переліку» (зокрема, з переліку синонімів), а відтак «дати волю власній уяві, натрапити на такі звороти, які не зазначено в

жодних переліках», так щоб можна було «допомогтися цілісного вираження ідеї за допомогою фраз, у повному сенсі слова побудованих від початку до кінця» [2, с. 126, 166–167]. Вказівки на цілісність перифрастичного вислову та на відкриття в ньому нової інформації, не передбаченої «переліками», свідчать про відмінність перифрази від тропів. Зокрема, перифраза протилежна до синекдохи в тому сенсі, що частковості тут не відсилають до цілого, як у цьому тропі, оскільки відношення «атрибут – об'єкт» не збігається з відношенням «частина – ціле». Значеннєвий зсув не обов'язковий, що дає підставу розрізняти дескриптивні та тропейні перифрази [4].

Унаслідок виявлення окремих атрибутів позначуваного об'єкта поіменовані в перифразі ознаки стають симптомами, слідами інших подій, відсилаючи від одного позначення до іншого, а відтак започатковуючи процес інтерпретації або, за висловом Г. Винокура, коментування [6, с. 86]. У ліриці, зокрема, через опис деталей такий ланцюг відсилань веде до характеристики переживань суб'єкта. У таких багатоступеневих відсиланнях, започаткованих перифрастичним описом, виявляються похідні значення, що не зводяться до окремих тропів, розкриваючи внутрішню форму тексту, у якому деривація є невіддільною від первинної номінації. Це обумовлюється відомим «парадоксом Потебні», коли первинним виявляється стан неперервного перейменування, а не так зване пряме найменування [10, с. 71].

Згадка про деталі стає виявом проблеми, інакомовленням, а не готовим позначенням, оскільки свідчить про прихований зміст. Г. Винокур стверджує: «Якщо художня мова є справді внутрішньою формою, то в ній усе прагне стати вмотивованим <...> тут усе сповнене внутрішнього значення, а мова позначає саму себе незалежно від того, знаком яких речей вона служить» [5, с. 154–155]. На противагу «наївно етимологічному тлумаченню внутрішньої форми» [5, с. 28] констатувалось, що в художньому тексті скільки завгодно можна навести неметафоричних поетичних слів. Проте дійсний сенс художнього слова ніколи не обмежується його дослівним сенсом [5, с. 27]. Відтак учений виводить дуже важливий висновок: «Більш віддалений зміст не має своєї форми, а користується замість неї формою іншого, дослівно взятого змісту» [5, с. 28].

Однак при цьому описується не що інше, як перифраза, у якій дослівне значення, залишаючись і не зникаючи, відсилає до іншого, яке своєю чергою спрямовує думку вглиб змісту художнього тексту, до його внутрішньої форми. Наприклад, у В. Свідзінського бачимо: «Мов дівчина, із рук палкого дня / Пручається веселий вітер дзвінок» («Забувши давнє...» зі збірки «Поезії» 1937 р.); опис такої персоніфікованої мізансцени не стає самоціллю, він подає атрибути радості буття разом з іншими деталями словесного пейзажу. Читачеві пропонується

загадка, у якій необхідно домислити сенс подій, що виносяться поза час уже в наступному рядку: «*Не лічить літо сонячних годин <...>*». Суть такої проблеми полягає в тому, що помічені ліричним спостерігачем, відібрані й згадані в перифразі атрибути показують позицію, аспект споглядання, а тому вони завжди часткові, залишаючи відкритим питання про цілісність і стимулюючи роботу уяви. Перифраза окреслює поетичні мотиви, що можуть як зростати до цілої фабули, так і згорнутись до деталі опису.

Особливе місце перифрази порівняно з ідіоматикою визначив Г. Винокур, вказавши на постійну наявність подвійного (дослівного й переносного) тлумачення усталених фразеологічних сполучень, інтерпретованих як перифрастичні звороти. Із цього він зробив досить значущий висновок про перспективи експериментування зі словосполученнями, які відкриваються з перифрастичними перетвореннями: «Таке використання фразеологічних сполучень дає можливість наче подвійного їх сприйняття, тобто водночас у значенні цілого та кожного зі складників. Воно веде далі до того, що поет отримує можливість підбирати потрібні йому сполучення слів, начебто не рахуючись із можливостями їх злиття в неподільні сполуки» [5, с. 383]. Якщо на відміну від тропу перифраза зберігає пряме значення, то на відміну від ідіоми вона залишається вільним словосполученням. Перифраза відсилає до «дальших значень» (у сенсі О. Потебні), подаючи аналітичну характеристику предмета за ознаками, проте не завжди стає їх специфічним єдиним носієм як ідіома. Зокрема, відомі поради бути обережним у розмові зумовлюються саме можливостями витлумачення вжитих словосполучень як перифраз, які окреслюють певне приховане значення та можуть відіслати до пошуків небажаних речей.

Один із наслідків аналітичної природи перифрастики полягає в тому, що на її основі знаходять вираження поетичні конвенції. Характеризуючи предмет через деталі, перифрастичний опис уможливує формування усталених зворотів, наприклад, в описах пейзажів у фольклорі (*гомін у діброві, упав сніжок у чистім полі, вітер повиває*). Зрештою, заміна прямої назви перифрастичним описом становить звичайну практику табу й евфемізмів (*ведмідь* – дослівно «той, що мед їсть»; *вовк* – дослівно «той, що волочить»; *слуга народу* – «можновладець»).

Органічний зв'язок перифрастичних зворотів із поетичними конвенціями виявляється особливо значущим для літератури ХХ ст., у якій вони позначають реалістичні деталі зображуваних подій, зокрема обставин міського оточення, властивого урбаністичній тематиці доби. І. Анненський у символістському маніфесті «Про сучасний ліризм» стверджував: «Символізм в поезії – дитя города» [1, с. 358]. Місто становить узагальнений образ штучного середовища, роль якого виразно показує великий польський поет Л. Стафф, який, за власним зізнанням, першої зустрічі з природою зазнав на цвинтарі [9, с. 56]. Штучність середовища як ознака його причетності до буття людини спричиняє також камерність простору поетичного світу. Неважко помітити при цьому характеристику сценічного простору, джерела якої коріняться в прислів'ях як формулах драматичних ситуацій.

У прислів'ях перифрази ініціюють відсилання до «дальших значень» як вихідну точку багаторазових семантичних переходів – фігури металепису. При цьому окремі звороти можуть розгорнутись у пропозиціональні одиниці, натомість речення – згорнутись у словосполучення, яким належить пріоритет. Наприклад, коли прислів'я стверджує, що *не для пса ковбаса,*

не для kota сало, то йдеться, зрозуміло, не про пса й kota, не про сало та ковбасу. Прислів'я *не мала баба клопоту* – *купила порося* демонструє перифрастичні відсилання, зокрема «*не мати клопоту* → **бути в задовільному стані*», «*купити порося* → **створити собі незручність*». Із цього постає можлива інтерпретація прислів'я з відповідною трансформацією тексту: «*коли хтось невдоволений тим, що має, то дістане ще більше ускладнень, здійснивши необачний крок*». Останній приклад розгортання прислів'я в гіпотаксис, який представляє імплікацію, належить до елементарних прийомів інтерпретації. Це унаочнюють тривіальні трансформації: *В кареті і дурень пан* ↔ *Якщо дурень у кареті, то він і пан; Бреше на соромлячись* ↔ *Хоча й бреше, а не соромиться*. Зрозуміло, можливості інтерпретації пов'язані з актуальним поділом речення та актуальним предикатом – ремою. Наприклад, трансформація прислів'я *Старий віл борозну не псує* → **Якщо віл старий, то він не псує борозни* передбачає, що актуальним предикатом вважається виразник *старий*, коли ж ремою обирається *віл*, то перетворення дає форму → **Борозна не попусється, коли буде віл (старий чи молодий)*. Такими перетвореннями трансформаційні можливості не вичерпуються, зумовлюючи альтернативні, заперечні твердження до кожного з похідних, наприклад: → **А якщо віл молодий, то й попусвати зможе*; → **А коли буде не віл, а кінь, навіть старий, то попусе*. Зрозуміло, що такі варіанти становлять супровідне тло будь-якого прислівникового вислову, оскільки, як наголошує О. Жолковський, «однією з основних трансформацій виявилось, так би мовити, переведення прислів'їв у заперечну форму» [7, с. 293]. Альтернативні перетворення опиняються в осередді перифрастики.

Антитези становлять загальні місця перифрастики в прислівникових текстах. Так, прислів'я *швидко пісня співається та не швидко складається* (варіант типу *facile dictu, difficile factu* – «легко мовити, важко зробити») подає в антитезі «складати – співати» перифрастичний опис справ, які демонструють складність прийняття рішення на противагу легкості його виконання. Перифраза постає при цьому як своєрідний приклад (exemplum), унаочнення узагальноної тези. Далі прислів'я розкладаються в діалогічний обмін репліками; наприклад, варіант відомого вислову *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem* («коли щось робиш, роби розумно і передбачай кінець») дає нагоду для таких реплік: *Чи вже почав роботу?* – *Ні, розмірковую, що в кінці буде; Збираюся до цієї справи. – Спершу зваж, чим закінчиться*. Неістотність пропозицій спричиняє також неістотність діалогічності чи монологічності тексту. Жанр так званих сценічних прислів'їв спирається саме на пріоритет словосполучень як лексичних одиниць щодо пропозиціональних структур. Централізація польової структури тексту, зумовлена предикацією, виявляється змінною ознакою, коли у фокусі можуть опинятись відмінні деталі, а вислів зазнаватиме трансформацій, натомість константами стають деталі.

Така змінність фокусу разом з усталеністю деталей особливо очевидна в драматичному тексті. Вислови персонажів постають як симптоми характеру, які відсилають зовсім не до того, що позначають фрази, узяті в їх дослівному значенні. Авторизація висловів як симптоматики поведінки персонажів у свою чергу відсилає до задуму автора (та до авторського образу), який постає в різних вербальних масках. Таке нашарування словесного гриму становить наслідок комунікативного парадоксу драми, у якій діалоги між дійовими особами адресуються глядачу. Сторонній спостерігач, тобто глядач драми,

стає фактично необхідним учасником сценічного діалогу як його арбітр, що підтверджується, наприклад, таким прийомом, як репліки, вимовлені вбік (*a parte*). Тому розмовні звороти, колоквіалізми відсилають до того, що є зрозумілим компетентному глядачу, постаючи як перифрази, що розмежують ближчі та дальші значення. Перифразу в драмі можна було б назвати словесною маскою, яка вказує на наявність прихованого під нею змісту [11].

Сталість деталей разом із плинністю їх фокусування й централізації як визначальна властивість перифрази особливо наочно виявляється в драмі. Наведемо приклади з деяких творів 1920-х рр. У «Білій рукавичці» С. Жеромського (1921 р.) центральне місце посідає тематика втрачених ілюзій, а роль викривача відводиться кримінальному підпіллю: у пролозі інженер-винахідник Мечислав кляне сестрі Людвіці помститися за зацькованого кредиторами батька, їх підслуховують злодії; брат і сестра зустрічаються вже в будинку розпусти, де стають жертвами пограбування з боку тих же злодіїв; згодом Людвіка влаштовує своє життя, побравшись із багатим Мельським; Мечислав планує впровадити винаходи на підприємстві, яке знищують підпалом, а коли він збирається домагатися правди, його розмову із сестрою та із закоханою в нього дочкою Мельських Антоніною знову підслуховують ті ж злодії, які його вбивають.

Перифрази увиразнюють, мотиви вчинків дійових осіб. Характерні вислови про своє життя вживає Людвіка, зустрічаючись із братом після одруження: «*Jestem już w porcie szczęścia. Na kotwicy*» («Я вже в порту щастя. На якорі»). Іронія вислову посилюється тим, що якір – це відомий символ надії. Перед тим, завершуючи відповіді на розпитування брата про її справжні почуття до родини чоловіка, вона підсумовує: «*Jestem już uratowana. Moja sprawa jest zalatwiona*» («Я вже врятована. Мою справу влаштовано») (дія 2). Одруження, якому поспривав брат, – її порятунок із будинку розпусти – позначається словами, які пропонують припинити подальші втручання в її долю. У наступному акті, коли брат веде розмову про свій намір від'їхати, Людвіка вже говорить не про порт і якір, а про в'язницю: «*Jeszcze tu może kiedyś wrócisz do siostry, którą, daruj, przykuleś na zawsze do ścian ciemnicy*» («Може, ще колись повернешся до сестри, яку, вибачай, назавжди прикував до стін в'язниці»). Зазначимо, що ідея прикуття цілком постає з «якірного» мотиву через метонімію ланцюга до мотиву кайданів. Гіркий докір, яким тут обертається попередня іронія, дає підстави запідозрити про серйозні вади, приховані в родині, і про вагоміші чинники залежності, коли до їх позначення вжито перифразу прикуття не згаданими, проте присутніми кайданами. Створюється настрій гнітючого чекання.

Перифрастичними відсиланнями змальовано також розвиток іншого жіночого образу – Антоніни Мельської, перша зустріч якої з Мечиславом позначена промовистою подробицею – ранковими квітами: «*Olszycki: «A otóż i nasza panna Antonina!» M.: «Z ogródka, bo z kwiatami w ręku». A.: «Tak, to kwiaty z naszego ogródka». L.: «Musiałaś wstać rano <...>» (Ольшицький: «А от і наша Антоніна!» М.: «З садочку, бо з квітами в руці». А.: «Так, це квіти з нашого садочка». Л.: «Мусила рано встати <...>»)). Ранкові квіти в руках дівчини – образ дуже відвертий, тим більше він контрастує з трагічним фіналом. В останній репліці Антоніни в зустрічі на цвинтарі у відповідь на зізнання Людвіки, що вона хотіла довідатись, чи міцне її кохання до Мечислава, знову виникає перифраза: «<...> *nie należy serca ludzkiego badać jak sędzia. Niechaj jego męczarnia**

dokonywuje się w cieniu ciszy» («<...> не слід досліджувати людське серце як суддя. Нехай його мучеництво відбувається в тіні тиші»). Так від веселого ранку до тихих сутінків за деталями окреслюється шлях жіночого серця, де в центрі – не дослівні значення.

У «Законі» В. Винниченка (1923 р.) розробляється тематика, що випередила свій час мало не на століття: проблема так званого донорського батьківства. Інна, дружина професора Мусташенка, яка залишилась бездітною, вимагає, щоб чоловік спокусив секретарку Люду, сподіваючись, що народжену від неї дитину можна буде всиновити. Однак результат виявляється несподіваним: чоловік іде до дитини, Інна заводить коханця Кругляка й відходить до нього, а експеримент із донорством обертається звичайним адюльтером. Розвиток взаємин Мусташенка та Люди позначений саме перифрастичними засобами: «*Люда: «Мені так незручно писати». Мусташенко: «А то не треба спішити*» (дія 2). Зрозуміло, що йдеться тут не про писання, а про стосунки, у яких мотиви «незручність – неквапливість» свідчать про взаємне узгодження обох партнерів. У дії 3 репліки вже вимовляються в бік (*a parte*): «*Люда: «А чого вечір не прийшов? Вийдеш сьогодні?» Мусташенко: «Не можна було, не можна було – за нами слідкують*». Це наступна фаза розвитку стосунків: удаваність перетворюється на справжність. Перифрастичний характер має також вирішальний аргумент Люди, яким вона переконуює Мусташенка погодитись із її відмовою віддати дитину: «*Я – мати, дитина – моя! За що?! Я любила, руки цілувала <...> Ну, розлюбили. Але щоб отак?!*» (дія 4). Перше речення зовні має вигляд звичайної констатації факту. Проте замість рисочок тут можуть стояти цілком інші твердження, які вичитуються за оболонкою вимовлених слів: «**Я – носій найвищого у світі покликання – мати! Дитина – невід'ємна частка мого ества!*» Саме до понять найвищого покликання й невід'ємності дитини відсилають наведені вислови як перифрази. Так само перифрастичні відсилання очевидні в наступних висловлюваннях. Йдеться не про те, що Люду «розлюбили». Навпаки, саме тепер почуття перетворюється на пристрасть.

Розв'язку, якою руйнуються всі сподівання Інни, подано банальними, нічого не значущими фразами: «*М.: «Вона виїжджає з дитиною». І.: «Як з дитиною?» М.: «Так, вона не хоче віддати дитини». І.: «Я не розумію. Не хоче віддати? Кому не хоче?» М.: «Нікому не хоче» (дія 4). Лише наявність того люстра, що зветься глядачем, як необхідного компонента драматичного тексту забезпечує можливість вживання таких засобів, які інакше видалися б нудотними й сірими. Перифрастичні відсилання розшифровуються в наступному обміні репліками після цієї приголомшливої звістки про відмову Люди віддати дитину: «*І.: «І ти будеш ходити до них?» М.: «Ну, очевидно, вже ходити не буду». І.: «Будеш. Там буде твоя справжня родина. Родина там, де дитина» (дія 4). У цьому відбувається переміна модальності від питання до твердження, яке розшифровує відсилання евфемістичного вислову «ходити до когось», тобто «відвідувати». Таке «відвідування» позначає те, що називається вголос «справжньою родиною».**

Наведені приклади драматичного трактування перифраз відмінні від прийомів їх уречевлення, властивих ліриці, зокрема, так званій предметній ліриці. Коли замість прямої назви предмета подається його властивість, здійснюється вирішальний крок до розмежування об'єкта та його атрибутів, що лежить в основі абстрагування. Ліричний твір із його інкогніто

відсилає до типізації, взаємини якої з деталізацією визначають ліричну перифрастику. І. Анненський влучно говорить: «В словах есть только мелькающая возможность образа» [1, с. 338]. Тому згадана в перифрастичному описі деталь започатковує шукання цього образу як сходження від абстракцій до конкретики. Таке ліричне трактування перифрази дає підстави зіставляти її з прийомами екфрази – словесного опису живописного твору. Розповідь про зображене передбачає його витлумачення, ініціюючи інтерпретаційний процес. Парадоксальність ліричних абстракцій виявляється в тому, що вони позначаються речовими деталями як вихідними пунктами інтерпретації. Наприклад, у вірші польського поета Я. Лехоня «Яцек Мальчевський» (1920 р.), присвяченому відомому символістському художникові, зображується така прикметна обставина: «*Zamknąłem wszystkie okna, przez które się wkrada / Srebrzyste skrzydło jurkej dziewczyny o świcie*» («Закрив всі вікна, через які вкрадається / Сріблясте крило жвавої дівчини на світанні»). Зрозуміло, що змальована при цьому постать відсилає до типажів із галереї образів художника. Коли Я. Лехонь згадує «*poeci romantyczni, zapatrzeni w ciemnie*» («романтичних поетів, що вдивляються в темряву») («*Ostatnia miłość*», 1955 р.), то зрозуміло, що цілком природна деталь споглядання є істотною не сама по собі; так само не її є роль метафоричного епітету напруженого спостереження: цей зворот відсилає до подальших значень – незвичності постатей поетів.

У ліриці вже згаданого Л. Стаффа прикметною ознакою перифраз стає відсутність докладної атрибуції деталей, їхня абстрактність і безчасся, що часто зумовлюється фантастичним, казковим походженням. Поет у ранній творчості починав говорити прислів'ями, навіть майже цитуючи їх, наприклад, «*najgłębsza woda jest zawsze cicha*» у вірші «*Szeptem*» (цикл «*Dzien duszy*», 1903 р.). Перифрази пейзажного типу абстрагуються від історичних реалій, щоб відсилати до «вічних» істин притчі або байки. Такою є, наприклад, поширена лірична конвенція «листопаду» із циклу «*Łabędź i lira*» (1914 р.): «*Ostatnie zwiędły kwiaty, zwarzone kasztany / sieją po szarej drodze liście złotordzawe*» («Останні зів'яли квіти, побиті морозом каштани / сіють по сірій дорозі золотисте іржаве листя»). Однак так само увічнюється перифраза жесту сплетених рук коханців у мовчанці перед розлукою: «*W milczeniu szliśmy, w ręk ostatnich splocie*» («Йшли в мовчанні, з останнім сплетінням рук») («*Szumiały smutno drzewa...*» з того ж циклу). Зовні це виглядає так, ніби може відбуватись у будь-якому столітті, проте відсилає деталь до такої константи людських взаємин, яку розуміють лише ті, кому відома туга від такого останнього дотику.

Щоб скласти уявлення про переосмислення перифрастичних засобів упродовж творчого шляху Л. Стаффа, можна порівняти його перший сонет «Коваль», що був водночас його поетичним дебютом, яким відкривалася збірка «*Sny o potędzie*» (1901 р.), з останнім сонетом «*Rzut w przyszłość*» («Погляд у майбутнє»), який присвячувався традиційній темі розуміння поетичної творчості, написаним відразу після війни та вміщеним у збірці «*Martwa pogoda*» (1946 р.). У першому з них зазвичай вбачають метафору поета як майстра, який виконує словесні твори. Проте докладніший аналіз перифраз дозволяє дещо уточнити ці висновки. Фабулу твору складає звернення поета-коваля до власного серця, яке він виконує собі, вимагаючи бути міцним, інакше він сам його знищить. Однак позначені перифразами мотиви сонету виводять його за межі жанру солілоквиї – розмови з власними силами. Насамперед привер-

тає увагу «нерозгадана глибина моїх грудей» – «*piersi mej głęb nieodgadła*». Саме «зі своїх глибин» («*z swych otchłani*») походить «криця» («*kruszec*»), що лягає на «ковальню» («*kowadło*»). Відтак із перших рядків з'являється перифраза, що виразно вказує на мотив самопізнання як творчості. Критичним при цьому є вислів «радісне сподівання» («*radosna otucha*»), що несе значення ворожіння (у старому вжитку – термін магічної практики). Невиправданість такого ворожіння спричиняє перетворення, коли серце нищать «страшні громи моєї долоні» («*pieści mej gromy potworne*»), тобто поет уподібнюється громовику, язичницькому божеству. У такий спосіб внутрішньою римою пов'язані «груди – долоня» («*piersi – pieść*») стають семантично вмотивованими: те, що йде з глибин грудей, проходить через руки поета-коваля, стає рукотворним.

Навпаки, в останньому сонеті нещодавній пережитий досвід виживання, перебування в межовій ситуації подано поетом у виразному протиставленні зневажливих, стилістично знижених предикатів для характеристики традиційного розуміння творчості («*szastać (po niebie) – wprzęgać (źrebie) – mącić (ciszę)*» (шастати по небі, запрягати жеребця, мутити тишу)), єдиного двічі повтореного дієслова для окреслення правдивого натхнення – «бити» («*bić*»). І саме в пуанті воно конкретизується трійкою дієслів – антитез першому ряду: «*nabrzmić (o piersi) – buchnąć (o pieśni) – krzyczać*» (набухати, grimнути, кричати). Поет закликає: «*Bić pieścią w własną pierś, jak dzwon spiżowy, / aby nabrzmiła strasliwymi słowy*» («Бити долонями у власні груди, як бронзовий дзвін, / щоб набухли страшними словами»). Логічну фабулу сонета можна окреслити як антитезу змертвілих, вивітрених академічних штампів і живого досвіду. Алітерація допомагає протиставити зневажливе *Pegazowe źrebie* («жеребчик Пегаса») та *zeber klawisze* («ребер клавіші»), через які б'ють до серця, що знов-таки увиразнено вже згаданою алітерацією «*pieścią <...> w pierś*». Мотив биття у власні груди затиснутою долонею – досить виразний пластичний жест, що відсилає до позначення граничного збудження. Не менш виразними є мотиви порівняння цього натхнення: «*sepęt po glebie*» («ціпком по землі») та «*dzwon spiżowy*» («бронзовий дзвін»); вони відсилають до стану відчаю й до мотиву скликання громади. Саме в цьому контексті в пуанті протиставлено чисті переліки понять: з одного боку, «*ucisk, niewola, tyrania, więzienie*» («утиск, неволя, тиранія, в'язниця»), а з іншого – «*miłość człowieka i wolność człowieka*» («милість людська і воля людська»). В'язниці протиставлено фундаментальні християнські чесноти. На цей контекст вказує також алюзія – нагадування про «хліб щоденний» з «Отче наш», що «*nasyci swoich i przybysze*» («наситить своїх і прибульців»). Мотив грудей поета як джерела творчості зберігся. Перифрастичний вислів «*piersi & pieść*» присутній в обох сонетах, проте відмінність між сенсом обох висловів є різною. Коли в дебюті постає рукотворна поезія з руди, видобутої з грудей, то в кінці рука б'є в груди, видобуваючи пісню як ріку крові. Ніщанські неоязичницькі ілюзії розвіялись, їх місце посів безпосередній пережитий досвід спілкування з «громовиками».

Приклад відсилання перифрастичних позначень до глибинних сенсів становить сонет «*Мов давні праотці...*» Б. Тена із циклу «*Зоряні сади*» з епіграфом І. Франка («*У сні знайшов я дивну долину...*»). У ньому наведено вже принаймні чотири алюзії: втечу з Єгипту, падіння Содому, п'ятдесятницю та особливо рідкісний вислів – «*клевчани свята*», тобто зелені свята (вжито лексику суто балтослов'янського походження: *клека* –

зібране для вжитку листя). Поза цим окреслюються значно глибше відсилання: «високі жита» – це, виявляється, «хартія природи», де актуалізується образ поля як місця розумової праці в душі фольклорного образу («ой виорала дівчинонька мислоньками поле»). Ландшафт, відповідно, постає як розгорнута книга, що унаочнюється такими деталями, як «ступні на гори». Що вказується не на фізичні, географічні гори, не на механічне сходження та взагалі не на пейзаж, показують наступні рядки, у яких ідеться про появу «віщого розуму», що лишає заповіт у «карбованому камені». Виявляється також ефект алітерації, що стає дороговказом для зіставлення висловлювань: «проста природа» та «долина праведних».

У наведеному скрізь аналітична суть перифрастичних висловів виявляється досить специфічно – через деталізацію образу, виявлення характеристичних подробиць, які відсилають до типових поетичних мотивів. Д. Овсянико-Куликовський, послідовник О. Потебні, вбачав експериментування в мистецтві в тому, що створюється «наперед визначений підбір відомих ознак» [8, с. 67]; саме такий підбір становить основу перифрастичної характеристики поетичного образу як своєрідного експерименту зі словом.

Висновки. Таким чином, згортання й розгортання тексту, необхідне для сценічної інтерпретації, може розглядатись як один із різновидів перифрастичних перетворень. Загалом перифрастика становить основу спільності лірики та драми, виявляючи також їх виразні відмінності. У драмі перифраза відсилає до компетенції спостерігача як необхідної передумови цілісності тексту. У ліриці деталі постають як вихідний пункт розгортання інтерпретації та визначення позначених ними поетичних мотивів.

Література:

1. Анненский И. Книги отражений / И Анненский. – М. : Наука, 1979. – 680 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностранная литература, 1961. – 396 с.
3. Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли. – М. : URSS, 2003. – 232 с.
4. Болотнова Н. Рецензия на книгу Бытева Т.И. «Очерки по русской перифрастике» (Краснодар, 2002) / Н. Болотнова // Вестник Тамбовского государственного педагогического университета. Серия «Гуманитарные науки (филология)». – 2002. – Вып. 1(29). – С. 65–67.
5. Винокур Г. О языке художественной литературы / Г. Винокур. – М. : Высшая школа, 1991. – 448 с.
6. Винокур Г. Введение в изучение филологических наук / Г. Винокур. – М. : Лабиринт, 2000. – 192 с.
7. Жолковский А. Основные понятия модели «темы – приемы выразительности – текст» (1970) / А. Жолковский, Ю. Щеглов // Жолковский А. Работы по поэтике выразительности / А. Жолковский, Ю. Щеглов. – М. : Прогресс ; Универс, 1996. – С. 290–308.
8. Осьмаков Н. Психологическое направление в русском литературоведении: Н.Д. Овсянико-Куликовский / Н. Осьмаков. – М. : Просвещение, 1981. – 160 с.
9. Юджин-Рипун І. Львівський світ Леопольда Стаффа, або Про лірику логіки / І. Юджин-Рипун / Українсько-польські культурні взаємини / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Інститут мистецтв Польської Академії наук. – К., 2008 – Вип. 2. – С. 49–69.
10. Юджин-Рипун І. Вчення О.О. Потебні про внутрішню форму слова в дослідженні ідіоматики драми / І. Юджин-Рипун // Слов'янські обрії / НАН України, Український комітет славістів, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 69–78.
11. Юджин-Рипун І. «Сцена на сцені» і «словесна маска» в новелістиці ХХ в. / І. Юджин-Рипун // Родная словесность в современном культурном и образовательном пространстве. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 2014. – Вып. 5(11). – С. 71–78.

Юджин-Рипун І. Н. Перифрастические обороты как словесные маски

Аннотация. Перифрастическое описание отсылает к имплицитным значениям и очерчивает внутреннюю форму текста. Пословицы составляют базу формирования художественных конвенций, обозначенных перифразами. В драме перифразы отсылают к намерениям персонажей. В лирике перифрастические описания деталей составляют средство художественного абстрагирования через обозначение типичных поэтических мотивов.

Ключевые слова: перифраза, референция, деталь, тип, интенция, рефлексия, коммуникативный парадокс, пословица, драма, лирика.

Yudkin-Ripun I. Circumlocutions as verbal masks

Summary. Circumlocution refers to implicit contents and delineates the inner form of a text. Proverbs build up the foundation for the evolvement of artistic conventions designated with circumlocutions. In dramatic play circumlocutions refer to the intentions of dramatis personae. In lyrics the circumlocutions of details promote artistic abstractions with designating typical poetic motifs.

Key words: circumlocution, reference, detail, type, intention, reflection, communicative paradox, proverb, drama, lyrics.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Коротеева В. В.,

аспірант кафедри світової літератури та культури імені професора О. Мішукова
Херсонського державного університету

МІФОЛОГЕМА ВОДИ В ЛІРИЦІ А. ТАРКОВСЬКОГО ТА В. СТУСА

Анотація. У статті в компаративному аспекті досліджуються особливості художньої передачі міфологеми води в ліриці А. Тарковського та В. Стуса, специфіка її трактування. Висвітлюється значення й роль міфологеми води в створеній А. Тарковським і В. Стусом міфопоетичній картині світу, розглядається інтерпретація образів водної стихії в художніх текстах російського та українського поетів другої половини ХХ ст., визначається характер переосмислення й трансформації цієї міфологеми як однієї з універсальних міфоструктур лірики митців.

Ключові слова: міфологема, вода, міфопоетична картина світу.

Постановка проблеми. У контексті українського літературознавства й віднайдення його нових парадигм набуває актуальності всебічне вивчення літератури ХХ ст., у тому числі вивчення літератури цього періоду з позиції компаративного аналізу, що сприятиме проведенню типологічних паралелей між представниками різних світових літератур та дасть змогу осягнути творчість митців, її місце й роль у світовому літературному процесі з нових позицій.

Основою художньої картини світу Арсенія Тарковського та Василя Стуса, як і багатьох інших митців ХХ ст., є міфопоетична парадигма, глибоко закорінена в особливе світовідчуття. Саме виявлення й розкриття основних констант індивідуально-авторської міфології з обов'язковим урахуванням специфіки їх вираження та взаємодії може стати ключем до розуміння своєрідної авторської концепції буття.

Міфологема води як один із першоелементів буття, що характеризується багатогранністю семантики, є важливою константою міфопоетичної картини світу А. Тарковського та В. Стуса. У поетичному доробку поетів елементи водної стихії візуалізуються в різних іпостасях, специфіка їх реалізації визначається використанням як традиційної фольклорної образності, так і індивідуально-авторської інтерпретації, зумовленої особливостями авторської концепції буття.

Метою статті є розкриття особливостей функціонування семантичного поля міфологеми води, дослідження її реалізації в поетичних текстах А. Тарковського та В. Стуса в компаративному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню власне міфосемантики водної стихії в художніх текстах присвячено невелику кількість наукових студій. Найбільш фундаментальною серед них справедливо вважається праця «Вода та уявлення» Г. Башляра. Учений обґрунтовує дефініцію поняття «матеріальна уява», робить спробу довести наявність зворотного зв'язку між уявою та художніми образами: не лише образи зумовлюються уявою, зокрема «уявою матеріальною» – такою, що живиться чи базується на природній стихії, а й образи стихії (зокрема, води), стаючи частиною культурного комплексу, отримують додаткові естетичні та функціональні характеристики

ки, розвиваючи можливості для більш різноманітного творення уявою нових метафоричних перенесень [1].

Г. Башляр подає власну філософсько-поетичну класифікацію різноманітних втілень водної іпостасі в художніх текстах. Він виділяє прозору, небесну й рухому, сплячу та мертву, глибоку, материнську й жіночу, прісну та солону, чисту й неприборкану воду. Не залишається поза його увагою також поєднання води з іншими стихіями.

Семантичне поле міфологеми води в ліриці А. Тарковського та В. Стуса розширюють своєю семантикою образи річки, джерела, ставу, моря (океану), криниці, дощу, снігу, криги, сльози, роси. Характерне використання цих образів у назвах поезій: «Под сердцем травы тяжелеют росинки», «Мне снится какое-то море...», «Ардон», «Мартовский снег», «По льду, по снегу, по жасмину», «Дождь», «Река Сугакля уходит в камыш» А. Тарковського, «І джерело, напругле і круте...», «Як крига, падає навкруг...», «Я там сидів, де трьох річок вода...», «Наснився син і море, і лагуни», «Калатала Десна – і на воду вода набігала...», «Нехай сьогодні буде дощ...», «Розспіваний сніг, розлінований лижами, ранній...» В. Стуса. Висока частотність звертання до цих образів, а також оприявлення їх у просторі оніричних візій свідчать про особливе місце водної символіки в аксіологічній системі митців. У ліриці поетів амбівалентна міфологема води набуває численних конотацій і варіацій, спостерігається поділ води на «живу» (рухома вода, наділена цілющими властивостями) і «мертву» (стояча вода, крига), небесну (дощ, сніг) і земну (річка, став, море).

Міфологема води є за своєю семантикою нейтральною, у значенні не обмеженою конкретним міфологічним сюжетом чи образом, при цьому позначається глибокою архетипічною закоріненістю в підсвідомості. Архетипічність цієї міфологеми, численна інтерпретація її у фольклорних текстах дає змогу авторам, використавши значення традиційного стрижневого символічного поля, розширити його власною індивідуально-авторською інтерпретацією в контексті власної художньо-філософської концепції буття. Репрезентація образів водної стихії в поезіях із виразними філософськими мотивами є найчастішою (наприклад, у поезіях «Мне снится какое-то море» А. Тарковського, «Я там сидів, де трьох річок вода...» В. Стуса).

Традиційно вода – це джерело життя, одна з основних стихій Всесвіту, символ животворної матерії, жіночого начала в природі. Основні її грані – життя й здоров'я, очищення та кохання. Також вода виступає посередником між двома світами (живих і мертвих), засобом для розкриття майбутнього [8, с. 66]. На думку К. Юнга, вода є найчастіше вживаним символом несвідомого. Мислитель говорив: «Вода – це не прийом метафоричного мовлення, а життєвий символ душі, яка перебуває в п'яті» [7, с. 108].

Міфосемантика образу води в ліриці А. Тарковського та В. Стуса невіддільно пов'язується з актом творіння, як у глобальному плані (вода є однією з найважливіших констант сві-

тобудови їхнього міфосвіту), так і в більш конкретному (обидва митці неодноразово пов'язують акт поетичної творчості з акваічними образами). Для обох надзвичайно важливим є визначення місця людини у Всесвіті, взаємодія її зі світом у всіх його проявах. Поезію А. Тарковського «Посередині мира» можна розглядати як своєрідний код до художньо-філософської системи його світосприйняття. Ця система характеризується антропоцентричністю, проте помітне місце в ній належить також міфологеми води. В аналізованій поезії семантика міфологеми води віддаляється від традиційного трактування моря як вододілу, перешкоди. Всесвіт А. Тарковського є гармонійним і збалансованим, його картина світу структурована низкою міфопоетичних опозицій, людина в цьому світі метафорично уподібнюється до моря, що сполучає ці опозиції; це міст, який поєднує два космоси: «Я человек, я посередине мира, / За мною мириады инфузорий, / передо мною мириады звезд. / Я между ними лег во весь свой рост – / Два берега связующее море, / Два космоса соединивший мост» [5, с. 172]. Суголосністю звучання відзначається також поезія «Сократ», ліричний герой якої стверджує: «Я плоть от вашей плоти, высота / Всех гор земных и глубина морская» [5, с. 82].

До особливостей поетичного світу В. Стуса також належить наявність розгалуженого спектра бінарних опозицій, наслідком антитестичного світосприйняття стає виявлення автором дуалістичного ставлення до багатьох явищ дійсності. Всесвіт В. Стуса, на противагу Всесвіту А. Тарковського, є більш хаотичним, його поезії просякнуті атмосферою наднасиченої реальності, психічний стан ліричного героя В. Стуса часто можна охарактеризувати як надміру емоційний, межовий, стан афекту. Із цього постає й амбівалентне сприйняття міфологеми води в різних поезіях, що виявляється в крайній, полярно протилежній опозиції «життя – смерть». Показовою є поезія «Попереду нарешті порожнеча», вміщена до збірки «Веселий цвинтар», у якій світ репрезентовано в образі води, проте води «неживої», про що свідчить апофатичне утвердження його сутності. Автор заперечує будь-які фізичні властивості: «А білий світ – без кольору і звуку, / ні форми, ні ваги, ані смаку – / розлився безберегою водою» [9]. Рецепція води як смерті утверджується в останніх рядках вірша, вода постає смертоносною субстанцією: «Цей бенкет смерті в образі життя / щасливо відстрашує і врочить: / устромиш ногу в воду – і помреш» [9].

У поезіях А. Тарковського вода також набуває амбівалентного звучання, може пов'язуватись як зі смертю, так і з безсмертям. Ідея безсмертя, що його дарує саме водна стихія, актуалізується у вірші «Жизнь, жизнь»: «<...> Не надо / Боятся смерти ни в семнадцать лет, / Ни в семьдесят. Есть только явь и свет, / Ни тьмы, ни смерти нет на этом свете. / Мы все уже на берегу морском, / И я из тех, кто выбирает сети, / Когда идет бессмертье косяком» [5, с. 242]. Образ риби в цій поезії не експліковано, однак він відтворюється з контексту. Таке взаємонакладання образів можливе за рахунок того, що традиційно риба, як і вода, символізує життя, очищення, здоров'я й плодючість [8, с. 230]; при цьому риби також мають відношення до потойбіччя, виступаючи в народній традиції посередниками між живими та мертвими [8, с. 231].

Поява образу риби і в А. Тарковського, і у В. Стуса корелює також із темою творця й творіння, поета та його поезії. У творчості А. Тарковського цей образ з'являється в сповненому життєствердного пафосу вірші «Малютка-жизнь»: «Я жизнь люблю и умереть боюсь. / Взглянули бы, как я под током бьюсь

/ И гнусь, как язь в руках у рыболова, / Когда я перевоплощаюсь в слово. / Но я не рыба и не рыболов» [5, с. 173]. У поезії «Нахилиюсь у тиши над віршем...» В. Стуса слово (а в загальному плані вірш, поезія) виступає для ліричного героя аксіологічно важливою константою, жаданою й «викоханою в любові», що знаходить своє вираження в образах зорі та риби, репрезентантах крайніх точок бінарної опозиції «верх – низ»: «Хай на очі впаде золотаве / Слово. Ніби зоря, упаде. / З хвили скинеться і плавниками / в груди вдарить і в горло ввійде» [2, с. 300].

Ключовою стає тема поета та його творчості також у поезії А. Тарковського «Макферсон». Автор звертається до образу легендарного кельтського барда Оссіана, поетики буремної шотландської природи. Проте образи водної стихії є не просто тлом для підсилення емоційного стану ліричного героя, а власне однією із субстанцій, які зумовлюють пісню Оссіана: «Над гранитом Шотландии стелется белый туман, / И прибой нарастает, и синий огонь вдохновенья / Заливает слепые глаза, и поет Оссіан / Над кремневой землей отраженные в тучах сраженья» [6, с. 27]. Ключового значення набуває синтез води та вогню, реалізація семантики потенціалу субстанції як першоджерела художньої творчості. За стародавніми міфологічними уявленнями саме зі шлюбу вогню й води з'явився весь видимий світ; у міфопоетичному світі А. Тарковського синтез води та вогню є каталізатором акту творіння поезії.

Важливою функцією міфологеми води в міфопоетичній картині світу В. Стуса є очищення, оновлення, змивання гріхів. Г. Башляр стверджує: «Одним із характерних різновидів уявлень про очищення, нав'язаних чистою водою, є уявлення про відродження, яке вселяє вода свіжа. <...> У воду занурюються, щоб відродитися, омолоджуючись» [1, с. 201]. Так, міфологема води сакралізується в поезії «Даруйте радощі мої...» В. Стуса, ліричний герой якої очищується духовно, що можна розцінювати як рух вертикально міфопоетичної картини світу: «Пробудь же завжди молодим, / пробудь же молодим, / в святому літеплі води / ти сам стаєш святим» [9]. Г. Башляр переконаний: «Шляхом очищення причащаються певної сили: живильної, здатної відроджувати, полівалентної» [1, с. 200]. У ліриці А. Тарковського відтінків очисної семантики набуває вода «небесна» – дощова, підсилена специфічною кореляцією образу дощу з образом сліз, який традиційно пов'язується з мотивами катарсичного очищення. Наприклад, у поезіях, що належать до інтимної лірики: «Ночной дождь» («Как слезы, капли дождевые / Светились на лице твоём...») [5, с. 36] та «С утра я тебя дождался вчера» («И дождь, и особенно поздний час, / И капли бегут по холодным ветвям. / Ни словом унять, ни платком утереть...») [5, с. 55]).

У ліриці А. Тарковського й В. Стуса серед інших акваобразів велика частка належить образам морської води. Г. Башляр писав: «Морська вода – вода нелюдська, вона не виконує найпершого обов'язку будь-якої шанованої стихії, що полягає в безпосередньому служінні людям» [1, с. 213]. Митцями ж морська стихія інтерпретується по-різному, широкий спектр її репрезентації, розгалуженість семантичного та функціонального поля дозволяє говорити про виокремлення в полі міфологеми води власне конкретної міфологеми моря. Дуже часто саме море в обох митців пов'язується з оніричним простором, у якому може набувати амбівалентної конотації (наприклад, у поезіях «Мне снится какое-то море» А. Тарковського та «Наснився син, і море, і лагуни...» В. Стуса).

У згаданому вірші А. Тарковського море виступає стихією ворожою, «водою нелюдською», як зазначав Г. Башляр, непеп-

редбаченою, що несе загрозу для ліричного героя. Вказує на це також її нетипова сутність: відбувається метафоричне перенесення властивостей металу на образ морської хвилі, що підкреслює її антагоністичність ліричному герою та наділяє могутністю. Наприклад: «Далекі медні труби / На палубі нижній слышны / Да скрежет, тяжелый и грубый, / Запятнанной нефтью волны» [5, с. 403]. Г. Башляр стверджує: «Вода є об'єктом однієї з найбільших символічних цінностей, будь-коли створених людською думкою: архетипу чистоти» [1, с. 34]. Однак в аналізованій поезії морська вода позбавлена однієї з найважливіших характеристик цієї стихії – чистоти, що також слугує ознакою її зловорожості. Г. Башляр зазначав: «Нечиста вода для підсвідомого є осередком зла, вмістилищем, вхід до якого для будь-якого зла є вільним; це субстанція зла» [1, с. 196]. Передчуття біди й безвиході посилюється в наступних рядках вірша А. Тарковського «Мне снится какое-то море» з появою образу сирени; автор вдається до гри слів: сирена може сприйматись у буквальному сенсі як аудіальний образ, що означає тривогу, і як втілення грізної хтонічної істоти, зустріч із якою часто є смертельною для мореплавців; показовим також є вживання потрійного заперечення: «И если заплачет сирена / Среди расступившихся вод, / Из этого странного плена / Никто никогда не уйдет» [5, с. 403]. У передостанній строфі утверджується мотив морської подорожі як шляху до смерті: «Я знаю, что это «Титаник» / и что меня в плаванье ждет» [5, с. 403]. В останній строфі це невизначене холодне море виступає нездоланною перешкодою між ліричним героєм і його рідним містом: «Мне дико, что там, за кормою / Вдали за холодной волной, / Навеки покинутый мною, / Остался мой город родной» [5, с. 403].

Зовсім з іншою тональністю пов'язане оніричне море в поезії «Наснився син, і море, і лагуни...» В. Стуса. На початку вірша воно є частиною ідилічної картини сну, насиченої світлою колористикою, а саме золотим і синім кольором (спостерігається використання синестезії): «Наснився син, і море, і лагуни, / і синій сміх, і золотий пісок, / і твій, кохана, граціозний крок / при самім березі...» [3, с. 240]. Проте вже в наступних рядках гармонія порушується, морські хвилі автор порівнює з войовничими гунами, наділяє їх епітетом «кошлаті», що має підкреслювати їх неприборкану, вільну природу: «<...> Неначе гунни, / кошлаті хвилі просто в душу б'ють» [3, с. 240]. Актуалізується зв'язок міфологеми моря з міфологею дороги, проте, на протигаву аналізованій поезії А. Тарковського, цей шлях веде ліричного героя не до смерті: «Дарма, що без гріха і без покути – / ставай на довгу – далі смерті – путь» [3, с. 240]. Рецепція дороги оприявнюється через традиційне фольклорне порівняння з гадюкою, що несе негативну семантику; шлях ліричного героя далі простягається вздовж води, проте залишається невизначеним, куди – до світла чи до темряви – приведе ця дорога, оскільки поезія завершується риторичним запитанням: «<...> Де дорога / повзе, немов гадюка, вздовж води. / Ступаю в слід. Куди ж твої сліди / прослалися – до чорта чи до Бога?» [3, с. 240].

На окрему увагу заслуговують образи води, які є результатом синтезу декількох стихій. Г. Башляр підкреслює: «Матеріальна уява води завжди в небезпеці, вона підлягає ризику зникнути за першого ж втручання матеріальної уяви землі та вогню» [1, с. 42]. У низці поезій А. Тарковського та В. Стуса актуалізуються образи, що синтезують у собі якості води й повітря (так з'являється образ туману), води й землі (образи води

стверділої, скристалізованої – снігу та льоду). Рецепція туману відзначається багатозначністю, набуваючи як негативної, так і позитивної семантики. Переважає візуалізація туману як перешкоди («Прозираю тебе, прозираю тебе – / крізь журбу і горби, і дощі, і тумани...»), «<...> А у небі зірка перша, за туманами за обрійними...», «І стогін стихії / туманом важким облягло...» у В. Стуса), як атрибуту міфосемантики смерті. Наприклад, у поезії А. Тарковського «Четвертая палата» уособленням смерті, що прийшла за хворою сиротою, виступає янгол у туманній одежі: «Ангел больничный за шторой / светит одеждой туманной. / – Я за больно́й. / – За которой? / – Я за детдомовской Анной» [5, с. 280]; спостерігається актуалізація образу смерті-коханки у В. Стуса: «Ми вже твої коханці, смерте: / життя нам світить крізь туман...» [4, с. 133].

Туман також пов'язується зі слабкістю, тлінням, безсиллям і занімінням. Так, в А. Тарковського: «Как будто в слабости недужной / Всего желанней не обман, / А мелкий дождь, сквозной туман / И тленья вкрадчивый дурман» [5, с. 376]; у В. Стуса: «І туман стоїть як білий дим, / і несила навіть продихнути, / моторошно пустою зирнути, / понад німуванням світовим» [9]. Важливою рисою міфопоетики є порівняння туману з димом – однією з іпостасей стихії вогню, що використовується з метою посилення настроєвої тональності поезії. Репрезентовано таке метафоричне перенесення рис через використання порівняння у вірші В. Стуса («Ти все зрозумів. А зараз, / як сонце додолу сіда, / в тумані, неначе в угарі, / змаячена, плаче вода» [9]); вода тут антропоморфізується. Проте спостерігається також зворотне перенесення: образ туману може виступати репрезентантом психічних процесів і станів (частіше важких, невизначених та неприємних) ліричного героя в творчому доробку обох поетів. Так, в А. Тарковського: «<...> Прости мене, я, как в тумане, / прикину к твоему плащу...» [5, с. 294]; у В. Стуса: «Як спогади значаться часом, / допіру пам'яті туман / скресає роками – різьбляться – / в огранні горя, мов кришталь» [4, с. 327]; «Ось він, задумано каже друг, / очі його туманіють страхом» [9]. Для творчості А. Тарковського, як і доробку В. Стуса, характерне функціонування метафоричного комплексу «туман» – «скло/кришталь»: «Я вошел / в безлиственный и безымянный лес. / Он был по край омыт / Молочно-белым / Стеклом тумана» [5, с. 355].

Проте рецепція образу туману в ліриці митців не є суто негативною, вона може мати також позитивне забарвлення з відтінком інтимності; наприклад, у В. Стуса: «Лежить долина, вгнута в туман, / неначе жінка по любовній стомі...» [9]. У поезії «Ночной дождь» А. Тарковського також спостерігається поєднання образів туману й ліхтарів (стихії води та стихії вогню), однак семантичне навантаження цих образів уже не є антагоністичним, туман не є перешкодою для світла, від їх синтезу з'являється веселка, і це поєднання є провіщенням кохання: «И только радуги в тумане / Вокруг неярких фонарей / Поведали тебе заране / О близости любви моей...» [5, с. 36]. Зі світлом пов'язується позитивне сприйняття туману у вірші «Як спогади значаться часом...» В. Стуса, у якому світла тональність образності дитинства (початку життя) корелює з образністю погожого ранку (початку дня): «Коли благословлялося на світ / мені, малому, / коли найперші кроки – / від призьби до воріт – робив несміло, / з причілка квітлі рожі, / поранкова / зернистими туманами омита / вставало сонце...» [4, с. 327].

У низці поезій А. Тарковського та В. Стуса актуалізується також темпоральний аспект міфологеми води, її розуміння як

форми часу, що оприявнюється завдяки використанню традиційної метафори «вода – час».

На взаємозв'язок води та часу вказує також Г. Башляр у своїй праці, присвяченій «психоаналізу води». Для автора є очевидним, що художнє втілення образів минулого має передаватись через інтерпретацію міфосемантики водної глибини [1, с. 86].

У контексті інтимної лірики темпорального аспекту міфологема води набуває у творах А. Тарковського «Мне странно, и душно, и томно...» та В. Стуса «Той спогад: вечір, вітер і печаль...». У поезії «Мне странно, и душно, и томно...» з'являється образ човна, до якого уподібнюється ліричний герой, що страждає. Довірившись пристрасним почуттям останньої любові, він перебуває серед бурхливої морської стихії («на огромной, бездомной и темной волне») та водночас ніби поза системою часових і просторових координат («и нет мне на свете причала, и мимо идут времена»). У цьому вірші образ глибини не наділяється темпоральним виміром, його необхідно тлумачити як атрибут жіночого першопочатку. У ностальгійному ключі в поезії «Той спогад: вечір, вітер і печаль...» В. Стус передає розуміння плинності часу через метафоричний образ хвилі (хвилі часу). Вода в тексті виступає символом перешкоди, вододілу між минулим і теперішнім, виміром спогадів та виміром реальним, який намагається подолати ліричний герой.

Висновки. Таким чином, міфосемантика водної стихії виступає ключовим елементом для розуміння філософського світобачення А. Тарковського та В. Стуса, оскільки є одним із першоелементів, на яких будується міфопоетична парадигма творчості митців. Міфологема водної стихії в аналізованих текстах реалізується в різних іпостасях, знаходить найяскравіше втілення в образах рухомих, земних, жіночих, неприборканих і глибоких вод.

Порушена нами проблема є науково перспективною та вимагає багатоаспектного подальшого вивчення, що дасть можливість описати художні світи А. Тарковського й В. Стуса, спираючись на ціннісні для них першоелементи буття та категорії людського мислення.

Література:

1. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Г. Башляр ; пер. с франц. Б. Скуратова. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
2. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / В. Стус ; редкол. : Д. Стус (гол.) та ін. – К. : Факт, 2007–2009. – Т. 1 : Ранні вірші (середина 1950-х – початок 1960-х рр.). ДЕЛО № 13/БЕ1339. Круговерть. Вірші 1960-х рр. – 2007. – 560 с.

3. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / В. Стус ; редкол. : Д. Стус (гол.) та ін. – К. : Факт, 2007–2009. – Т. 3 : Час творчості. Dichtenszeit. – 2008. – 752 с.
4. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / В. Стус ; редкол. : Д. Стус (гол.) та ін. – К. : Факт, 2007–2009. – Т. 5 : Палімпсести (найповніший незавершений корпус). – 2009. – 768 с.
5. Тарковский А. Собрание сочинений : в 3 т. / А. Тарковский ; сост. Т. Озерской-Тарковской. – М. : Художественная литература, 1991–1993. – Т. 1 : Стихотворения. 1991. – 462 с.
6. Тарковский А. Собрание сочинений : в 3 т. / А. Тарковский ; сост. Т. Озерской-Тарковской. – М. : Художественная литература, 1991–1993. – Т. 2 : Поэмы. Стихотворения разных лет. Проза. – 1991. – 270 с.
7. Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.
8. 100 найвідоміших образів української міфології / за заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Автограф ; Орфей, 2006. – 460 с.
9. Гуманітарний центр Василя Стуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stus.kiev.ua/index.htm>

Коротеева В. В. Міфологема води в лирике А. Тарковського и В. Стуса

Аннотация. В статье в компаративном аспекте исследуются особенности художественной передачи мифологеми воды в лирике А. Тарковского и В. Стуса, специфика ее трактовки. Раскрываются значение и роль мифологеми воды в созданной А. Тарковским и В. Стусом мифопоэтической картине мира, рассматривается интерпретация образов водной стихии в художественных текстах русского и украинского поэтов второй половины XX в., определен характер переосмысления и трансформации этой мифологеми как одной из универсальных мифоструктур их лирики.

Ключевые слова: мифологема, вода, мифопоэтическая картина мира.

Koroteeva V. The mythologeme of water in lyrics of A. Tarkovskiy and V. Stus

Summary. The article deals with the study of the mythologeme of water artistic rendering and its features in the comparative aspect in lyrics of A. Tarkovskiy and V. Stus, specificity of its interpretation. The importance and role of the mythologeme of water in the mythopoetic world view of A. Tarkovskiy and V. Stus are found out. The interpretation of the water images in the artistic texts of Russian and Ukrainian poets of the late 20th century is reviewed. The character of reinterpretation and transformation of this mythologeme as one of the universal mythostructures of lyric poetry artists is determined.

Key words: mythologeme, water, mythopoetical world view.

Ничко О. Я.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету

КРИТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ДЖОНА СТЕЙНБЕКА (АМЕРИКАНСЬКА, ІТАЛІЙСЬКА, ФРАНЦУЗЬКА ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І ПРЕСА)

Анотація. У статті здійснено огляд континентальних і європейських розвідок і есе літературно- і історико-критичного спрямування про творчість Джона Стейнбека, проаналізовано та розтлумачено літературний стиль, винятковий творчий потенціал письменника.

Ключові слова: літературна критика, соціоісторичне есе, критичний резонанс, літературна рецензія, літературна монографія.

Постановка проблеми. Свого часу популярність Нобелівського лауреата Дж. Стейнбека була такою великою, що спричинила на Заході появу сотень книг біографічного та історико-критичного спрямування, багатьох дисертаційних досліджень, монографій, статей про творчість письменника. Це, зокрема, праці Пітера Ліска (Peter Lisca “The Art Of John Steinbeck: An Analysis and Interpretation of Its Development”, University of Wisconsin, 1955), Чарльза Даниеля Джонсона (Charles Daniel Johnson “A Pedagogical Study in Contrastive Cultural Analysis Illustrated by Steinbeck’s Travels with Charley in search of America”, University of Michigan, 1966), Хораса Плата Тейлора (Horace Platt Taylor “The Biological Naturalism of John Steinbeck”, Louisiana State University, 1961), Андерсона Хітона (Anderson Hilton), Ковічі Паскаля (Covici Pascal), Арнольда Голдсмита (Arnold Goldsmith), Слайда Леонарда (Slade Leonard) і багатьох інших. У Росії дисертаційні дослідження спрямовані на проблеми семантики художнього простору (Н. Леонова) та функціонування біблійного міфу у творах письменника (А. Кремєва). Це переважно статті біографічного плану й із елементами змістово-тематичного аналізу романів Дж. Стейнбека таких авторів: В. Костяков [1, с. 153–161], Н. Кубарева [2, с. 109–116], Є. Ніколаєва [3, с. 40–50], Н. Анастасєв (1979), О. Зверєв (1979), А. Мулярчик (1977), І. Развинова (1982), С. Батурич (1984) та ін. В Україні, на жаль, ще не вивчалася творчість Дж. Стейнбека. Відомі лише статті – роздуми про зустріч із американським нобелістом, про його творчість і його неодноразовий приїзд в Україну, рецензії з перекладів його творів. Серед них публікації О. Полторацького (1962, 1963, 1964, 1965), Ю. Лідського (1968), В. Козаченка (1985), О. Глотова (2006). На особливу увагу заслуговують спогоди про зустріч зі Дж. Стейнбеком тодішнього голови Спілки письменників України О. Гончара.

Мета дослідження – здійснити розширений аналіз праць біографічного й історико-критичного спрямування, зокрема есе відомих зарубіжних літературознавців про творчість Нобелівського лауреата. Завдання дослідження – ідучи за роздумами критиків реінтерпретувати і простежити досі незрозумілі й невідомі мистецькі переконання цієї знаної літературної постаті, сховані за мурами ідеологічних переконань та ідей, які надовго залишалися поза увагою вітчизняних дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. До постаті Нобелівського лауреата Джона Стейнбека літературна критика звернулася в період Великої депресії Америки тридцятих років минулого століття. У видатному соціоісторичному есе «Джон Стейнбек: Земля і Зірки» Вудберна Росса (Woodburn Ross “John Steinbeck: Earth and Stars”) письменник бачився критиком як «людина двох світів» – «світу науки і світу любові й інтуїції». Контрастно підходить критик до творчості американського письменника: «... водночас брутальний і ніжний, раціональний та ірраціональний, конкретний і абстрактний...» [4, с. 151]. Досить жорстко судили письменника американські літературознавці-критики Норман Казінз, Дональд Уїкс і Бен Редман [4, с. 155]. Публікуються їхні провокаційні розвідки «Реалізм на грані банкрутства», «Справа Джона Стейнбека», «Стейнбек проти Стейнбека» (“Bankrupt Realism”, “The Case of John Steinbeck”, “Steinbeck Against Steinbeck”). Поряд знаходимо і схвальні відгуки американської літературної критики про творчі звершення письменника. Люїс Ганет у своєму некритичному есе «Джон Стейнбек: Романіст у роботі» (“John Steinbeck: Novelist at work”) окреслює «аполітичні, гуманістичні й естетичні мотиви» творчих ідей Дж. Стейнбека. Зокрема, Лестер Джей Маркс підкреслював традиційне бачення Стейнбеківського персонажа як «релігійну істоту, яка не усвідомлює причин свого існування, населяє біологічний світ і тяжіє до нього» [4, с. 160].

Дух зростаючої популярності Нобелівського лауреата в Європі дедалі більше поширюється в сонячній Італії. Під час перебування в Римі, Генуї, Мілані, Вероні, Флоренції, Венеції письменника постійно оточувало вдячне коло читачів [5, с. 93–94]. З одного боку, Дж. Стейнбеку імпонувало те, що в Італії його вшановували, захоплювалися ним. З другого боку, він іронізує над реалізаторами його популярності, італійськими газетярами. Письменник зазначав, що репортерам відомо геть усе про нього: що він уже зробив і що збирається робити; він навіть жартома засумнівався, чи його книга «На Схід від Едему» (яка тоді ще була тільки задумана) після виходу у світ чимось здивує італійських читачів [6, с. 724].

Популяризації творчості Дж. Стейнбека в Італії сприяла італійська літературна критика, особливо критика лівих переконань. Стефано Соледжемелло окреслює винятковий творчий потенціал Дж. Стейнбека, письменника – співця трудової Америки: «Джон Стейнбек, більше ніж будь-хто, оспівував іншу Америку, Америку – робітників і селян, що попали в пастку макроекономічних обставин і стали жертвами економічної кризи, Америку – еміграції й експлуатації, сліз, рідної землі... Він любив свій край, свободу й свій народ. Він був великим письменником» [7]. Найбільшої популярності серед італійської читачької публіки досягли “Of Mice and Men” (італійською пе-

рекладено як “Uomini e Tori”), “The Grapes of Wrath” (італ. “Furore”), “Tortilla Flat” (італ. “Pian della Tortilla”) тощо.

Твір “Uomini e Tori” («Про мишей і людей») отримав загалом позитивну оцінку, інколи дещо сумбуру через незбіг думок критиків і пересічних читачів. Прикладом може послугувати цитований нами нижче фрагмент однієї з рецензій: «... це є найбільш стражденний гімн дружбі й людській гідності, написаний американським пером... ніхто не здатен так освітати чистоту справжньої чоловічої дружби, як це вміє Стейнбек... кисло-солодкий дух релігійної притчі, приправлений філософською підливою» [7].

Дослідниця Лорелла Спінелло торкнулася самого сюжету; виділивши головну ідею твору “Uomini e Tori”, роздумуючи над долею наймитів ранчо, вона все ближче підходить до суджень самого письменника: «У творі «Про мишей і людей» Джон Стейнбек змальовує кілька персонажів без роду і племені. Це такі самі люди, як ми, вони працюють на ранчо, але найбільш загублені у світі, бо в них немає ні сім’ї, ні батьківщини. Вони прибувають на ранчо, важко гарують, отримують платню, згодом їдуть у місто й протринькують її, а вже наступного дня вони знову в пошуках роботи на іншому ранчо» [7]. Згадуваний нами літературний дослідник Стефано Соледжемелло дає найбільш повну й системну критичну оцінку цього твору Дж. Стейнбека, а саме: роздумує над темою твору, про наміри письменника, торкається сюжету й змістового навантаження. Стефано Соледжемелло теж, як і багато інших критиків, уважав цей роман «великим» (*un grande romanzo*): «Твір «Про мишей і людей» має структуру розповіді й трагічний кінець. У ньому йде мова про важку працю переселенців до Америки під час Великої депресії, а насправді, як завжди, показані наміри Стейнбека дослідити людську природу. Головна дійова особа роману – наївний чоловік із загальмованим психічним розвитком, який мандрує з попутником у пошуках роботи й надії; цей велетень, не свідомий своєї власної сили, поводить з іншими надто незграбно...» [7]. Кілька італійських дослідників узагальнено охоплюють проблематику твору “Pian della Tortilla” «контурями безперервного потоку релігійного духу», глобального й релігійного характеру в розчарованого покоління 50–60 років минулого століття, іменованого критиками «табуном овечок Христових, котрі віддаються гріховному коханню або ж безтурботній пиятиці, не мають і ламаного гроша в кишені», відкидають соціальні цінності життя, прагнуть знайти інший, безперечно, кращий спосіб існування. На думку критиків, Дж. Стейнбек – оспівувач пригноблених, удається до творення «нехитрої розповіді про гірку долю жменьки вигнанців, які опинилися в Каліфорнії в перші роки минулого століття і, зв’язані зобов’язанням, вимушені змиритися з бідністю й непевним майбутнім. Але все ж цей твір знайшов свого читача серед італійців, у своїх відгуках читачі відзначають у персонажах, незважаючи на їхнє «розбещене», дещо вульгарне поведіння, гуманні риси: «Чудовий твір... Персонажі, притаманні книгам Стейнбека, – люди з нестійкою, але доброю душею. Вони готові неймовірно наївно виправдовувати свої промахи, але разом із тим досить вразливі й готові допомогти друзям. Книга – сумна й весела водночас, саме в цьому її цінність... Я запитую себе, чи в нашому західному світі вміють так любити, так порятувати чи захистити друга, чи будуть боротися за нього. Я думаю, що відповідь буде дуже гірка: рішуче НІ!... У ній мовиться про людей, які мають тришки дивне поняття дружби, але вони наділені чистим серцем... Пречудова книга, що дихає оптимізмом й любов’ю до ближнього» [7].

Безсумнівно, найбільшої уваги, критичної оцінки, відгуків, суджень дістав провідний твір Стейнбека “The Grapes of Wrath” – своєрідний символ Великої депресії Америки тридцятих років, знаний в Італії під назвою “Furore”. Літературний критик Стефано Соледжемелло зазначив: «Це є по-Стейнбеківськи – змалювати в похмурих тонах засобом чудової метафори людське становище. Життя людини – це довга подорож по нескінченній і несходимій дорозі» [7]. Хоча твір був схвально сприйнятий критиками (адже Дж. Стейнбек отримав Пуліцерівську премію), він усе ж викликав масу протестів. Уважали, що роман написав божевільний. Під час однієї з подорожей до Італії, у Римі, Дж. Стейнбеку вручили примірник найбільш «червоної» революційної римської газети під назвою “l’Unità”. У ній його звинувачували в марксистмі й у тім, що внаслідок розбещення грошима й славою він став фашистом [6, с. 718–719]. Італійська критика, визначаючи роман “Furore” «пролетарським», водночас зауважує в нім наявність великої Американської Мрії (*Un grande Sogno Americano* – як називає цей феномен італійська критика), що й продовжує американські традиції Емерсона та Уїтмена. Літературні дослідники стараються адекватно зрозуміти намір роману, правильно розтлумачити «метафори», за допомогою яких Дж. Стейнбек «приховує» те, що хоче донести читачу: «У романі чергуються ліричні відступи й фрагменти нарації. В одному з ліричних відступів, де йдеться про події загального значення, Стейнбек скрупульозно описує черепаху, що пересікає вулицю: ця черепаха символізує міграцію наймитів на захід. Стейнбек уважає, що існує єдина заповідь для живих істот – вижити. Виживання залежить від складної інтерференції живих організмів, усе, що живе, утягнене в кільце життя й смерті, отже, чиясь смерть може означати життя для інших» [7].

Із притаманною їм оптимістичністю італійські дослідники разом із Дж. Стейнбеком підводять нас до коронної фрази роману, яка стверджує невмирущість життя, його нескінченність: «І, отже, існує життя, поки мати, яка не має дитини, готова віддати своє молоко старому, що помирає від нестачі рідини, старому, який повертається до життя завдяки молоку, що було призначене дитині» [7]. Звісно, із життям з’являється надія, адже «безпритульний, без мети народ несамовито хапається за нитку надії, за марево чи мрію» [7].

Французька літературна критика позиціонує Стейнбека серед провідних американських письменників того часу поряд із Хемінгвеем, Фолкнером, Досом Пасосом, окреслюючи виняткову гуманістичність створених ним персонажів (M.me Vaucher-Zananiří “Voix d’Amerique: Étude sur la littérature américaine d’aujourd’hui” [4, с. 153]). Контрастно, тоді як американська літературна критика в основному зосереджується на Стейнбеківському сентименталізмі та анімалізмі, французька ж – намагається розкрити сутність і стиль його авторського мистецтва. Так, Моріс Квандро у своїй розвідці «Американський кордебалет. Новітні праці» визначає творчий песимістичний потенціал американського письменника: «Поет-романтик, якому притаманна глибоко чужина проникливості та ідеалістичності... Ця чутливість виражається в бажанні його героїв під різним виглядом текти ... його герої метушаться... мріють... але їх чекає лише розчарування...». Жан Бланза у своєму літературному дослідженні «Романіст-фаталіст» (Jean Blanzat “Romancier de la fatalité”) уважає, що літературне мистецтво Дж. Стейнбека пронизане «духом грецької трагедії Софокла» [4, с. 153]. Клод Едмонд Мані у своїй праці «Епоха американського роману» (Claude Edmonde

Magny "L'Age du roman américain") визначає «безсторонність» його персонажів: «*Стейнбек безжалісний без страху... він пише про побутові проблеми без пропаганди... він змальовує почуття без сентиментальності... він реалістичний без вульгарності...*» [4, с. 154]. Бельгійський критик Альбер Жерар у своїй літературній монографії «Ідучи на зустріч Джону Стейнбеку» (Albert Gérard "À la rencontre de John Steinbeck") визначає тематику його творів, що неначе «*миті, які зближують живу істоту з кульмінацією твору й героя водночас ...*» [4, с. 155].

Висновки. Отже, розглянуті літературні розвідки наближують не лише американського читача до творчості Дж. Стейнбека, а й розкривають літературну постать американця-романіста і європейському літературному дослідникові. Саме відсутність будь-якої етнічної упередженості, навіть мінімальних виявів націоналізму, а також зміщення акцентів на соціальному забезпечують логічне, аргументоване досвідом, об'єктивно-справедливе творення Дж. Стейнбеком його персонажів. Доброзичливий і люб'язний, італійський і французький читач ним цікавився, стежив за появою нових романів, схвально й критично відгукуючись про його творчість.

Література:

1. Костяков В. Джон Стейнбек и «американская мечта»: («О мышах и людях») / В. Костяков // Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX–XX веков. – Иваново, 1982. – С. 153–161.
2. Кубарева Н. Национальные (фольклорно-притчевые) мотивы в повестях Д. Стейнбека «Жемчужина» и «Луна взошла» / Н. Кубарева // Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX–XX веков. – Иваново, 1985. – С. 109–116.
3. Николаева Е. «Американская мечта» и действительность в раннем творчестве Джона Стейнбека / Е. Николаева // Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX–XX веков. – Иваново, 1984. – С. 40–50.

4. Steinbeck's Literary Dimension: A Guide to Comparative Studies / [ed. by Tetsumaro Hayashi Ball State University]. – Metuchen, N.J. : Scarecrow, 1973. – 182 p.
5. Steinbeck J. America and Americans and Selected Nonfiction / [ed. Susan Shillinglaw, Jackson. J. Benson]. – New York : Viking, 1986. – 430 p.
6. Benson J.J. The True Adventures of John Steinbeck, Writer / J.J. Benson. – New York : The Viking Press, 1984. – 1038 p.
7. John Steinbeck – "Furore". Introduzione di Stefano Solegemello / La pagina di Stefano Solegemello [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://spazioinwind.libero.it/solegemello/furore.html>, вільний.

Ничко О. Я. Критическая интерпретация творческого наследия Джона Стейнбека (американская, итальянская, французская литературная критика и пресса)

Аннотация. В статье сделан обзор континентальных и европейских исследований и эссе литературно– и историко-критического направления о творчестве Джона Стейнбека, проанализированы и разъяснены литературный стиль, исключительный творческий потенциал писателя.

Ключевые слова: литературная критика, социоисторическое эссе, критический резонанс, литературная рецензия, литературная монография.

Nychko O. Critical interpretation of the creative legacy of John Steinbeck (American, Italian, French literary criticism and the press)

Summary. The article provides an overview of the continental and European studies and essays of literary, historical and critical tendencies of John Steinbeck's literary art, literary style and exceptional creativity of the writer are analyzed and interpreted.

Key words: literary criticism, socio-historical essays, critical response, literary reviews, literature monograph.

*Потапенко Л. В.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Черкаського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»*

ПРАЦЯ Е. САЇДА «ОРІЄНТАЛІЗМ» В ОЦІНЦІ КРИТИКІВ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати погляди й висновки критиків і літературознавців щодо основних положень праці Е. Саїда «Орієнталізм».

Ключові слова: літературознавча компаративістика, орієнталізм, постколоніальний дискурс, постколоніальні студії, постколоніальна теорія.

Постановка проблеми. Специфіку критичного дискурсу постколоніальних студій визначила політична, історична та культурологічна картина світу на початку ХХ століття – епоха розпаду колоній і утворення безлічі незалежних держав. Однією з найактуальніших проблем компаративного дослідження стає постколоніальний дискурс. Місце «культового тексту» в процесі становлення постколоніальних студій по праву посіла праця Е. Саїда «Орієнталізм», яка задала основний вектор їхнього розвитку й окреслила основні проблеми дослідження.

Мета статті – з'ясувати позиції критиків і літературознавців щодо основних положень праці Е. Саїда «Орієнталізм».

Виклад основного матеріалу дослідження. Праця Е. Саїда «Орієнталізм» викликала численні дебати й полеміки. Разом із захопленими відгуками на адресу Е. Саїда лунала й критика, нерідко витримана в тоні, далекому від академічного. Арабіст Б. Льюїс назвав «Орієнталізм» «непрстойною полемікою», синолог П. Рікманс затаврувала книгу як «300 сторінок заплутаної, незрозумілої, незв'язної нісенітничі» [1, с. 227]. Дж. Кліффорд звинувачував Саїда у тавтологіях і суперечностях: «Часто він [Саїд] указує, що текст або традиція спотворює, пригнічує чи ігнорує якісь істинні особливості Сходу. Інколи він заперечує існування якого-небудь «справжнього» Сходу, посилаючись на Фуко та інших радикальних критиків, думки й репрезентації, яких він цитує. Замість недостовірності орієнталізму він не пропонує ніякої достовірності» [2, с. 260]. У післямові 1995 р. Е. Саїд пише, що орієнталізм – це спосіб репрезентації, за допомогою якого одна культура відрізняється від іншої, на що критик Л. Гроссберг зазначає, що таке формулювання думки «призводить до засудження будь-якої спроби репрезентації Іншого» [3, с. 95], указуючи, що на початку книги Е. Саїд визначає орієнталізм як «стиль мислення, оснований на онтологічній та епістемологічній різниці між Сходом і Заходом». Отже, пише критик, онтологічну різницю можна зрозуміти як «акт влади». Інша інтерпретація – орієнталізм породив ситуацію, за якої «епістемологія прирівнюється до онтології» [3, с. 95]. Трагування позиції Е. Саїда може виражатися в «критиці конструкціонізму»: якщо Схід як об'єкт пізнання є продуктом нерівних, колоніальних відносин, то будь-яке конструювання об'єкта дослідження варто засуджувати як форму придушення [3, с. 95]. Видається, що ця «загадка Саїда» виникає не тільки й не стільки через неясність викладу ним власних ідей, скільки через теоретичні установки коментаторів,

що керуються головним чином можливостями «досліджень ідентичності». Як відзначає Л. Гроссберг, сьогодні особливо в США вивчення культур і літератур дедалі більше стає вивченням «культурних відмінностей» [3, с. 87]. Дослідницький метод пошуку в мові та поведінці, що закріплені в самосвідомості «культурної ідентичності», перетворюється на догму про практично непереборні відмінності між соціальними групами в масштабі того чи іншого регіону. У такій інтерпретації «чорношкірі», «іммігранти другого покоління» та подібні «групи дослідження» репрезентуються як «носії різних культур і літератур» [3, с. 87]. Е. Саїд виступав проти такої лабораторної раціоналізації й наполягав на необхідності занурюватися в живу тканину суспільства, культури та літератури.

Один із коментаторів Е. Саїда А. Гуссейн пише, що для Саїда «всі форми знання – це продукти інтерпретації й думки; «нормативні» висновки, що ґрунтуються на цьому знанні, є тимчасовими й гіпотетичними, а «визначеність», де й коли б вона не проголошувалася, стає, швидше, камуфляжем для догматизму та імперіалізму (у працях Саїда воля до істини й воля до влади практично завжди безпосередньо мають на увазі одна одну)» [1, с. 11]. Визначивши «орієнталізм» як «колоніальну науку», що поневолювала колонізовані народи як об'єкти й конструювала помилкові відмінності між культурами та літературами, Е. Саїд став одним із тих мислителів, які звернули увагу на проблему статусу знання. Це також мало свої наслідки. За словами А. Гуссейна, «релятивна постколоніальна антропологія повинна була викрити домагання колоніальної науки й потурбуватися про те, щоб не дозволяти нечесній владі говорити за Іншого. Прийшла нова епоха, у якій є лише локальні, культурозалежні, тимчасові та часткові істини» [1, с. 11]. Е. Саїд є одним із тих учених, які наблизили настання цієї епохи; його прихильність до ідеї про те, що будь-яке суспільство протиставляє себе Іншому, стимулює феномен «конфліктизації культур і літератур» [1, с. 41] (результат численних досліджень ідентичності), разом із перевагою розглядати багатогранну людську дійсність виключно як ту чи іншу форму дискурсу викликали обґрунтовані претензії до автора «Орієнталізму». Утім заслуга Е. Саїда в іншому: продемонструвавши глибокий зв'язок між геополітичною ситуацією епохи колоніалізму й системою європейської наукової раціональності, він фактично переніс відносини між методом і матеріалом дослідження в політичну, вольову сферу та додав, отже, досить гострого звучання питанню про історичну зумовленість наукового знання.

Критики «Орієнталізму» розходяться у своїх оцінках. Деякі стверджують, що лише незначні деталі є неточними в праці «Орієнталізм», інші наполягають на тому, що вся робота є помилкою. Наприклад, Е. Геллнер не погоджується з тезою Е. Саїда про те, що Захід домінував над Сходом більше ніж 2 000 років, відзначаючи, що до кінця XVII століття якраз Оттоман-

ська Імперія становила серйозну загрозу Європі [4, с. 3–4]. Водночас М. Праудман зазначає, що Е. Саїд звинувачує Британську імперію в тому, що вона розширила свої володіння від Єгипту до Індії в 1880-их роках, тоді як фактично Оттоманська та Перська Імперії проводили інтервенції [5, с. 554]. К. Бейлі вказує на те, що навіть у розквіті свого імперського розвитку європейське панування на Сході ніколи не було абсолютним і завжди залежало від місцевої влади та локальних форм знання, які часто мали руйнівний характер щодо цілей Імперії [6, с. 189].

Інша група критиків, зокрема Р. Ірвінг, акцентують на тому, що Близький Схід, на якому Е. Саїд сконцентрував свою увагу, включаючи Палестину і Єгипет, були не досить удалими прикладами для його теорії, оскільки вони перебували під владою Європи відносно короткий період – із кінця XIX до початку XX сторіччя. Ці критики стверджують, що Е. Саїд приділив мало уваги важливішим прикладам – Британському пануванню в Індії або російським колоніям в Азії. Із цього вони роблять висновок, що Е. Саїд був більше зацікавлений у вирішенні політичних питань, що стосувалися Близького Сходу [7, с. 109].

Одним із останніх критиків Е. Саїда є ісламський «відступник» Ібн Варак із книгою «Захищаючи Захід: критика «Орієнталізму» Едварда Саїда» (“Defending the West: A Critique of Edward Said’s Orientalism”) [8]. Його праця – це поетапне та скрупульозне спростування основних ідей Е. Саїда, представлених в «Орієнталізмі». Ібн Варак стверджує, що «Орієнталізм» зумовив інтелектуальний параліч у наукових колах, що займалися вивченням Близького Сходу. Він підкреслює, що Е. Саїд глибоко помиляється у своїй тезі про те, начебто Західний погляд на Схід був за своєю сутністю хибним, тому що два століття політичного домінування Заходу на Близькому Сході не надають можливості об’єктивного вивчення як ісламу, так і всього Сходу загалом. «Це твердження Саїда, – зазначає Ібн Варак, – було використане багатьма його послідовниками і звело нанівець роботу й зусилля кількох поколінь учених-сходознавців. Саїд використовує неадекватну методологію, тенденційні аргументи і помилкове історичне розуміння» [8, с. 192]. Ібн Варак переконує, що Е. Саїд не проводить жодної розмежувальної лінії між зовсім різними авторами: такими, як наприклад, з одного боку, поет Й. Гете (який навіть ніколи не бував на Сході), новеліст Г. Флобер (у якого була зовсім коротка подорож до Єгипту), Е. Ренан (чиї роботи деякі критики вважають «расистськими»), а з іншого боку – Е. Лейн, який провів багато часу в подорожах Сходом і досконало володів арабською мовою. Е. Саїд їх усіх узагальнює «європейським походженням». Основний висновок І. Варака полягає в тому, що «Орієнталізм» Е. Саїда має руйнівний вплив як на вчення багатьох західних науковців, так і на репрезентацію всієї західної цивілізації, а відтак і західної літератури.

Особливо гострої критики «Орієнталізму» Е. Саїда зазнав від так званих академічних сходознавців, деякі з яких були за своїм походженням «орієнталами». А. Гурані, Р. Ірвін, Н. Кедді, Б. Льюїс і К. Макія вказують, за словами Н. Кедді, на «деякі нищівні наслідки» «Орієнталізму». У своєму інтерв’ю, опублікованому в науковому збірнику «Підходи до історії Близького Сходу» (Approaches to the History of the Middle East), Н. Кедді, відома американська дослідниця історії, зазначала: «Я думаю, що це вже тенденція у сфері вивчення проблем Близького Сходу – використовувати слово «орієнталізм» із негативною конотацією до людей, які зайняли «не правильну» позицію в арабо-ізраїльському протистоянні, або до людей, яких звинувачують у консерватизмі. Можливо, Едвард Саїд і не хотів цього, але слово «орієнталізм» стало певним девізом» [9, с. 144]. Хоча водночас вона називає книгу Е. Саїда «важливою й у більшості своїй позитивною» [9, с. 144].

Б. Льюїс належить до тих науковців, праці яких Е. Саїд цитує в «Орієнталізмі» та у своїх подальших дослідженнях. Обидва дослідники (маємо на увазі як Е. Саїда, так і Б. Льюїса) після виходу в світ «Орієнталізму» часто дискутували на сторінках відомого в академічних колах наукового видання “New York Review of Books”. Б. Льюїс наполягав на тому, що погляди Е. Саїда містять багато фактичних, методологічних і концептуальних помилок. «Саїд ігнорує багатьох західних учених, які зробили значний внесок у вивчення східних культур в епоху Просвітництва та Вікторіанську добу. Теорія Саїда не пояснює, чому французи та англійці так наполегливо вивчали іслам у XVI–XVII століттях, задовго до того, як вони отримали контроль чи мрію про контроль на Близькому Сході» [10, с. 120]. Б. Льюїс говорить, що Е. Саїд ігнорує внесок італійських, голландських, а особливо німецьких учених, тоді як ці наукові досягнення були вагомими та важливішими для європейського орієнталізму, ніж досягнення французьких і британських учених. Ні Італія, ні Голландія, ані Німеччина не мали колоніальних проєктів на Близькому Сході. Б. Льюїс підкреслює, що теорія Е. Саїда не пояснює того факту, як саме сходознавство сприяло утвердженню імперіалізму. «Орієнтальне вивчення ісламу не має нічого спільного з релігійними догмами, а відбувається лише від бажання вивчення альтернативних культур і літератур», – підтримує Б. Льюїса М. Крамер [11, с. 719]. Спростовуючи ідеї Б. Льюїса, Е. Саїд зазначає, що його негативні екскурси повинні бути розглянуті у відповідному контексті. Оскільки один із принципових аргументів орієнталізму – це те, що він використовувався (свідомо чи мимоволі) як інструмент імперії, Е. Саїд наполегливо доводить, що критика цієї тези Б. Льюїсом навряд чи може бути оцінена безкорисливою, як він намагається її показати, та підозрює Б. Льюїса у вдало замаскованих неоімперіалістичних поглядах. Крім того, у своїй «Післямові» до «Орієнталізму», опублікованій у 1995 р., Е. Саїд не раз зазначав, що він свідомо зовсім не приділив уваги німецьким ученим XVIII–XIX століть і так відповів на критику Б. Льюїса.

Особливо активно ідеї Б. Льюїса підтримував так званий «дослідницький науковий центр», який пропагував «неоконсервативні» погляди США в політиці щодо Близького Сходу. Але більшість науковців, котрі вивчають Близький Схід в американських і європейських університетах, висловили підтримку ідей Е. Саїда. Деякі з них, які входять до «дослідницького наукового центру», як, наприклад, М. Крамер з Інституту Вашингтона, що займається вивченням проблем політики на Близькому Сході, Д. Пайпс із Форуму щодо Близького Сходу, підтримували ідеї Б. Льюїса, стверджують, що розбіжності в поглядах на проблеми орієнталізму в Е. Саїда та Б. Льюїса викликають «викривлення» в науці [12, с. 135].

Група вчених, серед яких Б. Тернер, Дж. Маккензі, Ж. Берк, критикують Е. Саїда за деяку необ’єктивність і нелогічність його дослідження. Зокрема, Б. Тернер стверджує, що в «Орієнталізмі» Е. Саїда простежується складність і багатогранність форм орієнталізму. Він критикує Е. Саїда за намагання помістити їх усі «в межі орієнтальної традиції» [13, с. 102]. У праці «Орієнталізм: історія, теорія та мистецтво» (“Orientalism: History, Theory, and the Arts”) дослідник Дж. Маккензі зазначає, в «Орієнталізмі» Е. Саїд припускає той факт, що західне пану-

вання існує й не викликає ніяких заперечень, ігноруючи групу вчених із так званих «Студій підлеглих» (“Subaltern Studies”), які наполегливо протистоять поневоленню й «дають голос німим» [14, с. 11]. Думку про те, що «Орієнталізм» Е. Саїда спричиняє велику шкоду всім західним науковим дослідженням у галузі сходознавства, висловив Ж. Берк [15].

Ще одна група критиків, серед яких і О. Кеярівал, звинувачують Е. Саїда в створенні монолітного «оксиденталізму», на протигагу «орієнталізму» в західному дискурсі, переконуючи, що Е. Саїд був не в змозі відрізнити парадигми Романтизму та Просвітництва, а також у тому, що він так і не зрозумів, що західні науковці, такі як, наприклад, Сер Вільям Джонс, були більше зайняті встановленням спорідненості, ніж пошуками різниці між Заходом і Сходом. На думку О. Кеярівала, Е. Саїд створив підґрунтя для антиколоніального націоналізму [16, с. 221–233]. Професор Університету Огайо К. Котвал стверджує, що Е. Саїд і його послідовники не могли відрізнити орієнталізм масової культури від орієнталізму в академічних виявах (таких як література, історія, культура). «Саїд розфарбовує ці різні вияви орієнталізму одним пензлем», – пише Н. Кейзад [17, с. 7].

Дослідження Е. Саїда не на жарг стурбували й деяких азійських учених. Антрополог Акбар Ахмед писав, що слово «орієнталізм» стало ярликом, який дезорієнтує багатьох учених [18, с. 167].

Більшість із вищеперахованих критиків намагаються висунути, що, досліджуючи Схід, Е. Саїд привертає увагу до власної національної ідентичності як палестинця, нехтуючи тим фактом, що він здобув елітарну англійську освіту в Каїрі та провів усе доросле життя в Сполучених Штатах Америки, ставши видатним ученим зі світовим іменем.

Прихильники Е. Саїда переконують, що критика в деяких моментах має рацію, проте вона не в змозі спростувати величезний внесок ученого у вивченні сходознавства. Е. Саїд досить чітко змалював загальну репрезентацію Сходу в Західних медіа, літературі та культурі. Підкреслюючи заслугу Е. Саїда, Н. Харісон зазначає: «Праця Саїда «Орієнталізм» є на сьогодні ключовою в окресленні меж вивчення для постколоніальних студій» [19, с. 19]. Відомий постколоніальний критик Б. Ешкрофт у праці «Едвард Саїд» (“Edward Said”) [20, с. 167] указує на революційне значення основних ідей Е. Саїда в галузі порівняльного літературознавства в контексті постколоніальної критики, зокрема це стосується місця тексту й критики у світі, зв’язку знання та влади в конструюванні образу Іншого, взаємодії літератури, культури й імперіалізму, а також форм репрезентації ідентичності. В. Кенеді в праці «Едвард Саїд: критика» (“Edward Said: a Critical Introduction”) [21] підкреслює, що, незважаючи на деякі суперечності, праця Е. Саїда «Орієнталізм» є однією з ключових у постколоніальних студіях, убачаючи новаторство Е. Саїда в аналізі взаємозв’язку літератури й політики. Серед найвідоміших послідовників Е. Саїда – Г. Пракаш [22], Н. Діркс [23], Р. Інден [24], Г. Бгабга [25], Г. Співак [26], М. Марручі [27] та інші науковці, які продовжують розвивати його ідеї у своїх дослідженнях.

Х. Чао Тай у праці «Конфуціанство і економічний розвиток: східна альтернатива?» (“Confucianism and Economic Development: An Oriental Alternative?”) писав, що в «Орієнталізмі» Е. Саїда точно вказані причини, «через які на Заході не зуміли правильно оцінити всю глибину відмінностей між Заходом і Японією, і, хоча Саїд розглядав у своїй книзі тільки наукові праці та художні твори, присвячені країнам Близького

й Середнього Сходу, його критику можна зарахувати й до західних досліджень Азії загалом» [28, с. 14]. Водночас Р. Каббани в книзі «Імперська художня література: європейські міфи про Схід» (“Imperial Fictions: Europe’s Myths of Orient”) [29] стверджує, що аналогічні висновки можна розповсюдити й на уявлення західної людини про будь-яку країну третього світу. Те, що Е. Саїд відкрив, аналізуючи наукову та художню літературу про Середній Схід, виявилось справедливим щодо всіх творів західних учених, які писали про Азію. Дж. Керріер у праці «Оксиденталізм: образи Заходу» (“Occidentalism: Images of the West”) [30] підкреслював, що праця Е. Саїда виявилася настільки впливовою, що сама її назва «Орієнталізм» стала чимось на зразок ярлика, позначення певного типу наукового дослідження, якому хочуть виразити недовіру (маються на увазі наукові дослідження Інших культур чи маргінальних літератур).

Висновки. Отже, праця «Орієнталізм» не залишає байдужими ні прихильників, ні критиків ідей Едварда Саїда. Як послідовники, так і критики «Орієнталізму» визнають той великий трансформативний вплив, який справляє ця праця в царині порівняльного літературознавства й культуральних студій. «Орієнталізм» викликав жваві суперечки про науковий метод дослідження тексту, про предмет і завдання постколоніальної теорії. Без імпульсу, який надала ця праця для аналізу колоніального дискурсу й постколоніальної теорії, неможливо уявити той високий рівень теоретичних досліджень, який був досягнутий в останні десятиліття, у тому числі й у літературознавчій компаративістиці. Праця Е. Саїда продовжує викликати увагу критиків і спонукає до подальших досліджень і нових трактувань його ідей. Питання про природу знання та роль ученого, поставлені Е. Саїдом у контексті «постколоніальної критики», вимагають дослідницької рефлексії, що має стати вкоріненою практикою у вітчизняній компаративістиці.

Література:

1. Hussein A.A. Edward Said : Criticism and Society / A.A. Hussein. – London : Verso, 2004. – 344 p.
2. Clifford J. On Orientalism / J. Clifford // The Predicament of Culture : Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art. – Cambridge, London : Harvard University Press, 1988. – 381 p.
3. Grossberg L. Identity and Cultural Studies : Is That All There Is? / L. Grossberg // Questions of Cultural Identity / [Stuart Hall and Paul du Gay, eds.]. – London : Sage, 1996. – P. 88–107.
4. Gellner E. The Mightier Pen? Edward Said and the Double Standards of Inside-out Colonialism / E. Gellner // Times Literary Supplement. – February 19, 1993. – P. 3–4.
5. Proudman M.F. Disraeli as an Orientalist : The Polemical Errors of Edward Said / M.F. Proudman // Journal of the Historical Society. – 2005. – P. 547–568.
6. Bayly C.A. Empire and Information / C.A. Bayly. – Delhi, India : Cambridge University Press, 1999. – 314 p.
7. Irwin R. For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies / R. Irwin. – London : Penguin, 2003. – 411 p.
8. Warraq Ibn. Defending the West : A Critique of Edward Said’s Orientalism / Ibn Warraq. – New York : Prometheus Books, 2007. – 300 p.
9. Keddie N. Interview published in Approaches to the History of the Middle East / N. Keddie ; ed. Nancy Elizabeth Gallagher. – № 10. – London : Ithaca Press, 1994. – P. 144–145.
10. Lewis B. Islam and the West / B. Lewis. – New York : Oxford University Press, 1993. – 217 p.
11. Kramer M. “Bernard Lewis”. Encyclopedia of Historians and Historical Writing / M. Kramer. – Vol. 1. – London : Fitzroy Dearborn, 1999. – P. 719–720.

12. Kramer M. *Ivory Towers on Sand : The Failure of Middle Eastern Studies in America* / M. Kramer. – Washington, D.C. : Washington Institute for Near East Policy, 2001. – 151 p.
13. Turner B.S. *Orientalism, Postmodernism and Globalism* / B.S. Turner. – London : Routledge, 1994. – 228 p.
14. MacKenzie J.M. *Orientalism : History, Theory and the Arts* / J.M. MacKenzie. – New York : Manchester University Press, 1995. – 232 p.
15. Abu-Haidar F. *Obituary: Jacques Berque* / F. Abu-Haidar // *The Independent*. – June 30 1995. – P. 3.
16. Kejariwal O.P. *The Asiatic Society of Bengal and the Discovery of India's Past* / O.P. Kejariwal. – Delhi : Oxford University Press, 1988. – 293 p.
17. Kaizaad Navroze Kotwal. *Steven Spielberg's Indiana Jones and the Temple of Doom as Virtual Reality : The Orientalist and Colonial Legacies of Gunga Din* / Navroze Kotwal Kaizaad // *The Film Journal*. – April 2005. – № 12. – P. 7–8.
18. Akbar Ahmed. *Islam, Globalization and Postmodernity* / Akbar Ahmed, Hastings Donnan. – London ; New York : Routledge, 1994. – 242 p.
19. Harrison N. *Postcolonial Criticism : History, Theory and the Work of Fiction* / N. Harrison. – Cambridge – Oxford – Malden : Wiley-Blackwell, 2003. – 221 p.
20. Ashcroft B. *Edward Said* / B. Ashcroft, D. Pal S. Ahluwalia. – London ; New York : Routledge, 2001. – 167 p.
21. Kennedy V. *Edward Said: a Critical Introduction* / V. Kennedy. – Malden : Wiley-Blackwell, 2000. – 180 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=EYMQ44XjlegC&dq=Said+the+world+the+text+and+the+critic&sitesec=reviews>.
22. Prakash G. *Writing Post-Orientalist Histories of the Third World : Perspectives from Indian Historiography* / G. Prakash // *Comparative Studies in Society and History*. – № 32. – New York : Cambridge University Press, 1990. – P. 383–408.
23. Dirks N.B. *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India* / N.B. Dirks. – Princeton : Princeton University Press, 2001. – 372 p.
24. Inden R. *Imagining India* / R. Inden. – New York : Oxford University Press, 1990. – 298 p.
25. Bhabha Homi K. *Nation and Narration* / Homi K. Bhabha. – London ; New York : Routledge, 1990. – 333 p.
26. Spivak G.Ch. *A Critique of Postcolonial Reason : Toward a History of the Vanishing Present* / G.Ch. Spivak. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1999. – 449 p.
27. Marrouchi M. *Edward Said at the Limits* / M. Marrouchi. – New York : SUNY Press, 2004. – 356 p.
28. *Confucianism and Economic Development : An Oriental Alternative?* / [Hung-chao Tai, ed.]. – Washington, D.C. : Washington Institute Press, 1989. – 233 p.
29. Kabbani R. *Imperial Fictions : Europe's Myths of Orient* / R. Kabbani. – London : Pandora Press, 1994. – 166 p.
30. Carrier J.G. *Occidentalism : Images of the West* / J.G. Carrier. – Oxford : Calrendon Press, 1995. – 268 p.

Потапенко Л. В. Труд Э. Саида «Ориентализм» в оценке критиков и литературоведов

Аннотация. В статье сделана попытка проанализировать взгляды и выводы критиков и литературоведов относительно основных аспектов труда Э. Саида «Ориентализм».

Ключевые слова: литературоведческая компаративистика, ориентализм, постколониальный дискурс, постколониальные студии, постколониальная теория.

Potapenko L. Critical examination of E. Said's "Orientalism"

Summary. The article attempts to analyse the views and conclusions of critics and literary scholars concerning basic issues of E. Said's "Orientalism".

Key words: literary comparative studies, Orientalism, post-colonial discourse, post-colonial studios, post-colonial theory.

Тьопенко Ю. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Київського національного університету технологій та дизайну

РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АНГЛОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті зроблено спробу осмислення особливостей рецепції української літератури в англomовному світі крізь призму постколоніальної теорії в контексті притаманної для неї дихотомії «національна література» – «гібридна література».

Ключові слова: рецепція, українська література, постколоніальна теорія, «гібридна» література.

Постановка проблеми. Для розуміння особливостей рецепції української літератури в англomовному культурному ареалі виявляється принципово важливим осмислення попередніх установок, на підставі яких відбуваються формування й фіксація уявлень про неї та Україну в колективній свідомості англійців і англофонів. Однією з таких установок є погляд на українську культуру й на Україну як на складові постколоніального світу з усіма наслідками, котрі з цього випливають.

Уявлення про те, що постколоніальну теорію, спрямовану на осягнення імперсько-колоніальної складової модерності та пов'язаних із нею різноманітних рефлексій і розроблену свого часу як один із додаткових інструментів аналізу явищ художньої культури країн із кола колишніх колоніальних володінь європейських держав (переважно Британської імперії та Франції), може бути застосовано до українського матеріалу, з кожним роком здобуває дедалі більше прибічників як в Україні, так і за її межами. Це, гадаємо, пояснюється, з одного боку, переосмисленням у бік розширення й поглиблення самої цієї теорії (зокрема її виходом за традиційно окреслені межі розуміння колоніальної ситуації під кутом зору наявності двох британсько-імперських факторів – «водні простори» та «колір шкіри»), з іншого – появою й утвердженням принципово інших підходів до української історії, особливо в частині, зумовленій перебуванням українських земель у складі Московської держави, Російської імперії, СРСР. Свій вплив на цей процес здійснюють як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Серед перших варто назвати насамперед значну кількість постколоніальних імпульсів і моделей, що їх демонструють і українська література зокрема, і література пострадянського простору загалом. До других доцільно зарахувати формування плеяди фахівців різних наукових поколінь, які з тих чи інших причин і міркувань зацікавилися проблемою постколоніальних студій.

В українському літературознавстві й, коли брати ширше, у суспільствознавстві постколоніальний дискурс – ідеологічний, методологічний, науковий, культурний, – заявивши про себе на повний голос наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., нині набирає хід і темп. Якщо брати науку про літературу, то «мейнстрім» вітчизняної постколоніальної інтерпретаційної практики або принаймні практики, пов'язаної з елементами постколоніального підходу та постколоніальних методик, було сформовано в працях Т. Гундорової, В. Агеє-

вої, М. Шкандрія, Г. Сивоконя, М. Павлишина, П. Іванишина, Н. Зборовської, М. Рябчука та ін. Їхній загальний огляд на тлі європейського і світового досвіду подає, зокрема, О. Юрчук, яка при цьому фокусує увагу, по-перше, на тій обставині, що «усі тексти (українські – Ю. Т.), написані в річичі постколоніальної теорії, що побачили світ з 90-х років ХХ ст., належать науковцям, яких безпосередньо зачепив «імперський час» українського існування...», по-друге, на тому, що «багаторазове та варіативне вживання поняття «постколоніалізм» ще не стало поштовхом до зародження постколоніальних студій на теренах вітчизняного літературознавства. Наразі відомі поодинокі спроби осмислення української колоніальної спадщини та післяколоніальної перспективи» [1, с. 3, 12]. Зі стриманою оцінкою перших вітчизняних постколоніальних студій можна, на нашу думку, погодитися. Навряд чи знайдеться достатньо підстав для того, щоб стверджувати, що у вітчизняній гуманітарній і літературознавчій науці постколоніальний дискурс уже осмислений на належному рівні, проте й для заперечення факту його наявності й поступової актуалізації аргументів, вочевидь, немає.

Постколоніальні дослідження українських учених, нехай у більшості випадків несвідомо й не завжди акцентовано, до певної міри виявляють деяку кореляцію зі спробами частини російських гуманітаріїв поглянути крізь призму постколоніального підходу на російську імперську історію, спробувавши під кутом зору метафори «внутрішньої колонізації» осмислити Росію як «країну, яка колонізується» (С. Соловйов), колонізуючи при цьому інших [2]. Утім відмінностей і різничань у трактуванні тих чи інших подій, явищ, процесів, тенденцій в українців і росіян помітно більше, ніж подібностей, спільних оцінок і коментарів чи, бодай, точок зору, які не виключають одна одну.

Спроби застосування постколоніальної логіки та методик до пострадянської дійсності було здійснено вже на початковій стадії розвитку цього дискурсу на Заході. Однією з перших серед них виявилася пропозиція У. Пітца й Е. Стефенсона поглянути на антирадянську політику США часів «холодної війни» як на вияв англосаксонської колоніальної традиції. У 2000-ні рр. Д. Мур не лише успішно скористався постколоніальними методологією й методиками для аналізу процесів і явищ на пострадянському просторі, а й висунув на порядок денний наукове осмислення проблеми меж подібного підходу, звернувши увагу на той факт, що визначення радянської системи як колоніальної не спрацьовує на всі сто відсотків, вимагаючи в багатьох випадках як принципово важливих коментарів і пояснень, так і значної кількості найрізноманітніших винятків.

Осмислена в постколоніальному дусі історія української літератури істотно відрізняється від історії колишніх «кла-

сичних» колоній, віддалених від Європи та європейського культурно-цивілізаційного простору як географічно, так і ментально. «Колоніальний бумеранг» у запропонованому Х. Арндт розумінні перенесення колоніальних практик примусу й насильства з колоній назад до метрополії, звідки вони ведуть своє походження, можливо, не є для українського матеріалу надто злободенним. А ось вести мову про щось на кшталт «колоніальних ножиць», коли, з одного боку, відбувається регулярний літературний процес на нібито самостійних, рівноправних з іншими засадах, а з іншого – усупереч усім деклараціям, здійснюються примусово-насильницькі відбір імен і текстів, їхнє цензурування, підгонка під задані догмою критерії, у зв'язку з ним виявляється не лише можливим, а й доцільним, конструктивним, перспективним. Однією зі сфер, де застосування основних постулатів постколоніальної теорії здатне забезпечити відчутний позитивний результат, є, гадаємо, сфера рецепції української літератури в національному культурному середовищі Великої Британії як колишньої «імперії імперій», на історичному досвіді якої й формувався, власне, постколоніальний дискурс, а також загалом в англослов'янському світі. Метою статті є обґрунтування цього припущення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка сприйняття української літератури в англофонному середовищі полягає, зокрема, й у тому, що вона не завжди трактується тут як власне національна, нерідко потрапляючи під стереотипне визначення як однієї з «гібридних» (у розумінні терміна, запропонованому постколоніальною критикою) літератур, тобто таких, які особливо сприймають як своє минуле, так і сучасне, й у специфічний спосіб включаються через це до глобальної системи літературних взаємин і до світової літератури. Аналіз фактичного матеріалу дає достатньо підстав для припущення щодо того, що українська література для того, щоб посісти більш помітне, ніж те, яке вона посідає нині, місце в англослов'янському середовищі, має перетворитися з національної на «гібридну», складену з кількох інгредієнтів, відтак, денационалізовану, неодмінно втративши при цьому значну, коли навіть не основну, частину національної специфіки. Тобто, того компонента, котрий визначає її особливу ідентичність, національну своєрідність, роблячи її саме українською літературою з усіма відповідними наслідками, які з цього випливають.

Значення й важливість аналізу співвідношення між українською літературою, її сприйняттям в Англії, Великій Британії, США та постколоніальною критикою зумовлені не стверджувальною або ж, навпаки, заперечною відповіддю на запитання про те, чи була Україна протягом свого історичного розвитку колонією, чи про те, чи може бути застосована до англійсько-українських взаємин бодай у культурному дискурсі модель, що її визначають відносини, з одного боку, метрополії-центру, з іншого – колонії-периферії (заслугує, гадаємо, на увагу точка зору, згідно з якою генеральний погляд британців на Україну й українців визначало ставлення імперії не до своєї, а до чужої колонії), випливають насамперед із визнання того факту, що постколоніальну критику на сьогодні варто розглядати без перебільшення як глобальний феномен. Саме глобальний статус явища, про яке йдеться, і його – явища – кореляції з усіма без винятку культурними системами й підсистемами континентального, регіонального, міжрегіонального та інших рівнів змушують більш серйозно

подивитися на проблему українського красного письменства в контексті постколоніальних студій.

Поняття «постколоніальна література», як і сам цей термін, з'явилося в Європі в 1960-ті рр., поширилося й на самому «старому» континенті й за його межами в 1980–1990-ті рр., почало з помітно посиленою інтенсивністю застосовуватися вже в 2000–2010-ті рр. Дехто з дослідників пов'язує цей факт із глобалізацією, яка саме на початку XXI століття набуває характеру вже не лише загальносвітового феномена, а доміанти світового розвитку, у тому числі й культурного. В Оксфордському Словнику літературних термінів «постколоніальну літературу» визначено як «термін, який покриває дуже широку низку робіт (мається на увазі текстів – Ю. Т.) із країн, які колись були колонізовані або залежні від європейських країн» [3].

Заслуга однієї з перших наукових розробок у постколоніальному дусі й свідомого акцентування проблеми, визначеної відносинами між колишніми метрополіями та колоніями, належить, як прийнято вважати, Ф. Фанону, чия книжка «Прокляті у світі» (1961 р.) стала знаковою, з'явившись друком у період найбільш активного розпаду традиційної колоніальної системи й відкривши, по суті, новий напрям у гуманітарних студіях. Остаточного визнання й утвердження постколоніальні студії набули, на думку більшої частини наукового загалу як в Україні, так і за кордоном, після появи відомої монографії Е. Саїда «Орієнталізм» (1978 р.). Спираючись на концепт дискурсу, запропонований М. Фуко, автор на багатому фактичному матеріалі показав, у який спосіб, за допомогою яких інструментів і засобів (зокрема й такого, як вибіркова рецепція та апіорі задана інтерпретація) Захід штучно конструює Образ Орієнта, замість того щоб створювати його відповідно до оригіналу. Дві ключові тези вченого, які червоною ниткою проходять практично через усю книжку, можна було б сформулювати, гадаємо, так. По-перше, Образ Орієнта, загальноприйнятий на Заході, є не відображенням дійсного стану речей, а продуктом, сконструйованим задля забезпечення та легітимації процесу його колонізації Заходом; процедуру конструювання образу Орієнта здійснено шляхом вироблення специфічного орієнталістського дискурсу. По-друге, сконструйований у такий спосіб Образ Орієнта спотворює як дійсну сутність і особливості цього явища, так і його ідентичність, відтак не даючи змоги його розуміння в притаманних для нього категоріях і поняттях.

Образ Орієнта в рецепції-сприйнятті Заходу, на думку Е. Саїда, є результатом двох різних дискурсів: орієнталістського та постколоніального. Кожен із них виявляється конструктом, кожен деформує той реальний образ, який мав би вважатися таким, що найбільшою мірою відповідає дійсному станові речей, але робить це по-своєму, не так, як інший. Уточнення й поглиблення образу при цьому здійснюється в такий спосіб, що консервує елементи, котрі зумовлюють деформацію, практично ігноруючи все те, що може змінити ситуацію, привнісши до неї елементи істинного знання та дискурсу, спроможного його забезпечити. У середині 1980-х рр. в Е. Саїда відбувається перелом: позиція культурного націоналізму Третього світу поступається в його концепції місцем глобалістській позиції, яка, зокрема, передбачає відкидання націоналізму, національних кордонів, націй як таких. Із цього повороту-перелому, який навряд чи можна вважати випадковістю або результатом ситуативного збігу обставин, впливи-

ває низка вагомих наслідків. Перший і найголовніший із них укаже на появу нової самоідентифікації суб'єкта й оновленої ідентичності, на ґрунті яких оформлюється новий концепт національної літератури, максимально адаптований до умов глобалізованого світу та глобального літературного середовища. Сутність цього концепту полягає в новому поєднанні двох основних елементів літературної творчості – естетичного й ідеологічного, у переосмисленні співвідношення між ними, яке трактується як оптимальне й бажане, у, зрештою, новому ставленні до літературного канону Заходу як такого, а також до того канону, який експортується від імені Заходу до літературних систем і середовищ «третього світу», забезпечуючи кожній із цих систем дозовану участь у системі міжлітературних контактів і взаємин і тією чи іншою мірою полегшуючи окремим із них таку участь.

Ставлення Е. Саїда до канонічної історії літератури Заходу загалом і до найбільш знакових і відомих її зразків зокрема основане на засадах пропонованої ним постколоніальної концепції, відзначається неприхованою зосередженістю на негативі. На відміну, приміром, від широко відомого дослідження Ауербаха «Мімесис», у якому літературний канон Заходу представлений шляхом розгляду творів, у кожному з яких об'єктивну дійсність змальовано з тими чи іншими елементами новизни, по-новому й у яких автор прагне виявити насамперед гуманістичні цінності та їхні естетичні еквіваленти, тоді як Е. Саїд зосереджений на критичному аналізі, шукаючи й знаходячи в цих та інших творах переважно те, що дає підстави для критично-негативних оцінок і коментарів як кожного з них взятого окремо, так і всієї сукупності-системи літератури Заходу в її канонічному вираженні. Подібний підхід є безпосереднім наслідком тієї загальної, концептуальної установки, на якій побудовано його дослідження. Згідно з нею, коли не всі без винятку канонічні твори західноєвропейської літератури доби імперіалізму, то більшість з них або в найактивніший спосіб беруть участь в імперіалістичному процесі (тобто у процесі встановлення й закріплення імперіалістичних відносин), або з не меншою активністю створюють відповідне прикриття для того, щоб цей процес ішов так, як він задуманий і організований. «Сьогодні багато літературознавців пишуть про оповідну художню прозу, проте мало звертає увагу на її місце в історії імперії та в імперському світі...», – зазначає дослідник. – Культура є джерелом ідентичності і, як демонструють нещодавні «повернення» до культури й традиції, джерелом неабиякої войовничості... У колишньому колонізованому світі такі «повернення» породили численні різновиди релігійного та націоналістичного фундаменталізму» [4, с. 13–14].

Коли відволіктися від надмірної деталізації у висвітленні постколоніальної логіки Е. Саїда, то варто буде визнати, що він у цьому випадку, по суті, пропонує ніщо інше як ту саму «політичну» інтерпретацію європейського літературного канону, від якої нібито прагне відійти й відмовитися. Подібна інтерпретація виявляється чи не вирішальним фактором, з одного боку, для формування образу Іншого, причому, обопільного: образу Заходу – у «третьому світі», образу «третього світу» – на Заході, з іншого – для вироблення рецептивної матриці, за якою відбувається відбір конкретного літературного матеріалу для його рецепції літературою, яка сприймає.

Для сприйняття української літератури в Англії погляд і підхід, про які йдеться, мають неабияке значення, хоча вони, певна річ, і не можуть бути перенесені на тло українсько-анг-

лійських літературних контактів та взаємин беззастережно й безпосередньо. Попереднє уявлення про той чи інший зразок українського красного письменства, ту чи іншу постать, той чи інший твір формується в англійському й англомовному культурному середовищі переважно на підставі саме того «ідеологічно-політичного» прочитання та розуміння, від яких відхрещується, бодай на рівні теорії й декларацій, Е. Саїд. Це попереднє уявлення істотно впливає на відбір матеріалу для включення до процесу рецепції, а також на подальшу інтерпретацію цього матеріалу, яка здійснюється відповідно до наперед заданої, основаної на принципі «свій» – «чужий», «вищий» – «нижчий» моделі.

Якщо прийняти логіку постколоніального погляду на світ і постколоніального методу як інтерпретативної стратегії, як це виважено й аргументовано робить, приміром, Т. Гундорова у відомій книзі «Транзитна культура», і на стосунки між колишніми метрополіями й колишніми колоніями, доведеться визнати, що літературні контакти та взаємини між такими літературами, як англійська й українська, мало не приречені на існування в асиметричному форматі з виразною наявністю в них елемента нерівності й нерівноправності, який виявляється в спонтанному визнанні та апіорній мовчазній згоді всіх зацікавлених сторін розрізняти й розділяти літератур-партнерів на тих, що належать до літератур «центру», і тих, що перебувають серед літератур «периферії». Тим самим відносини між двома національними літературами постають не просто в іншому, а в якісно новому світлі: уже не як відносини між окремими, самодостатніми явищами, через національну своєрідність кожного з них ізольованими від інших, які також замкнені в собі й на собі внаслідок бар'єрів, окреслених фактором національного начала, а як між складовими однієї спільної – світової або, висловлюючись сучасною мовою, глобальної – літератури, відповідним чином структурованої й ієрархічно впорядкованої.

Висновки. Наведене твердження стосується не всього корпусу літератури, у цьому випадку української, а його частини, причому не надто значної з огляду на її обсяг. «Денаціоналізація» національної літератури з метою включення її до міжлітературного обігу на нових засадах, за новими правилами та принципами здійснюється різними шляхами, одним із чи не найбільш продуктивних і широко вживаних серед яких є шлях, оснований на дифузії національної ідентичності. Якщо така дифузія має місце, замість ідентичності повноцінно національної як за формою, так і за змістом і функціями, з'являється ідентичність «гібридна», над- або транснаціональна. Це, своєю чергою, призводить до істотних зрушень у процесі сприйняття культури, яка виростає на тлі такої ідентичності, під час її рецепції та інтерпретації в ареалі інонаціональних культур.

Література:

1. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії / О. Юрчук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2013. – 224 с.
2. Львовский С. Помимо Запада и Востока: О новой книге Александра Эткінда «Внутренняя колонизация» / С. Львовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : colta.ru. – 4 сент. 2013 г.
3. Oxford Dictionary of Literary Terms [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.answers.com/topic/postcolonial-literature>.
4. Саїд Е. Імперія, географія, культура / Е. Саїд // Культура й імперіалізм / пер. з англ. – К. : Критика, 2007 – 608 с.

Тёпенко Ю. А. Рецепция украинской литературы в англоязычной среде в свете постколониального дискурса

Аннотация. В статье предпринята попытка осмысления особенностей рецепции украинской литературы в англоязычном мире через призму постколониальной теории в контексте присущей для нее дихотомии «национальная литература» – «гибридная литература».

Ключевые слова: рецепция, украинская литература, постколониальная теория, «гибридная» литература.

Topenko Yu. Ukrainian literature reception in English speaking environment in the light of post-colonial discourse

Summary. The article attempts to comprehend the peculiarities of the reception of Ukrainian literature in the English speaking world through the prism of postcolonial theory in the context of “national literature” – “hybrid literature”.

Key words: reception, Ukrainian literature, postcolonial theory, “hybrid” literature.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

---

*Гайденко Ю. О.,
аспірант кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВА

Анотація. У статті розглядаються слово як інформаційний блок, що слугує сполучною ланкою між ідеальним процесом мислення та матеріальним процесом комунікації, інформаційний потенціал слова, механізм і фактори його формування.

Ключові слова: слово, інформація, комунікація, асоціативність, потенціал.

Постановка проблеми. Мова – це не лише універсальний засіб спілкування, спрямований на досягнення мети комунікації, а й засіб формування думки шляхом актуалізації її у слові та сполучення його з іншими словами. Видатний мовознавець О. Потебня визначав мову як інструмент творення системи людського сприйняття світу [12, с. 69], адже, виступаючи історично зумовленим і сформованим явищем, вона за допомогою сукупності комунікативно спрямованих центральних одиниць, слів, що володіють низкою конвенційних значень у парадигматиці та здатні експлікувати латентні значення в синтагматиці, слугує народною спадщиною, засобом вираження, узагальнення й передання набутих раніше знань про навколишню дійсність певної мовної спільноти, відображених у екстраполяційних потенціях слів під час їх сполучення. Хоча здатність мови до творення та актуалізації думки в процесі культурного й духовного розвитку суспільства описувалася ще низкою мовознавців-класиків (Л. Блумфілд, В. фон Гумборльдт, О. Єсперсен, М. Мюллер, О. Потебня, Ф де Соссюр, Ч. Хоккет та ін.), це питання не втратило своєї актуальності й досліджується на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки (Л. Дас, І. Куркз, О. Соколов та ін.).

Актуалізація думки нерозривно пов'язана зі словом як центральною одиницею системи мови, а також вираженням словом понять, які є мовною репрезентацією процесу мислення, що інкорпоровано в їхню семантику. Зрозуміло, що для відображення фактів і явищ навколишньої дійсності, утілених у поняття, слово має володіти інформаційним навантаженням. Як об'єкт дихотомії мови та мовлення слово має здатність до багатоаспектного вираження інформації різного виду, що відбивається в його семантиці й безпосередньо залежить від його представлення в статичі (мові) чи динаміці (мовленні).

Мета статті – охарактеризувати механізм відображення словом інформації щодо явищ і фактів навколишньої дійсності; визначити ті складові слова, які утворюють його інформаційний потенціал і типи інформації, відображені семантикою слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення в актуалізації думки традиційно надають не лише слову як одиниці мовної системи, а слову як об'єкту мовленнєвої діяльності, тобто місцю слова в процесі комунікації. Поняття «комунікація» визначається багатоаспектно, що зумовлено всепроникним суспільним характером цього явища. У широкому сенсі термін «комунікація» окреслюють через призму характерних для неї ознак, відображених у логічній

процесуальній послідовності – «спілкування (взаємодія) – обмін (передання – прийом)», що визначено низкою дефініцій указанного терміна: 1) спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями; передання того чи іншого змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях [14]; 2) смисловий аспект соціальної взаємодії [15, с. 201]; 3) цілеспрямований процес передання за допомогою мови (мовного коду) деякого мисленого змісту [3, с. 229]; 4) акт спілкування, зв'язок між двома або більше індивідами, оснований на взаєморозумінні; повідомлення інформації однією особою іншій або низці осіб [10]; 5) повідомлення, передання думок (переважно словесно, оскільки слово – це засіб комунікації) [4].

Однак центральним, ядровим, компонентом комунікації щодо вищезазначених притаманих їй функцій обміну, передання та приймання є інформація, яка втілюється в категорії змісту в мові й смислу в мовленні, що чітко визначено дефініціями цього поняття, наданими вченими сьогодення. Так, на думку Ф. Шаркова, термін «комунікація» має три основні інтерпретації. По-перше, комунікація подається як засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, тобто як певна структура. По-друге, це спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією. По-третє, під комунікацією розуміють передання та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство і його компоненти [7, с. 8].

На центральності статусу інформації в комунікативному процесі акцентує увагу А. Геворкян, указуючи на те, що комунікація – це передання інформації, ідей, оцінок або емоцій від однієї людини (або групи) до іншої (або інших) переважно за допомогою символів; система, у якій здійснюється взаємодія, процес взаємодії та способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію; соціально зумовлений процес передання і сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування різними каналами за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо) [7, с. 8].

Фундаментальний характер у процесі комунікації інформації відображено в низці визначень останнього поняття деяких вітчизняних мовознавців. Згідно з С. Ожеговим, термін «інформація» визначається так: 1) повідомлення, що інформують про стан чого-небудь; 2) відомості про навколишній світ і процеси, що протікають у ньому і сприймаються людиною/спеціальними пристроями [9, с. 51]. Подібне визначення цього терміна наведено О. Прохоровим: «Інформація – це будь-які відомості й дані, що відображають властивості об'єктів у природних, соціальних, технічних системах і передаються звуковим, графічним або іншим способом без застосування або із застосуванням технічних засобів» [13].

Традиційно, термін «інформація» розглядають з погляду лінгвістичної та комунікативної теорій, підкреслюючи її

лінгвістичний і комунікативний аспекти. Інтерпретація обговорюваного поняття у двох взаємопов'язаних і взаємопроникних площинах є логічною з огляду на асиметричний дуалізм мовних знаків (термін С. Карцевського), що слугують основою комунікації й засобом передавання інформації, а також двоїстий характер їхньої будови.

Природи мовного знака, зокрема слова, і його дуальної будови у своїх працях торкалися В. фон Гумбольдт, І. Бодуен де Куртене, О. Потебня, Ф. де Соссюр та ін. Фундаментальні дослідження вищезазначеного питання в основоположних мовознавчих працях було продовжено в роботах сучасних учених: Е. Бакланової, І. Вихованця, В. Жирмунського, Е. Кузнєцової, О. Пляскової й ін.

Двоїста будова мовного знака, наявність у ньому плану змісту (значення) і плану вираження (форми) є яскравим прикладом дихотомії мови та мовлення, що призводить до дуальної експлікації мовними одиницями наявної в них інформації.

Із лінгвістичного погляду, інформація, що міститься у слові, виражається парадигматично: через систему усталених, конвенційних, явних значень, утворюючи його зміст, отже, корелюючи слово із системою мови та виступаючи усталеною, історично закріпленою за певним словом системою образів.

Із погляду комунікації, наявна у слові інформація співвідносна динамічній репрезентації мови, процесуальній актуалізації мовних одиниць, їхній сполучуваності з іншими лексичними одиницями системи мови, результатом взаємодії яких є маніфестація їхніх латентних, другорядних значень. Така взаємодія слів з іншими лексичними одиницями перетворює наявну в них інформацію на об'єкт мовлення, адже сума інформацій, наявна в кожному зі слів, у результаті їх сполучення утворює повідомлення з актуальним смислом.

Базовий характер інформації в комунікативному процесі, визначаючи мету комунікації, доводить Г. Почепцов, згідно з яким «комунікацією історично вважалося змушення співрозмовника до виконання тієї чи іншої дії ... саме заради цього реалізується передавання значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини» [11, с. 16]. Отже, метою будь-якої комунікації є передавання значень, що вважаються мовним вираженням інформації, яка у процесі мовлення перетворюється в актуальний смисл і отримує форму повідомлення.

На інформаційній природі мови акцентує увагу Н. Мішанкіна, згідно з якою, з одного боку, мова – це засіб комунікації, код, що дає змогу передавати інформацію; з іншого – це ментальне інформаційне середовище, у межах якого можливий розвиток людської свідомості [9, с. 52], підкреслюючи тим самим, що мова – це не лише засіб акумуляції та передавання накопиченої мовною спільнотою інформації, а й засіб формування первинного інформаційного середовища людини.

Центральною комунікативною одиницею мови вважають слово, адже всі інші елементи мови існують або для слова й у слові (фонемі та морфемі), або завдяки йому (речення) [16, с. 151]. Двобічний характер слова як мовної одиниці надає можливість кваліфікувати його як найменшу мовну одиницю, самостійну за значенням і формою [6, с. 15], перетворюючи його на мінімальний інформаційний блок [9, с. 52].

Здатність слів виступати мінімальним мовним інформаційним фрагментом, мінімальним засобом відображення інформації навколишньої дійсності полягає в їх потенції слугувати мінімальним цілісним висловлюванням, як-от сло-

ва-вигуки. З іншого боку, володіючи достатньою семантикою для вираження значень самостійно, слова здатні сполучатися один із одним для формування повідомлень і передавання більш детальної, вичерпної інформації стосовно явищ об'єктивної навколишньої дійсності, відтак виступаючи (згідно з В. Варіною) мінімальною одиницею тексту [5, с. 153–154].

Слугуючи будівельним матеріалом тексту, його формальним та інформаційним наповненням, слово виражає як імпліцитні, так і експліцитні значення, що зумовлено його співвіднесенням зі значеннями інших оточуючих слів, які так само виступають як формально-інформаційні блоки. Формуючи цілісну однорідну інформаційну текстову єдність, слово, з одного боку, узгоджується з іншими її компонентами за формою та значенням, а з іншого – не втрачає низки притаманних йому диференційних ознак, як-от: номінативність, цільнооформленість, виокремлюваність, недвонаголосність тощо.

Здатність слова виступати номінативним, цільнооформленим інформаційним блоком у складі одиниць вищих мовних рівнів зумовлена глибинною будовою його лексичного значення, основою якого є асоціативність як універсальна інтегральна властивість. Погляди лінгвістів стосовно асоціативності різняться, що спричинює існування розбіжних, контрадикторних тверджень щодо її ролі у творенні інформаційного та комунікативного потенціалів слова.

З огляду на асиметричний дуалізм мовного знака, що призводить до існування між формою і значенням слова відношень типу «один до багатьох» або «багато до одного», тобто перетворює слово на синонімічну й полісемічну єдність, його лексичне значення розкривається не лише вертикально, у вигляді низки потенційно можливих значень, а й горизонтально, у вигляді конкретного, часто комплементарного значення, використання якого зумовлено лінійними зв'язками, що утворюються між словом та іншими лексичними одиницями в разі їх спільного використання.

Ю. Апресян, Н. Болотнова, Г. Приходько якість слова виступати комунікативною одиницею пов'язують із його семантикою, однак семантика слова має асоціативний характер, який зумовлено природою мови, що є знаряддям мислення. Слугуючи проміжним компонентом, сполучною ланкою між мисленням і мовою, слово для відображення явищ навколишньої дійсності спирається на закони асоціації (хоча асоціативний зв'язок між значенням слова та позначуваним поняттям може нівелюватися з бігом часу); саме тому номінативна функція слова, його здатність називати явища і предмети навколишньої дійсності інкорпорує асоціативність.

Асоціативність слугує передумовою частотності вживання слова, адже градація номінативних одиниць у лексиконі та вмотивованість їх уживання спричинюється асоціативними зв'язками між формою слова, його значенням і позначуваним явищем навколишньої дійсності. Саме асоціативність варто вважати основою цільнооформленості слів, єдності їхнього фонетичного, лексичного та смислового компонентів. Асоціативний характер мають граматичні категорії, притаманні слову; такі властивості, як експресивність, емотивність, образність, оцінність, також формуються на основі асоціативних відношень між словом і об'єктивною реальністю, утілюючись у комплементарних чи навіть факультативних компонентах щодо основних складових лексичного значення, які надають лексичному значенню слова додаткових відтінків і визначають його функціонально-стильову належність.

Отже, інформація про навколишню дійсність, утілена в слові, співвідноситься з його лексичним значенням (семантикою) на основі асоціативних зв'язків. Особливої уваги при цьому варто надати складовим лексичного значення слова, адже саме вони мають максимальний вплив на процеси створення і сприйняття мовного повідомлення, а отже, на процес кодування та декодування інформації.

Згідно з Н. Іщенко, лексичне значення слова являє собою складну структуру, що включає низку складових. Складність структури лексичного значення зумовлена складною структурою процесу номінації, а також складним і багатоаспектним характером мовної комунікації. Об'ємна комплексна будова лексичної семантики пов'язана, з одного боку, з особливостями відображальної діяльності людини, з іншого – із функціональною зорієнтованістю одиниць мови [8, с. 78]. Така складна структура лексичного значення слова є передумовою його комунікативного потенціалу, тобто «його готовності брати участь у спілкуванні в якості елемента висловлювання – носія певного «кванта» знання і прагматичного заряду» [1, с. 8].

Оскільки слово або висловлювання в процесі комунікації передає інформацію про предмет повідомлення, ставлення мовця до предмета повідомлення, а також про ситуації комунікації, лексичне значення слова включає вказівку на таке: 1) предмет, процес, явище, що позначаються; 2) ставлення до предмета, що позначається, з боку мовця; 3) загальний тип комунікативних ситуацій, у яких функціонує певне найменування [2, с. 44].

Відповідно, лексичне значення складається із предметної співвіднесеності, здатності слова використовуватися для позначення предметів і явищ об'єктивної дійсності, тобто із денотативного компонента; із поняттєво-семантичного (сигніфікативного) компонента, який означає поняттєву співвіднесеність імені, його здатність відобразити відповідне поняття; із конотативного компонента, який визначається як емоційно-оцінний компонент лексичного значення; із прагматичного, що пов'язаний із указаними компонентами й надає денотативному змістові додаткову інформацію про учасників і умови комунікації. Прагматичний компонент слова або висловлювання розглядається як вивчення мови в реальних ситуаціях спілкування [2, с. 46]. При цьому кожен із компонентів лексичного значення характеризується унікальним, притаманним лише йому інформаційним наповненням, слугуючи експлікатором інформації конкретного виду. Оскільки денотативно-сигніфікативний компонент значення вважається найбільш видимим, очевидним шаром інформації, основу якого становить наочно-чуттєве сприйняття світу, що супроводжується його подальшим осмисленням і формуванням абстрактного поняття, Н. Мішанкіна співвідносить його з об'єктивною інформацією, пов'язаною зі сприйняттям і осмисленням навколишнього середовища [9, с. 53].

Суб'єктивна ж інформація з огляду на її природу виражається тими компонентами значення, що маніфестують особисте ставлення мовця до об'єкта мовлення та включають його прагматичну установку. Так, експресивну, оцінну, образну інформацію в слово інкорпорує за допомогою конотативного компонента його значення, а в мовленні суб'єктивна інформація виявляється шляхом вибору тих мовних засобів, використання яких мовець вважає найбільш доцільними в конкретній мовній ситуації [9, с. 53].

Парадигматичні та синтагматичні зв'язки слова відображаються у власне лінгвістичній інформації, яка є складовою

конотативного блоку слова. У синтагматиці власне лінгвістична інформація, наявна в слові, визначається його зв'язками з іншими значеннями мовних одиниць у словосполученні та реченні, а в парадигматиці – його позицією всередині синонімічного ряду [9, с. 53].

Висновки. Як центральна комунікативна одиниця системи мови слово не лише слугує засобом акумуляції та передавання інформації, а й бере участь у формуванні первинного інформаційного середовища людини. Процес номінації словом явищ навколишньої дійсності, тобто передавання інформації про них, базується на асоціативних зв'язках, які є невід'ємною частиною лексичного значення слова, забезпечують його цільнооформленість, категоріально-граматичну співвіднесеність і функціонально-стильову належність, визначаючи такі факультативні складові конотативного компонента слова, як експресивність, емотивність, образність і оцінність. Лексичне значення слова, що слугує накопичувачем інформації щодо явищ навколишньої об'єктивної дійсності, має складну структуру, кожен із компонентів якої співвідносний певному типові інформації: об'єктивна інформація відображається денотативно-сигніфікативним компонентом, суб'єктивна – конотативним і прагматичним. Конотативний блок лексичного значення також слугує засобом вираження власне лінгвістичної інформації, що зумовлюється парадигматичними та синтагматичними зв'язками слова. Така складна структура лексичного значення й асоціативні зв'язки слова з явищами навколишньої дійсності перетворюють його на сполучну ланку між ідеальним процесом мислення та матеріальним процесом комунікації. Складний і багатоаспектний характер мовної комунікації, у ході якої відбувається не лише створення певного повідомлення шляхом кодування інформації, а й процес її осмислення, створення нових смислів і співвіднесення їх зі смислами інших учасників комунікації, що призводить до їх взаєморозуміння, трансформує слово в цільнооформлений комунікативний блок, який володіє інформаційним потенціалом.

Література:

1. Бабенко И.И. Коммуникативный потенциал слова и его отражение в лирике М.И. Цветаевой : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / И.И. Бабенко. – Томск, 2001. – 234 с.
2. Беляевская Е.Г. Семантика слова : [учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Е.Г. Беляевская. – М. : Высшая школа, 1987. – 126 с.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – С. 229.
4. Большой словарь иностранных слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20400.
5. Варина В.Г. Коммуникативный статус слова / В.Г. Варина // Сб. науч. тр. МШИИЯ. – Вып. 252 : Коммуникативные единицы языка. – М. : Высш. шк., 1985. – С. 151–158.
6. Вихованець І.Р. Части мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 14–19.
7. Геворкян А.Э. Понятие, сущность и функции массовой коммуникации / А.Э. Геворкян // Теория и практика общественного развития. – 2005. – № 3. – С. 8–11.
8. Іщенко Н.Г. Прагматичне значення похідних іменників / Н.Г. Іщенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 14 (249). – С. 78–84.
9. Мишанкина Н.А. Информационный потенциал слова: когнитивный аспект / Н.А. Мишанкина // Открытое и дистанционное образование. – 2003. – № 1 (9). – С. 51–57.
10. Новый словарь иностранных слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20400.

11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов // Теория коммуникации. – К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
12. Тарасюк І.В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища / І.В. Тарасюк // Психолінгвістика. – 2011. – Вип. 7. – С. 65–72.
13. Физическая энциклопедия : в 5 т. / главный редактор А.М. Прохоров – М. : Советская энциклопедия, 1988. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_physics/3372.
14. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/543.
15. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Рассоха, О.В. Шапарь ; под. общ. ред. В.Б. Шапаря. – 4-е изд. – Роснов н/Д. : Феникс, 2009. – С. 201–202.
16. Ющук І.П. Українська мова : [підручник] / І.П. Ющук. – 3-є видання. – К. : Либідь, 2006. – С. 151–153.

Гайденко Ю. А. Информационный потенциал слова

Аннотация. В статье рассматриваются слово как информационный блок, который служит связующим звеном между идеальным процессом мышления и материальным процессом коммуникации, информационный потенциал слова, механизм и факторы его формирования.

Ключевые слова: слово, информация, коммуникация, ассоциативность, потенциал.

Gaidenko I. Informational potential of the word

Summary. The article takes up the issue of the word as an information block that acts as a linking element between the ideal thinking process and the actual communication process, informational potential of the word, mechanism and factors that provide for its formation.

Key words: word, information, communication, associativity, potential.

Маслова С. Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОГНИТИВНА ЛИНГВІСТИКА – АЛЬТЕРНАТИВНА НАУКА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Анотація. Стаття присвячена проблемі валідності когнітивної лінгвістики. Когнітивна наука вивчає категорію знання учасників дискурсу. При цьому всі можливі компоненти знання моделюються. Когнітивні моделі кодування і декодування дискурсу в пропозиційній структурі сприяють розробці найбільш адекватних моделей передачі і прийому відповідного кластера знання як самим человеком, так і з допомогою штучного інтелекту.

Ключові слова: мислити образами, знання, дискурс, дедукція, фрейм, когнітивна модель ситуації, знання сцени, фонові фрейми, контекст, пресупозиція, причина, наслідок.

Постановка проблеми. Мислителний процес людини, його вищі психічні функції, накоплення інформації, трансформуються в подальшому в знання, кодування і декодування відповідних об'ємів інформації (знання) з допомогою мови (дискурсу) вимагають додаткових і глибоких досліджень, наукових розробок, відкриттів і висновків. Перераховані аспекти складнішої структури людини-особистості призводять до появи нових дисциплін, наук, здатних вирішити поставлену задачу. Такою наукою, на наш погляд, і є когнітивна лінгвістика.

Ціль статті – показати цілеспрямованість, валідність і значимість когнітивної лінгвістики як одного з найважливіших наукових розділів загального мовознавства (лінгвістики) – науки про мову.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наш головний мозок є органом відображення об'єктивної дійсності, він мислить і бере участь в аналізі взаємозв'язків людини з світом з допомогою своїх вищих психічних функцій, таких як пам'ять, мислення, свідомість і ін. Будь-яка форма психічної діяльності ґрунтується на пам'яті. Пам'ять як одне з найважливіших властивостей психіки – це відображення минулого досвіду, закріплюється в запам'ятовуванні, збереженні, наступному відтворенні і усвідомленні того, що раніше було прийнято, пережито або зроблено. Іншими словами, пам'ять це – бібліотека індивіда, сховище інформації, досвіду і раніше всього знань особистості як продукту суспільного розвитку певної історичної епохи з властивими їй індивідуальними біологічними і соціально обумовленими властивостями і якостями психіки.

Отже, людина (особистість) мислить, і мислить він образно – образами, а точніше мислеобразами. В пам'яті людини зберігається певний об'єм інформації, знань, досвіду, іншими словами, певний пласт образів, його суб'єктивних мислеобразів, якими він користується в своїй повсякденній діяльності. Мислеобрази або репродуктивні форми є символами позначення елементів структури наших мислей. Кожен раз,

коли ми про щось думаємо, в розумі, на внутрішньому екрані нашого свідомості (умозображення) виникають образи, наприклад, достатньо згадати, подумати або промовити: «Зима» («It's winter»), як миттєво в розумі оживає кольорова, об'ємна індивідуальна картинка цього року. І не особливо важливо, якими символами позначається елемент: використовуємо ми рідну або іноземну мову. В якій би формі ні представлялись символи, якою би формою вони не мали, важливо інше – зрозуміти чи той, для кого призначена наша інформаційна послух, оцінить чи якість, її значимість, цілеспрямованість, здійснить чи якісь-то дії відповідно нашій спрямованості, закладеної в цю інформаційну послух. В ідеалі суб'єктивні мислеобрази повинні за своїми кількісними-якісними характеристиками абсолютно відповідати об'єктивним еталонам буття (нашого світу), формам об'єктивної дійсності. І це, безсумнівно, перспектива майбутнього. А поки мозок людини здатний сприймати тільки те, до чого готов, знає, або те, що може або хоче. З цього випливає, що в аспекті вдосконалення особистості в процесі пізнання світу, накоплення знань, досвіду і інформаційного обміну особливу значимість набуває освіта або, іншими словами, накоплення мислеобразів: навчання, просвіта; сукупність знань, отриманих спеціальним навчанням. Бо людина самостійно осмислює явище, опираючись на власну світоглядну базу.

В світі існує механізм причинно-наслідкових зв'язків. Без причини немає наслідку, тобто без причини ні подія, ні явище, ні якоїсь-то форми людської діяльності відбуватися не може. Іншими словами, причина – аргумент, а наслідок – функція. Причому в поступальній процесі розвитку причина і наслідок взаємозамінювані.

Якщо думка людини причина, то наслідок – символи супроводження, кодування думки: мова або дискурс, розглядається як продукт дійсного, процесуального, динамічного безпосереднього комунікативного акту [1; 2], представляє собою зв'язну послідовність пропозицій (предложень) тексту, де пропозиція вважається мінімальною одиницею розпізнавання мислеобраза.

В механізмі причинно-наслідкових зв'язків мислеобрази виступають причиною, базою світогляду людини – носієм мови. Сам же мова – наслідок, символи супроводження мислеобразів, знакова система засобів, інструмент спілкування людей між собою, спосіб вираження їх думок (мислеобразів). Мова складається на основі мовного досвіду людей, об'єднаних єдиними завданнями і функціями.

Людина пізнає оточуючу дійсність, накопичує інформацію. З часом інформація трансформується в категорію знання. Інформація, закріплена в письмовому дискурсі і апробована на практиці, стає знанням,

поскольку знание – продукт общественной материальной и духовной деятельности людей; идеальное выражение в знаковой форме объективных свойств и связей мира, природного и человеческого. Знание в пределах разумной достаточности всегда было и будет залогом человеческих возможностей. Существенным обстоятельством является то, что человек в контексте реальных социальных отношений приступает к познанию, обладая «готовым» (общественно исторически выработанным) понятийным и категориальным аппаратом. В знании осуществляется перевод разрозненных представлений в теоретически систематизированную общезначимую форму, удержание того, что может быть сохранено, передано, преемственно развито в качестве устойчивой опоры последующей человеческой деятельности.

Можно однозначно утверждать, что существует наука о языке – общее языкознание или лингвистика. Существуют разделы языкознания: семасиология (семантика), изучающая значение слов и выражений и изменения данных значений; лексикология, занимающаяся изучением словарного состава языка; грамматика, содержащая учение о формах словоизменения, о строении слов, видах словосочетаний и типах предложения, и этот список частных разделов можно продолжить.

Но была ли отображена общая картина, выведена целостная единая структура знаний, передаваемых уже относительно устойчивой, устоявшейся, но динамической, постоянно развивающейся и обновляющейся лексической системы языка с позиции категории знания как сферы мыслеобразов, кодируемых языковыми средствами при помощи нашего головного мозга или метаболического фрактального реактора? С уверенностью можно сказать: «Не была». Если в процессе познания оказывается, что какая-то группа закономерностей может быть выведена из закономерностей более общих, то это отнюдь не означает, что первые сведения целиком сводятся ко вторым. У них имеется своя специфика. Другими словами, «выводимость» еще не есть простая «сводимость». Соотношение между частными и общими теориями значительно сложнее. Появление принципиально новых факторов, например, разработка компьютерных программ, создание искусственного интеллекта, раздвигает рамки существующих теорий, ведет к разработке теории более общей, которая непременно «вбирает в себя» и прежние представления. Появление новых величин в более общей теории связано с применением новых понятий. При переходе от частной теории к общей выясняется, что сами понятия частной теории являются приближенными, отражают реальный мир лишь с определенной степенью точности. Новые понятия, применяемые в более общей теории, являются более точными. Переход от частной теории к общей – это революция, требующая принципиально новых идей, выработки новых понятий.

Революцию в языкознании (лингвистике) совершила когнитивная лингвистика. Если общее языкознание (лингвистика) – наука о языке: о средствах (символах) выражения мыслей (мыслеобразов) – на уровне языка, то когнитивная лингвистика – наука о категории знания: об информационном объеме мыслеобразов, о знании – на уровне языка и мысли.

Изучение категории знания, используемого в ходе языкового общения, рассматривается как одно из ведущих направлений когнитивной науки. Участвуя в актах коммуникации, мы либо сами порождаем высказывания (кодируем мыслеобразы), либо понимаем то, что говорят или пишут другие (декодируем мыслеобразы). Язык (дискурс) как средство передачи мысли (мыслеобразов) выступает в виде своеобразной «упаковки».

Мыслеобраз – причина (аргумент), дискурс – следствие (функция). Однако знания, используемые при кодировании и декодировании дискурса, отнюдь не ограничиваются знаниями о языке. В их число входят также знания о мире, социальном контексте высказываний, хранящаяся в памяти информация и многое другое (внеязыковые знания). Только изучение способов взаимодействия и организации всех типов знаний приближает нас к пониманию сути языковой коммуникации. Надо уметь извлекать информацию, планировать и управлять дискурсом. Общая база знаний носителей языка представляет собой самоорганизующуюся и саморегулируемую систему, подвижную и изменяющуюся на основе новых данных.

В состав базы знаний входят: 1) языковые знания; 2) внеязыковые (невербальные) знания [3, с. 6–7].

Если вопросы о составляющих базы знаний и их взаимодействие исследованы в известной степени, то гораздо большие трудности возникают в ходе поиска соответствующих структур представления знаний: языковых и внеязыковых.

Структуры знаний, именуемые в лингвистических когнитивных исследованиях фреймами, скематами, схемами, сценариями, сценами, планами и т. п., представляют собой пакеты общего знания, информации (храняемые в памяти или создаваемые в ней по мере необходимости из содержащихся в памяти компонентов), которые обеспечивают адекватную когнитивную обработку стандартных ситуаций. Данные структуры играют существенную роль в функционировании естественного языка: с их помощью «устанавливается связность текста на микро- и макроуровне, обеспечивается вывод необходимых умозаключений. Они «поставляют» контекстные ожидания, позволяющие прогнозировать будущие события на основе ранее встречающихся сходных по структуре событий» [3, с. 8].

В лингвистику понятие «фрейм» ввел Ч. Филлмор, сформулировавший две основополагающие идеи: во-первых, «значение слова – это не сумма компонентов, на которые его можно разделить, а концептуальная структура, которая является совокупностью знаний, известных говорящему и слушающему, и в то же время схемой интерпретации опыта» [4, с. 5–29], во-вторых, фрейм – это «совокупность лингвистических вариантов, которые ассоциируются с так называемыми сценариями» [5, с. 124]. Эти идеи получили своё дальнейшее развитие в исследованиях многих авторов, доказавших, что языковое значение слова, хотя для каждого индивидуума в известной мере и субъективно, в то же время прямо зависит от сформировавшегося в мозге человека определённого образа, стоящего за этим словом [6].

Вначале фреймы рассматривались как преимущественно лингвистические конструкции, а в дальнейшем они получают очевидную когнитивную реинтерпретацию и определяются как тип когнитивной модели, который представляет знания, принадлежащие специфическим и часто встречающимся ситуациям, задают однозначные соответствия между концептами и лексическими единицами. Фреймы идентифицируются со стереотипами реальных ситуаций, то есть схематизацией опыта, фиксирующей прототипы знания в действительности [7, с. 54]. И фреймовая семантика рассматривает значение номинативных единиц как структуры, обусловленной ситуацией. Вместе с тем «в каждом из этих значений отражается и концептуальное представление, и значение об именуемом референте, и способ хранения этого знания в голове человека» [8, с. 10]. Хотя фреймы и находят своё отражение в языке, их нельзя рассматривать как чисто лингвистические явления, поскольку в действительности люди опери-

ругують набагато більшим кількістю фреймів, ніж існують слова і різних конструкцій [9]. Язык, являясь одним из важнейших способов организации знания, во многом представляет собой именно систему фреймов [10] и аппарат фреймов, используемых в когнитивной лингвистике, позволяет моделировать мыслительные процессы и выявлять когнитивные структуры, скрывающиеся за фактами их употребления. Поскольку фреймы охватывают комплекс знаний, не всегда возможно точно выделить и обозначить все составляющие его элементы. Тем более что сами фреймы обладают свойством сужения, то есть фокусирования внимания на какой-то его части [11], а их структура двойственна: с одной стороны, фреймы – это определенным образом структурированные лексические подсистемы, а с другой – это средство организации, инструмент познания, внутренняя когнитивная информация, являющаяся либо врожденной структурой, либо возникающая путем усвоения из опыта и обучения [12, с. 64].

Естественно, у каждого человека существует собственный набор фреймов, формирующийся на протяжении всей жизни. Но сами фреймы у разных людей отличаются мало, иначе люди не понимали бы друг друга. Это не в последнюю очередь связано с тем, что в рамках конкретной языковой общности можно, видимо, говорить о единообразном для членов данного сообщества способе членения и категоризации мира [13, с. 74]. Речевое общение ведет к возникновению у людей ассоциаций и активизации соответствующих частей фреймов, которые при продуктивном речевом акте у собеседников совпадают, и тогда они прекрасно понимают, о чем идет речь. Различия в общих знаниях и опыте отражаются лишь на степени взаимопонимания между людьми.

Человек в своей мыслительной деятельности всегда идет на шаг дальше – от мелких деталей к абстрактным понятиям. А сделав этот шаг, уже не может вернуться назад. Так возникают образы в нашем умозрении (сознании) или, другими словами, во внутренней речи декодирующего дискурса. И данные образы всегда равнозначны пропозиции, являющейся элементарной единицей сознания и лежащего в его основе знания. Декодирование образов происходит, прежде всего, на базе той части мышления, кодирующего дискурса, которая с помощью языка приобретает языковую форму (знание сцены), а с другой – может выражать некоторую новую дополнительную конфигурацию знания (фоновые фреймы). Этот сложный кластер знания определяется как «знание сцены + фоновые фреймы».

Языковое содержание (лексические и грамматические значения) выступает лишь в качестве средства формирования, хранения и передачи наших знаний о мире. Взаимодействие между языковыми и внеязыковыми знаниями, языковым и внеязыковым содержаниями нашего сознания происходит в процессе речемыслительной деятельности, в ходе формирования (кодирования) и понимания (декодирования) речевого смысла дискурса. Знание текстовой базы дискурса относится к разделу языковых. Это так называемое «знание сцены» [14, с. 11–39]. Понятие сцены охватывает такие объекты, как контекст и пресуппозиция (англ. *presupposition* – предположение, допущение).

Контекст рассматривается как законченный в смысловом отношении отрезок письменной речи (текста), дающий возможность точно установить значение отдельного входящего в него слова или предложения, а также как условия употребления данной языковой единицы в речи (языковое окружение).

Наиболее общепринятым определением пресуппозиции является понимание ее как некоего «фонового знания», обще-

го для участников коммуникативного акта. В данном смысле пресуппозиция трактуется как “*common ground*” участников коммуникации по предположению говорящего [15, с. 29]. Пресуппозиции могут быть интралингвистическими и экстралингвистическими. Первые выражаются кодирующими дискурс в сцене вербально, соответствуют его фоновым знаниям и входят в понятие контекста. Вторые рассматриваются как экстра-информация, имплицитное знание сцены или внеязыковые знания кодирующего дискурса, которые вербально не выражены и остаются вне сцены, вне текстовой базы дискурса (фоновые фреймы).

Данный информационный объем приводит к полному осмыслению образов, а концептуально всегда соответствует пропозиции. Дедуктивное извлечение передаваемого пропозицией знания идентично конструированию когнитивной модели ситуации во внутренней речи декодирующего дискурса. Суть явления когнитивной модели ситуации сводится к тому, что знание о ситуации, отраженной в сегменте дискурса (текста), т. е. знание сцены, тесно связано с тем, что декодирующий дискурс может знать о подобных ситуациях (о реальной или воображаемой действительности) благодаря доступу к его фоновым фреймам, т. е. к внеязыковым знаниям: опытным, энциклопедическим, метаязыковым. Отличие когнитивной модели ситуации от представления знания сцены заключается в том, что она может содержать значительный объем информации (имплицитной), которая не выражена и не должна выражаться в тексте, например, потому, что входит в экстралингвистические пресуппозиции кодирующего дискурса или является элементом фоновых фреймов декодирующего дискурса. Концептуально когнитивная модель ситуации идентична пропозиции, а точнее «макропропозиции» [16, с. 41–50], раскрывающей объемный смысл образа в конкретном речевом событии. В когнитивной интерпретации пропозиция представляет собой коммуникативную единицу дискурса (не языка), передающую информацию кодирующего и принимаемую декодирующим дискурсом на основе дедуктивного выведения последним когнитивной модели ситуации.

Обладая когнитивным (номинативным или пропозициональным) значением коммуникативной единицы, когнитивная модель ситуации выстраивается в форме номинализаций.

Номинализации когнитивной модели ситуации, обозначающие ситуацию реальной или воображаемой действительности глобально, соответствует высказыванию, в котором наблюдается опережение феномена номинации. Такая коммуникативная единица характеризуется «скрытой предикативностью». Это эллиптические высказывания и высказывания номинативного типа (односоставные предложения), соответствующие слову или чаще словосочетанию, например: “*Criminology*”, “*Roman Law*”, “*International Law*”, “*Tax Law*”. Таким образом, формирование когнитивной модели ситуации, концептуально равнозначной пропозициональной структуре образов, рассматривается как продукт речемысли (внутренней речи) декодирующего дискурса, как модель порождения высказывания, неотъемлемым свойством которой является наличие номинации и предикации (или скрытой предикации).

Несмотря на значительные успехи, достигнутые когнитивной лингвистикой, появляются статьи, содержащие критику сложившейся модели когнитивной лингвистики [17; 18; 19], называя ее то «нейрокогнитивной» [20], то лишь «прикладной» [21].

Наличие разных точек зрения и разных подходов к сущности когнитивной лингвистики не должно лишать прав на су-

ществование ни одно из сложившихся направлений. Гораздо конструктивней считать, что нейрокогнитивная и прикладная когнитивная лингвистика не антиподы, а лишь две относительно самостоятельные, но в то же время и в чем-то дополняющие друг друга стороны единой когнитивной лингвистики, имеющие свой предмет, цели и методы познания окружающей объективной реальности. Ведь когнитивная лингвистика – это наука о связях, отношениях и корреляциях между когницией и языком [22, с. 31]. Причем главная функция когнитивной лингвистики заключается в установлении данных корреляций с помощью определенных приемов, базирующихся на ряде ключевых понятий и принципов когнитивной науки [23].

Основная задача науки – познание с целью раздвинуть горизонты мира, природы, частью которой является сам человек.

Наука – инструмент человека в реальности, некая самодостаточная система со своими рамками, схемами, а порой и догмами. Однако, ввиду отсутствия гибкости в этих самых догмах и рамках, система может превратиться в сдерживающий загон, тормозящий качественно-поступательный процесс. Можно, конечно, запрещать целые отрасли науки, объявляя их лженаучными. Но думать-то не по правилам не запретишь. Мысли-то свою энергию все равно воплотят в реальность, если основаны на программном базисе сотворения реальности. Мозг человека представляет исключительно сложную, «компьютерную» систему, хранящую и перерабатывающую поступающую из внешнего мира информацию. Свойство мозга отражать и познавать внешний мир предстает как звено в развитии процессов, связанных с передачей и переработкой информации.

Выводы. Вопросы механизма кодирования и декодирования дискурсом категории знания, конфигурации знания, моделирования, пакетирования в уме (умозрении) сегментов (кластеров) знания остаются открытыми.

Знания как «готовый» понятийный и категориальный аппарат; систематизированная общезначимая форма; предмет изучения; устойчивая опора последующей человеческой деятельности – причина появления своего следствия – науки – когнитивной лингвистики.

Используя метод дедукции (от общего к частному), в узком смысле с применением эвристических (греч. *heurisko* – отыскиваю, открываю) стратегий, когнитивная «прикладная» наука может превратиться в причину усовершенствования процесса интеллектуального познания как самим человеком, так и с помощью новейших компьютерных программ и модернизированных моделей искусственного интеллекта (ИИ).

Когнитивная лингвистика в нашем понимании – это наука, изучающая глубинные причинно-следственные связи качественно-поступательного процесса познания мира:

1. Причина – познание мира.

Следствие – информация, знание.

2. Причина – мысли (мыслеобразы).

Следствие – символы сопровождения мыслеобразов – язык (дискурс).

3. Причина – когнитивная модель ситуации какого-либо кластера знаний о мире (знание сцены + фоновые фреймы).

Следствие – кодирование и декодирование знаний (дискурса).

4. Причина – категория знания дискурса.

Следствие – когнитивная лингвистика. (Пока следствие...).

А следствие рано или поздно становится причиной!

Литература:

1. Crombie W. Discourse and Language Learning: A Relational Approach to Syllabus Design / W. Crombie // Oxford University Press. – 1985. – 130 p.
2. Dijk van T.A. Semantic Discourse Analysis // Handbook of Discourse / T.A. van Dijk. – London – Orlando – San Diego – New York : Academic Press, 1985. – P. 103–136.
3. Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка / В.В. Петров, В.И. Герасимов // НЗЛ. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5–11.
4. Fillmore C. (b) The Need for a Frame Semantics within Linguistics, SMIL (Statistical Methods in Linguistics) / C. Fillmore. – Berkeley, 1976. – P. 5–29.
5. Fillmore C. An alternative to checklist theories of meaning / C. Fillmore. – Berkeley, 1975. – (Proceedings of the Berkley Linguistic Society, C. Cogen. H. Thompson (eds)). – P. 123–131.
6. Turner M. Reading minds: the Study of English in the age cognitive science / M. Turner. – Princeton – New York : Princeton University Press, 1991. – 298 p.
7. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – № 23. – С. 52–92.
8. Рудинская Л.С. Современные тенденции развития гематологической терминологии (на материале англ. яз.): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л.С. Рудинская. – М., 1997. – 27 с.
9. Turner M. Conceptual Integration Networks / M. Turner, G. Fauconnier // Cognitive Science. – 1998. – № 22 (2). – P. 133–187.
10. Касевич В.Б. Язык и знание / В. Б. Касевич // Язык и структура знания. – М.: АН СССР, 1990. – С. 8–25.
11. Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта / У.Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1983. – № 12. – С. 35–73.
12. Громова К.А. Когнитивные аспекты юридического термина (на материале английской юридической терминологии) / К.А. Громова // Когнитивно-прагматические особенности лингвистических исследований : сб. науч. тр. Калинингр. ун-та. – Калининград, 1999. – С. 62–69.
13. Халеева В.В. Нарративный текст как форма национально-социокультурного сознания (в подготовке переводчиков и преподавателей иностранного языка) / В.В. Халеева // Актуальные проблемы преподавания перевода и иностранного языка в лингвистическом вузе. – М.: МГЛУ, 1996. – С. 72–83.
14. Fillmore C. (a) Linguistics as a Tool for Discourse Analysis / C. Fillmore // Handbook of Discourse Analysis. Disciplines of discourse. Edited by Teun A. Van Dijk // Academic Press. – 1985. – P. 11–39.
15. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Jule // Cambridge: Cambridge University Press. – 1983. – 288 p.
16. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк; пер. с англ., сост. В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
17. Langacker R. Conceptualization, Symbolization and Grammar / R. Langacker // New Psychology of language. Cognitive and Functional Approaches to language structure. – Mahwah : Lawrence Erlbaum, 1998. – P. 1–39.
18. Folley W. Review of Goldberg, Adele E. (ed), Conceptual structure, discourse and language / W. Folley // Anthropological Linguistics. – 1998. – P. 353–355.
19. Peeters B. Does Cognitive Linguistics live up to its name? / B. Peeters [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cogling.ucsd.edu>.
20. Lamb S.M. Pathways of the brain: the Neurocognitive basis of language / S.M. Lamb. – Amsterdam : John Benjamins, 1999. – 416 p.
21. Peeters B. Cognitive musings / B. Peeters // Word 49. – 1998. – P. 225–237.
22. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : [учебно-методическое пособие] / Л.В. Ивина. – М.: Академический проект, 2003. – 304 с.
23. Lacroff G. Interview to the magazine “Edge” / G. Lacroff [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.edge.org/documents/archive/edge51.html>.

Маслова С. Б. Когнітивна лінгвістика – альтернативна наука перспективи розвитку загального мовознавства

Анотація. Стаття присвячена проблемі валідності когнітивної лінгвістики. Когнітивна наука вивчає категорію знання учасників дискурсу. При цьому всі можливі компоненти знання моделюються. Когнітивні моделі кодування та декодування дискурсу в пропозиціональній структурі сприяють розробленню найбільш адекватних моделей передавання й прийняття знання як самою людиною, так і за допомогою штучного інтелекту.

Ключові слова: мислити образами, знання, дискурс, дедукція, фрейм, когнітивна модель ситуації, знання сцени, фонові фрейми, контекст, пресупозиція, причина, наслідок.

Maslova S. Cognitive linguistics is an alternative science of the general linguistics progressive perspective

Summary. The article deals with the problem of the cognitive linguistics validity. The cognitive science investigates the category of knowledge used in discourse by its participants. Moreover, all the possible knowledge components are modelled. All the cognitive models of coding and decoding discourse manifested in a propositional structure assist to work out the most adequate models of conveying and accepting the proper cluster of knowledge both by a human being himself and with the aid of the artificial intelligence.

Key words: to think in images, knowledge, discourse, deduction, frame, cognitive situation model, scene knowledge, background frames, context, presupposition, cause, consequence.

Маторіна Н. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

СТАТУС ДЕТЕРМІНАНТНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Анотація. У статті в лінгвістично-історичному аспекті сформульовано детермінантні члени, що перетворюють формальне просте речення на семантично складне, як незалежні поширювачі різноманітних структур речення.

Ключові слова: лінгвістична історія, синтаксис, детермінанти, теорія детермінантних членів речення.

Постановка проблеми. Семантичний аспект вивчення синтаксичних одиниць залишається актуальним упродовж останніх десятиліть щодо дослідження граматичної системи української мови. Інтерес науковців до змістової сфери мови можна пояснити намаганням дослідити закономірності її організації та специфічні властивості, що дають їй змогу бути знаряддям пізнання й комунікації. Саме основна синтаксична одиниця – речення – найпоказовіше репрезентує спосіб організації семантики і процес її втілення у формально-граматичній структурі.

Для слов'янського, зокрема українського, мовознавства актуальним є багатоаспектне дослідження детермінантних членів як незалежних поширювачів різноманітних структур речення, оскільки це є суттєвим внеском в опис граматичної організації цієї синтаксичної конструкції.

Метою статті є лінгвістична характеристика детермінантних членів речення, що перетворюють формальне просте речення на семантично складне.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних описових граматиках поширеним є аналіз простого речення безвідносно поняття «другорядні члени речення». Замість цього, послуговуються дефініцією «розповсюджувач речення», під якою розуміють такі компоненти речення, що не мають опорного слова, а тому є розповсюджувачами-детермінантами. Проблема детермінантів не набула в сучасному мовознавстві однозначного розв'язання, хоча висунуто чимало аргументованих позицій на користь виокремлення детермінантів як специфічних другорядних членів речення. Дослідники синтаксису слов'янських мов (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Н.Ю. Шведова та ін. [3; 4; 5–6; 13]) акцентували, що детермінанти не зумовлені категорійними властивостями окремого слова, а формують особливу синтаксичну категорію речення і є поширювачами всього речення.

Особливу позиційну роль у структурі речення детермінантів, їхню самостійність, відсутність формального зв'язку з іншими членами речення та відношення до всього речення загалом лінгвісти помітили ще в кінці XIX ст. У російському мовознавстві теорію зазначених членів речення студіювали В.П. Малащенко, Т.П. Ломтев, Н.Ю. Шведова, Л.Д. Чеснокова та ін. [8; 7; 13; 12]; у лінгвоукраїністиці проблему виокремлення незалежних поширювачів у реченні досліджували І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська й ін. [3; 4]. Зокрема, у русистичній панує погляд на детермінанти як компоненти, що не входять до структурного мінімуму речення.

Свого часу ще Д.М. Овсянко-Куликовський помітив наявність у реченні слабкого підрядного зв'язку, який учений назвав «уявним керуванням». Характеризуючи різні види додатків, мовознавець писав, що окремі з них «... лише прилягають до дієслова, знаходяться при ньому, а не керуються ним безпосередньо, не зумовлюються ні лексичним значенням дієслова, ні його станом, ні характером усього звороту» [9]. В.В. Виноградов наголошував на тому, що слабке керування «... якісно відрізняється від керування у власному розумінні цього слова» [1; 2]. Немає потреби спеціально зупинятися на історії вивчення цієї проблеми, досить висвітлити її основні положення.

Запропонована В.В. Виноградовим ідея про функціонування вільних словоформ як членів речення, що поєднуються з усією реченнєвою структурою, є підґрунтям теорії детермінантних членів речення. Попри неоднозначність трактування й використання терміна «детермінант», ця теорія дає змогу розрізнити поверхневі та глибинні зв'язки на реченнєвому рівні, відповідно, удосконалюючи функціонально-семантичний аналіз мовних об'єктів [1; 2]. Нове вчення про другорядні члени речення розробляли Н.Ю. Шведова, О.Б. Сиротиніна, В.П. Малащенко, А.П. Загнітко й ін. [13; 11; 8; 5–6]. Ці вчені приймають різні форми вважати особливим типом синтаксичних відношень, для яких характерним є те, що прийменниково-відмінкові конструкції можуть вільно приєднуватися до всього речення й окремих його частин і функціонують як «скорочені» предикативні одиниці.

Тривалі пошуки мовознавців щодо розв'язання окресленої проблеми детально викладено в монографії В.П. Малащенка «Свободное присоединение предложно-падежных форм...» [8], а деякі питання, що в тому чи іншому ракурсі порушували вчені, розглянуто й систематизовано І.Р. Вихованцем, Н.Ю. Шведовою, А.П. Загнітком та ін. [3; 5–6; 13].

Термін *детермінантні члени речення* чи *детермінанти* запровадила в синтаксичний обіг російська дослідниця Н.Ю. Шведова [13]. На нашу думку, цей термін (від лат. *determinans* – той, що обмежує) не висвітлює чітко специфіку цих специфічних другорядних членів речення. До того ж детермінантами часто вважають і такі граматичні одиниці, як форми із суб'єктивним і об'єктивним значеннями, зумовлені валентністю предикатів. Саме тому І.Р. Вихованець пропонує новий термін на позначення таких другорядних членів речення – *приреченнєві члени речення* [3]. Він чітко висвітлює особливості таких другорядних членів речення, основна ознака яких полягає в залежності не від окремого слова, а від речення.

Детермінант – це член речення, поєднаний з усіма складниками висловлення водночас за допомогою синтаксичного зв'язку детермінації, який зовнішньо подібний до прилягання, проте не має ознак прислівного зв'язку. Детермінант здебільшого є обов'язковим складником семантичної структури речення та зберігається в усіх його формах. Детермінантом можуть бути

семантичні суб'єкти, об'єкти (як додатки), локатив, темпоратив (мисленнєві аналоги часу і простору), каузатив (аналог причини) як обставини. Одне речення може у своїй структурі мати кілька детермінантних членів.

Грамаітичні особливості детермінантів як самостійної семантико-синтаксичної категорії речення науковці систематизували за такими ознаками: 1) поєднання з предикативною основою за допомогою зв'язку вільного присєднання; 2) домінантна синтаксична позиція на початку речення; 3) здатність розгортатися в самостійну реченнєву структуру.

Проблема класифікації детермінантних компонентів відображена в дослідженнях сучасних мовознавців (А.П. Загнітко, Л.М. Руденко, Н.Ю. Шведова та ін. [5–6; 10; 13]), які піддають аналізу здебільшого прислівники й приєменниково-відмінкові конструкції як типові виразники валентної незв'язаності. А.П. Загнітко класифікує детермінанти, урахувавши їхні семантичні особливості, і виокремлює такі: 1) фонові детермінанти; 2) детермінанти зумовленості; 3) детермінанти із характеризувальним значенням [5; 6].

Фонові детермінанти виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідними експозиціями до нього. До їхнього складу входять локальні й темпоральні детермінанти.

Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, що перебуває у відношенні зумовленості з основною подією. Їх класифікують на детермінанти причини, мети, допусту, умови та наслідку.

Детермінанти із характеризувальним значенням уміщують різноманітні відтінки якісної характеристики основної події. Їх ділять на такі типи: а) детермінанти з означувальною семантикою: *радісно, ніжно, спокійно, нервово, голосно, несміливо* тощо; б) детермінанти зі значенням уточнення чи обмеження: *зовні, практично, фактично, психологічно* тощо; в) детермінанти сукупності чи роздільності: *удвох, гуртками, поодиноці* тощо.

Детермінантний підрядний зв'язок у реченні поєднує детермінанти з предикативним ядром і характеризується, на відміну від предикативного, взаємоспрямованістю. Підрядний зв'язок між детермінантами й предикативним центром речення має слабкий характер, порівняно із прислівним словосполученням і реченнєвирним, який зазвичай виявляє тісніший характер з огляду на семантичну недостатність чи грамаітичну особливість опорного компонента словосполучення. Типовою формою детермінантного підрядного зв'язку на рівні речення є форма приєднання, що реалізує слабкий синтаксичний зв'язок структурної основи речення з детермінантами, наприклад: *Завдяки наполегливій праці, Юрій став талановитим командиром; У вересні стояли погожі дні*. Підрядний детермінантний зв'язок у простому і складному реченнях є спільним для його грамаітичної організації: у простому реченні поєднує детермінант із предикативним ядром чи реченням загалом, у складному реченні – детермінантні підрядні компоненти з головними частинами. Субпозиція детермінанта характеризується залежністю не від опорного слова, а від предикативного ядра (підмета й присудка). Підрядний детермінантний зв'язок у простому і складному реченнях реалізується у формі приєднання, яка відповідає слабкому характерові підрядного зв'язку між компонентами обох синтаксичних структур. Слабкий підрядний зв'язок супроводжується більшою семантичною місткістю детермінанта, більшою його семантичною наповненістю. Щодо центральних позицій – підмета і присудка – структур-

ної основи речення позиція детермінанта є периферійною. Особливою формальною ознакою детермінанта, поєднаного з предикативним ядром за допомогою форми приєднання, є його незмінність. У субпозиції детермінанта виступають здебільшого синтетичні й аналітичні (приєменниково-відмінкові форми) прислівники. Субпозиція детермінанта реалізує неперислівний підрядний зв'язок, детермінанти мають зазвичай адвербіальну семантику. Характеризуючи субпозицію детермінантів, потрібно зауважити, що жоден із детермінантів є ані більш центральним, ані більш периферійним. Повністю відсутній який-небудь системний внутрішній механізм поєднання їх із предикативним ядром. За наявності кількох детермінантів у структурі речення позиція кожного з них визначається близькістю чи віддаленістю від предикативного ядра, їх місце розташування не закріплено в мовній системі й може варіюватися в різних відрізках мовлення.

Поглиблений опис об'єкта нашого дослідження вимагає аналізу детермінації ще в одному аспекті – семантичному. Поняття «змістовий бік речення» дуже широке. У реченнєвій семантиці відображається не лише зв'язок мови з мовленням і дійсністю, а й перехрещуються й взаємодіють номінативна, комунікативна, експресивна та інші функції. Мета висловлювання потребує вибору функційного типу речення, мисленнєвої актуалізації тих чи тих семантичних компонентів. Отже, комунікативний аспект висвітлює вже перший етап формування думки й супроводжує подальші етапи формування речення, що виявляється в актуальному членуванні та порядку слів.

Існують певні, досить прості правила позиційного розташування детермінантних членів у реченні. Позиція детермінантів, як і головних членів речення – підмета і присудка, підпорядкована правилам, що вимагають закони актуального членування речення.

I. За прямого (об'єктивного) порядку слів:

1. Детермінант-тема займає препозицію щодо реми. Напр.: *Їй потрібна робота спокійна, творча (Н. Ковалик)*. Схема актуального членування: детермінант (тема) – присудок + (підмет) (рема).

2. Детермінант може бути першою частиною в складі комплексної теми (чи першою темою), якщо другою частиною (другою темою) є або підмет, або детермінант, що називає ту особу чи той предмет, про який ідеться. Напр.: *В серці щось ворухнулось і обірвалося важким тягарем (Н. Ковалик)*. Схема актуального членування: детермінант (тема 1) + підмет (тема 2) – присудок (рема).

3. Детермінант-рема постпозитивний щодо теми. Напр.: *Я побачив миттєвий спалах ненависті й погорди в його очах (Р. Іваничук)*. Схема актуального членування: усі компоненти речення, крім детермінантного члена (тема), – цей детермінантний член (рема).

II. Зворотній (суб'єктивний) порядок слів формується за умови порушення логічно послідовного, «об'єктивного» розгортання думки від вихідного до повідомлюваного, тобто від теми до реми.

Порушення порядку слів може бути двох видів:

1. Прямий порядок слів змінює зворотній, за якого рема передє темі. У реченнях, що відповідають схемі: детермінант (тема) – присудок + підмет (рема), зворотній порядок слів формують такі варіанти: 1) присудок + підмет (рема) – детермінант (тема). Напр.: *З'явилися сльози на очах (Н. Ковалик)*; 2) підмет + присудок (рема) – детермінант (тема). Напр.: *Нові ідеї вже*

роїлися в голові (О. Гончар). Інверсійний порядок слів фіксуємо й тоді, коли тема й рема мають сталу позицію, але порушується послідовність присудок + підмет у складі реми. Схема цього варіанта: детермінант (тема) – підмет + присудок (рема). Напр.: Глухо хруснули суглоби, до лиця кров прилинула (Н. Ковалик).

2. Прямий контактний порядок слів змінюється на дистантний, за якого частини одного компонента актуального членування (складники теми чи реми) відділені одна від одної іншим компонентом актуального членування. Схематично дискантне словорозташування можна визначити так: Р – Т – Р. Інтерпозиція детермінанта-теми в реченні обумовлює інверсійний порядок слів із дистантним розташуванням компонентів реми. Напр.: А іноді, не зізнаючись сама собі, колесала в душі заздрість (Н. Ковалик).

Детермінант можна визначити за допомогою трансформації «вилучення» його зі структури речення. Якщо поширювач не зумовлений валентністю дієслова, він легко опускається, не впливаючи на його семантику, і не руйнує конструкцію. Цим визначається основна відмінність детермінантів від прислівних поширювачів.

Висновки. Зазначимо, що в синтаксичній структурі двоскладного речення детермінанти посідають особливе місце. Вони утворюють прості за формою речення, але семантично складні структури. Детермінантні члени речення, на відміну від інших синтаксичних компонентів, модифікують різноманітні семантико-синтаксичні відношення з виразно виявленим синкретизмом.

Література:

1. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 358 с.
2. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1958. – 400 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.

5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
7. Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка / Т.П. Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1958. – 116 с.
8. Малащенко В.П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском языке / В.П. Малащенко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1972. – 172 с.
9. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка / Д.Н. Овсяннико-Куликовский. – 2-е изд. – СПб., 1912. – 322 с.
10. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Л.М. Руденко. – К. : Україна-Віта, 1996. – 213 с.
11. Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису современного русского языка / О.Б. Сиротинина. – М. : Высшая школа, 1980. – 133 с.
12. Чеснокова Л.Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями / Л.Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону, 1973. – 104 с.
13. Шведова Н.Ю. Существуют ли детерминанты как самостоятельные распространители предложения / Н.Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 39–50.

Маторина Н. М. Статус детерминантных членов предложения

Аннотация. В статье в лингвисториграфическом аспекте исследованы детерминантные члены, преобразующие формально простое предложение в семантически сложное, как независимые распространители различных структур предложения.

Ключевые слова: лингвисториграфия, синтаксис, детерминанты, теория детерминантных членов предложения.

Matorina N. Status of the determinant parts of the sentence

Summary. The article in the linguohistoriographic aspect characterizes the determinant parts that transform the formal simple sentence into the semantically compound as independent spreaders of various structures of the sentence.

Key words: linguistic historiography, syntax, determinants, theory of determinant parts of speech.

*Меньшиков И. И.,
доктор филологических наук,
профессор кафедры общего и славянского языкознания
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИНГВИСТА

Аннотация. В статье лингвистическая модель рассматривается как единство четырёх её основных ипостасей: структурный или функциональный аналог какого-либо лингвистического явления; метаязыковое построение, некая система, дающая возможность строить и интерпретировать указанные аналоги; лингвистическая категория; лингвистическая единица.

Ключевые слова: моделирование, лингвистическая модель, структурный или функциональный аналог, метаязыковое построение, лингвистическая категория, лингвистическая единица.

Постановка проблемы. Характер профессиональной деятельности учёного, в том числе и научно-педагогического работника, прямо связан со спецификой предмета соответствующей отрасли знаний, а также со степенью повседневного общественного востребования самого этого предмета и, естественно, информации о нём. И если говорить о языке как сфере приложения интеллектуальных и творческих стремлений лингвистов, то следует, с нашей точки зрения, указать на три главных аспекта соответствующих стремлений: научно-исследовательский, педагогический (дидактический) и, конечно же, прагматический (прикладной), соответственно, и на три основных вида их профессиональной деятельности: 1) изучение и описание языка, 2) обучение языка и 3) регулирование пользования языком.

Изложение основного материала исследования. Моделирование как особая форма исследования, заключающаяся в изучении объекта на его модели [1, с. 393; 2, с. 182], соответственно, и как выявление свойств каких-либо систем объектов или процессов путём построения и исследования их моделей [3, с. 107] прочно вошло в арсенал научно-исследовательских методов и приёмов многих наук, а в особенности тех, субстанциональная сущность предмета которых, а также сущность изучаемых в данных науках процессов в силу самых разных причин не доступна для прямого наблюдения, не подвержена каким-то манипуляциям или просто не может быть чётко детерминирована и предоставлена исследователю в нужном ему объёме и в приемлемой для него форме. К моделям учёные обращаются не только при изучении Вселенной или, скажем, атома и элементарных частиц, т. е. макро- и микромира, но и при исследовании процессов, происходящих в недрах Земли, глубинах океана и даже в человеческом обществе.

Существенную роль моделирование как научный приём, состоящий, согласно О.С. Ахмановой, в схематическом воспроизведении объекта, либо не поддающийся непосредственному наблюдению, либо отличающийся большой сложностью [4, с. 238], играет и в лингвистике, поскольку, как это отметил А.А. Леонтьев, в своей повседневной практике мы далеко не всегда можем оперировать непосредственно с языком как некой

объективной действительностью и, чтобы отделить язык от его конкретных реализаций, прибегаем к научному анализу, в результате которого и создаётся модель языка [5, с. 9], модель как его структурный или функциональный аналог и в то же время как своего рода метаязык, аппарат лингвистического анализа.

Общая проблематика и основные процедурные аспекты моделирования, в том числе и моделирования лингвистического, освещены достаточно полно и убедительно [6; 7; 8; 9 и др.]. Вошли в теоретический аппарат многих лингвистов такие, например, построения, как структурные схемы предложения, грамматика деревьев зависимостей, трансформационная грамматика, стеммы Л. Теньера, графы А.М. Пешковского, лексикографическая система В.А. Широкова, фреймы М. Минского и много др., однако к общепринятому толкованию модели учёные пока ещё не пришли и не пришли, надо полагать, потому, что сосредоточивали своё внимание, как правило, только на одной ипостаси модели – репрезентируемом ею субстанциональном аналоге изучаемого объекта, и вот несколько на этот счёт типичных формулировок, предложенных философами, лингвистами и специалистами в области информатики:

1. В.А. Штофф – такая мысленно представляемая или материально реализованная система, которая, отображая или воспроизводя объект исследования, способна замещать его так, что её изучение даёт нам новую информацию об данном объекте [10, с. 19].

2. Н.И. Кондаков – искусственно созданный объект в виде схемы, чертежа, логико-математических знаковых формул, физической конструкции и т. п., который, будучи аналогичен исследуемому объекту, отображает и воспроизводит в более простом, уменьшённом виде структуру, свойства, взаимосвязи и отношения между элементами исследуемого объекта, непосредственное изучение которого связано с какими-либо трудностями, большими затратами средств и энергии или просто недоступно [11, с. 313].

3. В.И. Перебийнос – конструкция, структура, образец, по которому построена определённая единица языка из единиц более низкого уровня [12, с. 339].

4. Р.Г. Пиотровский – система некоторых объектов (любой физической природы), структура или поведение которой, соответственно, воспроизводит структуру или поведение другой системы объектов, являющейся предметом исследования [13, с. 16].

5. В.П. Гондоль – физическая система (либо математическое описание), отображающая существенные свойства или характеристики объекта, процесса или явления [2, с. 182].

6. А.П. Заморин и А.С. Марков – система объектов или процесс, свойства которых в каком-либо смысле подобны свойствам другой системы или процесса [3, с. 107].

Приведенные и подобные им дефиниции модели, как мы видим, репрезентируют модель главным образом как своего

рода аналог (образец, схему, образ) изучаемого явления, т. е. как определённого рода результат, итоговую составляющую той или иной модели, в то время как реально функционирующая модель, а тем более модель лингвистическая, многоаспектна в своём проявлении и должна функционировать, по всей вероятности, в единстве, как минимум, двух, а то, если, в частности, говорить о языковедении, и четырёх основных её ипостасей: 1) как структурный или функциональный аналог какого-либо лингвистического явления, 2) как метаязыковое построение, некая система, дающая возможность строить и интерпретировать указанные аналоги, 3) как лингвистическая категория, 4) как лингвистическая единица. Даже такая простая и в достаточной степени адекватная модель земного шара, как, скажем, глобус, является таковой в том и только в том случае, если она представлена хотя бы двумя её основными составляющими, т. е. если соответствующему конструкту сопутствует, как минимум, описание всех обозначенных на глобусе условных знаков, символов, линий, цветовых зон и т. п. Лингвистические же модели гораздо сложнее, и учёные, естественно, не могли обойтись без указания на названные выше четыре ипостаси соответствующих построений.

На вторую из данных ипостасей указывал в своё время Ч.Ф. Хоккет, подводя данную ипостась под введенное им понятие модели грамматического описания как такой системы зафиксированных правил, в рамках которой исследователь изучает грамматику того или иного языка и формулирует результаты своих исследований [14, с. 210–234]. На третью ипостась модели обратила внимание И.С. Попова, включив понятие модели в систему фундаментальных категорий метаязыка украинского синтаксиса [9, с. 22–69]. Что касается четвёртой ипостаси модели как некоего конструкта, то на этот счёт гораздо больше вполне определённых суждений.

Ещё в шестидесятые годы прошлого столетия квалифицировал одну из синтаксических моделей, в частности формулу предложения, в качестве минимальной коммуникативной, а, соответственно, и лингвистической единицы Ф. Данеш [15, с. 225–241]. К лингвистическим единицам относят компоненты отдельных моделей языка О.С. Ахманова [4, с. 146], Г.А. Климов [16, с. 8], А.А. Леонтьев [5, с. 9]. Предлагалось и теоретическое обоснование включения определённого рода моделей в систему синтаксических единиц [17; 18, с. 224–228].

Обозначенные четыре ипостаси модели неразделимы, в равной степени значимы и непосредственно соотносятся друг с другом, обуславливая как общий характер всего их комплекса, так и специфику каждой отдельной составляющей любой используемой или ещё только разрабатываемой модели. Без описания данных ипостасей и чёткого указания их взаимосвязей невозможны ни адекватная интерпретация некой функционирующей модели, в том числе и лингвистической, ни сам процесс моделирования как профессиональная деятельность учёного и педагога. Дадим на этот счёт несколько пояснений, обратившись сначала к первым двум ипостасям модели.

Модель как структурный или функциональный аналог изучаемого и описываемого объекта (первая её ипостась) возникает не спонтанно, а строится по строго определённым процедурным предписаниям и заранее разработанным правилам оперирования со всеми её компонентами, т. е. строится в строгом соответствии со второй её ипостасью. Так, структурные модели простых русских субстантивно-адъективных словосо-

четаний типа *новая книга, мой дом и поющие гитары* можно было бы представить, обратившись к их образам, т. е. заменив конкретные слова соответствующих речевых цепей символами тех частей речи или парадигматических классов, к которым данные слова принадлежат, тремя следующими аналитическими выражениями: **ПС, КС и РС**.

Применив к данным конструктам операцию контаминирования образов (их сведение в одно аналитическое выражение), мы получим общую модель простого субстантивно-адъективного словосочетания в русском языке, которая будет иметь такой вид:

**П
КС
Р.**

Всё, казалось бы, достаточно просто и наглядно, однако сами по себе построенные нами выражения практически ни о чём нас не информируют и не могут быть содержательно интерпретированы без второй ипостаси модели, в которой указывалось бы, по каким правилам построены приведенные конструкты и что именно они репрезентируют как в целом, так и отдельными своими компонентами. Значит, сами по себе данные конструкты в качестве собственно моделей какого-то определённого типа, как и в указанной выше ситуации с глобусом, квалифицированы быть не могут. Приведенные три образа, равно и их обобщённое представление – это лишь одна составляющая (одна ипостась) модели отображения, если условно так назвать процедуру схематизации синтаксических конструкций с обращением к широко используемой в теории множеств операции отображения множества слов на множество их классов. Применительно к иллюстрируемой конкретике в модель отображения как метода и аппарата лингвистического анализа в качестве второй её ипостаси обязательно должны быть включены следующие процедурно значимые метаязыковые требования и регламентации:

1. В модели субстантивного словосочетания определяющее предшествует определяемому.

2. Парадигматические классы слов обозначаются следующими символами: существительное – С, прилагательное – П, адъективное местоимение – К, причастие – Р.

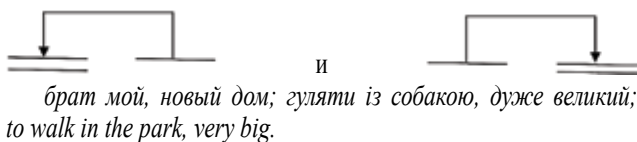
3. В контаминированном образе моделируемого словосочетания все определяющие компоненты выписываются в столбик и располагаются в той же позиции, которую они занимали по отношению к субстантиву в исходных синтаксических образованиях.

Ещё примеры. Модель английского глагола в форме Present Continuous Tense можно представить таким контаминированным образом:

**am
is ... V. ing
are.**

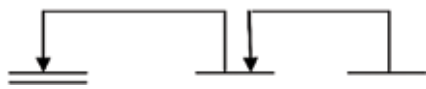
Однако восприниматься данное аналитическое выражение в качестве модели указанной формы времени будет только при наличии второй её ипостаси, существенно отличной от той, к которой мы обращались при моделировании структуры словосочетания.

В более общем виде, без конкретизации принадлежности компонентов соответствующей конструкции к той или иной части речи, модель любого простого словосочетания в русском, как, очевидно, и в любом другом языке можно представить в иной её первой ипостаси, скажем, в виде таких графов:

Иной при этом будет и вторая ипостась соответствующих уже, правда, не аналитических, а графических моделей, и в данной ипостаси необходимо оговорить и обозначить иные правила моделирования, отметив в частности, что двумя горизонтальными линиями обозначен стержневой компонент словосочетания, а одной – зависимое от него слово и что стрелка, соединяющая сверху данные линии, указывает на направление синтаксической зависимости, от подчиняющегося слова к подчиняющему. Дополнив данную ипостась включением в неё обозначения сочинительной связи стрелкой с двумя наконечниками и требованием её размещения под линиями, обозначающими зависимые компоненты словосочетания, мы получим возможность строить и интерпретировать все три основных типа базовых моделей сложного словосочетания в русском, украинском, английском и других языках:

1. Сложное словосочетание с последовательной связью:

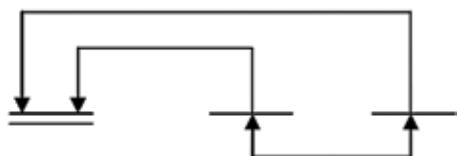
очень интересная книга; дуже цікава книга; very interesting book.

2. Сложное словосочетание с параллельной связью:

гулять с собакой утром; гуляти із собакою вранці; to walk the dog in the morning.

3. Сложное словосочетание с соподчинением:

интересная и полезная книга; цікава й корисна книга; interesting and useful book.

Без прямой ориентации на вторую ипостась модели как систему правил построения соответствующих конструктов невозможны ни адекватное толкование самого понятия модели и построение её дефиниции, ни убедительная интерпретация полученных в процессе моделирования результатов, ни даже сам процесс моделирования как целенаправленная профессиональная деятельность учёного.

Вполне закономерно, на наш взгляд, толкование модели и как лингвистической категории, если исходить из общепринятого определения категории как предельно широкого понятия, в котором отражены наиболее общие и существенные свойства, признаки, связи и отношения предметов, явлений объективного мира [11, с. 210], а соответственно – по логике вещей – и языка на всех основных

уровнях его структуры. Вполне соотносится с моделью и толкование собственно грамматической категории в энциклопедии «Українська мова» как интегральной единицы языка, охватывающей общим грамматическим значением несколько взаимно противопоставленных и формально выраженных родовых (морфологических или синтаксических) значений [12, с. 108]. Грамматическая категория, представляя собой систему противопоставленных друг другу грамматических форм с однородными значениями [19, с. 139], является, как и модель, своего рода конструктом со своей парадигмой, определяющей как частные, так и категориальные параметры соответствующих обобщений.

Выводы. Итак, моделирование как профессиональная деятельность лингвиста требует от учёного чёткой акцентации используемой им модели в четырёх её основных ипостасях:

- ориентации на категориальную сущность предлагаемой модели,
- описания метаязыка модели и процедуры работы с ней,
- построение структурных или функциональных аналогов изучаемых лингвистических явлений,
- формирование системы лингвистических единиц, репрезентированных использованной моделью.

Литература:

1. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1974. – Т. 16. – 1974. – 616 с.
2. Інформатика та обчислювальна техніка: [короткий тлумачний словник] / за ред. В.П. Гондюла. – К.: Либідь, 2000. – 320 с.
3. Заморин А.П. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию / А.П. Заморин, А.С. Марков. – М.: Рус. яз., 1988. – 221 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
5. Леонтьев А.А. Психологические единицы и порождение речевого высказывания / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 308 с.
6. Лосев А.Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А.Ф. Лосев. – М.: УРСС, 2004. – 294 с.
7. Мороховская Э.Я. Основные аспекты теории лингвистических моделей / Э.Я. Мороховская. – К.: Вища шк., 1975. – 246 с.
8. Налимов В.В. Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков / В.В. Налимов. – 2-е изд. – М.: Наука, 1979. – 304 с.
9. Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І.С. Попова. – Д.: Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – М.: Наука, 1966. – 302 с.
11. Кодаков Н.И. Логический словарь / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1971. – 638 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752.
13. Пиотровский Р.Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения / Р.Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1966. – 300 с.
14. Hockett Ch.F. Two models of grammatical description / Ch.F. Hockett // Word. – V. 10. – № 2, 3, – 1954. – P. 210–234.
15. Daneš F.A. Three-level approach to syntax / F.A. Daneš // Travaux linguistiques de Prague I. – Prague, 1964. – P. 225–241.
16. Климов Г.А. Фонема и морфема. К проблеме лингвистических единиц / Г.А. Климов. – М.: Наука, 1967. – 128 с.
17. Меньшиков И.И. Курс лекций по основам информатики и прикладной лингвистики / И.И. Меньшиков. – Д.: РИО ДНУ, 2007. – 152 с.
18. Меньшиков И.И. Избранные труды по лингвистике / И.И. Меньшиков. – Д.: Новая идеология, 2012. – 400 с.
19. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь / В.Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 817 с.

Меншиков І. І. Моделювання в професійній діяльності лінгвіста

Анотація. У статті лінгвістична модель розглядається як єдність чотирьох її основних іпостасей: структурний або функціональний аналог якого-небудь лінгвістичного явища; метамовна побудова, деяка система, що надає можливість будувати й інтерпретувати вказані аналоги; лінгвістична категорія; лінгвістична одиниця.

Ключові слова: моделювання, лінгвістична модель, структурний або функціональний аналог, метамовна побудова, лінгвістична категорія, лінгвістична одиниця.

Menshikov I. Modeling in the professional activity of linguist

Summary. In the offered article the linguistic model is considered as a unity of its four main images: structural or functional analogue of the linguistic phenomenon; metalanguage construction, some kind of system, giving an opportunity to construct and interpret the mentioned analogues; a linguistic category; a linguistic unit.

Key words: modeling, linguistic model, structural or functional analogue, metalanguage construction, linguistic category, linguistic unit.

Шепель Ю. А.,
доктор філологічних наук, професор,
академик Академії наук вищого освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістическої підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СИММЕТРИЯ И АСИММЕТРИЯ КАК КАТЕГОРИИ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ (НА ПРИМЕРЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ)

Аннотация. В статье все составляющие языковой системы рассматриваются как самостоятельные и более низкого порядка. Каждый элемент системы описывается своей функцией. Языковая система в самом общем виде представляет собой совокупность взаимосвязанных единиц данного языка, функционирующих на определенном этапе его развития. Словообразовательная система определяется как совокупность словообразовательных типов языка в их взаимодействии, а также совокупность словообразовательных гнезд. Неоднородность качественного и количественного состава основных единиц словообразования свидетельствует о том, что словообразовательная система – явление многомерное, а ее подсистемы представляют собой разноплановые языковые явления.

Ключевые слова: система, словообразование, моделирование, системный анализ, связь, иерархия, симметрия, асимметрия.

Постановка проблемы. В современном мире специалисты в различных областях знаний постоянно сталкиваются с необходимостью решать сложные проблемы, порожденные сложностью самого окружающего мира. Для того чтобы успешно с этой задачей справиться, недостаточно рассмотрения каких-то отдельных элементов или частных вопросов. Необходимо рассматривать их в системе, с учетом множества взаимосвязей, множества специфических свойств.

Целью статьи является раскрытие методологических оснований и принципов системного подхода в языкознании; объектом – язык как открытая, сложная, самоорганизующаяся и саморазвивающаяся система; предметом анализа – выделение методологических оснований и принципов системного подхода в познании языковых явлений и процессов, в частности словообразования.

Изложение основного материала исследования. Поскольку большие и сложные системы стали предметом изучения, управления и проектирования, потребовалось обобщение методов исследования таких систем и методов воздействия на них. В конечном итоге развития этих дисциплин вызвало к жизни науку, которая получила название «*системный анализ*». Эта дисциплина для решения своих задач (ликвидации проблемы или выяснения ее причин) использует возможность различных наук и сфер деятельности. Она подразумевает использование математики, вычислительной техники, экспериментов (натурных и численных), моделирования.

В настоящее время среди ученых нет единства в определении понятия «система». В первых определениях в той или иной форме говорилось о том, что система – это элементы и связи (отношения) между ними. Например, основоположник теории систем Людвиг фон Бергаланфи определял систему как комплекс взаимодействующих элементов или как совокупность элементов, находящихся в определенных отношениях друг с другом и со средой. А. Холл определяет систему как множество предметов вместе со связями между предметами и между их признаками. Ведутся дискуссии,

какой термин – «отношение» или «связь» – лучше употреблять. М. Масарович и Я. Такахага в книге «Общая теория систем» [4] считают, что система – «формальная взаимосвязь между наблюдаемыми признаками и свойствами».

Мы рассматриваем систему как совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях между собой и образующих определенную целостность, единство.

Система – это объект, функционирование которого обеспечивается (в определенных условиях среды) совокупностью составляющих его элементов, находящихся в целесообразных отношениях друг с другом. Для системы характерно не только наличие связей и отношений между образующими ее элементами (определенная организованность), но и неразрывное единство со средой, во взаимоотношениях с которой система проявляет свою целостность.

Любой элемент системы можно рассматривать как самостоятельную систему (математическую модель, описывающую какой-либо функциональный блок или аспект изучаемой проблемы), как правило, более низкого порядка. Каждый элемент системы описывается своей функцией. Под функцией понимаются присущие живой и костной материи вещественно-энергетические и информационные отношения между входными и выходными процессами. Если такой элемент обладает внутренней структурой, то его называют *подсистемой*, такое описание может быть использовано при реализации методов анализа и синтеза систем. Это нашло отражение в одном из принципов системного анализа – *законе системности*, говорящем о том, что любой элемент может быть либо подсистемой в некоторой системе либо подсистемой среди множества объектов аналогичной категории. Элемент всегда является частью системы и вне ее не представляет смысла.

Для противостояния хаосу, выработки стратегий поведения в нем необходимы новые превентивные стратегии образования, новый трансдисциплинарный метаязык горизонтальных связей. Целостность знания как приоритет новых образовательных подходов должна разрешить проблему двух культур, восстановить гармонию отношений человека и природы, уменьшить социальную дезадаптацию. Такой подход сформировался в конце прошлого века (Г. Хакен, И. Пригожин, И. Стингерс) и представлен в современной науке синергетикой – междисциплинарным направлением науки, исследующим механизмы эволюции, становления реальности, самоорганизации и «управления» хаосом. Ее принципы в равной степени присущи как гуманитарному, так и естественнонаучному знанию, особенно «наукам о жизни».

Ориентация лингвистики на структурный анализ, т. е. на выявление формального строения языковых единиц (в данном случае производных слов) и на их содержание, дало возможность создать разные модели языка. Поэтому моделирование выражает собой логическое завершение структурного анализа. Учет в моделях определяющих признаков того или иного языкового объекта делает их адекватными отражаемому языковому явлению, нереализованным возможностям.

В зависимости от способа использования моделей и поставленных задач исследования модели подразделяют на *статические, интерпретационные и прогнозирующие*. Последний вид моделирования появился сравнительно недавно и связан с лингвистическим конструированием [3, с. 42]. Его задача – создание так называемых новых лингвистических объектов, таких моделей анализа языка, которые дали бы исследователю возможность найти новую информацию о нем.

Основы лингвистического моделирования в отечественном языкознании принадлежат С. Шаумяну, П. Соболевой, Н. Клименко, В. Перебийнос, Ф. Никитиной, М. Пещак. Большая роль в деле развития лингвистического моделирования принадлежит отделу структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины.

Сам факт возможности образования модели того или иного явления подтверждает ее важность в языке, поскольку в единичных, случайных для его строения и функционирования языковых явлениях нельзя установить признаки релевантности, определяемые для их строения и функционирования, т. е. выявить и отразить в модели способ их организации и структуры.

Философский принцип единства изменения и сохранения движущей материи конкретизируется посредством общенаучного понятия симметрии.

Симметрия и асимметрия структур являются универсальным законом как природы в целом, так и нашего её восприятия. В то же время никто не отрицает и факт того, что в жизни восприятие симметрии и асимметрии зачастую обусловлено уровнем развития культуры. Так, если для западной культуры симметрия всегда являлась гармонией и совершенством, то для восточной, наоборот, асимметрия всегда была совершенством. В истории искусства (архитектура, музыка и пр.) стремление к внутренней гармонии (симметрии) характерно для более ранних периодов, а стремление к дисгармонии (асимметрии) – для более позднего времени.

Симметрия – это статика, уравновешенность системы. Асимметрия, наоборот, – динамика, развитие. Симметрия широко распространена в органической и неорганической природе. Она свойственна строению кристаллов, форме и расположению листьев и ветвей у растений, строению живых организмов и пр. Симметрия присуща различным предметам, создаваемым человеком. Так, в изобразительном искусстве и архитектуре симметрия является одной из форм гармонической композиции художественного произведения. Если отвлечься от восприятия этих противоположностей различными культурами, то можно утверждать, что в органической и неорганической природе как то, так и другое сосуществует в диалектическом единстве.

Мы исходим из положения о том, что «любая симметрия есть симметрия-система (объект-система) и любая симметрия-система принадлежит хотя бы одной системе объектов одного и того же рода» [6, с. 191–192; 10].

Симметрию можно рассматривать как одну из реализаций абстрактной системы. Эта категория дополняется оппозитивной ей категорией «асимметрии». Вместе они образуют оппозитивную гармоническую пару «симметрия – асимметрия».

Асимметрию рассматривают как частный, предельный и наиболее распространенный случай нарушенной симметрии/диссимметрии, когда нарушение симметрии доводится не до полного отсутствия симметрии из-за инвариантности системы по признакам относительно операции отождествления, сохранения объекта-системы как такового. Отсюда следует, что абсолютно несимметричных объектов не существует.

Согласно Ю. Урманцеву, *диссимметрия* рассматривается как системная категория, обозначающая сохранение/несо-

хранение признаков системы относительно части изменений множества. Поэтому относительно другой совокупности изменений данное нарушение симметрии может снова обернуться ненарушенной симметрией. В науке об ОТС диссимметрию чаще всего характеризуют как отклонение от симметрии (ср. спонтанные нарушения в квантовой теории поля, дисгармония между природой и обществом, извечная проблема «отцов и детей» и пр.).

Система языка, как и система вообще, представлена как единство противоположностей: симметричная относительно одних и асимметричная относительно других признаков и изменений/преобразований, что вполне подчинено законам симметрии и асимметрии систем. Например, в словообразовании, о котором речь пойдет ниже, достаточно распространена симметрия – все уникальные гнезда симметричны относительно друг друга и относительно моделирующей их грамматической структуры. Ю. Урманцев отмечает: «Фундаментальное значение имеет тот факт, что требования, предъявляемые определениями симметрии и диссимметрии, и условия их реализации столь общи, что им отвечают все формы движения, существования, изменения, сохранения, развития, действия и все формы отношения материи – словом, вся реальность – материальная и идеальная, объективная и субъективная. Это подтверждают наиболее фундаментальные достижения общечеловеческой культуры, в первую очередь науки и искусства» [6, с. 194].

Учение об асимметрии аналогично учению о симметрии и развивается в науке за счёт расширения состава исследуемых объектов, признаков, изменений. Если вопрос изучения симметрии и гармонии уходит своими корнями в далекое прошлое, проблема изучения асимметрии относительно молода, так как само понятие асимметрии впервые было сформулировано в середине XIX века Л. Пастером и затем изучалось П. Кюри, А. Шубниковым и др. учёными. В науке изучение данных явлений тесно связано с вопросом об абсолютности/относительности. С позиции теории классической симметрии асимметрия посредством теории дисфакторов представляется как однократно антисимметричное. В искусстве это может быть проиллюстрировано на примере импрессионизма. В природе, как доказали исследователи естественных наук, универсальность проявления симметрии выражается предельной общностью понятий, включённых в определение симметрии. Так, в материи – это движение, изменение, преобразование; в математике – множество; в языке – признаки и т. д. Объединение понятий множества и преобразования в одну систему порождает конструкцию-группу (в языке – категорию/разряд). Группа является отражением единства изменения и сохранения, преобразования и инварианта.

Языковая система в самом общем виде представляет собой совокупность взаимосвязанных единиц данного языка, функционирующих на определенном этапе его развития. Следовательно, признавая в качестве основной словообразовательной единицы, например, производное слово, словообразовательную систему можно определить как «особым образом организованную совокупность производных слов» [5, с. 145].

Если обратиться, например, к словообразовательным связям слов, то можно заметить, что словообразовательные связи, как и единицы, объединяемые ими, двухплановы, т. к. имеют план содержания и план выражения. Это убедительно показано в работах Л. Лёниггена и Е. Гинзбурга [2]. В частности, Л. Лёнигген считает, что «словообразовательная система основана в одинаковой степени на формальных и смысловых отношениях» [2, с. 10]. Е. Гинзбург, находясь на тех же теоретических позициях, замечает: «Нередко оба плана согласованы по изменению, чаще всего

по увеличению, сложности, что подчас и принимают за основное выражение направленности отношения производности» [2, с. 34], хотя это не освобождает от имеющей место при мотивации асимметрии между планом выражения и планом содержания, ср.: *мужчина* > *муж*, *геология* > *геолог*.

Семантика производного слова в определенной степени зависит и от типологической характеристики словообразовательного гнезда, отражающей семантические связи в гнезде, семантическую структуру производных и, собственно, семантику мотивирующего слова. Так, для гнезд с большим количеством производных семантические характеристики более разнообразны и более богаты, чем в гнездах с меньшим количеством производных и имеющих более скромные типологические характеристики.

Производное слово, закрепленное в словообразовательном гнезде, приобретает свои структурные и семантические характеристики и свойства, проявляющиеся далее при его вхождении в тот или иной словообразовательный ряд. Особый интерес при изучении семантики и структуры производного слова представляют гнезда с возможно большим составом производных или же с наиболее распространенной типологической структурой. Наименее показательны, наоборот, гнезда, представленные только лишь одной структурой или те из них, которые образованы только одним или двумя словами. Показательным, например, для русского и украинского языков в этом плане есть то, что двум членам словообразовательного гнезда нередко соответствуют более двух слов, так как на одной и той же ступени при одном и том же направлении производности могут отмечаться равнопроизводные слова [7; 8; 9]. Например, по данным И. Альтман, списки равнопроизводных префиксальных глаголов нередко включают до 30 слов [1, с. 55].

Представляется вполне логичным и обоснованным утверждение Е. Гинзбурга о том, что словообразовательное гнездо объединяет слова, анализ каждого из которых «определяет необходимость иметь в виду, по крайней мере, более одного другого компонента того же гнезда. Такое слово немислимо вне связи с другими, и его можно рассматривать как «символ связности, целостности гнезда» [2, с. 187]. А. Дорошевский отмечал, что «самая важная функция каждого слова – именно обозначение десигната, а не пробуждение в памяти говорящих морфологических ассоциаций» [11].

Этим объясняется всеобщность процесса, который может привести к утрате словом понятийной структуры и, как следствие, к утрате словом связи с родственными словами, к выпадению из группы родственных слов. Оба мнения вполне справедливы и верны, так как характеризуют явления одного порядка, но с разных сторон.

В языке наблюдается постоянный процесс изменения значений слов и перестройки их семантической структуры. Это, в свою очередь, влечет за собой изменение места этих слов в гнезде, ведет к переразложению гнезд, а порой и к отрыву от гнезда того или иного слова. С этим, видимо, и связано приведенное выше замечание В. Дорошевского.

Выводы. Изменение значений слов приводят к изменению словообразовательных отношений не только одного какого-либо слова, но и целой группы слов. Последнее приводит к разрыву гнезд, к перестройке их структуры и к образованию новых гнезд. Так пополняются и пересекаются со словообразовательными гнездами словообразовательные ряды.

Таким образом, рассмотрение гнездовой структуры словаря, равно как и рассмотрение семантических связей в самих словообразовательных гнездах, позволяет установить определенную

зависимость не только набора производных от семантики производящего, но и влияние набора производных, образующих гнездо/ряд, на состав каждой из словообразовательных парадигм (Е. Земская, Р. Манучарян, В. Лопатин) и даже на состав производных, соответствующих одной и той же словообразовательной структуре.

Литература:

1. Альтман И.В. Отглагольные гнезда. Типология и семантика / И.В. Альтман // Проблемы структурной лингвистики 1979. – М. : Наука, 1981. – С. 54–60.
2. Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис / Е.Ф. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 262 с.
3. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 366 с.
4. Масарович М. Общая теория систем: математические основы / М. Масарович, Я. Такахара. – М. : Мир, 1978. – 312 с.
5. Немченко В.Н. Современный русский язык. Словообразование / В.Н. Немченко. – М., 1984. – 255 с.
6. Урманцев Ю.А. Симметрия и асимметрия как категории ОТС: их природа и состояние / Ю.А. Урманцев // Система. Симметрия. Гармония. – М. : Мысль, 1988. – С. 191–192.
7. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск, 2001. – 116 с.
8. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд в системе словообразования / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск, 2006. – 304 с.
9. Шепель Ю.А. Моделирование словообразовательных рядов полимотивированных прилагательных / Ю.А. Шепель // Проблемы структурной лингвистики 1985–1987. – М. : Наука, 1989. – С. 11–27.
10. Шепель Ю.А. К вопросу о методах и приемах относительно проблемы симметрии/асимметрии в современном языкознании как части общей теории систем / Ю.А. Шепель // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2014. – Т. 22. – № 11. – Вип. 20 (2). – С. 175–182.
11. Doroszewski W. Kategorie słowotwórcze / W. Doroszewski // Sprawozdanie TNW. – 1946. – № 29. – С. 20–42.

Шепель Ю. О. Симетрія й асиметрія як категорія загальної теорії систем (на прикладі словотворення)

Анотація. У статті всі складові мовної системи розглядаються як самостійні та нижчого порядку. Кожен елемент системи описується своєю функцією. Мовна система в найзагальнішому вигляді є сукупністю взаємопов'язаних одиниць цієї мови, що функціонують на певному етапі її розвитку. Словотвірна система визначається як сукупність словотвірних типів мови в їхній взаємодії, а також як сукупність словотвірних гнізд. Неоднорідність якісного й кількісного складу основних одиниць словотвору свідчить про те, що словотвірна система – явище багатомірне, а її підсистемами є різноплановими мовними явищами.

Ключові слова: система, словотворення, моделювання, системний аналіз, зв'язок, ієрархія, симетрія, асиметрія.

Shepel Yu. Symmetry and asymmetry as a category of the theory of general systems (by the example of wordformation)

Summary. In the article all constituents of the language system are examined as independent and more subzero order. Each element of the system is described by its function. Language system in its most general form, is a set of interrelated units that language functioning at a certain stage of its development. Derivational system is defined as a set of word-formation type of language in their interaction, as well as a set of word-building nests. Heterogeneity of qualitative and quantitative composition of the basic units of word indicates that the word-formation system – a multi-dimensional phenomenon, and its subsystems are diverse linguistic phenomena.

Key words: system, wordformation, modeling, system analysis, communication, hierarchy, symmetry, asymmetry.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

---

*Мала Ю. В.,
аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Донецького національного університету*

МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті з'ясовано основні підходи до аналізу проблем соціального впливу в політичному дискурсі, зіставлено погляди дослідників щодо природи впливу на свідомість. Значна увага приділена виявленню способів маніпулювання людською свідомістю, систематизовано механізми соціального впливу в політичному дискурсі.

Ключові слова: адресат, адресант, дискурс, політичний дискурс, текст, сугестія, речення.

Постановка проблеми. Вплив на суспільну свідомість засобів масової інформації (далі – ЗМІ), прагматичне використання та модифікування мови як інструмента соціального впливу є на сьогодні однією з найактуальніших проблем.

У ХХ столітті інформаційний простір змінився кардинально порівняно з попередніми століттями. Для більшості населення України ХХІ століття розпочалося в умовах вільного доступу до десятків каналів телебачення й радіо, оточення інформацією великого розмаїття газет і тисяч сайтів з Інтернету. Збільшення кількості каналів отримання інформації водночас відкрило більші можливості впливу на людину.

У сучасній науковій літературі проблема мовного впливу на свідомість опрацьована нерівномірно. Незважаючи на зацікавленість багатьох дослідників проблемою, лінгвістичний аспект маніпулювання вивчено досить фрагментарно й без необхідної наукової глибини. Тому дослідження особливостей впливу в політичному дискурсі є на сьогодні актуальним. Окремі аспекти мови ЗМІ досліджено в працях таких дослідників, як А. Адесанья, Г. Грачов, О. Доценко, І. Мельник, Г. Маркузе, Г. Почепцов, В. Терін, Н. Хомський, Г. Шиллер, М. Braithwaite, R. Cirino, J. Elridge, R. Jacquard, J. Kitzinger, Ph. Viallon, K. Williams. Щодо власне лінгвістичних досліджень, то газетні тексти проаналізовано з погляду лінгвостилістики Г. Солгаником, І. Гальперіним та іншими. Проблеми референції, істини й неправди в мові, у тому числі й у мові ЗМІ, порушено Р. Блакармом, Д. Болінджером, В. Лютсом. Значну цінність становить лінгвістичний аналіз прихованих змістів у мовних конструкціях.

Лінгвістичним механізмам сугестивного впливу присвячено дослідження С. Мегентесова. Вони мають підґрунтям психотерапевтичну модель, розроблену фахівцями з нейролінгвістичного програмування (далі – НЛП). До механізмів впливу автором зараховано поняття пресупозиції, яке реалізується в конструкціях із вторинною предикацією, що «відволікає на себе увагу слухача» [7, с. 25]. Хоча сама модель НЛП не має експериментальної верифікації, однак вона отримала широке застосування для пояснення багатьох механізмів впливу. Як сугестивна техніка може виступати процес перевантаження свідомості інформацією. Слідом за психотерапевтами С. Мегентесов [7, с. 34] визнає значущість метафори в процесі впливу. На думку автора, головним засобом індукування трансу є номіналізації та їхні генітивні нагромадження.

Метою статті є вивчення механізмів соціального впливу в політичному дискурсі. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) зробити огляд праць із окресленої теми; 2) зіставити погляди дослідників щодо природи впливу на свідомість; 3) виявити способи маніпулювання людською свідомістю; 4) систематизувати механізми соціального впливу в політичному дискурсі.

Об'єктом дослідження обрано категорію психологічного впливу.

Предметом – лінгвістичні механізми впливу на людську свідомість.

Матеріалом слугували тексти сучасних українських ЗМІ політичного змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури засвідчує, що дослідниками визнано чотири способи психологічного тиску на адресата: 1) генералізація для уникнення критичного сприйняття; 2) маскуваність під пресупозиції; 3) невизначений референтний індекс; 4) комунікативний саботаж (збивання стереотипів) [7].

У межах сугестивної лінгвістики розроблено принципи психопрограмування, з'ясовано чинники формування сугестивної емпатії, стратегії уявлень, типології міфів, які використовують у текстах [10]. Так, О. Романов виокремлює більш специфічну сферу використання сугестії – це політична лінгвістика, предметом якої є мовленнєва дискурсія влади. Підґрунтям розуміння процесу впливу є механізми, описані в НЛП. Тому схеми побудови впливу психопрограмовального дискурсу також спираються на правила НЛП, що потребують серйозної емпіричної верифікації.

Психологічний підхід до вивчення процесу впливу репрезентовано трьома моделями:

1. Моделлю соціального впливу.
2. Моделлю методів психологічного впливу.
3. Прикладною моделлю.

Головний акцент психологи роблять на вивченні умов, за яких людина підвладна тиску, співвідношенні когнітивних установок із реальною поведінкою, співвідношенні ситуативних і диспозиційних чинників, а також установок і когніцій. Для пояснення змін у поведінці людини залучено теорії соціального порівняння, когнітивного дисонансу, захисних механізмів, психологічного супротиву, формування установок.

Так, В. Шейнов [11] підґрунтям прихованого управління людиною вбачає експлуатацію потреб, використання слабкостей, психічних особливостей, стереотипів. Т. Кабатченко [4] розрізняє вплив: на джерела активності, на процеси змістоутворення, на чинники – регулятори вияву активності.

Основа маніпулятивного впливу в міжособистісній комунікації – «скелет» – достатньо добре описано в дослідженні С. Доценко [3]. Він являє собою п'ятиелементну базу:

- оперування інформацією;
- приховування маніпулятивного впливу;

- ступінь і засоби примусу;
- застосування сили;
- мішені впливу.

Психологи, зокрема Е. Шостром, вибудовують типологію особистостей, схильних до маніпулювання [12]. Однак інформаційний складник процесу впливу не достатньо висвітлений у таких розробках. Не розкриті й питання створення образів, які впливають на психіку реципієнта.

Третій підхід до вивчення соціального впливу на масову свідомість можна визначити як семіотичний. Одним із ідеологів цього напрямку є Г. Почепцов [9]. Автор будує типології комунікацій, сфери функціонування комунікацій, методи їхнього аналізу. Цей підхід відрізняє інтегративність різних сфер знань: філософії, психології, семіотики, політології. Недоліком є те, що інтервал абстракції семіотичної моделі не дає змоги проникнути вглиб знакового конструювання дискурсу, який здійснює вплив на комуніканта.

Акцентуючи на жанрі наративу в інформаційно-політичних технологіях, Г. Почепцов описує їхні функції, які полягають у підтримуванні чи змінненні моделі світу. При цьому головною методологічною засадою є факт наявності між людиною й світом символічного простору, що вміщує простір інформації та знань, названого Г. Почепцовим віртуальним простором. «Віртуальний світ сприяє структурованості реального світу. У результаті ми (очима мас-медіа) бачимо те, що повинні бачити, й не бачимо того, чого немає в структурі віртуального світу» [9, с. 40]. Між людьми та реальністю розташовано псевдореальність, і саме на неї ми реагуємо [6, с. 112]. У такому разі героїзація й демонізація є методами управління віртуальним простором. Незважаючи на теоретичну обґрунтованість інформаційної моделі, більшість її положень потребують експериментальної верифікації. Такого роду перевірки потребують самі вимоги до побудови пропагандистських повідомлень або висновки щодо того, що «наші дії побудовані не на певному й безпосередньому знанні, а на підставі картин світу, які зазвичай репрезентовані нам кимось іншими» [6, с. 112]. Це не відповідає повною мірою психологічній реальності, бо різні психотипи по-різному вибудовують картини світу, а дії та когніції не обов'язково збігаються в практичній поведінці людини, на що вказували Л. Росс і Р. Нісбетт.

У межах теорії комунікації основний акцент зроблено на політичній системі як інформаційно-комунікативній системі. Усі інформаційні потоки мають три рівні. «Третій рівень» звернений безпосередньо до суспільної думки, масової свідомості, політичної поведінки» [1, с. 517].

Вплив на суспільну свідомість може виявлятися у двох основних формах – відкритій і прихованій. Основним різновидом відкритого впливу на суспільну та індивідуальну свідомість є риторична побудова висловлення. Але останнім часом усе більшого значення й актуальності набувають приховані форми впливу на суспільну свідомість. Найпоширенішим і найефективнішим різновидом прихованого впливу є мовне маніпулювання суспільною свідомістю. ЗМІ реалізують можливість впливу настільки інтенсивно, що низка дослідників [8, с. 24] уже виокремлює маніпулятивний вплив як одну з найважливіших функцій ЗМІ поряд із інформаційною, освітньою, артикуляційною, критичувальною тощо.

Маніпулювання свідомістю може здійснюватися вербальними, візуальними та акустичними способами на трьох рівнях: індивідуальному, груповому й масовому. Суб'єктом маніпулю-

вання свідомістю в сучасному суспільстві активно є ЗМІ. Шляхом маніпулювання до свідомості впроваджують ідеї, образи, асоціації, стереотипи, які можуть повністю, причому непомітно для об'єкта впливу, змінити його ставлення до світу чи картини всього соціуму.

У роботі прийнято таке розуміння мовного маніпулювання: прихований інформаційно-психологічний вплив на людину за допомогою мовних засобів, який здійснюють на трьох рівнях (індивідуальному, груповому та масовому), націлений на спонукання людини до дій, що входять у суперечність із її інтересами, світоглядом, а також із мовною картиною світу й системою цінностей суспільства загалом.

Способи впливу ЗМІ на свідомість вивчено переважно на матеріалі друкованих джерел, тобто письмового мовлення. Фрагментарно репрезентовано способи візуального впливу та звукового оформлення (на телебаченні й радіо), а також нейропсихологічні аспекти сприйняття, оскільки ці проблеми належать до компетенції психологічних наук.

Однією з фундаментальних праць із мови ЗМІ є дослідження Т. Добросклонської, котра розвиває напрям західної медіалінгвістики. Нею встановлено низку закономірностей побудови мас-медійного тексту: синтагматичне членування висловлення, граматична варіативність і її зв'язок з інтерпретацією тексту, особливості вираження думки автора тексту, низка лінгвокультурологічних особливостей дискурсу. Важливим аспектом її праці є аналіз концепції медійної грамотності.

Цікавою є взаємодія вербальних і невербальних способів впливу на свідомість у ЗМІ. Так, Т. Добросклонська відзначає, що стосовно сфери мас-медіа традиційне визначення тексту як об'єднаної змістовим зв'язком послідовності знакових одиниць, основними якими є зв'язність і цілісність, виходить за межі вербального рівня, наближаючись до семіотичної інтерпретації понять, які мають на увазі послідовність будь-яких, а не тільки вербальних знаків. Текст у ЗМІ послідовно розгортається одразу на кількох рівнях: вербальному, відеографічному й рівні звукового супроводу, утворюючи єдине ціле.

У періодиці більшість статей доповнюють фотографіями, ілюстраціями, що створюють разом із текстом єдиний семіотичний ряд. Зоровий образ, який швидко й ефективно впливає на свідомість і підсвідомість, нерідко може змінити весь зміст статті. Глядачі забувають, що саме їм говорили про героя сюжету, але запам'ятовують супровідний візуальний образ. Однією з реалізацій цього прийому може бути повідомлення істинної інформації в супроводі показу хибного чи маніпуляційного навантаженого відеоряду. Правда забувається, тому що зорові враження мають сильніший вплив на свідомість.

Як свідчать дані спостережень [5], ілюстрації є дієвим засобом впливу. Причому одна велика ілюстрація краща за кілька маленьких. Високоякісна ілюстрація спонукає прочитати текст у півтора раза більше осіб, ніж звичайна. Фотографії привертають більше уваги, ніж малюнки, але карикатури привабливіші, ніж фотографії. Ілюстрації, що зображають людей, привертають увагу на 23% більше, ніж ілюстрації, які зображають неживі предмети. Важливу роль відіграє й розташування тексту: косе зображення тексту сприймається гірше; рядок у газетному або журнальному оголошенні не повинен бути довшим за 8 см для його ефективного сприйняття тощо. Трикутник, поставлений на одну зі своїх вершин, асоціюється з рухом, еліпс сприймається доброзичливіше, ніж квадрат або коло. Горизонтальні лінії створюють відчуття статичності, а діагональні – динаміки.

Рис. 1. Мітинг під стінами Міноборони України

Тонкі лінії символізують витонченість і точність, а товсті – важкість, масивність, надійність.

Суттєву функцію виконує колір: багатобарвні тексти є помітнішими, ніж чорно-білі, на 65%. А фахівці з галузі реклами послуговуються правилом чотирьох кольорів, адже чотирикільорова реклама приваблює на 50% більше читачів, ніж чорно-біла.

Важливим чинником є шрифт. Розрізняють шрифти виділення (заголовки, підзаголовки, логотипи, звернення, підкреслення) і шрифти текстові. Набраний заголовними й рядковими буквами текст читається легше, ніж набраний або одними заголовними, або одними рядковими.

Спираючись на дослідження М. Окландера, зауважимо, що людям притаманне вибіркоче перекручування інформації. Вибіркове перекручування – це схильність особи трансформувати й інтерпретувати вхідну інформацію, додаючи їй особистісного забарвлення так, щоб підтримувати, а не заперечувати власні ідеї та думки [5]. Дослідник доводить, що нерідко особа чує лише те, що хоче почути. Як наслідок, виникають домислення й нівелювання.

Феномен вибіркового перекручування відіграє помітну роль у психології впливу, адже реципієнти можуть звернути увагу чи, навпаки, проігнорувати деяку інформацію, залежно від своїх суджень, про надані відомості. Вибіркове перекручування може бути викликане занадто оригінально закодованим повідомленням, яке, можливо, не буде розкодоване в передбаченому напрямі. Воно може також бути викликане тим, що адресати вже мають власні переконання, є лояльними до певних поглядів, тому можуть навмисно викривити повідомлення, щоб не суперечити вже наявному способу думок.

Людина пам'ятає лише частину отриманої інформації. Перехід її з оперативної пам'яті до тривалої залежить від кількості й типу повторних звернень до цієї теми. Повторне звернення має бути не просто повторюванням, а процесом, за якого одержувач інформації опрацьовує її зміст так, що закріплені в оперативній пам'яті асоціації переходять до тривалої пам'яті. Якщо адресат завжди сприймав об'єкт повідомлення позитивно, постійно відтворював для себе аргументи на його підтримку, підвищена ймовірність того, що звернення будуть сприйнятими й запам'ятованими. Якщо ж ставлення одержувача негативне, то звернення, найімовірніше, буде відкинуто.

Наприклад, у Києві 28 серпня 2014 року відбувся мітинг під стінами Міноборони України, на якому жінки вимагали надати важку зброю солдатам у зоні АТО, які є їхніми синами, чоловіками, братами. Статтю супроводжувало фото, подане на рис. 1.

Це фото й вимоги мітингувальників були одразу перекручені читачами з проросійськими політичними настроями. З'яви-

лися коментарі, у яких засуджували українських матерів за те, що вони не прагнуть миру, спокою для своїх дітей, а прагнуть війни й смерті людей із сепаратистськими поглядами. Проте на мітингу йшлося про подолання корупції, про чесність керівництва, а надання сучаснішої зброї було лише однією з висунутих вимог. Підібране фото й відповідне подання інформації забезпечили лише часткове сприйняття реальних подій, що відбувалися на мітингу.

На думку фахівців, наявність цих трьох особливостей – вибіркового сприйняття, вибіркового перекручування й вибіркового запам'ятовування – означає, що необхідно докласти чимало зусиль для доведення свого звернення до реципієнта [5].

Отже, мовний вплив на свідомість, здійснюваний у відкритих і прихованих формах на всіх рівнях структури мови, являє собою комплексну лінгвістичну систему, яка володіє необхідним мовним інструментарем і перебуває в процесі безперервного оновлення за рахунок динаміки мовних процесів.

Мовний вплив на свідомість, що виявляється в прихованих формах, побудовано на двох основних принципах: порушення референції та композиція матеріалу.

Аналіз матеріалу засвідчив, що вплив на свідомість можна здійснювати як у відкритих (риторика, пропаганда, піар тощо), так і прихованих формах (мовне маніпулювання, мовна демагогія). Мовне маніпулювання як найпоширеніша форма мовного впливу в сучасних ЗМІ відрізняється від інших форм неусвідомленим для реципієнта процесом аргументації, відсутністю очевидної психологічної агресії, завальованою націленістю на результати й при цьому високою результативністю впливу.

Вербальний вплив на реципієнта модифіковано через інформацію, яка надходить іншими каналами комунікації, передусім візуальним каналом. Одним із нових явищ технології мовного впливу є візуалізація тексту. Лінгвістичні технології мовного впливу на свідомість у комплексі з візуальними та акустичними можуть призвести до масштабних змін, зокрема деформації мовної картини світу історико-культурної спільності, а також до зміни системи цінностей окремого індивіда в суспільстві загалом.

Сила соціального впливу політичного дискурсу має пріоритетним відношенням імпліцитний прагматичний складник, адже інтенція політичного дискурсу лежить у площині непрямого переконання, спонукання, формування когнітивних установок як основи прийняття рішень. Політичний дискурс має експліцитну спрямованість на предметне інформування як один зі способів маскування прихованого впливу (маніпуляції) через формування ідентичності адресата й адресанта.

Механізм впливу політичного дискурсу на адресата містить кілька рівнів еволюції свідомості людини. Найважливішим для маніпулятивної діяльності є біовживальний рівень і поняття про загрозу для життя і здоров'я. Другим рівнем є емоційно-територіальний, побудований на твердженні про унікальність нації, народу. Третій рівень має підґрунтям тему мудрого героя/керівника, міфологічну схему про турботливого «бадька народу» тощо.

Висновки. В умовах сучасного інформаційного простору технології впливу на свідомість постійно вдосконалюються, ускладнюються. Разом із тим лінгвістична теорія розкриває нові перспективи й нові аспекти опису мовних об'єктів, що потребує подальшого детального дослідження. До таких плідних досліджень можна зарахувати аналіз синтаксичних конструкцій з урахуванням типових і конкретних умов використання їх

у мовленні, співвіднесенні з дійсністю, ситуацією мовлення, тобто в прагматичному плані.

Література:

1. Василина М.А. Основы теории коммуникации / М.А. Василина. – М. : Гардарика, 2003. – 615 с.
2. Добросклонская Т.А. Медиалингвистика: системный подход к изучению СМИ (Современная английская медиаречь) / Т.А. Добросклонская. – М. : Флинта, 2008. – 203 с.
3. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
4. Кабатченко Т.С. Методы психологического воздействия : [учебное пособие] / Т.С. Кабатченко. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 554 с.
5. Окландер М.А. Поведінка споживача : [навчальний посібник] / М.А. Окландер, І.О. Жарська. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 208 с.
6. Матвеева Л.В. Актуальные проблемы медиапсихологии / Л.В. Матвеева // Человек как субъект и объект медиапсихологии. – М. : МГУ имени М. В. Ломоносова, Ин-т человека ; Изд-во Моск. ун-та, 2011. – С. 151–168.
7. Мегентесов С.А. Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции / С.А. Мегентесов, И. Мохаммад. – Краснодар : КубГУ, 1997. – 111 с.
8. Михальская А.К. Язык российских СМИ как манипулирующая система / А.К. Михальская // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : тезисы докладов Международной научной конференции. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 23–25.
9. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Г. Почепцов. – К. : Київський ун-т, 1996. – 308 с.
10. Романов А.А. Языковая суггестия в предвыборной коммуникации / А.А. Романов, И.Ю. Черепанова. – Тверь : ГЕРС, 1998. – 205 с.
11. Шейнов В.П. Искусство убеждать / В.П. Шейнов. – М. : Приор, 2000. – 304 с.
12. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / Э. Шостром ; пер. с англ. А. Малышевой. – М. : Дубль-В ; Дельта-92, 1994. – 128 с.

Малая Ю. В. Механизмы социального влияния в политическом дискурсе

Аннотация. В статье выяснены основные подходы к анализу проблем социального влияния в политическом дискурсе, сопоставлены взгляды исследователей относительно природы влияния на сознание. Значительное внимание уделено выявлению способов манипулирования человеческим сознанием, систематизированы механизмы социального влияния в политическом дискурсе.

Ключевые слова: адресат, адресант, дискурс, политический дискурс, текст, суггестия, предложения.

Mala U. Mechanisms of social influence in political discourse

Summary. The study reveals main approaches to the analysis of problems of social influence in political discourse, compares the researchers' views on the nature of influence on consciousness. Much attention is paid to detecting the ways of manipulation of human consciousness. The study systematizes the mechanisms of social influence in political discourse.

Key words: addressee, addresser, discourse, political discourse, text, suggestion, sentences.

*Матвейко О. В.,**старший преподаватель кафедры немецкого языка и перевода
немецкого технического факультета
Одесского национального политехнического университета**Меньшикова Е. С.,**старший преподаватель кафедры немецкого языка и перевода
немецкого технического факультета
Одесского национального политехнического университета*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация. В статье рассматривается и доказывается эффективность использования в учебном процессе продуктов IT-технологий, в связи с этим отмечается важная роль подготовленности преподавателя к такому виду деятельности на занятиях по иностранному языку.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная компетентность, IT-технологии, информатизация образования, дидактика, иностранный язык, мотивация, оптимизация образовательного процесса.

Постановка проблемы. Сегодня общемировая интеграция, расширение межнациональных и межкультурных связей способствуют формированию новых требований к подготовке выпускников высших технических учебных заведений и, соответственно, к профессионализму преподавателей иностранного языка. Для решения задач, которые стоят перед украинским высшим образованием, требуются высококвалифицированные преподаватели высшей школы, способные работать в изменившихся условиях. Безусловно, к важным показателям высокой профессиональной подготовки преподавателя можно отнести не только высокий уровень владения предметом, соответствующей методикой, коммуникативной, психолого-педагогической, социальной, общекультурной компетенцией, но и способность преподавателя применять информационные и коммуникационные технологии в профессиональной деятельности в условиях информатизации украинского общества и образования.

Целью статьи является рассмотрение роли информационно-коммуникационной компетентности преподавателя в процессе обучения иностранному языку студентов технических дисциплин в современных условиях.

В статье ставится задача анализа возможностей информационно-коммуникационной компетентности преподавателя, применяемых на занятиях по иностранному языку со студентами инженерных специальностей.

Изложение основного материала исследования. Согласно мнению Т.С. Паниной, С.А. Дочкина, Ю.В. Клецова, информационно-коммуникационная компетентность (далее – ИК-компетентность) преподавателя является многоплановой [1]. Опираясь на исследования Л.А. Басурматоровой, Л.С. Хуснутдиновой, можно выделить 3 уровня ИК-компетентности: предметно-ориентированная ИК-компетентность, базовая ИК-компетентность, общая ИК-компетентность [2].

Безусловно, все эти три уровня связаны между собой. Однако, в силу того что мы рассматриваем в данном исследовании феномен ИК-компетентности в весьма узком пространстве – пространстве технических дисциплин, в нашем исследовании мы уделим внимание как раз применению предметно-ориентированной ИК-компетентности преподавателя данного профиля в учебно-методическом процессе.

Рассматривая данный процесс с точки зрения дидактических принципов, И.В. Роберт выделяет ряд методических целей, которые наиболее эффективно реализуются при использовании информационных технологий:

- индивидуализация и дифференциация процесса обучения (например, за счет возможности поэтапного продвижения к цели по линиям различной степени сложности);
- осуществление контроля с обратной связью и диагностикой ошибок (констатация причин ошибочных действий обучаемого и предъявление на экране компьютера соответствующих комментариев);
- осуществление тренировки в процессе усвоения учебного материала и самоподготовки учащихся;
- высвобождение учебного времени;
- компьютерная визуализация учебной информации;
- моделирование и имитация изучаемых либо исследуемых объектов, процессов или явлений;
- обеспечение доступа к сети информации;
- усиление мотивации обучения (например, за счет изобразительных средств программы или вкрапления игровых ситуаций);
- вооружение обучаемого стратегией усвоения учебного материала;
- развитие определенного вида мышления (например, наглядно-образного, теоретического);
- формирование умения принимать оптимальное решение или вариативные решения в сложной ситуации;
- формирование информационной культуры обучаемого и обучающего [3].

Практическое осуществление компетентностного подхода на занятиях. Как практически осуществляется компетентностный подход преподавателя с точки зрения применения IT-технологий и ресурсов к обучению будущих инженеров иностранным языкам?

В первую очередь, следует отметить, что для обеспечения достаточно высокого уровня профессиональной подготовки к занятиям по иностранному языку в рамках определенной технической дисциплины преподавателю никак не обойтись без интернета, тем более, что в большинстве своем иностранный язык в технических вузах преподают специалисты, получившие высшее филологическое образование. Поэтому в данном случае следует владеть профессионально не только иностранным языком, но и изучить техническую специальность. Исходя из того, что большую роль приобретает умение работать с электронными словарями и глоссариями, возникает потребность систематизировать уже имеющиеся словари, создавать новые на базе интернета применительно к данной дисциплине.

Кроме того, преподаватель должен быть компетентен в работе с программными средствами.

Программные средства, согласно классификации И.В. Роберта, по своему методическому назначению можно разделить на следующие типы:

- обучающие программные средства, методическое назначение которых – сообщение суммы знаний, формирование умений и навыков учебной или практической деятельности и обеспечение необходимого уровня усвоения, устанавливаемого обратной связью, реализуемой средствами программы;
- программные средства-тренажеры, переназначаемые для выработки навыков и умений, осуществления самоподготовки;
- контролирующие программные средства, предназначенные для контроля либо самоконтроля;
- информационно-поисковые программные системы, предоставляющие возможность выбора и вывода необходимой пользователю информации;
- имитационные программные средства, имитация определенных условий, к примеру, языковой среды;
- демонстрационные программные средства, наглядное представление материала;
- учебно-игровые программные средства;
- досуговые программные средства [3].

Отличительной особенностью технологий мультимедиа, по сравнению с традиционными, в учебном процессе является представление информации не только в виде текста, но и в виде образов, которые позволяют максимально сконцентрировать внимание обучающихся, способствуют лучшему пониманию, осмыслению и запоминанию информации, что открывает безграничные возможности создания языковой среды в условиях отсутствия аутентичных носителей иностранного языка.

При работе с информационными технологиями перед преподавателем ставится непростая задача органичного соединения программных (визуализация, анимация, цвет, гипертекст, многооконность, манипулирование, моделирование, аудиовизуализация, интерактивность) и традиционных психолого-педагогических методов (наглядность, доступность, эмоциональное регулирование, контроль, обратная связь) [4]. Мультимедийные программы удобны тем, что они наглядны и доступны, имеют высокий уровень структурированности (многоуровневость), обладают удобной навигацией, дают возможность легко перейти в любое место текста по гиперссылке, обладают относительно просто реализуемыми возможностями обратной связи (встроенные тестовые и контрольные вопросы), оживляются присутствием динамических объектов. Преподаватель может использовать уже готовые мультимедийные про-

дукты для проведения занятий с компьютерной поддержкой, быстро и качественно проверяют знания студентов с помощью тестового компьютерного контроля. Однако проблема состоит в том, что зачастую довольно сложно найти подходящую программу, особенно для занятий иностранным языком в определенных технических сферах.

При определенном уровне информационной компетентности преподаватель мог бы сам создавать похожие мультимедийные программы или вносить определенные дополнения в уже существующие продукты.

Еще одной составляющей информационной компетентности преподавателя иностранного языка является умение проводить Online-тестирования. На сегодняшний день существует множество Online-тестов, от наиболее простых до чрезвычайно сложных, которые предлагают широкий диапазон заданий, раскрывающих особенности истории и культуры изучаемой страны. Отдельно стоит сказать о проведении международных онлайн-тестирований, таких как OnDaF, проводящихся представителями международных организаций на базе украинских университетов при помощи и содействии украинских преподавателей иностранных языков при наличии у последних должного уровня информационно-компьютерной компетентности.

Кроме того, на преподавателя ложится ответственность информационного контроля над работой студентов, у которых зачастую отсутствует понимание социальных, этических, правовых и общественных ценностей использования информационных технологий.

Высокого уровня компьютерной грамотности от преподавателя требует дистанционное обучение, являющееся еще одним из современных методов преподавания иностранного языка удаленно. При реализации дистанционного обучения используются пути обмена информацией по электронной почте, всевозможные информационные ресурсы интернет и CD-ROM, преподаватели и студенты должны уметь пользоваться каталогами, подбирать необходимую литературу и быстро находить необходимое в электронных ресурсах, принимать участие в видеоконференциях. Квалификация преподавателя высшей школы подразумевает не только умение передавать определенные знания и навыки по профилю, но и умение организовывать творческую и самостоятельную работу студента, научить его использовать современные технологии и программы, позволяющие работать над иностранным языком. Согласно суждениям Л.Д. Михайловой и О.А. Омельченко, «преподаватель создает условия, которые способствуют самообразовательной активности либо обучению, и такую их взаимосвязь, благодаря которой обучение станет следствием этой активности» [5, с. 89].

Кроме того, преподаватель не должен недооценивать психологический аспект влияния работы с информационными технологиями на психику студента [6]. Среди положительных психологических аспектов, отмеченных у учащихся, продолжительное время работающих с продуктами информационных технологий, А.Е. Войскунский и О.К. Тихомиров отмечают упорство, настойчивость в достижении целей, независимость, склонность к принятию решений на основании собственных критериев, достаточно высокий интеллект, склонность к творческой деятельности [7]. Кроме того, студент, который работает за компьютером и совершает ошибку, не ощущает эмоционального дискомфорта и неуверенности перед аудиторией. Однако не стоит забывать, что стремление преподавателя увеличить количество информации в компьютерной обучающей программе может привести к

чрезмерной нагрузке на нервную систему обучаемого, желание повысить скорость информационного потока или продолжительность занятий приводит к понижению качества усваиваемой учебной информации, к увеличению количества ошибок, ухудшению настроения и самочувствия пользователя. Все это является следствием различных причин, основными из которых выступают следующие: увеличение нагрузки на зрительный канал связи; истощение эмоционального заряда, к которому приводит первоначальная встреча с новым; накопление отрицательных эмоций из-за возможных неудач и неясностей.

На современном этапе информатизации образования происходит активное освоение новых информационных технологий, их фрагментарное внедрение в учебные дисциплины, адаптация к учебному профилю. Однако не стоит забывать, что само по себе оснащение компьютерными технологиями учебных заведений вовсе не гарантирует переход образования на новый качественный уровень. Успешное использование компьютерных технологий предполагает внедрение новых методических и педагогических концепций и определенную подготовку преподавателя, от которого требуется, как минимум, освоить общие требования ПК и ОС Windows, программу для создания презентаций (PowerPoint), программы просмотра графических файлов, программы Microsoft Word, Excel, программы для сканирования текстов и графики, что является необходимым для обеспечения наглядности и насыщенности занятия, открывает возможность создания тестовых и учебных презентаций, приводит к интенсификации обучения и соответствию современным требованиям по информатизации учебного процесса [8].

Ход эксперимента. Практическую часть работы хотелось бы посвятить небольшому эксперименту, с помощью которого можно доказать эффективность применения компьютерных технологий и программ на занятиях по иностранному языку, что возможно лишь при условии наличия у преподавателя информационно-коммуникационной компетентности. Были выбраны 2 группы, примерно одинаковые по численности – 10 и 11 студентов, обучающихся на немецком техническом факультете. Эксперимент был проведен для группы № 1 в компьютерном классе, для группы № 2 в естественных условиях – в форме занятий в аудиториях Одесского политехнического университета. Темами занятий для обеих групп стали грамматическая конструкция «Пассивный залог глагола в немецком языке» и тема “Betriebssysteme” (операционные системы). Занятия проводились двумя различными преподавателями в течение 1 месяца (всего 12 занятий).

В группе № 1 (10 человек) на занятиях в комплексе с традиционными материалами, учебниками, методическими разработками активно применялись интернет-ресурсы и различные компьютерные программы, такие как:

- а) Word Search, программа позволяет отыскивать в рядах различных букв, которые заключены в квадрат, расположенные вертикально, горизонтально, по диагонали, опорные слова текста: существительные, глаголы, прилагательные и т.д.;
- б) Criss-cross, программа служит для составления кроссвордов;
- в) Double Puzzles, программа предполагает составление слов из линии беспорядочно стоящих букв;
- г) Verbrainer, программа предназначена для повторения темы временных форм глагола;
- д) Lückentext, данная программа достаточно проста, студент должен вставить соответствующие слова в пропуски в предложениях.

Также на занятиях применялись электронные переводчики Promt, AbbyLingvo, Multitran для автоматического перевода текстов. Активно использовалась программа Power Point. Проводилось аудирование при помощи программ Media Player с целью обучения аудитивным навыкам и умениям, Online-тестирование в качестве контроля знаний.

В группе № 2 (11 человек) обучение производилось только на основе базового учебника, методических разработок, сборника упражнений и таблиц.

Следует отметить, что в группе № 1 применение компьютерных технологий на занятиях по немецкому языку позволило оптимизировать управление обучением, повысить эффективность и объективность учебного процесса при значительной экономии времени учителя.

Процесс экспериментальной работы отслеживался путем фиксации текущих результатов в ходе осуществления эксперимента. В итоге был проведен анкетирование студентов и сравнительный анализ полученных данных.

Анкетирование показало, что интегрирование компьютерных программ в процесс обучения:

- а) вызывает у студентов повышенный интерес к изучаемому предмету и создает условия их повышенной мотивации в изучении немецкого языка;
- б) помогает освоить практические навыки и умения подготовки, проведения презентаций с помощью программы Power Point;
- в) развивает логическое мышление и пространственное воображение;
- г) обеспечивает эффективное усвоение большого объема учебной информации;
- д) позволяет осуществлять независимое Online-тестирование, что улучшает психологический климат в группе;
- е) создает условия для экономии времени при выполнении переводов.

Сравнительный анализ качества знаний, уровень которых был определен в процентах, в двух группах выглядит следующим образом.

Группа № 1 (10 студентов, обучение с применением IT-технологий): на 90–100 баллов материал усвоили 54,5%, на 75–90 – 27,2%, на 60–75 – 18,3% студентов, баллы ниже 60 не получил никто.

Группа № 2 (11 студентов, обучение без использования IT-технологий): на 90–100 баллов материал усвоили 20%, на 75–90 – 40%, на 60–75 – 30% студентов, баллы ниже 60 получили 10% студентов.

Как доказывают результаты проведенного эксперимента, применение преподавателем на занятиях по иностранному языку мультимедийных программ и ресурсов интернет, а также Online-тестирования позволили добиться получения значительно более высоких показателей уровня знаний в рамках изучаемой грамматической и лексической тем.

Данный эксперимент доказал также, что в условиях применения в обучении информационных технологий складывается более благоприятная ситуация для проявления индивидуальных форм мотивации у студентов. Обучение с применением информационных технологий позволяет формировать у них позитивное отношение к учению; поддерживать их компетентность и уверенность в себе, стимулируя тем самым внутреннюю мотивацию; повысить объективность самооценки, дисциплинированность и интеллектуальную активность, самочувствие и настроение и тем самым эффективность обучения в целом.

Опрос о целесообразности внедрения программных средств в учебный процесс, проведенный на завершающей стадии эксперимента, показал следующее: 85% респондентов, участвовавших в обучении с применением информационных технологий, заявили, что условия, созданные в рамках использования технических средств, не только обеспечили необходимую для обучения мотивацию, но и стимулировали желание глубже изучить предложенный учебный материал.

Выводы. Таким образом, роль информационно-коммуникационной компетентности как одной из составляющих профессиональной подготовки преподавателя иностранного языка в технических вузах достаточно велика, т. к. это позволяет эффективно реализовывать поставленные перед преподавателем цели и задачи в обучении иностранным языкам в современных условиях. Интернет-ресурсы, мультимедийные и интерактивные программы, используемые на занятиях, превращают процесс изучения иностранных языков в интересный творческий процесс, повышают уровень мотивации студентов и способствуют достижению такой образовательной цели, которая предполагает эффективное использование языка в профессиональном направлении и межкультурном общении.

На сегодняшний день всё еще остается актуальной проблема несоответствия уровня информационной компетентности преподавателя иностранного языка требованиям современного образовательного процесса, в каждом компоненте которого должна осуществляться деятельность педагога и учащихся с использованием ИК. В связи с существующей проблемой рекомендуется подготовка преподавателей использованию средств ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) на специализированных курсах, обмен опытом преподавателей иностранного языка на внутриуниверситетских семинарах, посвященных проблемам освоения ИК и внедрения компьютерных технологий на занятиях, самообразование преподавателей иностранного языка в сфере использования информационных технологий в профессиональной деятельности.

Литература:

1. Дочкин С.А. Уровни информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников / С.А. Дочкин, Ю.В. Клецов, Т.С. Панина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ktiipro.ru.
2. Басурматорова Л.А. Роль ИКТ-компетентности учителей-предметников в образовательном процессе / Л.А. Басурматорова, Л.С. Хуснутдинова // Материалы Международной научно-практической конференции «Опыт и перспективы использования информационно-коммуникационных технологий в образовании» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ict.edu.ru/vconf/files/10932.doc.
3. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования / И.В. Роберт. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 205 с.

4. Євстаф'єва І.Г. Використання мультимедійних середовищ у навчально-виховному процесі / І.Г. Євстаф'єва // Організація навчально-виховного процесу. – 2004. – Вип. 3. – С. 57–61.
5. Михайлова Л.Д. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій вивчення іноземних мов / Л.Д. Михайлова, О.А. Омельченко // Організація навчально-виховного процесу. – 2009. – Вип. 15. – С. 88–111.
6. Тихомиров О.К. Психологические знания в теории и практике искусственного интеллекта / О.К. Тихомиров // Пользовательский интерфейс. – 1993. – Вип. 2. – С. 11–16.
7. Войсунский А.Е. Интернет – новая область исследований в психологической науке / А.Е. Войсунский // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. – М., 2002. – Вип. 1. – С. 82–101.
8. Мельник М.Г. Використання сучасних комп'ютерних технологій у процесі вивчення іноземної мови / М.Г. Мельник, Н.М. Переверза // Організація навчально-виховного процесу. – 2006. – Вип. 7. – С. 205–209.
9. Кульга Н.К. Використання інноваційних технологій навчання – запорука успіху якісної підготовки фахівців / Н.К. Кульга // Проблеми освіти. – 2000. – Вип. 22. – Ст. 81–85.
10. Пожидаєва І.В. Інтернет та перспективи неперервної освіти / І.В. Пожидаєва, Л.М. Сольвар // Нові технології навчання. – 2005. – Вип. 40. – Ст. 232–239.

Матвейко О. В., Меншикова О. С. Ефективність використання інформаційно-комунікаційної компетентності викладача на заняттях з іноземної мови для студентів інженерних спеціальностей

Анотація. У статті розглядається й доводиться ефективність використання в навчальному процесі продуктів ІТ-технологій, у зв'язку з цим відзначається визначна роль підготовленості викладача до такого виду діяльності на заняттях з іноземної мови.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна компетентність, ІТ-технології, інформатизація освіти, дидактика, іноземна мова, мотивація, оптимізація навчального процесу.

Matveiko O., Menshykova O. Effective using of information and communication competence in teaching a foreign language to engineering students

Summary. This article is devoted to the peculiarities of information and communication competence of a teacher in teaching a foreign language to engineering students under conditions of rapid development of science and technology. The effective use of IT-technology tools in the learning process is being considered and proved in the process of the study, and in this regard the important role of teacher competence in such kind of activity at the lessons of foreign language has been stated.

Key words: information and communication competence, foreign language, IT-technologies, didactics, motivation, optimization of education process.

*Мічуріна А. О.,**студентка**Національної металургійної академії України**Ткач Л. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності**Національної металургійної академії України*

ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У РОБОТІ ПРИЙМАЛЬНОЇ КОМІСІЇ ВНЗ

Анотація. У статті розглянуто зовнішню і внутрішню маркетингову комунікацію вищого навчального закладу у сфері надання освітніх послуг. Запропоновано вдосконалення маркетингової комунікації на прикладі роботи відділу приймальної комісії вищого навчального закладу.

Ключові слова: маркетинг освітніх послуг, маркетингова комунікація, приймальна комісія, профорієнтаційна робота.

Постановка проблеми. На сьогодні питання маркетингових комунікацій у сфері вищої освіти набуває великого значення, оскільки з розвитком інформаційних технологій, зростанням конкуренції на ринку праці, підвищенням вимог до молодих фахівців зростає і роль освіти. Ураховуючи різноманіття пропозицій на ринку освітніх послуг, можна відчувати труднощі у виборі необхідної програми освіти. У зв'язку з цим чимала роль відводиться маркетинговим комунікаціям як джерелу інформації про товари й послуги і як способу формування іміджу вищого навчального закладу (далі – ВНЗ). Останнім часом поняття «маркетингові комунікації» набуває ключового значення в усіх сферах на ринку вищої освіти, оскільки маркетингова комунікація – це система комплексу взаємопов'язаних елементів, завдяки яким здійснюється збирання, обмін, обробка та передання інформації від одного суб'єкта до іншого.

У роботі ВНЗ чималу роль відіграє такий структурний підрозділ, як приймальна комісія, яка використовує у своїй роботі маркетингові комунікації, комунікаційними каналами яких є реклама, public relation, виставки, Інтернет, профорієнтаційна робота тощо, але виникає питання: які комунікації є ефективними, найперспективнішими, а які потребують певних змін щодо впровадження й реалізації або є недоцільні в роботі.

Теоретичні та практичні аспекти використання маркетингу у сфері вищої освіти було досліджено й висвітлено в наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: Л. Балабанової, М. Василевського, В. Вітлінського, А. Вовчак, В. Герасимчук, Н. Гончарової, О. Грішанової, А. Загороднього, У. Зінурова, С. Ілляшенка, Є. Крикавського, К. Корсак, О. Панкрухіна, А. Сагінової та ін. Особливості комунікаційної політики ВНЗ досліджували О. Телетов, І. Ванькіна, О. Єгоршин, В. Кучеренко, М. Матвіїв, Т. Оболенська, І. Решетнікова, Є. Савельєв, Д. Шевченко. Однак у багатьох працях розглядається традиційний комплекс маркетингових комунікацій у розрізі чотирьох його складових (реклами, зв'язків із громадськістю, особистих продажів і стимулювання збуту).

Незважаючи на значні результати наукових досліджень у галузі надання освітніх послуг, ретельний аналіз літературних

джерел виявив, що в наукових працях на належному рівні не відображено деякі аспекти сфери управління профорієнтаційною роботою.

За окремими інформаційними даними роботи Національної металургійної академії України (далі – НМетАУ) за 2009–2014 рр. розглянуто зовнішню й внутрішню маркетингову комунікацію вищу у сфері надання освітніх послуг і запропоновано її вдосконалення на прикладі роботи відділу приймальної комісії НМетАУ.

Метою статті є аналіз роботи приймальної комісії та види засобів маркетингових комунікацій щодо надання освітніх послуг, розробка та пропозиції щодо вдосконалення профорієнтаційної роботи як одного з виду комунікативного засобу передавання інформації в роботі відділу приймальної комісії ВНЗ на прикладі НМетАУ, м. Дніпропетровськ.

Вклад основного матеріалу дослідження. Формування системи вищої освіти і становлення регіонального ринку освітніх послуг істотно вплинули на умови діяльності ВНЗ і роботу приймальних комісій. Тому дедалі більше виникає потреба в маркетингових комунікаціях та ефективному управлінні профорієнтаційною роботою ВНЗ.

У діяльності приймальної комісії, яка є робочим органом ВНЗ і створюється для проведення прийому вступників на навчання, ключовими є завдання, низка функцій, які необхідно виконувати (рис. 1) [4].

Щодо ефективної роботи діяльності ВНЗ і роботи приймальної комісії особливе місце посідають маркетингові комунікації в наданні освітніх послуг. Тому маркетинг освітніх послуг передбачає, що головне завдання освітніх установ – визначити потреби та інтереси споживачів, пристосуватися до того, щоб задовольняти їх, чим зберігається й збільшується благополуччя споживачів освітніх послуг і забезпечуються довгострокові вигоди самого навчального закладу.

Ринок комунікацій України прямо залежить від розвитку передусім споживчого ринку та ринку засобів масової інформації. Використання засобів поширення маркетингових комунікаційних повідомлень найближчими роками зміниться в бік активнішого застосування Internet-технологій у зв'язку з інтенсивним впровадженням комп'ютерних технологій у всі сфери господарювання, у т. ч. у сферу вищої освіти. Але традиційними залишаються друковані засоби масової інформації через свою відносно дешевизну та різнопланове спрямування, а також радіо й телебачення через широке масове охоплення аудиторії.

Основою розробки комунікативної політики ВНЗ має стати маркетингова стратегія на кілька років. Розробляти її повинні маркетингологи ВНЗ. Отже, треба підкреслити необхідність ство-

рення відділу маркетингу в освітній установі, посилення його ролі й значення на сучасному етапі [2, с. 7]. Тому в плануванні маркетингової комунікативної діяльності ВНЗ має опиратися на висновки щорічних маркетингових досліджень, які можуть проводитися відділом маркетингу.

Спробуємо наші теоретичні основи щодо показників діяльності ВНЗ продемонструвати на прикладі роботи приймальної комісії НМетАУ, дослідити й визначити, як саме маркетингові комунікації сприяють ефективності роботи приймальної комісії НМетАУ, надати результати між вишами, виявити конкурентні переваги між двома ВНЗ, які сприяли б підвищенню результативності ПК.

Організацію прийому вступників до НМетАУ здійснює приймальна комісія (відбіркова комісія – для ВНЗ I–II рівнів акредитації). Усі питання, пов’язані з прийомом до НМетАУ, вирішується приймальною комісією на її засіданнях. Рішення приймальної комісії оприлюднюються на своїх інформаційних стендах і офіційному веб-сайті НМетАУ.

Приймальна комісія НМетАУ, за результатами рейтингу ВНЗ Дніпропетровська за 2014 рік, посідає третє місце [1], це показник кращих результатів й організації освітнього процесу та його забезпечення. Для більш наочного прикладу й порівняльної статистики пропонуємо розглянути структурний підрозділ діяльності приймальних комісій двох вищих техніч-

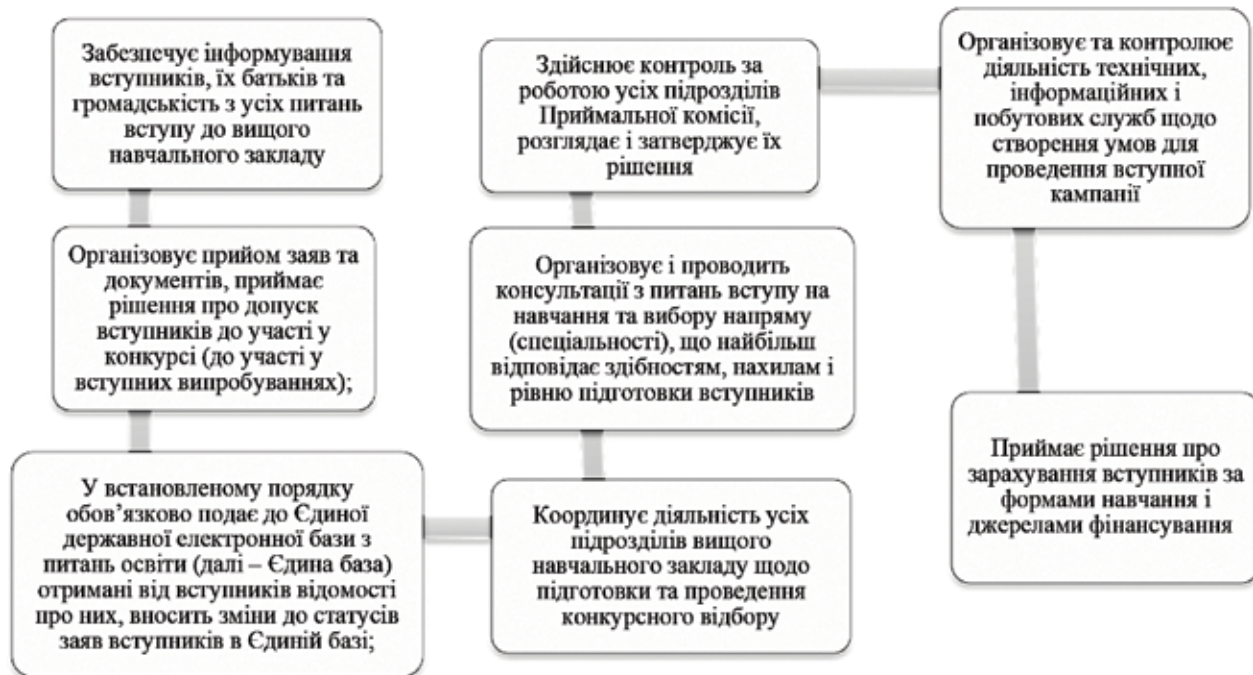

Рис. 1. Основні завдання й функції приймальної комісії

Рис. 2. Основні види маркетингової комунікації

них закладів: Національної металургійної академії України (НМетАУ) та Українського Державного хіміко-технологічного університету (далі – УДХТУ).

«Топ – 200 Україна» НМетАУ і УДХТУ «Топ – 200 Україна»

За показником діяльності НМетАУ й результатами визначення рейтингів університетів України III, IV рівнів акредитації «Топ-200 Україна», НМетАУ посідає 11 сходинку, порівняно з УДХТУ, який посів 127 місце. Із діаграм спостерігаємо показник діяльності НМетАУ, який покращує свій рівень з кожним роком.

Якщо брати порівняльну статистику вступної кампанії за 2014 рік НМетАУ та УДХТУ, то за результатами помітна різниця між вишами в наборі та вступі абітурієнтів: наприклад, подано заяв у НМетАУ – 11 256 абітурієнтів, а в УДХТУ – усього 6 922, що на 38,5% менше, ніж у НМетАУ. Зараховано в НМетАУ на 34% абітурієнтів більше, ніж в УДХТУ. Так, було запропоновано розглядати заочну форму навчання й конкретно економічний факультет. Отже, загальна кількість поданих заяв на заочну форму навчання на економічний факультет НМетАУ становила 653, зарахованих абітурієнтів – 438. Поданих заяв на заочну форму навчання на економічний факультет УДХТУ було 170 заяв, це на 26% менше, ніж у НМетАУ, до зарахування – 124, що менше на 28%, ніж у НМетАУ.

Отже, ми бачимо багато охочих навчатись і отримувати знання саме в НМетАУ. Чималу роль у цих показниках відіграє маркетингова комунікація, результатами якої є великий набір абітурієнтів – це агітаційна й профорієнтаційна робота приймальної комісії. Вступивши до академії, іноземні студенти мають значні можливості здобути якісну вищу освіту в академії, українські студенти можуть навчатись і проходити практику за кордоном; це міжнародне визнання диплома освітньої установи або отримання відразу двох дипломів (вітчизняного й іноземного); відповідні можливості працевлаштування тощо.

Ураховуючи дані аналізу, з удосконалення маркетингово-профорієнтаційної роботи НМетАУ ми пропонуємо таке: структурні підрозділи ВНЗ повинні ще більше приділяти уваги профорієнтаційній роботі в школах. Щодо напрямів профорієнтаційної роботи в новому навчальному році необхідно перейняти позитивний досвід минулих років академії й деталізувати деякі аспекти, а саме: скласти плани профорієнтаційної роботи та призначити відповідальних за цю роботу, сприяти її результативному виконанню; забезпечити представництво де-

канів, завідувачів кафедр, професорів на профорієнтаційних заходах; забезпечити анкетування учнів шкіл для використання результатів для Інтернет-маркетингу; установити дієві зв'язки зі школами міста й районів області, проводити зустріч із батьками, надавати допомогу в організації цих заходів школам (шефство); залучати до профорієнтаційної роботи активно налаштованих до Альма матер колишніх випускників НМетАУ, які працюють у закладах освіти. Щодо сучасних видів профорієнтаційної роботи можна подавати інформацію не тільки на папері, а й на електронному носії (планшеті), де інформація буде більш яскравою, мальовничою та більш вражаючою, використовувати рекламно-інформаційну продукцію. На цьому етапі розвитку вищої школи за умов зростаючої конкуренції, зумовленої економічною й демографічними кризами в Україні, передумовою успішного розвитку та підвищення престижності сучасного ВНЗ є налагодження дієвої й високоефективної профорієнтаційної діяльності.

Пропонуємо створити презентацію про роботу підготовчих курсів приймальної комісії; ужити заходи щодо вдосконалення технічного, програмного та оптимального кадрового забезпечення роботи приймальної комісії у сфері її інформаційної діяльності, обробки баз даних і їх трансферу до Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) та інформаційно-аналітичної системи академії «Деканат» [3]; розробити організаційні й здійснити практичні заходи щодо збільшення кількості вступників – громадян іноземних держав на навчання в академії з визначенням чіткого регламенту проведення вступних випробувань і зарахування цієї категорії вступників до НМетАУ.

На сьогодні дієвими каналами маркетингових комунікацій є Інтернет, де розміщена інформація для вступників про проведення днів відкритих дверей, попередніх тестувань для випускників, а також про початок вступної кампанії; засобами масової інформації лишаються журнали, газети, радіо, телебачення; роздавання друкованої інформації; дуже активно працюють курси підготовчого відділення. Для більш ефективного результату варто звернути увагу на оформлення, яскравість буклетів, які мають інформаційний характер, щодо спеціальностей і випускників академії. Є чимало ефективних сучасних комунікаційних засобів, які потребують удосконалення або розробки щодо їх використання.

Висновки. Достатня, неупереджена, системна маркетингова інформація, аналіз певних змін на ринку освіти й потенцій-

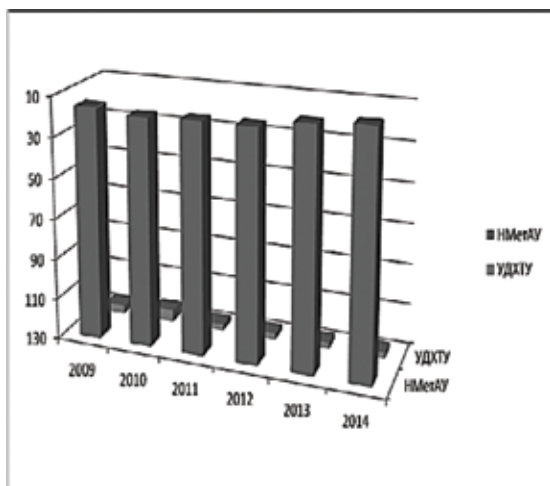

Рис. 3. Діаграма рейтингу

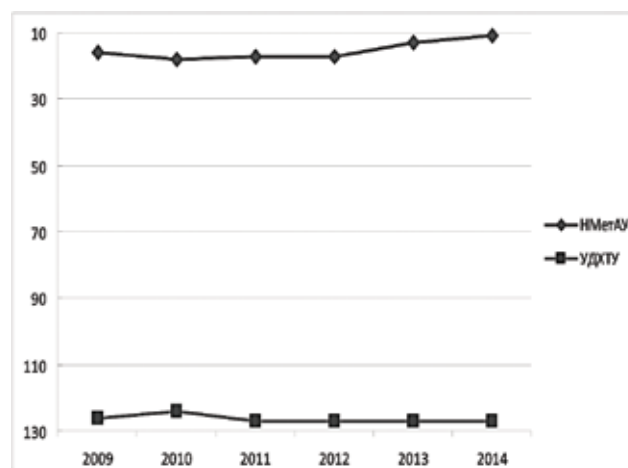

Рис. 4. Лінійний графік рейтингу

них споживачів освітніх послуг дає маркетологу освіти змогу визначати і пропонувати основні напрями профорієнтаційної роботи за напрямами ВНЗ, а також уносити пропозиції щодо коригування рекламної політики академії та діяльності приймальної комісії.

Перспективи подальших пошуків щодо питань ефективного використання маркетингових комунікаційних інструментів для просування освітніх послуг знайдуть своє відображення в реалізації сучасних технологій.

Література:

1. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів на початок 2011/12 навчального року : статистичний бюлетень / Державний статистична служба України. – 2012. – 219 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – 2013.
2. Роль комунікацій у функціонуванні вищих навчальних закладів : [навч. посіб.] / [І. Грищенко та ін.]. – К., 2006. – 14 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://knutd.com.ua/publications/pdf/International_editions/Gryshchenko_Krakhmaleva_6.pdf, вільний.
3. Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2010 р. // Кабінет Міністрів України. – 2011. – № 926. – С. 589.

4. Про затвердження Положення про Приймальну комісію вищого навчального закладу України : Указ Президента України від 01.03.1995 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 49. – С.454.

Мичуріна А. О., Ткач Л. Н. Эффективность маркетинговых коммуникаций в работе приемной комиссии вуза

Аннотация. В статье рассмотрена внешняя и внутренняя маркетинговая коммуникация высшего учебного заведения в сфере предоставления образовательных услуг. Предложено усовершенствование маркетинговой коммуникации на примере работы отдела приемной комиссии высшего учебного заведения.

Ключевые слова: маркетинг образовательных услуг, маркетинговая коммуникация, приемная комиссия, профориентационная работа.

Michurina A., Tkach L. Marketing communications effectiveness in the universities admissions committee

Summary. The article deals with external and internal higher education institution marketing communication in the educational services field. It is proposed to improve marketing communication using the admissions office work as an example.

Key words: marketing of educational services, marketing communication, selection, vocational work.

Панченко С. А.,
докторант

Днепропетровського національного університету імені Олеся Гончара

НАЗВАНИЯ КОМАНД КВН И КВН-СРАВНЕНИЯ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье рассматриваются названия команд КВН как часть лингвистического наполнения развлекательного дискурса. Описаны семантические группы названий, проанализирована их прецедентная основа, рассмотрены определенные стилистические особенности самых необычных названий.

Ключевые слова: название, номинация, КВН, дискурс, развлекательный дискурс.

Постановка проблемы. В статье в общем виде поднимается проблема семантической характеристики текстов КВН как образца развлекательного дискурса. Данная проблема находится в русле важнейших исследований, поскольку существование и популярность разнообразных зрелищных телеформатов, повышенная интерактивность развлекательного сегмента вещания, проникновение игровых форм в прежде недостижимые для подобных приемов жанрах и форматах требуют детального изучения лингвистических особенностей теледискурса.

Несмотря на широкую распространенность КВН в российской реальности, его лексика еще не стала предметом научного лингвистического исследования. Интересный публицистический материал представлен в работах М.Н. Ковалева, М.Н. Марфина, М.Ф. Юнисова, С.А. Янишевского [1–4], однако лексико-семантический аспект языка КВН и его системы номинации, насколько нам известно, еще остается недостаточно исследованным.

Целью статьи является анализ и описание семантической составляющей названий команд КВН. Данный материал интересен с точки зрения теории номинации, с точки зрения прецедентности и стилистики.

Изложение основного материала исследования. Название КВН иногда расшифровывается как «Калейдоскоп Всевозможных Названий». Оригинальное, серьезное, веселое, осмысленное и фантастическое название команды – ключ к победе в последующем конкурсе. Одной из семантических классификаций данных названий является следующая [<http://kvn.org.ua/forum/novosti/2039-cto-v-imeni-tvoem-o-nazvanii-komandy-kvn.html>]:

НЕАДЕКВАТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ:

*Одноразовая пантера,
Квантовый селезень,
Трезвые кони,
Бодрые зайцы.*

«РЕАЛЬНО-ПАЦАНСКАЯ» КЛИКУХА:

*Аранормальные люди,
Брянские мужики,
Парни с лесоповала.*

ПАФОСУ ПОСВЯЩАЕТСЯ:

*Королева Зергов,
Граф Гагарин,
Мания величия,*

У. И. Р.,

Управление делами президента.

СОЧЕТАЕМ НЕСОЧЕТАЕМОЕ:

*6 негров в секунду,
Запал Малина Проект,
Триод и Диод,
Город первого салата,
Цветное радио.*

ПРИВЕТ ЖЕНСКОЙ ФАНТАЗИИ:

*В мужской бане женский день,
Бюст Ленина,
Без мужжикOFF,
Женский клуб «Динамо»,
В джазе только девушки,
Сборная вокзалов Москвы «Ай-нанэ-нанэ».*

ЗВЕЗДА В ШОКЕ:

*8 Джонни Деппов,
Вера в Брежнева,
Оззи Осборн,
Фёдор Двинятин.*

АНТИГЛАМУР В ТЕМЕ:

*Истошённые «Роллтоном»,
Обратная сторона Москвы,
Сборная без определённого места жительства,
Магадан-антикурорт,
Души компанию,
Оптом дешевле.*

«Я ОБАЛДЕВАЮ С НАЗВАНИЙ» (так бы эмоционально отреагировали на них редакторы):

*Бе-бе-бе,
Женская сборная Prrr,
МИФИстофель,
Нормально, Григорий; Отлично, Константин,
Мама Рома,
Соединенные Штаты Осетии,
Сборная города Сбухтыбаракхты,
От 202 и ниже.*

Значительное количество названий команд КВН имеет географический элемент: *Сборная Камызякского края по КВНу, Сборная Блондинок Украины, Винницкие перцы.*

Дискурсу КВН присуще широкое варьирование прецедентных текстов и ситуаций. Трансформации прецедентов уделяется значительное внимание в ряде лингвистических работ, в частности выделяются различные виды заголовков-трансформ в зависимости от их происхождения, и эту классификацию можно применить и к анализу прецедентных текстов названий команд КВН:

1) фразеологический:
*Опять 25;
Теновой кабинет;*

Чертова дюжина;

Снег на голову;

2) пареміологічний (на базі пословиць і поговорок):

Минздрав предупреждал;

3) літературно-художественні:

Три толстяка;

Золотой Телёнок;

Дон Жуаны;

Дети лейтенанта Шмидта;

4) фольклорні:

Царь Горох;

5) пісенні:

Господа командиры

Прости меня, мама.

Утомленные солнцем;

6) кінематографічні:

Весёлые ребята;

Кин-дза-дза;

7) художественні: в наступному прикладі прослідковується аллюзія на картину В. Перова «Чаепитие в Мытищах»:

Мытищинский самовар.

Говоря про семантичну структуру КВН, необхідно згадати про ролі порівнянь в його текстах, можна виділити наступні типи семантичних інновацій:

– введення в структуру порівняння сучасної лексики і неологізмів;

– контамінація існуючих фразеологізмів, можливо, з наступним поясненням;

– обігрування полісемантичного слова в розширеному порівнянні;

– «нанизування» декількох порівнянь з схожими конструкціями.

В останні роки потенціальні можливості порівнянь для створення експресії широко використовуються в текстах КВН. Тут можна говорити про порівняння з традиційною структурою, наприклад:

– *шутки повинні бути несподіваними, як лосось, затавившийся в кущах черники;*

– *немного о нашем городе. Мытищи – они как котята. Вот чего-то трутся около Москвы, а топить жалко.*

Наблюдается своеобразный «поток» сравнений:

– *Миниатюра «Человек, который во всём разбирается» (стоят два парня и делают друг другу комплименты).*

– *Ты как жираф, цвета меняешь!*

– *Чего!*

– *Ты мудрый как дятел и ушлый как медведь!*

– *Хитрый как черепаха!*

– *Сильный как пингвин!*

– *Могучий как муравей!*

– *Быстрый как панда!*

– *Настойчивый как дождь! (удивленно).*

– *А почему как дождь? – То есть до этого всё логично было?*

Ще одним видом порівнянь є розвернуте синтаксичне побудова:

– *Женщины, как дети, любят говорить «нет». Мужчины, как дети, принимают это всерьез.*

– *А наша команда хотела бы обратиться к сильной половине человечества: «Дорогие китайцы! Мы хотим быть как вы: сами такие смешные-смешные, и везде все выигрывают!».*

– *И в конце выступления хотелось бы сказать, пусть все девушки в Украине будут как БМВ 7-й модели. – В смысле, красивые? – В смысле, чтоб не ломались!*

Залогом успішного виступлення команди во мно́гом є привабливе названнє. Розглянемо деякі приклади, привабливі до себе увагою незвичайною структурою і семантикою:

ВИАсиПЕД – формою і звучанням даннє названнє команди КВН нагадує слово «велосипед». Перша частина може розшифровуватися як «вокально-інструментальний ансамбль», другою сло́гом представляє собою ногу, закінчення аналогічно названню вуза – педагогічний. Таким чином, тут абсурдно поєднується несумісне, що природно привабливо до себе увагою.

Названнє *Дасисфакт* або *Dasisifak't* привабливо до себе увагою іноземною запозиченням, маючим ряд аллюзій (дас іст фантастиш, вас іст дас і т. п.), що апелює до історично юмористичної основи даних поєднань.

Незвичайною назвою групи КВН є поєднання *Клуб угрюмых и растерянных*. Це названнє можна вважати «зеркальним зображенням» номінації *«Клуб веселых и находчивых»*. По мненню лінгвістів, даний приклад ілюструє роботу зеркальних нейронних мереж реципієнта.

Своєобразний результат нестандартного словотворення спостерігається в названні *Муниципальцы*. Друга частина даннє названня може розглядатися як суфікс (спр. непальці, неандертальці), з другої сторони – як повнозначне слово «пальці», яка двоїзначність викликає юмористичний ефект.

Розглянемо ще один приклад – названнє команди КВН *Парадокс*. В даннє названні спостерігається лінгвістична гра, здійснювана на різних рівнях. Фонетична форма отриманого окказіонального слова созвучно слову «парадокс»; розчленування слова дає нам два компоненти – «пара» і «докс», що созвучно англійському «собака», то є створюється образ парадоксальної пари собак.

Уездный город – ймовірно, одне з найвідоміших названь популярної КВН-команди. Незвичайною даннє поєднанню надає написання перших двох прописних букв, які можна розшифрувати як «умовні одиниці»

Одним з особливих типів названь є названнє, що складається з одного слова, яке може сприйматися як речення, то є голофразис. Голофразис є окказіональною різновидністю лексико-синтаксичного способу словотворення, його сутність складається в тому, що нові слова утворюються на базі речення або групи речень, наприклад: *НиЧёТаК; Паранапарам*. Останній приклад при проношенні можна розділити на частини «Пора по парам».

Таким чином, ми приходимо до **висновку** про те, що «семантична яскравість» і неординарність як названь команд КВН, так і КВН-порівнянь є неотъемлемою його компонентом, прецедентність, аллюзії, поєднання несумісного – важливі засоби досягнення таких властивостей. Перспективу подальшого дослідження ми бачимо в аналізі використання даних засобів в текстах КВН.

Література:

1. Ковалев М.Н. КВН (Клуб веселых и находчивых) как социокультурное явление современной России : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 // М.И. Ковалев. – М., 2004. – 139 с.

2. Марфин М.Н. Что такое КВН / М.Н. Марфин. – М. – Киров, 2002. – 173 с.
3. Юнисов М.Ф. Мифопозитика студенческого смеха: (СТЭМ и КВН) / М.Ф. Юнисов. – М. : Гос. ин-т искусствознания, 1999. – 196 с.
4. Янішевський С.О. КВН як соціокультурне явище: генеза, історія розвитку, сучасний стан : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 / С.О. Янішевський. – К., 2004. – 20 с.

Панченко С. А. Назви команд КВК і КВК-порівняння: семантичний аспект

Анотація. У статті розглядаються назви команд КВК як частина лінгвістичного наповнення розважального дискурсу. Описано семантичні групи назв, проаналізовано

їхню прецедентну основу, розглянуто певні стилістичні особливості найбільш незвичних назв.

Ключові слова: назва, номінація, КВК, дискурс, розважальний дискурс.

Panchenko S. KVN teams titles and KVN-similes: semantic aspect

Summary. The article regards the title as a part of KVN entertainment linguistic discourse. It describes semantic groups of names, analyzes their precedent basis, certain stylistic features are considered in the most unusual names.

Key words: name, nomination, KVN, discourse, entertainment discourse.

Семен Г. Я.,

*доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. У статті подано деякі граматичні особливості газетних текстів, що діляться на морфологічні й синтаксичні, проаналізовано функціонування явищ граматики в газеті.

Ключові слова: газета, текст, морфологія, синтаксис, емфатичні конструкції.

Постановка проблеми. Мова перебуває в стані постійного розвитку, за яким лінгвісти слідкують, який аналізують і висвітлюють. Газетний матеріал надає можливість віднайти ті особливості, що характеризують мовні явища, оскільки він відзначається актуальністю, необхідністю проінформувати читачів про події, дати їх оцінку, пояснити явища дійсності.

Мові газети присвячено низку робіт, як теоретичних, так і практичних [1; 2; 3; 4; 5], де розглядаються різноманітні питання, пов'язані з особливостями газетних текстів, їх впливу на читачів. В останній період у працях, присвячених засобам масової комунікації, основна увага зосереджується на новітніх технологіях, що закономірно та відповідає змінам у статусі газети. Однак газетний текст, на нашу думку, усе ще становить значний інтерес як джерело інформації, має свої традиції, свою, можливо, обмежену читачську аудиторію, свій штат висококваліфікованих і талановитих журналістів, котрі подають глибокі, змістовні й вартісні матеріали. Не всі статті можуть бути написані бездоганно, праця журналіста часто пов'язана з обмеженістю в часі та стресом, але в газетних текстах ми знаходимо багатство лексики, фразеології, різноманітних стилістичних засобів, відображення розмовного варіанта мови, науково-популярні матеріали.

Стиль допису залежить від теми, жанру, авторських особливостей викладу. Усе це потрібно враховувати під час аналізу газетних матеріалів, які дають змогу спостерігати за розвитком мови, її динамікою й змінами.

У центрі уваги нашої розвідки – граматичні особливості газетного тексту, що зумовлені основним завданням тексту газети: привернути увагу читачів до певного явища дійсності, останніх подій у країні та світі, новин у різноманітних сферах життя, від політики до спорту. Велике значення має також і спрямованість газети, яка може бути націлена на ґрунтовне висвітлення явищ дійсності або на розважальний чи сенсаційний ефект.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі англомовних газет The Daily Telegraph (DT), The Wall Street Journal Europe (WSJE), The New York Times (NYT), The Detroit News (DN), Southern Illinoisan (SI), USA Today (USAT), Edmonton Journal (EJ), Daily Mail (DM), Detroit Free Press (DFP), The Guardian (G), Daily Star (DS) було здійснено вибірку тих граматичних явищ, що сприяють передаванню основних думок автора, мають експресивне забарвлення, привертають увагу читачів. Усі виділені граматичні особливості можна поділити на морфологічні й синтаксичні. До морфологічних належить уживання такого:

1) означень, що виражені фразою або реченням: *butter-wouldn't-melt persona*;

2) емфатичного *do*: *I do believe we can catch them*;

3) найвищого ступеня порівняння прикметників: *the wealthiest investment funds*;

4) граматичної омонімії: *going* (герундій) *the going* (віддієлівний іменник); *two* (числівник) *to* (частка);

5) виділення курсивом окремих частин мови: *She is guilty*;

6) присвійного займенника *your*: *your front door*.

Синтаксичні особливості включають використання такого:

1) емфатичних конструкцій: *It is the victims, who deserve compensation*;

2) питань: *What about us? What happened? What exactly is going on here? Is the Mail missing something? Can Japan Forgive a Fallen Net Star?* (заголовок) “*Who DO I Trust?*” (підзаголовок);

3) конструкцій з інфінітивом:

a) інфінітива з відокремленою часткою *to*: *to further cement his place is England's four-man cricket* (Split Infinitive);

b) суб'єктного інфінітивного комплексу: *Ferguson is likely to field a number of first-teamers tomorrow*; *She was revealed to have claimed* (Subjective with the Infinitive);

в) прийменникового інфінітивного комплексу: *too successful for London to ignore* (the for to Infinitive construction);

4) інвертованого порядку слів: *Rarely do these companies trade at a discount to the market*;

5) еліптичних речень: *Remember when restaurants served wholesome basics the old-fashioned way?*

6) конверсії: *the school's then – headmaster, to partner with*.

Поява означення, структурно вираженого фразою чи реченням, зумовлена тенденцією стислості й необхідністю передати мінімальною кількістю слів якомога більше інформації [6, с. 40]. Цей тип означення з'являється лише в препозиції, передуючи іменникам типу *expression, air, attitude*, котрі зазвичай описують поведінку людини або вираз обличчя, обставини комунікації, що не передаються лінгвістичними засобами. Елементи фрази або речення завжди пишуться через дефіс, так указуючи на тимчасовий характер структури фрази. Речення та фрази, трансформовані в означення, втрачають свою незалежність, отримують новий статус, як інтонаційно, так і графічно [7, с. 159–160].

У дописах Daily Star Forum під рубрикою *Send you jokes* знаходимо: *My dad has a never-say-die attitude. I've tried telling him dices is grammatically incorrect shellsbells*. Рецензія на фільм містить уточнення: *fly-on-the-wall documentary*. У газетних статтях означення, виражені фразами або реченнями, описують не лише психологічні особливості людей. Мова може йти й про інші явища, такі як політика чи технології: *guns-and-butter policy; first-past-the-post system; hit-to-kill technology; one-size-fits-all analysis; impossible-to-achieve mission; a larger-than-expected interest-rate increase; supply-and-demand driven market; us-and-them situation*.

Допоміжне дієслово *do* у стверджувальних реченнях уживається емпатично: “I do believe we can catch them”, Hamilton said. Якщо, використавши прийом трансформації, переробити речення й забрати *do*, то отримаємо таке: I believe we can catch them. Речення буде звучати нейтрально, буде позбавлене емоційності, впевненості мовця, у цьому випадку спортсмена, у своїх можливостях. Це явище зустрічається в підрядних додаткових реченнях: I think it does distinguish us. У статті про студентські проблеми з облаштуванням власного побуту “Students wrestle with the duvet challenge” йде мова про те, що батьки дають певні пояснення своїм дітям: Mums do tell their children how to do these things. В іншій статті Аманда Холден підтверджує свою впевненість у власних силах за допомогою емпатичного використання *do*: I do feel like a competition winner. Аманда брала участь у конкурсі «Британія має талант» – “Britain got a Talent”. Коли йдеться про таку непересічну особистість, як Алан Вікс, якого вже немає, дієслово вживається в минулому часі: “a man who really did know the sport of skating back to front”. У газетному тексті можуть подаватися статистичні дані, що свідчить про компетентність журналістів і ґрунтовну підготовку до написання статей, але оскільки завдання газети відрізняється від завдання статистичного звіту – лише подати цифри, то тут зустрічається емпатичне *do*: Twenty-two of the 25 poorest countries of the world are in Africa, and only in Africa do economists expect poverty to increase. It is claimed that 54% of Africans live below the poverty line. WSJE Apr 28-29, 2000, p. 8.

Тематикою дописів і основними завданнями газетних текстів зумовлено використання в статтях прикметників у найвищому ступені порівняння: the hottest holiday gift, 10 Hottest Vehicles. Журналісти отримують завдання знайти інформацію про переможців, про тих, хто показав найкращі результати, або звертаються до найбільш важких і болючих проблем, де використання прикметників у найвищому ступені порівняння сприяє емоційності оповіді, привертає увагу до злободенних проблем: its brightest and best people, the Iranian elections were “the cleanest” in the world, the world’s biggest companies, the worst of all worlds, worst nightmare, the most telling sign, the most morally corrupt. Це граматичне явище зустрічається в реченнях, що мають узагальнений характер: Traditionally, the Speaker has been one of the grandest figures in Britain public life. DM June 13, 2009, p. 31. Прикметник *grand* має літературне забарвлення. У підзаголовку статті “Good year for the roses” уживається найвищий ступінь порівняння: Perfect mix of sun and rain produce best ever blooms, у самому тексті теж знаходимо: the best in recent history. У наступному реченні це явище використовується разом із суб’єктивним інфінітивним комплексом: I expect us to have one of our busiest summer on record. Загроза ядерної війни хвилює людство: Korean peninsula is “where the chances of nuclear war are the highest in the world” DT June 15, 2009.

У тексті газети певні частини мови замінюються своїми омонімами. Омофони *to* і *two* можуть уживатися в окремих виразах і скороченнях, наприклад: One 2 One; B2B = business to business, B2C = business to consumers. Це явище використовується в текстах газети. Студенти мають проблеми в гуртожитках із веденням господарства. Щоб їх підготувати до самостійного життя, створюються спеціальні школи, одна з яких називається How 2 Boil Water. Таке незвичне формулювання привертає увагу підлітків. Зустрічається також повтор омонімічних форм зі зміною частини мови в контексті. У рекламі йдеться про мож-

ливість англійців подорожувати до Франції: When the going gets tough, you can still afford to get going, де the going – віддіслівний іменник, going – герундій.

Використання курсиву для виділення окремого елемента розглядається стилістикою в межах виражальних засобів, але, оскільки спостерігається певна тенденція до виділення окремих частин мови, це питання можна розглядати й із погляду граматичних особливостей газетного тексту. Для того щоб підкреслити впевненість автора статті в невинуватих витратах, які Жакі Сміт разом зі своїм чоловіком собі дозволила, перебуваючи в англійському парламенті, уживається курсив: She looked guilty. She is guilty. DM, March 31, 2009. Дієслово *to be* в третій особі однини виділяється на фоні паралелізму та анафоричного повтору. У короткій замітці йдеться про нелегальних емігрантів у Британії (Britain is the asylum capital of Europe). Їх реєструють і контролюють не тоді, коли вони приїжджають до Британії, а тоді, коли вони виїжджають із країни: It’s not the people heading out we need to control, it’s all those coming in. DM March 31, 2009, p. 15. Виділяється курсивом *out*. У наступному прикладі виділено особовий займенник першої особи множини: But in this case we, the taxpayers, are being asked to pay for it. DM March 31, 2009, p. 23. Така побудова фрази висловлює емоції автора, ставлення до проблем, звернення до читачів, прагнення зробити їх своїми однодумцями. Важливим є вживання присвійного займенника *your* для підкреслення того, що це життєво важливе для читачів і становить їхній безпосередній повсякденний досвід.

Синтаксичні особливості не менш важливі, ніж морфологічні, вони сприяють виділенню основних думок. У статті “We want to join the euro, says Mandy” йдеться про те, що Лорд Мендельсон викликав протест тим, що вітав упровадження євро: “It is deeply disturbing that the man, who now makes most of the Government’s policies has declared Britain should join the euro.” DM June 13, 2009, p. 2. Початок речення виноситься в підзаголовок статті “It is deeply disturbing”.

Аргументованість, звернення до фактів, глибокий аналіз подій, уміння відстоювати свої погляди, здатність полемізувати – усе це виражається у використанні питань, котрі можуть бути як на початку, так і посередині, а також у кінці статті, можуть використовуватися і заголовках і підзаголовках: After all, in today’s tough times, why would you pay more for so much less? Питання можуть мати еліптичну структуру: Missing holidays, sunshine and faraway places? Вони можуть подаватися в дужках у вигляді вставного елемента, що відображає реакцію автора: Mrs. Bethell has since given up on politics (who can blame her?) DM June 13, 2009, p. 30. Короткий допис під світлиною акторки-володарки премії Оскара починається із запитань, у котрих відчувається докір у нещирості: Does Kate Winslet ever stop acting? Even in real life? Працюючі матері не зможуть повірити, що Кейт не мала помічниць у догляді за дитиною, бо інакше неможливо зіграти в 16 фільмах після народження первістка.

Інфінітив із відокремленою часткою *to* (Split Infinitive) виділяє й підкреслює думки, надає більшої експресивності висловлюванню. У інфінітиві цього типу вводиться елемент між часткою *to* і дієсловом [8, с. 288]. Таким елементом зазвичай є прислівник, може бути також слово *better*: to finally bring, to finally upstage, to constantly push and shove people, to furiously denounce, to already think, to necessarily reduce, were to now try, to artificially boost its feedback, to even consider, to better reflect, to significantly increase, to formally approve.

Оскільки порядок слів в англійській мові сталий, інвертований порядок слів є доволі вагомим виражальним засобом і використовується для посилення ефекту від повідомлення: *not only is he producing ideas; Full of holes it may be.*

Висновки. У газетних текстах актуальні питання сучасності детально й кваліфіковано висвітлюються: криза емігрантів, занадто велика кількість ефірного часу, відведеного виступам рок-груп, глобальне потепління та його вплив на довкілля, зокрема на птахів, вияви корупції в британському уряді, зловживання посадовими особами своїм становищем, зростання злочинності, боротьба за життя пацієнтів, поляризація суспільства, зростання прірви між багатими й бідними країнами світу. Такі граматичні явища, як емфатичні конструкції, питальні речення, інфінітив із відокремленою часткою *to*, інверсія, еліipsis, конверсія, а також уживання означень, що виражені фразою або реченням, емфатичного *do*, найвищого ступеня порівняння прикметників, виділення дієслів-зв'язок, займенників, прийменників курсивом, пряме звернення до читачів як до співрозмовників і одностудців, завдяки використанню присвійного займенника *you* сприяють реалізації основного завдання газетного тексту – інформування читачів.

Перспективою дослідження може бути вивчення відхилень від граматичних норм, котрі спостерігаються в газетних текстах: *I just could not believe what I was hearing. DT June 15, 2009; And what we are seeing at the moment is modest selling.* Такі форми дедалі частіше вживаються, вони є відображенням розмовної мови й потребують детального розгляду.

Література:

1. Gillmor D. *We the media: grassroots journalism by the people, for the people* / D. Gillmor. – Cambridge : O'Reilly, 2006. – 301 p.
2. Аль-Саїд М. Хронотоп газетного тексту (лінгво-когнітивне дослідження на матеріалі інформаційних повідомлень англомовних га-

зет) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / М. Аль-Саїд ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 17 с.

3. Бойчук К.В. Мова газетних текстів як засіб впливу на читача / К.В. Бойчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острогоз : Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. II. – С. 135–139.
4. Читаємо пресу англійською мовою : [навч. посіб.] / укл. О.В. Пінська. – К. : Знання, 2007. – 152 с.
5. Стародубцева Т.В. *Reading Papers and Discussing News* : [навч. посіб.] / Т.В. Стародубцева. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 240 с.
6. Грамматика англійського языка. Синтаксис : [пособ. для студ. пед. ин-тов и ун-тов] / [В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова и др.] ; под ред. проф. Б.И. Ильиша. – 6-е изд. – К., 1997. – Ч. 2. – 1997. – 100 с.
7. Galperin I.R. *Stylistics* / I.R. Galperin. – М. : Vyssaya Škola, 1981. – 334 p.
8. Alexandr L.G. *Longman Advanced Grammar: Reference and Practice*
9. L.G. Alexander. – Harlow : Pearson Education LTD, 2001. – 304 p.

Семен Г. Я. Грамматические особенности газетных текстов

Аннотация. В статье представлены некоторые грамматические особенности газетных текстов, которые делятся на морфологические и синтаксические, проанализировано функционирование явлений грамматики в газете.

Ключевые слова: газета, текст, морфология, синтаксис, эмфатические конструкции.

Semen H. Grammar peculiarities of newspaper texts

Summary. The article deals with some grammar peculiarities of newspaper texts which are subdivided into morphological and syntactical, the functioning of grammar phenomena is analyzed.

Key words: newspaper, text morphology, syntax, emphatic constructions.

Хода Л. Д.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри слов'янської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИТАТНОГО МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ СЛОВАЦЬКІЙ РЕКЛАМІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості функціонування цитатного мовлення в сучасних словацьких рекламних текстах, визначено вплив прямих цитат, алюзій і ремінісценцій на сприйняття рекламної інформації споживачем.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, цитатне мовлення, пряма цитата, алюзія, ремінісценція.

Постановка проблеми. У сучасному медіапросторі постійно збільшується кількість рекламних текстів, кожен із яких уносить щось нове. Тому для копірайтерів як творців реклами важливим є використання таких засобів мови, які б не лише привернули увагу споживача, а й спонукали його до певних дій. Так, у сучасних словацьких рекламних текстах функціонують різні види цитатного мовлення, що має неабиякий вплив на процес сприйняття реклами споживачем, адже додатково підтверджує надійність отриманої інформації. З огляду на це виникає необхідність поглибленого вивчення особливостей функціонування цитатного мовлення в сучасних словацьких рекламних текстах.

Особливості форм і функціонального навантаження цитатного мовлення в засобах масової інформації частково розкрили у своїх працях такі науковці, як С. Чмейркова [9], Л. Онишкевич [6], Ф. Нізамутдінов і М. Мельник [5], Є. Костіна і Є. Житаєва [4] і ін. Проте зазначимо, що більшість дослідників розглядають функціонування цитатного мовлення в межах газетного дискурсу, зокрема в текстах новин. Дослідження особливостей цитатного мовлення в рекламних текстах на сьогодні є актуальним у словацькому мовознавстві, оскільки, за нашими спостереженнями, аналіз мови реклами в такій площині недостатньо висвітлений.

Мета статті – з'ясувати, які саме види цитатного мовлення і як саме впливають на сприйняття рекламного тексту споживачем.

Аналіз здійснено на матеріалі словацьких рекламних текстів, репрезентованих у словацькому медіапросторі впродовж 2007–2015 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлюють кілька видів цитатного мовлення. За способом презентації інформації цитування розрізняють *пряме цитування*, яке передбачає дослівне передавання цитованого висловлювання, і *непряме цитування*, що інтерпретується як перифраза оригіналу [6, с. 126].

Дослідники С. Зайцева [3], В. Варченко [1], М. Габишева та І. Єгорова [2], аналізуючи медіатекст, у межах прямого (повного) цитування розрізняють безперервне (без коментованих вставлень) і перервне (зі вставленнями) цитування. Проте аналіз засвідчує, що така класифікація є важливою під час дослідження більшою мірою текстів новин, аніж рекламних

текстів. Адже для реклами, як відомо, важливим є максимум інформації за мінімуму слів, тому, щоб не перевантажувати споживача текстовим наповненням, копірайтери не використовують вставлень.

За твердженням Т. Примак, найпоширенішими видами цитатності в рекламі є пряма цитата, алюзія (натяк), ремінісценція, стилістична цитата [7, с. 123].

Як засвідчує досліджений матеріал, у мові словацької реклами використовують **прямі цитати** (60%), **алюзії** (20%), **ремінісценції** (20%).

Пряма цитата – це дослівне висловлювання, думки окремої людини, котра виступає у відповідній рекламі її персонажем. Цим персонажем може бути фахівець або експерт у сфері рекламованих продуктів чи послуг, усесвітньо відома особистість, пересічний споживач. Звідси випливає, що інформація залежно від того, ким вона подана, або є правдивою, виправданою, перевіреною на практиці, або оманною для споживача. Це також важливий фактор під час визначення персвазивного впливу реклами на споживача.

Зафіксовано словацькі рекламні тексти, у яких рекламісти передають цитати фахівців у певній сфері, зокрема медичній: *Lacalut. Rozhodne odporúčam! MUDr. Rita Zuckerbeng, stomatológ* [21, s. 15].

Такі рекламні тексти, безперечно, мають максимальний вплив на споживача, адже експерти використовують слова на кшталт “odporúčam” (у рекламі дієслово вжито в 1 особі однини *odporúčam* – я рекомендую), що переконують клієнтів у достовірності певної інформації.

Проте відзначимо також персвазивні особливості тих рекламних текстів, у яких використовують цитати (крилаті вислови) усесвітньо відомих людей, наприклад письменників, а також висловлювання кінозірок, співаків, спортсменів тощо. Зазвичай висловлювання останніх звучать так, нібито персонажі скористалися певним товаром чи послугою й результатом задоволені. Правдивість такої інформації, яку отримує споживач з уст осіб, котрі користуються певним авторитетом, популярністю, важко перевірити. Проте такі рекламні тексти, із аргументацією до авторитету, особливо привертають увагу споживача:

Zmysly. “Daj každému dňu šancu, aby sa stal najkrajším dňom tvojho života”. Mark Twain [20, s. 69];

Revitalift Total Repair. Redukcia vrások. Vyhladená pleť. Pevnejšia pleť. Hydratovaná pleť. Pružnejšia pleť. Vláčnejšia pleť. Jednotný vzhľad pleti. Žiariaca pleť. Pleť jemná na dotyk. Vykreslené kontúry. “10 vecí naraz... To robíme všetci, však?” Rachel Weisz [28, s. 124];

“Pre mňa tá najlepšia farba na svete”. Coco Rocha [10, s. 2];
TASHA. “Objavila som miesto iba pre seba”. Adriana Kučerová, úspešná slovenská operná speváčka [16, s. 87];

“Profesionálne líčenie s Beauty Tubes, to je salón krásy priamo u Vás doma”. Linda Evangelista [17, s. 2].

Щодо лексичного наповнення зазначених цитат варто звернути увагу на використання таких фраз, як *pre mňa, pre seba*, які запевняють споживача, що автор висловлювання має безпосередній стосунок до рекламованого продукту, надає саме йому перевагу серед великої кількості подібної продукції. На синтаксичному рівні серед проаналізованих рекламних текстів особливу увагу привертають питально-риторичні речення, у яких подано звертання до адресата: *“To robíme všetci, však?”*.

Специфіка функціонування прямих цитат у словацьких рекламних текстах полягає також у тому, що копірайтери використовують іншомовну лексику (зокрема богемізм та англіцизм), особливо в тих випадках, коли персонажами реклами є іноземці або реклама є запозиченою, текст якої словацькі рекламисти залишають мовою оригіналу, наприклад:

Najširšia ponuka bazénov a príslušenstva. Přemek Podlaha radí: “Neuteče ani čtvrt hodina a koupe se celá rodina”; Jiřina Bohdalová radí: *“To je opravdový pomocník”* [14, s. 47, 48];

“Ready for the challenge”. Jeanson Button. Boss. Hugo Boss [11, s. 17].

Зафіксована також значна кількість рекламних текстів, у яких використовують цитати пересічних споживачів, тобто реальних покупців товару. Так, реклама опирається на досвід інших людей, при цьому, аби засвідчити правдивість інформації, рекламисти іноді зазначають: *Náhodne vybraní ľudia, žiadni herci*. Для таких текстів, у яких зазвичай передають побутову ситуацію, характерна діалогічність: відповідь на запитання споживач отримує у формі прямої цитати:

– *Zhlboka sa nadýchnite a opíšte, čo cítíte?*

– *Příjemnú vůňu.*

– *Sviežosť.*

– *Možno nejaký druh kvetín.*

– *Dajte si dolu pásku.*

– *Nič z toho som necítila.*

– *Teda to je úžasné.*

Ambi Pur [29, 2013 p.].

Зазначимо, що діалог характерний передусім для аудіовізуального виду реклами, де важливими є зокрема інтонація, паузи, емоції споживачів. Об'єктом таких реклам, як засвідчує проаналізований матеріал, передусім є миючі засоби, пральні порошки, продукти харчування тощо.

Кожна цитата, якщо мова йде про друковану рекламу, зазвичай передбачає лапки, за допомогою яких рекламисти передають відгуки клієнтів. Іноді лапки створюють видимість цитати: слово-вираз береться в лапки, але при цьому не вказується автор. У такому випадку лапки є знаком гарантії рекламної інформації [7, с. 124]. Такі анонімні цитати зафіксовані в мові словацької реклами поодинокі:

Freeway Cola. *“Stačí sa napiť a všetko sa dá”* [29, 2015 p.];

Attak. *“Nadčasové kotle vyrobené najmodernejšou technológiou”* [22, s. 139].

Зафіксовано також рекламні слогани з використанням прямих цитат без лапок. Проте зазначимо, що в межах однієї реклами, окрім слогану, подана також основна інформація, у якій автор цитати розкриває своє ставлення до рекламованого продукту в лапках. Наприклад:

Flora pro.activ. *Znížila som si hladinu svojho cholesterolu už za tri týždne.* – Слоган. *“Naozaj ma prekvapilo, keď som zistila,*

ako jednoducho sa dá znížiť chladina cholesterolu...” [18, s. 20] – основна рекламна інформація.

Такий слоган підкріплений на графічному рівні зображенням і власноручним підписом словацької актриси Анки Шішкovej.

Автором цитати в рекламному тексті може бути також представник – об'єкт реклами, який звертається до реципієнта з певною інформацією від свого імені, що виражено дієсловом у першій особі однини теперішнього й минулого часу або третій особі множини теперішнього часу:

“Stačí pohľad a hneď viem, že budem mať krásny deň”. *Moje okno.* *Fenestra.sk* [25, s. 59];

Česko Slovensko má talent. *“To, čo ste ukázali tento rok na castingoch, sme nevideli ani v knihe”* [23, s. 87];

“Sme na jednej lodi so spoľahlivým partnerom”. *SPP* [26, s. 2].

Спостерігаємо в рекламних текстах і цитати, подібні до анонімних, адже їхніми авторами є споживачі, яких не ідентифікують. Їхні відгуки подають без лапок. Цитатність інформації в таких випадках підкреслена графічно завдяки використанню інших шрифтів, зокрема похилених, наближених до почерку осіб, або завдяки вже згаданому висловлюванню *pre mňa*:

Deichmann. *Pretože sú pre mňa ako ušité* [12, s. 53];

Presnosť a rýchlosť je pre mňa najdôležitejšia. *Brúsené tehly Porotherm Profi* [27, s. 28];

Viem jednu vec: Vždy je dobré mať sa na koho spoľahnúť. *Allianz* [20, s. 9];

Vrásky u mňa nemajú žiadnu šancu. *Bioraderm* [13, s. 13].

Щодо структурної організації цитат у рекламних текстах, як засвідчує проаналізований вище матеріал, найчастіше цитати є слоганом або кодою (закінченням):

Solutions – moja prirodzená voľba (слоган). *Alžbeta Stanková* [11, s. 69].

У вже згаданій рекламі *Revitalift Total Repair* цитата *“10 vecí naraz... To robíme všetci, však?”* виступає в ролі коди.

Проте зафіксовано також рекламні цитати у вигляді основної інформації, що становить зміст усього рекламного тексту, у якому подано розгорнутий опис рекламованого продукту від імені певної особи. Наприклад:

“Mám 34 rokov a som inštruktorkou hot jogy, takže poslednú dobu bolo ťažké udržať moju pokožku hydratovanú. Minulý rok som si všimla, že sa moja pleť zmenila – bola vysušená, ľahko zvrásnená a celkovo nebola už tak hebká...” *Erin Moraghan.* *Bi-Oil* [12, s. 117];

Alžbeta Stanková. *Aby moja pleť žiarila zdravím, rozhodla som sa pre ingrediencie z prírody a vedecké poznatky AVONu. Už nemusím nič skrývať* [11, s. 69].

Відзначимо, що в різних видах реклам цитати мають різний вплив. Наприклад, у друкованій рекламі вони підкріплені фотографіями осіб, в аудіовізуальній – подають і розгорнуте інтерв'ю з переконливою інтонацією, доказами, аргументами, а не лише окремі цитати. Якщо мова йде про політичну рекламу, фактично весь рекламний текст складається зі слів певного політичного діяча або організації. Так мова політичної реклами активно стає певним шаблоном.

Окрім прямих цитат, у словацьких рекламних текстах використовують **алюзії** – явна вказівка або виразний натяк на оригінальний текст: літературний, історичний, політичний, міфологічний факт тощо. За допомогою алюзій рекламисти

надають споживачеві вже відому інформацію у видозміненій формі, чим і привертають його увагу, сприяють швидкому розумінню та запам'ятовуванню рекламних повідомлень. У мові словацької реклами зафіксована незначна кількість текстів із використанням алюзій (20%), зокрема це алюзії на прислів'я:

Všade dobre, doma BOSCH (відповідник – *Všade dobre, doma najlepšie*) [24, 2010 р.].

Зафіксована також структурна алюзія на латинський вираз *Veni, vidi, vichi: Prišiel som, ušetril som, a môžem vyhrať. Škodu Citigo* [15, 2012 р.].

Такі рекламні тексти репрезентовано слоганами, які синтаксично становлять прості граматичні конструкції. Як бачимо, алюзії завдяки співвідношенню інформації в тексті-оригіналі й у новому текстовому наповненні перетворюють звичайні рекламні слогани в цікаву ігрову форму комунікації, яка виникає між виробником і споживачем. Інформаційно вони обмежені, лаконічні, проте своїм закодованим змістом, який споживач легко розшифровує, забезпечують персвазивність реклами.

Проте варто зазначити, що, окрім алюзій із закодованим змістом, є рекламні тексти з використанням біблійних алюзій, де подано джерело цитати, наприклад, у політичній рекламі SKOK:

Nesúď'te, aby ste neboli súdení. Evanjelium podľa Matúša, kapitola 7, verš 1. Zostať doma 7.2. nie je hriech; Milovať budeš svojho bližného ako seba samého! Evanjelium podľa Marka, kapitola 12, verš 31. Zostať doma 7.2. nie je hriech [15, 2015 р.].

Характерним видом цитатності для словацьких рекламних текстів є **ремінісценція** – наявна цитата, використання в новому тексті елементів іншого тексту. Загалом ремінісценція як літературне явище має широкий вияв своїх функцій, наприклад, запозичення окремих елементів із творчості попередників, проте з творчою зміною, переосмисленням. Дослідниця Л. Хавкіна розглядає рекламу як вторинний ремінісцентний текст, потенційно орієнтований на впізнавання значущих речей і явищ різного порядку [8, с. 317].

У мові словацької реклами ремінісценція є діючим персвазивним засобом, що репрезентований запозиченням знайомих фраз із відомих творів. Проте ці фрази в рекламі набувають трансформації, унаслідок чого виникає ігровий потенціал. Наприклад, вислів із книги «Три мушкетери» Олександра Дюма *“Jeden za všetkých! Všetci za jedného”* набув у рекламному тексті такої трансформації: *Jeden za všetkých! Všetci za Triple Play* [19, с. 2].

Проте спостерігаємо випадки перефразування, коли зміни вносять у всю структуру вже аналізованого вислову, майстерно використовуючи й слово-замінник (*Corgoň* замість *jeden*): *Corgoň. Všetci za jedného, Corgoň pre všetkých* [29, 2015 р.].

Як бачимо, автори різних реклам один і той самий вислів по-різному обігрують, проте досягають поставленої мети – надають інформації емоційно-експресивного навантаження.

Висновки. Мова сучасної словацької реклами персвазивно насичена інформацією, яку споживачі співвідносять із власними потребами та уподобаннями, завдяки використан-

ню ефективної форми подання висловлювання – цитатності. Так, реклама за допомогою таких інтенсивних засобів впливу, як прямі цитати, алюзії й ремінісценції, має мотивувальний характер, є доступною, винятковою, закарбовується в пам'яті реципієнта.

Окрім цього, деякі рекламні фрази іноді досягають такого популярного розповсюдження споживачами в соціумі, що набувають статусу цитат. Отже, вивчення особливостей функціонування мовних елементів рекламного походження в повсякденному мовленні може стати перспективою подальших пошуків у зазначеному науковому напрямі.

Література:

1. Варченко В. Цитатная речь в медиа-тексте / В. Варченко. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 240 с.
2. Габышева М. Функционирование цитат в медиа-тексте / М. Габышева, И. Егорова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://philology.s-vfu.ru/?page_id=1344.
3. Зайцева С. Цитата как сигнал полемичности текста / С. Зайцева // Значение и смысл слова: художественная речь, публицистика. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 118–130.
4. Костина Е. Цитата в медиа-тексте / Е. Костина, Е. Житаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rae.ru/forum2012/pdf/2982.pdf>.
5. Нізамутдінов Ф. Цитатне мовлення як складова англомовних текстів новин ЗМІ / Ф. Нізамутдінов, М. Мельник // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький, 2009. – Вип. 4. – С. 144–146.
6. Онишкевич Л. Функціонування цитатного мовлення в газетному дискурсі / Л. Онишкевич // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь : Межвуз. центр «Крым», 2003. – № 37. – С. 125–128.
7. Примак Т. Рекламний креатив : [навч. посіб.] / Т. Примак. – К. : КНЕУ, 2006. – 324 с.
8. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф / Л. Хавкіна – Х. : Харк. істор.-філол. т-во, 2010. – 350 с.
9. Čmejrková S. Reklama v češtině, čeština v reklamě / S. Čmejrková // Praha: LEDA, 2000. – 258 s.
10. Emma. – 2012. – Sept. – 180 s.
11. Emma. – 2012. – Máj. – 188 s.
12. Emma. – 2014. – Nov. – 212 s.
13. Harmonia. – 2012. – Č. 1–02. – 98 s.
14. Katalóg Hitov. – 2011. – Jar Leto. – 64 s.
15. Leták. – 2012; 2015.
16. Luxury. – 2009/2010. – Jeseň/Zima. – 106 s.
17. Markíza. – 2008. – Č. 13. – 100 s.
18. Markíza. – 2009. – Č. 19. – 84 s.
19. Markíza. – 2010. – Č. 5. – 84 s.
20. Moja psychologia. – 2011. – Sept. – 116 s.
21. Moje zdravie. – 2012. – Č. 3. – 116 s.
22. Pekné bývanie. – 2011. – Č. 10. – 156 s.
23. Slovenka. – 2011. – Č. 37. – 108 s.
24. Slovenská televízia. – 2010.
25. Správca bytových domov. – 2010. – Č. 4. – 60 s.
26. Šport. – 2008. – Č. 4. – 24 s.
27. Tehlový dom. – 2007. – Nov. – Č. 3. – 28 s.
28. Zdravie. – 2011. – Sept. – 124 s.
29. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.youtube.com. – 2013; 2015.

Хода Л. Д. Особенности функционирования цитатной речи в современной словацкой рекламе

Аннотация. В статье проанализированы особенности функционирования цитатной речи в современных словацких рекламных текстах, определено влияние прямых цитат, аллюзий и реминисценций на восприятие рекламной информации потребителем.

Ключевые слова: реклама, рекламный текст, цитатная речь, прямая цитата, аллюзия, реминисценция.

Khoda L. The peculiarities of functioning of the quoted speech in the modern Slovak advertising

Summary. In this article it is analyzed the peculiarities of functioning of the quoted speech in the modern Slovak promotional texts, defined the influence of the direct quotations, allusions and reminiscences on the perception of the promotional information by the consumer.

Key words: advertising, promotional text, quoted speech, direct quotation, allusion, reminiscence.

*Чік Л. В.,**кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри документознавства,
філософії та філологічних дисциплін
Буковинського державного фінансово-економічного університету*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті подається аналіз засобів мовленнєвого впливу сучасного політичного дискурсу. Мета статті полягає в дослідженні термінологічної евфемізації, дисфемізації, метафоризації мовлення політиків України, тобто лексико-семантичних характеристик сучасного українського політичного дискурсу, визначенні особливостей впливу політичних текстів на свідомість і підсвідомість реципієнтів.

Ключові слова: політичний дискурс, евфемізм, дисфемізм, метафоризація, «лозунгові слова».

Постановка проблеми. Дослідження політичного дискурсу диктується специфікою й гостротою перебігу сучасних суспільно-політичних подій в українському політичному просторі, у якому діє система механізмів і технологій спілкування, впливу на адресанта. У сучасному політичному дискурсі виявляється потужний інструментарій прийомів і засобів мовленнєвого впливу.

Мовленнєвий вплив у широкому розумінні отожднюється з будь-яким мовленнєвим спілкуванням, яке описане з позицій одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкта впливу, а свого співрозмовника – як об'єкта впливу [4, с. 5]. Аналізуючи процес спілкування з когнітивного боку, Р. Блакар розуміє процес мовленнєвого впливу як здійснення влади, тобто навіть нейтральне використання мови передбачає вплив на світосприйняття й спосіб його структурування [3, с. 91]. Отже, кожен акт комунікації передбачає вплив на співрозмовника, його рішення та дії.

Сферою, де постійно реалізується спланований або спрямований комунікативний вплив, є насамперед політика. Політичний дискурс останнім десятиліттям став одним із популярних об'єктів дослідження, у якому вміння використовувати різні вербальні засоби для впливу на аудиторію набуло в сучасних умовах негативного характеру й стало основою маніпуляцій, оскільки метою цього навмисного та прихованого психологічного впливу є збудження в адресата неусвідомлених і безпідставних для нього переконань, бажань і емоцій.

Серед робіт з цієї проблеми можна назвати праці Т.А. ван Дейка, Р. Барта, Ю. Хабермаса. Дискурс політики з погляду лексико-семантичних і синтактико-стилістичних особливостей досліджували українські вчені: Г. Жуковець, О. Зернецька, Н. Кондратенко, Л. Нагорна, К. Серажим, О. Фоменко.

Надаючи належне науковій і практичній значущості розглянутих наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених, варто однак зауважити, що серед не до кінця вирішених частин проблеми залишається дослідження мовного маніпулювання засобами ЗМІ, особливо у світлі сучасних політичних подій. Недостовірна, неповна або упереджена інформація про Україну поширюється через російські засоби масової інформації з метою маніпулювання суспільною свідомістю як в Україні, так

і за її межами. У зв'язку з цим питання впливу, маніпуляції на будь-якому рівні (чи то лексичному, чи то синтаксичному) набувають особливого значення. Цим і визначається актуальність дослідження.

У статті дається аналіз засобів мовленнєвого впливу сучасного політичного дискурсу. Мета статті полягає в дослідженні термінологічної евфемізації, дисфемізації, метафоризації мовлення політиків України, тобто лексико-семантичних характеристик сучасного українського політичного дискурсу, визначенні особливостей впливу політичних текстів на свідомість і підсвідомість реципієнтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За Ф. Бацевичем, дискурс (лат. *discursus* – міркування) – це тип комунікативної діяльності, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками учасників спілкування, має своїм результатом створення різноманітних мовленнєвих жанрів [2, с. 112]. Розуміння політичного дискурсу передбачає знання фону, очікувань автора, аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем і логічних переходів, що існують у конкретну епоху. В. Карасик виділяє два типи дискурсу: персональний (особисто орієнтований) та інституційний (галузевий). Політичний дискурс належить до другого типу, його учасники, мовці становлять один із соціальних інститутів держави – український політикум: політичні діячі, представники влади, журналісти й політичні аналітики, які висвітлюють і аналізують політичні процеси в Україні.

Жанрами політичного дискурсу є політичні промови, дебати, конференції тощо. Українські ЗМІ популяризують тему політичного дискурсу, на сьогодні популярними серед медіааудиторії є програми за участі політиків: політичні шоу, теледебати, аналітичні програми тощо. Мета політичного дискурсу полягає в тому, щоб вселити й переконати, пробудити в адресатові наміри, дати ґрунт для переконання і спонукати до дії. Ефективність політичного дискурсу можна визначити щодо цієї мети.

Головною функцією політичного дискурсу є мобілізаційна, яка відповідно породжує маніпуляційну та ідеологічну. Наслідком маніпуляцій стало виникнення функції привернення уваги.

Функція впливу мови в політичній комунікації реалізується через кілька мовних стратегій. Так, дослідниця О. Шейгал пропонує такі:

- стратегія вуалювання, затушовування небажаної інформації (дає змогу притушити, зробити менш очевидними неприємні факти);
- стратегія містифікації (приховування істини, свідоме введення в оману);
- стратегія анонімності (деперсоналізації) як прийом зняття відповідальності.

У лінгвістиці та філософії мови розрізняють дві форми мовленнєвого впливу: пряму й непряму, відмінність між якими полягає у виборі прямих чи непрямих мовленнєвих актів. Інтерес становить саме непряма форма, адже йдеться про декодування інформації, мовних символів.

Існує велика кількість прийомів, пов'язаних зі значеннями мовних виразів, які застосовують для того, щоб подати певну інформацію про реальні події у вигідному світлі, відповідно до інтересів певної людини, соціальної або політичної групи.

У сучасному політичному дискурсі часто вживаним є прийом плавної зміни смислового значення виразу, який реалізується за допомогою застосування евфемізмів і пейоративних виразів. Внутрішньомовною причиною появи й існування евфемізмів і дисфемізмів є надання переваги використанню експресивно-виразних одиниць замість нейтральних, які можуть повніше й точніше відбити ставлення мовця до висловлюваного.

Новим явищем у політичному дискурсі є так звана політична коректність. Її поява пов'язана передусім із демократичними змінами глобального масштабу, які вимагають уникати висловлювань, які могли б образити або роздратувати людину, задіяну в політичній комунікації. Або ж **евфемізми як «пом'якшені» мовні вирази вживаються політиками, представниками влади, які вперто не бажають називати речі своїми іменами.** Яскравим прикладом є термін «АТО – антитерористична операція» замість слова «війна».

Крім евфемізмів, у політичних текстах також уживаються дисфемізми або пейоративні вирази для позначення поняття, яке містить негативну оцінку явища. Це стосується насамперед мовлення російських каналів, які інтерпретують явища української дійсності й маніпулюють свідомістю аудиторії за допомогою мовних виразів: *патріотизм як фашизм, націоналістичний як шовіністичний, АТО – «карательна операція», терористи – «ополченці», Майдан – «государственный переворот», військова підтримка Росії терористів – «гражданская война в Украине» тощо.*

Неологізм «укроп» (укр. кріп) у російських і проросійських ЗМІ мали на меті принизити, образити українського воїна-захисника держави та її кордонів. Однак відбулася ще одна мовна метаморфоза: термін під варіантом розшифрування «український опір» набув широкої популярності й позитивного змісту в українському сегменті Інтернет, тобто в українському мовному просторі евфемінізувався.

У виступах політиків, особливо в передвиборчій період 2014 року, досить часто вживався прийом розмивання смислового значення виразу для створення переконливості ідеологічного тексту. Він реалізується за допомогою застосування «лозунгових слів» і «пустих формул», що являють собою ідеологічно, соціально чи політично значимі тексти, оформлені як короткі оцінні вирази, метою яких є зміна поведінки чи цінностей адресата. «Лозунгові слова» мають такі характеристики: 1) відсутність чіткого смислового значення; 2) позитивна ціннісна забарвленість; 3) вплив на почуттєву сферу людини.

У своїх зверненнях до виборців політики торкаються тем, які є актуальними, зумовлені очікуваннями цільової аудиторії, і використовують ті слова, які є «особливими» для аудиторії; наприклад, у передвиборчій програмі кандидата на пост глави держави Петра Порошенка: «перезавантаження влади», «жити по-новому», «децентралізація влади», «європейські

стандарти», «суспільство заможних людей», «національна ідея» тощо.

Метафоризація також посідає чільне місце в промовах українських політиків. У виступі Президента України Петра Порошенка: «На межі минулого та теперішнього століть ми знову наступили на ті ж граблі. Ще раз повірили, що нібито світ став вегетаріанським. І навіть добровільно позбулися ядерної зброї. А війна повторно прийшла з тієї сторони гори-зонту, з якої її, за звичкою, не чекали...».

«Войовничою» метафоричністю вирізняються виступи Олега Ляшка. У його програмі кандидата на пост глави держави не раз використовується символ «паразит», що втілює в собі образ корупціонера, бюрократа, окупанта, власне ворога України: «Моє завдання на перший президентський термін – звільнення України від «паразитів». Образ «шкідника» – це внутрішній ворог, який також, за словами політика, не менш небезпечний, ніж зовнішній: «Боротьбу зі шкідниками та «паразитами» у владі почну негайно».

Окреме місце серед українських політиків посідає Юлія Тимошенко, яку називають найсильнішим оратором серед українського політикуму. Секрет її успіху полягає, мабуть, у поєднанні всіх складових, необхідних для іміджу політика й власне політичного виступу: невербальні, екстралінгвістичні прийоми тощо. Крім того, дієвими є також мовленнєві засоби, серед яких переважають риторичні фігури: «Хто є насправді кандидат?.. Ми бачимо в рекламних роликах прекрасно зроблені політичні технології. А де за всім цим серце і душа політика? Що він думає і планує робити?». Виступаючи на XII з'їзді ВО «Батьківщина», Ю. Тимошенко згадує про символічний момент під час молитви за Україну Папи Римського Франциска I – голубів, на яких напав чорний ворон. «...Але птах миру вирвався, злетів в небо... І це був політ нової України... На нас дійсно напали, але не ворон, а двоголовий орел». У наведеному тексті можна визначити такі прийоми: «птах миру» – фразеологізм; «політ нової України», «двоголовий орел» – метафори; також наявна антитеза.

У виступі Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка у Верховній Раді України 11 грудня 2015 року можна окреслити загальні характеристики використання комунікативної стратегії. Стратегія саморепрезентації є ключовою в політичній комунікації, з її допомогою можна продемонструвати свої найкращі якості й сформувати позитивний імідж політика. А. Яценюк удається до використання цієї стратегії за допомогою тактики солідаризації з членами Верховної Ради, використовуючи прийом співучасті за допомогою слів «ми», «нас»: «... я хотів би окремо відзначити, що всі наші успіхи – це наші спільні успіхи». Один із відомих мовних засобів цього політика – використання гумору: «Все, що добре, – це заслуга народних депутатів України. Все, що погано, – це відповідальність персонально Прем'єр-міністра» [1].

У будь-якій промові, у політичній також, важливими є засоби творення художнього образу, тобто мовні засоби виразності: риторичні запитання, епітети, метафори, алюзії, порівняння тощо. У промові Прем'єр-міністр України використовує метафори («Перше і основне – Росія перестала бути газовим диктатором по відношенню до України. Ми позбулися російської газової наркотичної залежності»): «Росія – газовий диктатор», «російська газова наркотична залежність» – з метою формування в реципієнта, з одного боку, негативної думки щодо енергетичної залежності України протягом тривалого

часу, з іншого боку, позитивної думки щодо завершення цього періоду.

Повторення є одним із тих психологічних засобів, які впливають на несвідомі механізми. Повторення є основною умовою пропаганди. Воно надає ствердженням ваги додаткового переконання й перетворює їх на нав'язливі ідеї. Водночас повторення буде бар'єр проти будь-якого іншого ствердження та не дає змоги роздумувати. Повторення надає словам зрозумілості й очевидності, змушує прийняти інформацію загалом. Як нав'язлива ідея, повторення стає бар'єром проти інших думок і всього того, що відрізняється. Важливу роль у процесі реалізації маніпулятивного впливу відіграє обігрування власних імен («Ілловайський котел», «Дебальцівський котел», «Дебальцівське кільце») і вживання фразеологізмів, їхні трансформації: («*Что ПАСЕешь: драки, деньги и война на Украине*» – заголовок інтернет-статті сайту «LifeNews»).

Політичний дискурс слугує інструментом боротьби за владу конфліктуючих сил та інтересів, цьому слугують комунікативні стратегії зазначеного дискурсу. О. Яшенкова вказує на такі основні стратегії політичного дискурсу: «самопрезентації, агітаційна, формування емоційного контролю, інформаційно-інтерпретаційна, аргументативна, маніпулювання, дискредитації, нападу, самозахисту тощо» [5, с. 168–170].

Висновки. Отже, лексичний інвентар мовленнєвого маніпулювання становлять евфемізми, дисфемізми, «лозунгові слова», «пусті формули», наявна метафоризація мовлення політиків тощо. Для українського політичного дискурсу характерним є поповнення глосарію. Головними шляхами збагачення є вживання слів в образному значенні, тобто непряма форма мовленнєвого впливу. Політичний дискурс використовує різноманітні комунікативні стратегії, високий ступінь аргументації для відстоювання власної точки зору, виправдання, спростування думки або схвалення аудиторії. Вербальні компоненти політичного дискурсу мають вплив на свідомість і підсвідомість реципієнтів, це може мати форму політичного маніпулювання.

Література:

1. Арсеній Яценюк. Виступ у Верховній Раді 11 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish>
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.
4. Тарасов Е.Ф. Речевое воздействие : Методология и теория / Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – С. 5–18.
5. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації : [навчальний посібник] / О.В. Яшенкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 312 с.

Чик Л. В. Лексико-семантические характеристики современного украинского политического дискурса

Аннотация. В статье дается анализ средств речевого воздействия современного политического дискурса. Цель статьи заключается в исследовании терминологической евфемизации, дисфемизации, метафоризации речи политиков Украины, то есть лексико-семантических характеристик современного украинского политического дискурса, определении особенностей влияния политических текстов на сознание и подсознание реципиентов.

Ключевые слова: политический дискурс, евфемизм, дисфемизм, метафоризация, «лозунговые слова».

Chick L. lexical-semantic characteristics Ukrainian modern political discourse

Summary. The article analyzes the impact of speech means modern political discourse. The purpose of the article is to study the terminology evfemizatsii, dysfemizatsiyi, metaphor broadcasting politicians Ukraine, ie lexical-semantic characteristics of modern Ukrainian political discourse, defining the peculiarities of political texts on the consciousness and subconscious recipients.

Key words: political discourse euphemism Dysphemism, metaphor, slogan of speech.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Собецька Н. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету

ТИПОВІ ТЕНДЕНЦІЇ, СТИЛІ Й СТРАТЕГІЇ ГЕНДЕРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті розглядається модель гендерного спілкування для встановлення специфіки й типових тенденцій спілкування, від якого залежать його стратегія, стиль, тональність комунікативних статусів учасників спілкування.

Ключові слова: чоловіче й жіноче спілкування, лінгвогендерологічна проблематика, гендер, лінгвістика.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття в мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики (іманентної) структурної до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови в тісному зв'язку з людиною, її мисленням і духовно-практичною діяльністю. Проте варто зазначити, що не завжди приділяється належна увага вивченню різноманітних дискурсивних практик у їх людському вимірі. Сучасна українська лінгвістика не зовсім чітко й розширено відповідає на питання: хто, кому, як, коли, у якій формі й із яким ефектом говорить про світ.

Актуальність висвітлюваної проблеми зауважив Ю. Караулов такими словами: «Сучасна лінгвістична парадигма (історична, соціальна, системно-структурна, психологічна) залишається все ж таки нелюдською, позбавленою присутності живої людської духовності; вона [парадигма] позначена неспівмірністю між науковими цінностями, що сповідаються, цілями, технічними прийомами, а часто і самими продуктами дослідницької діяльності – і масштабами індивідуально-особистісного, суб'єктивного людського начала. Вигнання людського з її меж – природна плата лінгвістики за її прагнення бути максимально об'єктивною» [3, с. 152]. Таке вигнання – природна передумова антидуховності наукового дослідження, що приховує небезпеку кризи науки та й, зрештою, робить лінгвістику далекою від тих динамічних соціокультурних процесів, а отже, і нецікавою для системи гуманітарних знань і соціуму загалом, коли рядовий учасник соціуму не має уявлення, як його мова репрезентує його ж глибинну людську сутність, тобто яким він є в спілкуванні, та й у мові загалом.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує в ракурсі між-дисциплінарної взаємодії із психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося та відбувається з мовою й інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна належність, вік, стать, професія, освіта тощо, це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість є об'єктом вивчення соціолінгвістики, яка, за словами Клода Ажежа, вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі облич «іншого» [1, с. 218].

На теренах сучасної лінгвістичної прагматики особливо посилюється інтерес до гендерних параметрів особистості. На думку вчених, цей інтерес був викликаний як зміною наукової парадигми, так і соціальними змінами. Адже лінгвокультурологічні досліджен-

ня останніх років демонструють, що вітчизняну лінгвістику саме поняття *гендер*, *реляція*, «*жінка-чоловік*» і їхні позиції цікавлять у плані більш широкого дослідження ментальності й етнокультурної специфіки.

Отже, соціолінгвістичними змінними прийнято вважати гендерні відмінності в мові. Як результат на сьогодні можна говорити також про гендерний бум на терені Східної Європи. Біологічна парадигма «природного» розуміння сутності й ролі гендерних відмінностей набула розвитку в роботах видатних філософів, мислителів, науковців: Платона, Аристотеля, Ж. Бодена, Р. Філмера, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Русо, Ф. Гегеля, З. Фрейда. Формування альтернативної парадигми в суспільно-політичній думці демонструють феміністичні та гендерні дослідження зарубіжних авторів: Дж. Батлер, М. Богачевської-Хомяк, В. Брайсона, С. д'Бовуар, А. Графф, А. Девіс, І. Кона, Ю. Кристевої, Р. Колінза, К. Мілет, Дж.С. Міля, Дж. Мітчелл, Дж.Л. Томпсона, С. Фарелла та ін.

Не можна не згадати про досягнення українського феміністського літературознавства (монографії Тамари Гундорової, Віри Агеєвої, збірники «Гендер і культура», «Жінка» як бібліографія праць із проблеми гендеру в лінгвістиці нараховує не один десяток праць, тому й може скластися враження вторинності обраної нами проблеми. Але чи можемо ми сказати, виходячи з постулату про глибоке вкорінення гендерної проблеми в специфіку кожної лінгвокультурної спільноти, що українська мова й українська мовна особистість вивчені в ракурсі статево-рольових характеристик? Ні. Саме поняття гендер у свідомості більшості спеціалістів досить розмите, бо асоціюється з фемінізмом із супровідним негативно оцінним шлейфом, жінками, звісно, із супровідним іронічним шлейфом.

І саме тому, метою нашого наукового пошуку є вивчення гендерного аспекту спілкування для встановлення специфіки й типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність соціостатевих і комунікативних статусів учасників спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендер – це соціальна стаття, на відміну від біологічної, і продукується вона в процесі соціальної, культурної й мовної практики. Гендерні відносини є важливим аспектом соціальної організації. Вони особливо виражають її системні характеристики і структурують відносини між мовцями суб'єктами. Основні теоретико-методологічні положення гендерного концепту ґрунтовані на чотирьох взаємопов'язаних компонентах: це культурні символи; нормативні твердження, що задають напрями для можливих інтерпретацій цих символів і виражаються в релігійних, наукових, правових і політичних доктринах; соціальні інститути та організації; а також самоідентифікація особистості. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, у тому числі й мовленнєву, особистості та процеси її мовної соціалізації. За словами А. Кириліної, «гендерний фактор, який враховує природну статтю людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідом-

лення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму» [5, с. 120].

Отже, лінгвістичний інструментарій гендерної проблеми постає у двох ракурсах, які умовно, урахуваючи нестабільність і невизначеність понять, можна кваліфікувати так:

1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання, з відповідним відгалуженням – лінгвістична гендерологія;

2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію – гендерна лінгвістика.

Той фактор, що гендерні, у т. ч. лінгвістичні, дослідження проводяться жінками, зумовлюється не тільки й не стільки прагненням «своєю мовою про себе свідчити»: жіноча мова виокремлюється тому, що існує чоловіча й навпаки; попри те, що різностатеві особи живуть у різних світах і різних мовах, вони на загал приречені бути разом і у своєму земному існуванні, і в парадигмі та практиці лінгвістичного пізнання. Фемінна репрезентативність дослідників проблеми «гендер і лінгвістика» – це, вочевидь, частковий вияв своєрідної соціопсихологічної потреби жіночої кооперації (аж ніяк не спрямованої проти чоловіків), прагнення окреслити специфічність гендерно окреслених мовних світів і пізнати-таки маскуліний світ, у якому вони живуть. З іншого боку, хто як не жінки-лінгвісти здатні адекватно описати сценарії мовної поведінки своєї спільноти зсередини, відповідно, чоловіки теж вправі здійснити такого ґатунку адекватний аналіз свого мовного середовища.

Звернення до лексикографічних джерел, соціально та культурно значимих словників як основи історичної пам'яті нації значиме під час вивчення гендеру й відповідне традиціям лінгвістичних досліджень. Істотним є підхід до маскуліності й фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних і універсальних факторів, що впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації. Академічний словник української мови, хронологічно попередні видання – джерело вивчення номінацій чоловіків, жінок за професійною ознакою, статево-рольовими характеристиками, категоріальною роллю соціального статусу категорії роду. Повні лексикографічні зібрання фразеологічних одиниць, паремій, прислів'їв, приказок, крилатих слів і висловів української мови повинні бути охоплені гендерною оптикою бачення з урахуванням хронологічних параметрів зафіксованого лексико-фразеологічного масиву. У фокус цієї оптики, звісно, потрапляє дефініція, словникова стаття з указівками типу про чоловіка, жінку, жінкам забороняється нормами етикету, які можуть скореговані та доповнені відповідно до широкого тла гендерного аналізу мови. Українські гендерні стереотипи лінгвокультурної репрезентації чоловіка й жінки, широко застосовані в текстах українського фольклору, є неабияким джерелом для подальшого аналізу та нових досліджень, значний інтерес становить гендерна концептосфера українського анекдоту тощо.

Неабияку роль відіграють соціопсихологічні рецепції фемінного характеру української ментальності (українська ексекутивність, яка корелює з репродуктивно-відновлювальним, імітативним, а не творчим началом, виявляє себе через виконавську, обслуговувальну активність і залежна від зовнішнього стимулювання й, нарешті, формує сакралізований образ жінки-матері, гіпертрофію якого у свідомості українського чоловіка фіксує поетичний пасаж любов до материнства, переросла всі видимі межі й стала ознакою стилю). Як саме вказана психокультурна домінанта детермінує міжкультурну комунікацію Україна-Росія з її все-таки іншою «жіночністю» та комунікацію українського етносу з близьким і дальнім зарубіжжям, зумовлену в т. ч. міграційними процесами?

Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої та жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні й національні специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної та комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності й мовної поведінки.

Власне соціолінгвістичний аспект спрямований на дослідження дискурсивної діяльності обох статей у її усному та писемному виявах. Попри хрестоматійне положення про те, що в різних суспільствах люди говорять по-різному і що ці відмінності, глибокі й системні, відображають різні культурні цінності, комунікативна лінгвістика в Україні розвивається дуже мляво. Не досліджені мова українського міста й села, різножанрові комунікативні стратегії, відсутня хрестоматія усної української мови. Чи дає сучасна лінгвістика відповідь на питання про стереотипи мовної поведінки українців? Відсутність тривкої наукової традиції такого плану в українстиці значно утруднює власне гендерні дослідження, які мусять спиратися на дослідження комунікативних стратегій, але акцентувати гендерний вимір проблеми, яка відкриває нову наукову парадигму порівняно з парадигмою дослідження мовної діяльності як такої. Проте сподіваємось, що активізація таких досліджень у ракурсі гендерної проблеми дасть змогу надолужити значне відставання української комунікативної лінгвістики від європейської і світової. Що зупиняє дослідника? Російськомовність українських міст, суржикомовність багатьох представників українського соціуму? Але ж функціонує українська мова в офіційній і неофіційній, публічній і приватній комунікаціях, звучить вона й у телерадіоэфірі, у спонтанній комунікативній стихії міста й села, у політичному, професійному та сімейному спілкуванні, але конкретика живого (недрукованого) українського слова, на жаль, відлякує багатьох українців. Тому на перший план можна поставити нагальну необхідність аналізу гендерно маркованих характерологічних особливостей усної мови. Адже особливості мови, її виражальні засоби загалом і виражальні засоби для концепту статі й пов'язаних із ним семантичних сфер надзвичайно важливі. На україномовному матеріалі мусять бути верифіковані твердження про релевантність/нерелевантність статі в царині фонетичних, лексичних, граматичних особливостей усного дискурсу, відмінних асоціативних полів, співвіднесених із різними фрагментами картини світу в жіночій і чоловічій мові тощо.

Процес представлення гендерних образів молоді в друкованих засобах масової комунікації має свої семантико-стилістичні особливості. В основу їх розуміння закладається філософська ідея бінарності людського буття. Принцип бінарності в пресових матеріалах розкривається через аналіз сутнісних характеристик опозиційних понять «чоловік – жінка».

Для розкриття природи й характеру гендерних понять, їхньої сутності та комунікативного змісту застосовується семантико-асоціативний метод аналізу заголовків публікацій гендерного спрямування. За допомогою концептуального аналізу досліджується мовний код основних гендерних концептів: «жінка», «чоловік», «дівчина», «хлопець» – і похідних від них слів і словосполучень.

Чекає на своє гендерне осмислення типологія мовленнєвих актів і жанрів, як-от: прохання, наказ, погроза, привітання, вдячність, співчуття, комплімент, вибачення, жарт, анекдот, флірт, тост тощо. Наприклад, встановлено, що жінкам-носіям німецької мови більше, ніж чоловікам, властиві жарти, спрямовані на себе. У російському мовному середовищі така тенденція була помічена в чоловіків. А яка специфіка мовної поведінки українського чоловіка й жінки за етно- та лінгвоменальними показниками інтравертності українського психотипу як такого? Адже помічено: у нестандартній ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула в

ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися із самого себе.

До речі, інтравертно-фемінним за своєю природою є український образ світу як сімейно-родинного затишку, малої соціальної групи, поза якою українська людина на загал не схильна виявляти своє «я», що, на нашу думку, суттєво впливає на комунікативний клімат українського соціуму.

Цікавий спектр гендеру видається для вивчення сучасної політичної комунікації, позначеної на загал у сучасному суспільстві переходом від радянської маскуліної (свої – вороги) форми влади до фемінної, себто витонченого маніпулювання, коли людина «контролюється не «зовні», а «зсередини», є запрограмованою внутрішньо не вільною, перебуваючи у власному ілюзорному полі «наче свободи». У царині дослідження української сімейної комунікації варто пам'ятати соціолінгвістичне положення, що саме жінка, берегиня сім'ї в аспекті суто мовного виховання насамперед впливає на сина, а не дочку, а отже, у психічну структуру інтегрується не тільки мовний код (російська, українська, суржик), а й акумульований у цій мові образ світу, який екстраполюється не лише на індивідуальне буття чоловічого індивіда, а й на соціальні інститути, моделі поведінки, які знову ж таки мусять розглядатися в ракурсі фемінного характеру української ментальності.

Важливим соціолінгвістичним фактором репрезентації мовної особистості є її професійна належність, у тому гендерний аспект мовної діяльності представників різних професій мусить привертати увагу дослідників.

Щодо особливостей особистості й темпераменту психологи стверджують, що жінки більшою мірою екстравертні (лат. *exta* – зовні і *verto* – повертаю), товариські, активні, емпатичні (співчутливі) й дбайливі, а чоловіки більш автономні, настійливі, авторитарні та інтелектуальні. Жінки, як правило, перевершують чоловіків у всьому, що стосується мови (дівчатка починають раніше говорити, мають багатший словниковий запас, утворюють складніші й різноманітніші речення); вони більше схильні до кохання, прихильніші, емоційніші. Чоловіки ж більш інтернальні, частіше є лідерами; їхня самооцінка залежить від успіхів у сфері предметної діяльності, стабільніша й загалом вища від жіночої [6, с. 220].

Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше та повніше (зокрема вербально) висловлюють свої почуття й емоції, у них виникає потреба ділитись із кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання.

Істотно різняється й стилі чоловічого та жіночого спілкування.

У комунікуванні чоловіків найважливішою є інформація, тобто факти, цифри й результати. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти.

Чоловіки в комунікації зорієнтовані на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки надають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто, жінки намагаються скоротити дистанцію між собою й партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

Що ж стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів; жінки надають перевагу прикметникам і прислівникам.

Отже, зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) складові спілкування виступають у тісному

зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом, її прагматику зокрема.

Об'єктом лінгвістичного опису та моделювання мусить стати й гендерно маркований відеоряд і його вербальна репрезентація в телевізійній, а також друкованій рекламі. Суттєво підкреслити, що вичленування типу гендерно маркованої дискурсивної діяльності як об'єкта аналізу не обмежується приписами, залежить хіба що від широти лінгвістичного бачення проблеми дослідником. Тексти шлюбних оголошень, вітальних листівок, могильних надписів тощо – усе це мусить потрапляти в поле зору дослідника.

Неабиякий інтерес становить гендерна атрибуція прозових і поетичних текстів, адже за імпліцитними концепціями жіночих і чоловічих текстів стоять стійкі культурні стереотипи, які фіксують відмінності гендерних моделей саморепрезентації, якщо йдеться про поетичний текст, і художньої об'єктивізації реальності – у прозі.

Висновки. На сучасному етапі, коли активнішими стають демократичні процеси, а світова практика засвідчує появу новітніх гендерних ідеологій, соціостатєва проблема потребує всебічного наукового осмислення. Особливо варто наголосити на актуальності систематизації й опису гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі української мови, що відкриє відповідний вимір мовної свідомості українця, закарбований у ній образ світу. Адже надзвичайно доцільним і важливим видається дослідження й характерологічних мовних засобів, і поведінкових моделей різних статей, і текстів, через які відтворюється не лише закономірний розвиток і стан суспільства, а й факти гендерної нерівності й дисгармонії.

Література:

1. Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж ; пер. с фр. Б. Нарумов. – 2-е изд., стереотип. – М. : URSS, 2006. – 301 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
3. Желтоногова Т.В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т.В. Желтоногова. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Кирилина А.В. Лінгвістичні гендерні дослідження / А.В. Кирилина // Вітчизняні записки. – 2005. – № 2. – С. 112–132.
6. Пчелінцева О.Е. Комунікативна поведінка людини: Гендерний аспект / О.Е. Пчелінцева // Гендер: Реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003р.). – К. : Фоліант, 2003. – С. 218–222.
7. Сидоренко Н.М. «Гендерний монолог» української «урядової преси» / Н.М. Сидоренко, Н.Ф. Остапенко // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2002. – Т. 6. – С. 61–65.

Собецкая Н. В. Типичные тенденции, стили и стратегии гендерного общения

Аннотация. В статье рассматривается модель гендерного общения для определения специфики и типичных тенденций общения, от которого зависят его стратегия, стиль, тональность коммуникативных статусов участников общения.

Ключевые слова: мужское и женское общение, лингвогендерная проблематика, гендер, лингвистика.

Sobetska N. Typical trends, styles and strategies of gender communication

Summary. The article considers the model of gender communication to establish specific and common trends in communication, on which the strategy, style and tone of the communication statuses of dialogue participants depend.

Key words: male and female communication, linguistic-gender problems, gender, linguistics.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Л. В. МОСІЄВИЧ
«ДИХОТОМІЯ ЕВФЕМІЇ / ДИСФЕМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ»

У лінгвістичному плані проблематику евфемії та дисфемії вивчають із XIX ст. Однак найбільший інтерес до цих явищ спостерігається в другій половині XX ст., що зумовлює появу розмаїття наукових праць. Самі ж евфемія й дисфемія як стилістичні фігури, на наше переконання, – явища універсальні та багатомірні. Вони володіють культурним, історичним, соціальним, психологічним і лінгвальним спектром та є засобом забезпечення комунікативного комфорту/дискомфорту. Вони сприяють або руйнують досягнення кооперативної співпраці з адресатом із позиції лінгвопрагматики.

Монографію Л.В. Мосієвич виконано в межах нової лінгвістичної дисципліни – когнітивної лінгвістики. Вона спрямовується на аналіз лінгвокогнітивних і соціофункційних параметрів евфемії й дисфемії в англійській мові. У цьому її актуальність, яка зумовлюється саме тим, що в ній аналізується парадигматика евфемії та дисфемії, опис яких із позицій новітньої когнітивної наукової парадигми знання є далеким від завершення. Дослідження чітко прокламує плідність когнітивного підходу до вивчення лексичних структур евфемізації й дисфемізації та їх ужитку в наративному просторі англійськомовного художнього прозового тексту у векторі історії та публіцистичного тексту.

Наукова новизна й актуальність рецензованої монографії є безсумнівними: чимало штрихів подано вперше, а новизна визначається підходом до студій – синтезом досягнень новітніх лінгвістичних дисциплін. І власне в цьому постає критичне побажання: доцільніше було б аналізувати висунуту в праці концептуальну модель виникнення й дієвості стилістичних фігур евфемії та дисфемії з позиції не традиційної, а дискурсної стилістики, а також до уваги варто брати контекстуалізований фрагмент тексту, а не окреме речення. Тоді легше простежити дієвість евфемії й дисфемії в наративному просторі прозового тексту не як ланцюг випадковостей, а як закономірний результат еволюції британського соціуму в комунікативно-поведінковій адаптації до сприйняття дискурсно-табуїтованих або агресивних формул у діахронному зрізі. Наукова новизна монографії визначається також методологічною платформою дослідження, оскільки фреймовий підхід дозволив Л.В. Мосієвич застосувати міждисциплінарний аналіз об'єкта студій і з'ясувати його конвергентний характер.

У першому розділі роботи прозондовано розбіжності у вивченні евфемізмів і дисфемізмів, висвітлено проблематику їх визначення, класифікації та стильової приналежності, поширеність, предметно-понятійну сферу, засоби евфемізації й дисфемізації. У полі зору автора лежать складні питання, що не мають однозначного трактування в сучасній науці: проблема опису різних етапів у процесі пізнання, роль оцінки в пізнанні та механізм зародження евфемізмів і дисфемізмів, їх класифікація й основні риси. Однак зауважимо, що Л.В. Мосієвич са-

мостійно й науково підходить до розмаїтих критичних поглядів, відзначаючи їхні слабкі та сильні сторони, виявляючи при цьому зрілість і незалежність у наукових міркуваннях. Проте, на нашу думку, у цьому розділі бракує чіткої межової визначеності евфемізмів і дисфемізмів.

У другому розділі вперше розроблено когнітивну концепцію визначення евфемії та дисфемії, ідентифіковано такі когнітивні механізми утворення евфемізмів і дисфемізмів, як перспективізація, концептуалізація, абстракція й акцентування, а також встановлено міжконцептуальні зв'язки, зокрема зв'язок на основі подібності, контрасту, суміжності, градуальний та ієрархічний зв'язки, що забезпечують взаємодію вихідного концепту та концепту, репрезентованого евфемізмом або дисфемізмом. Визначення когнітивних механізмів, які беруть участь під час утворення нових субститутів, зокрема й нового концептуального змісту, уможливило також виділення Л.В. Мосієвич двох типів евфемістичних і дисфемістичних виразів: формального та семантичного. На наше переконання, вдалим є фреймове моделювання процесів евфемізації й дисфемізації в сучасній англійській мові.

Цілком закономірним є те, що Л.В. Мосієвич у третьому розділі монографії приділяє значну увагу висвітленню проблем лексикографічної репрезентації евфемізмів і дисфемізмів. Автор проаналізувала чимало словників, надала перелік стилістичних позначок для потенційних евфемізмів та дисфемізмів, здійснила математичний підрахунок лексичних одиниць із негативним і позитивним забарвленням у словнику «MacMillan English Dictionary». Ми цілком згодні з тим, що недоліки стилістичного опису цих одиниць викликають труднощі у визначенні певного критерію належності слів до категорій евфемізмів і дисфемізмів.

У четвертому розділі розвідки автор здійснила дослідження парадигматики евфемізмів та дисфемізмів на матеріалі британської прози в діахронному вимірі. Також вона якісно змоделювала концепти MARRIAGE і PREGNANCY, визначила типологію розглянутих фреймів, деталізувала їх евфемістичну й дисфемістичну вербалізацію, здійснила порівняльний аналіз темпоральної вербалізації зазначених фреймів та простежила динаміку розвитку цих феноменів. Безумовною перевагою цього розділу є послідовний і логічний характер процедури аналізу, запропонованої Л.В. Мосієвич: докладний опис семантичних елементів концептів MARRIAGE і PREGNANCY, виявлення ядерних та периферійних складових їхньої польової структури, з'ясування того, як семантичний рівень концепту корелює з рівнем його лексичних репрезентацій. У четвертому розділі монографії чимало таблиць, цінних своєю лаконічністю, які завершують уявлення про об'єкт дослідження та включаються в загальний текст розвідки, супроводжуючись розгорнутими ко-

* (Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. – 212 с.)

ментарями. Автор продемонструвала при цьому самостійність мислення, гарне філологічне чуття, якісне володіння стилем викладу. У цілому пропонований увазі читача аналіз носить переконливий і достовірний характер.

Комунікативно-прагматичні особливості евфемізмів та дисфемізмів, на нашу думку, цілком релевантно подано крізь призму політичного дискурсу в п'ятому розділі. Досить сміливим рішенням є звернення автора до вербалізації українсько-російського конфлікту в британських мас-медіа. Л.В. Мосієвич вперше серед українських лінгвістів звернулася до лінгвального аспекту вербалізації цього конфлікту, яскраво проілюструвала факти маніпулятивного потенціалу евфемізмів і дисфемізмів, визначила структурні особливості цих одиниць у політичних текстах. Цілком резонним є висновок, що в сучасному англійському політичному дискурсі евфемізують переважно певні події, явища, що свідчить про бажання висвітлити політичну діяльність як позитивну, результативну. Натомість суб'єкти й об'єкти політичної діяльності представлені здебільшого дис-

фемістично, що свідчить про низький рівень подолання суперечок або їх загострення в площині сучасної політичної культури.

Розкриття стратегічного потенціалу евфемізмів і дисфемізмів, визначення специфіки їх функціонування як маніпулятивних мовних засобів та емоційно налаштованих тактик детермінує розширення предметного спектра комунікативної лінгвістики.

Значний інтерес викликає супровід кожного розділу епіграфами, а також список найцікавіших англійських евфемізмів.

Проведене Л.В. Мосієвич дослідження здійснено з урахуванням досягнень сучасної лінгвістики, воно має перспективне використання в українському науковому просторі. Оскільки останнім часом процес утворення евфемізмів і дисфемізмів відбувається зі зростаючою інтенсивністю, вони отримують широке розповсюдження в різних сферах мовленнєвої діяльності, то їх дослідження робить значний внесок у вивчення національної своєрідності мовної картини світу та мовленнєвої поведінки носіїв англійської мови.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Агафонова А. М.</i> ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ АНТРОПОЗОРІЄНТОВАНИХ КАТЕГОРІЙНИХ ВЕЛИЧИН В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДИСКУРСІ.....	4
<i>Боклах Д. Ю.</i> ГЕНЕЗА РЕЦЕПЦІЙ ТОПОСУ МІСТА У ФІЛОСОФІЇ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ.....	7
<i>Вус М. І.</i> ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ).....	12
<i>Гринченко Н. А.</i> ПРОБЛЕМА ПОЛИЖАНРОВОСТИ В АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКИХ РОМАНАХ А. Ф. ПИСЕМСКОГО.....	16
<i>Дмитрів І. І.</i> БОГОСЛОВ'Я ХРЕСТА У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-«ЛОГОСІВЦІВ».....	19
<i>Захуцька О. В.</i> ІМЕНА ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА «ВЛАСНІ ІМЕНА ЛЮДЕЙ» Л. Г. СКРИПНИК, Н. П. ДЗЯТКІВСЬКОЇ).....	23
<i>Льків А. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧОГО АВТОБІОГРАФІЗМУ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДІАЛОЗІ «В. СТЕФАНІК – В. МОРАЧЕВСЬКИЙ».....	26
<i>Ковалів С. В.</i> НА ЗАХИСТ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА: ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ ЛУКИ ЛУЦІВА 1949–1984 РОКІВ.....	30
<i>Кульматицька М. Р.</i> ЧАСТКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ІДІОСТИЛІО ОКСАНИ ЗАБУЖКО.....	34
<i>Логвиненко О. М.</i> ХУДОЖНЯ ФІЛОСОФІЯ «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА» ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ ІСТИН.....	37
<i>Савченко Е. В.</i> ЛІНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ.....	40
<i>Тендітна Н. М.</i> ОБІГРУВАННЯ АПОКАЛІПСИСУ У ПРОЗІ ВІСІМДЕСЯТНИКІВ.....	43
<i>Хрушкова О. А.</i> РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ ЯК КОМПОНЕНТ КОМУНІКАЦІЇ (ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТИПИ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА).....	46
<i>Шарова Т. М., Посадна Т. В.</i> ХУДОЖНІЙ ЧАС ЯК СВОЄРІДНЕ ЯВИЩЕ ХУДОЖНЬО-СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ В. РОДІОНОВА.....	50
<i>Шеремета В. П.</i> МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО СТЕРЕОТИПУ «ГАРНА ЖІНКА» ЗАСОБАМИ НОМІНАЦІЙ ДЕТАЛЕЙ СТРОЮ, ВЗУТТЯ Й ПРИКРАС У ПІСЕННИХ ТЕКСТАХ.....	53
<i>Юган Н. Л.</i> СКАЗКИ В. П. ДАЛЯ В ПАРАДИГМЕ ЖАНРА.....	57
<i>Юрчишин Т. В.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ МОДУСНОГО ЗМІСТУ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	62

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Плотникова А. А.</i> СИСТЕМА ОБРАЗОВ В ПЬЕСЕ ГАО СИНЦЗЯНА «АВТОБУСНАЯ ОСТАНОВКА».....	66
<i>Федоренко Л. В., Скиданович О. О.</i> ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ КОНЦЕПТ ÜBERMENSCH У ПРИТЧІ Ф. НІЦШЕ “ALSO SPRACH SARATHUSTRÄ”.....	69

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Лахманюк А. М.
ІРОНІЯ ПАРАТЕКСТУ: КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД (М. КОЦЮБІНСЬКИЙ «ПОДАРУНОК НА ІМЕНІНИ»)... 74

Назарець В. М.
ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ... 78

Сіренко С. А.
ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ МАКРОСТРУКТУРИ ПОВІСТІ Г. ПАГУТЯК «ЗАХІД СОНЦЯ В УРОЖІ»... 83

Юдкін-Ріпун І. М.
ПЕРИФРАСТИЧНІ ЗВОРОТИ ЯК СЛОВЕСНІ МАСКИ... 86

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Коротєєва В. В.
МІФОЛОГЕМА ВОДИ В ЛІРИЦІ А. ТАРКОВСЬКОГО ТА В. СТУСА... 92

Ничко О. Я.
КРИТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ДЖОНА СТЕЙНБЕКА
(АМЕРИКАНСЬКА, ІТАЛІЙСЬКА, ФРАНЦУЗЬКА ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І ПРЕСА)... 96

Потапенко Л. В.
ПРАЦЯ Е. САЙДА «ОРІЄНТАЛІЗМ» В ОЦІНЦІ КРИТИКІВ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ... 99

Тьопенко Ю. А.
РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АНГЛОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ... 103

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Гайденко Ю. О.
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВА... 108

Маслова С. Б.
КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА – АЛЬТЕРНАТИВНА НАУКА
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ... 112

Маторіна Н. М.
СТАТУС ДЕТЕРМІНАНТНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ... 117

Меньшиков І. І.
МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИНГВИСТА... 120

Шепель Ю. А.
СИММЕТРИЯ И АСИММЕТРИЯ КАК КАТЕГОРИИ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ
(НА ПРИМЕРЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ)... 124

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мала Ю. В.
МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ... 128

Матвейко О. В., Меньшикова Е. С.
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ
ДЛЯ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ... 132

Мічуріна А. О., Ткач Л. М.
ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У РОБОТІ ПРИЙМАЛЬНОЇ КОМІСІЇ ВНЗ... 136

Панченко С. А.
НАЗВАНИЯ КОМАНД КВН И КВН-СРАВНЕНИЯ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ... 140

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 18 том 1, 2015

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 20.11.2015 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 20,76, ум.-друк. арк. 19,07. Папір офсетний. Цифровий друк.
Наклад 200 примірників. Замовлення № 2011-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.) Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua